

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

до 80 - річчя з дня народження
ГУРІЯ БУХАЛА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК X

РІВНЕ - 2012

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

до 80 - річчя з дня народження

ГУРІЯ БУХАЛА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК X

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Наукові записки. Випуск Х. - Рівне, 2012. - 256 с.

У науковому збірнику: “Наукові Записки. Випуск Х.” опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених 80- річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейника Гурія Васильовича Бухала. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями які опубліковані вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників які роблять перші кроки у створенні нових знань.

Друкується в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несуть автори.

**ВИСЛОВЛЮЄМО ЩИРУ ВДЯЧНІСТЬ
ЗА СПРИЯННЯ У ВИДАННІ НАУКОВОГО ЗБІРНИКА
ДОЧІРНЬОМУ ПІДПРИЄМСТВУ
«ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
І ОСОБИСТО - ОЛЕКСІЮ ЗЛАТОГОРСЬКОМУ**

**Адреса редакції:
Рівненський обласний краєзнавчий музей,
вул. Драгоманова, 19
м. Рівне
Україна
33028**

**Телефон (факс) 0362 26 75 80,
E-mail: rivnemuseum@ukr.net**

- © Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2012
- © Автори статей, 2012
- © Дочірнє підприємство «Волинські старожитності» державного підприємства «Науково-дослідного центру «Охоронно-археологічної служби України» Інституту Археології Національної Академії Наук України, 2012

ISBN 978-966-2780-07-9

**ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ
80 - РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИЗНАЧНОГО
РІВНЕНСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ ТА МУЗЕЙНИКА
ГУРІЯ ВАСИЛЬОВИЧА БУХАЛА**

Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович

Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Верстка
ОХРИМЕНКО
Василь Григорович

Технічний редактор
СІКАЧОВА
Вікторія Анатоліївна

Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович

З М І С Т

Олександр БУЛИГА. ГУРІЙ БУХАЛО - ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК МУНУВШИНИ РІВНЕНСЬКОГО КРАЮ	7
Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО. НАУКОВІ СТУДІЇ Г.В.БУХАЛА	11
Галина ДАНИЛЬЧУК. ГУРІЙ БУХАЛО. ПАМ'ЯТАЙМО.....	15
Людмила ШЛАПАК. Г. В. БУХАЛО І РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ.....	18
Володимир МУШИРОВСЬКИЙ. МУЗЕЙНИКИ ЗА ПОКЛИКАННЯМ	22
Микола ФЕДОРИШИН. ОДИН ІЗ ТИХ, ХТО ПОВЕРТАВ РІВНЯНАМ ЇХНЮ СЛАВЕТНУ ІСТОРІЮ.....	29
Олексій БУХАЛО. НАУКОВЕЦЬ У РОДИННОМУ КОЛІ.....	31
Павліна ДЕМЧИК. ГУРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ БУХАЛО (ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	32
В.П. ЯРОЩУК. ВЧЕНИЙ І БІБЛІОТЕКА - ПЛІДНА СПІВДРУЖНІСТЬ	37
Олександр БЕЙДИК. МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР	40
Оксана ВЕЛИЧКО, Неля ТРУСІК, Дмитро ЦЕЦИК. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ В РІВНЕНСЬКОМУ ПОВІТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ.....	45
Катерина ГАВЛОВСЬКА. СТАН УКРАЇНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ	48
Наталія ГАВРИШ. ФОНД ПАРТИЗАНСЬКОЇ БРИГАДИ КАПЛУНА С.П. (1943 Р.) У ЗБІРЦІ РОКМ	52
Ольга ГАРБАРУК. ЗАГАРТОВАНИЙ У ПІДПІЛЬНІЙ БОРОТБІ	58
Світлана ГРИВЮК. ОДНЕ З ТВОРИНЬ ПРИРОДИ, ЩО ЛІКУЄ	61
Віктор ГРОМ. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЗАЦТВА І БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ У 1980-Х – 1990-Х РОКАХ	64
Валентина ДАНИЛЧЕВА. ГОЛЛАНДЦІ В ІСТОРІЇ РІВНЕНЩИНИ	69
Оксана ЖАРСЬКА. КЕРАМІКА СТАРОДАВНІХ КУЛЬТУР ЯКІ ПРОЖИВАЛИ НА ТЕРИТОРІЇ ПЕРЕСОПНИЦІ, ВІД КАМ'ЯНОГО ВІКУ ДО ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	73
Болеслав ЖУРАКОВСЬКИЙ, Ольга САУШ. КРЕМІНЬ НА ПОГОРИННІ	79
Андрій КЛИМЧУК. ІВАН КУЛЬЖИНСЬКИЙ – ДИРЕКТОР КЛЕВАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ	83
Наталія КОЖУШКО. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ (УЧИЛИЩА). ВИКЛАДАЧІ ІСТОРІЇ РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА ...	86
Андрій КОРЧАК, Теодор ЗВАРИЧ. В ПАМ'ЯТЬ КОГО І ЧОГО ЛЮДИ ВСТАНОВЛЮВАЛИ ХРЕСТИ ТА ФІГУРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРАЄЗНАВЧО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВЕДЕНИХ У БРОДІВСЬКОМУ РАЙОНІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	90
Андрій КОРЧАК. ДО ПИТАННЯ ПЕРЕБУВАННЯ ДОМІНІКАНСЬКИХ БРАТІВ ПЛІГРИМІВ У ПІДКАМЕНІ В 1230 –1240-Х РОКАХ	97
Андрій КОРЧАК, Ігор КОРЧАК. ПАМ'ЯТНІ ХРЕСТИ ТА ФІГУРИ СЕЛА ГАЇ СТАРОБРІДСЬКІ НА БРІДЩИНІ	104
Андрій КУКУРУДЗА. МОНАСТИРСЬКЕ ПИТАННЯ НА ВОЛИНСЬКОМУ ЄПАРХІАЛЬНОМУ З'ЇЗДІ 1921 Р	117
Юлія КУКУРУДЗА. ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА РІВНЕНЩИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 РОКУ.....	121
Бьоріс КУЦМАНИ. КОРДОН НА КОРДОНІ. СТАНОВЛЕННЯ ПРИВІЛЕЮ ВІЛЬНОГО ТОРГОВОГО МІСТА БРОДИ	125
Тетяна МІНЕНКО. ЗАБУТІ ПАМ'ЯТКИ. ПАРАФІЯЛЬНИЙ КОСТЕЛ СВЯТОГО ЛАВРЕНТІЯ В ТАЙКУРАХ	132

Степан МОХНЮК. ПРО СТАН ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ НА РІВНЕНЩИНІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ — 40-80 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	137
Інна НАГОРНА. ХАРИТИНА – ЦЕ МИЛОСЕРДЯ	143
Валентина НАДОЛЬСЬКА. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕРЕЖІ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1991–2011 РР.).....	148
Світлана ПАНЬКО, Марія БУНЬКО. КУШНІРСТВО РОКИТНІВСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СЕРЕДИНА ХХСТ.).....	152
Лариса ПАРФЕНЮК. ПЕРШІ СПРОБИ ПЕРЕКЛАДУ СВЯТОГО ПИСЬМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	157
Тетяна ПАРХОМЕНКО. ТРАДИЦІЙНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ В ЕКСПОЗИЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	161
Іван ПАЩУК. “ЛИШ ІМЕНЕМ СВЯТОЇ ПРАВДИ...”	166
Богдан ПРИЩЕПА, Михайло СЛАВІНСЬКИЙ, Миколай ХОМИЧ. ПОСЕЛЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ МЕТАЛУРГІВ БІЛЯ СЕЛА ВЕЛИКА КЛЕЦЬКА КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ	170
Володимир РОЖКО. КОЗАЦЬКІ ПОХОВАННЯ НА ІСТОРИЧНІЙ ВОЛИНІ XVII СТ.....	174
Олег РОМАНЧУК. НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА В МУЗЕЯХ	181
Файна РЯБЧИКОВА, Валентина ПЕТРОВИЧ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ОСЕРЕДКІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ (1920–1930 РР.)	186
Петро САВЧУК. ДУБОВЕЦЬКИЙ ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ МОНАСТІР ТА ЦЕРКВА НА ШЛЯХУ ПЕРЕХОДУ ВІД УНІАТСТВА ДО БЛАГОЧЕСТЯ	190
Олена СЕМЕНОВИЧ. ЗУСТРІЧ З ІКОНОЮ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ТВОРЕННЯ	196
Віктор ТЕРЛЕЦЬКИЙ. ГЕРОЇ 1812-ГО У ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ВОЛИННЮ.....	201
Святослав ТЕРСЬКИЙ. ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МОНАСТІРІВ (НА ПРИКЛАДІ МОНАСТІРЯ РІЗДВА ПРЕЧИСТОЇ БОГОРОДИЦІ У ПЕРЕСОПНИЦІ)	206
Раїса ТИШКЕВИЧ. ДОСЛІДНИК І ПАТРІОТ ПОЛІСЬКОГО КРАЮ.....	211
Ярослав ТКАЧУК. АРХІМАНДРИТ ВІТАЛІЙ – ЗАСНОВНИК КОЗАЦЬКИХ МОГИЛ.....	216
Лілія ТОЛСТУХА. МУЗЕЙНІ ГОСТИНИ - 2012	219
Ярослав ЦЕЦИК. ПРОТИДІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПОШИРЕННЮ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	226
Надія ШАЮН. БУРШТИН – СОНЯЧНИЙ КАМІНЬ, ЧИ СЛЬОЗИ ЗЕМЛІ ВОЛИНСЬКОЇ?	229
Ольга ЮРЧУК. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	232
Віталій ТКАЧ. БАГАТОШАРОВА ПАМ'ЯТКА КЛЮКИ-2 НА РІЧЦІ ІКВІ	238
Михайло ВАШЕТА, Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ. РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В С. ПЕРЕСОПНИЦЯ 2011 РОКУ.....	244
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	248

Олександр Булига

ГУРІЙ БУХАЛО - ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК МИНУВШИНИ РІВНЕНСЬКОГО КРАЮ

Історичне минуле в усі часи було оповите туманом таємничості, загадковості у якій дослідники старовини намагались відшукати імена визначних особистостей, висвітлити їхню діяльність, прослідкувати витoki, причини та наслідки різноманітних подій, проаналізувати їх розвиток та результати, оцінити історичний процес. Визначення істориками пріоритетних тем для досліджень старовини було пов'язане з вивченням та розв'язанням тих чи інших проблем їхніми попередниками, можливістю працювати з джерелами та завданнями, які ставило перед ними суспільство у якому вони жили.

Від часу, коли з'явилась потреба фіксувати інформацію про буття мешканців певних територій, яких об'єднували спільні інтереси, минуле та майбутнє, у людському середовищі поставали особистості, які відважувались вести літопис свого племені, народу, краю, країни. Їх імена пам'ятають вдячні потомки, бо залишений літописцями спадок вказує на те ким ми були, ким є і як будемо жити далі.

Ювілейне (X) число «Наукових записок», випуск яких був започаткований колективом Рівненського обласного краєзнавчого музею у 1996 році, (з 2005 видаються щорічно) присвячено одному з найвідоміших рівненських істориків, знаному фахівцю музейної справи Бухалу Гурію Васильовичу. На сторінках даного видання він неодноразово представляв власні дослідження.

31 березня 2012 року виповнилось 80 років з дня народження Г. В. Бухала. Виданням цього річного збірника колектив музею вшановує світлу пам'ять нашого колеги, з яким більшість з нас працювала багато років, у якого вчилася, чий доробок сьогодні представлений у музейних експозиціях, фондovій збірці на сторінках газет, журналів, книг. (Рис. 1).

Розпочавши свою трудову діяльність як педагог, Гурій Бухало знайшов себе як музейний працівник, краєзнавець, дослідник історії рівненського краю. Ще до 70-річчя з дня

його народження Рівненська державна обласна бібліотека започаткувала серію покажчиків «Дослідники Рівненського краю». Перший з них, присвячений ювілею Гурія Бухала, має назву «Історіограф волинської землі». Сукупність його праць, присвячених темі минулого Рівненщини, як складової частини історичної Волині, зробила можливим саме так іменувати одного з найвідоміших знавців рівненської старовини.

Справді, теми краєзнавчих та історичних досліджень Гурія Васильовича стосувались виключно минулого того краю, у якому він народився, жив та працював, який безмежно любив. Саме Бухало у радянську добу піднімав із небуття імена визначних постатей – уродженців Волині, тих кого доля закинула у цей край. Із здобуттям Україною Незалежності він першим розповідав про події, які у тоталітарну добу замовчувались з ідеологічних міркувань. Його багаторічна копітка праця підтвердила той факт, що історія «консервує» минуле до певного часу, коли з'являються його першовідкривачі, які представляють світові справи минулих епох та імена їх діячів.

Перша краєзнавча публікація Бухала-дослідника, побачила світ у рівненській газеті «Червоний прапор» 9 липня 1961 року. Вона стосується історії містечка Тучин (тепер Гошанський район), де він тоді працював на педагогічній ниві. Активно вивчати історію Рівненщини та публікувати власні доробки Гурій Васильович розпочинає у час роботи у Рівненському краєзнавчому музеї (квітень 1963). Перші дві публікації Бухала-музейника, надруковані у цій же газеті 30 листопада та 8 грудня 1963 року. Вони присвячені статті Тараса Шевченка та його перебуванню на Рівненщині. Також статті краєзнавця друкуються у газетах Рівного, Кизилу, Вінниці, Хабаровська, Дубровиці, Києва, Черкас. Саме активна дослідницька робота Бухала привернула увагу до нього редколегії по підготовці до випуску фундаментальної праці «Історія

міст і сіл УРСР. Ровенська область», членом якої він став у 1970 році. Книга побачила світ у 1973 році. У ній представлено сім статей Гурія Бухала (шість у співавторстві), у яких відображена історія населених пунктів Рівненщини.

З 1972 по 1980 роки Гурій Васильович працював над написанням кандидатської дисертації «Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. у сучасній польській історіографії», захист якої успішно пройшов в Інституті історії АН України.

Він автор музейних путівників, монографій та брошур. Бухало створив цілу «галерею» портретів історичних діячів, пов'язаних з минулим рівненського краю. Так, у 1985 році, на сторінках молодіжної газети «Зміна» пред-

«Слава комсомолу Ровенщини» ним було підготовлено 5 статей «Сторінки історії обласної комсомольської організації».

З початку 90-х років ХХ ст. пріоритетними темами досліджень Гурія Васильовича стають проблеми національно-визвольної боротьби, здобуття Україною Незалежності та культурно-історичного відродження. Одним з перших він детально знайомить жителів Рівненщини з історією Берестецької битви, створенням музею-заповідника «Козацькі могили», повертає рівнянам імена Федора Штейнегеля, Уласа Самчука, Антоніни Горохович, Георгія Шарпака та інших відомих уродженців Волинського краю. Завдячуючи досліднику стає відомим діяльність місцевих «Просвіти»,

Рис. 1. Працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею. Виставка Гурію Бухалу – 70. Березень 2002 року.

ставлено 67 нарисів про Героїв Радянського Союзу, у 1986-1987 роках у цьому ж часописі подано матеріали під назвою «Бійці революції», де висвітлюються біографії 42 воїнів Червоної Армії чия діяльність проходила на Рівненщині. У 1989 році у газеті «Червоний прапор» Гурій Васильович підготував дослідження про борців за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. У рік 50-річчя об'єднання українських земель, у складі одного державного утворення, завдячуючи добробкам Бухала рівняни дістали можливість дізнатись про 15-тьох жителів краю, які були причетні до тих історичних подій. У циклі

«Пласту» та «Союзу українок». Також Бухало представляє теми революційних подій на Рівненщині у 1918-1921 рр., зв'язків жителів краю з подіями Голодомору 1932-1933 рр., історії Української Повстанської Армії.

Професійна та громадська діяльність Гурія Васильовича високо оцінена. Він, відома постать в історії краєзнавства (член Всеукраїнської спілки краєзнавців), довголітній завідувач відділу історії Рівненського краєзнавчого музею, професор Рівненського інститут слов'янознавства Київського славістичного університету удостоєний звання Почесний громадянин Рівного, лауреат премії Рівнен-

ської обласної ради імені Ігоря Свешнікова, нагороджений орденом «За заслуги» III-го ступеня. Протягом 1996-2006 рр. виборці 5-го виборчого округу тричі обирали Гурія Васильовича депутатом Рівненської міської ради. (Рис. 2).

Рис. 2. Бухало Г.В. на засіданні сесії Рівненської міської ради.

5 травня 2008 року відійшов у вічність визначний рівненський краєзнавець, музеєзнавець, історик Бухало Гурій Васильович. Він залишив по собі значний слід, завдячуючи саме невтомній праці, високому професіоналізму та відданості власному покликанню відкривати маловідомі сторінки минувшини рідної землі, задля пам'яті прийдешніх поколінь. Пам'ятають його працю і вдячні колеги.

Сьогодні дослідницька діяльність Гурія Бухала є важливою частиною історичного вивчення рівненського краю, як складової частини історичної Волині. Сучасні та майбутні дослідники минулого Рівненщини неодноразово звертатимуться до його напрацювань, на основі них поглиблюватимуть історіографічну спадщину рідної землі, використовуватимуть ті матеріали, що першим відкрив для широкого загалу вірний син Волинської

землі, уродженець славної Дермані Гурій Васильович Бухало. Окресленні ним проблеми безперечно знайдуть розвиток у новітніх публікаціях присвячених різноманітним темам історії рівненського регіону.

Успішно краєзнавчу діяльність Гурія Васильовича продовжують його діти: письменниця, літературний редактор літературно-краєзнавчого журналу «Погорина» Лідія Рибенко та журналіст, автор краєзнавчої телевізійної програми «Так було (РТБ) Олексій Бухало. Старше покоління наукових співробітників Рівненського обласного краєзнавчого музею пам'ятає активну дослідницьку роботу свого колеги, разом з молодими музейними фахівцями ми шануємо його працю, використовуємо бухалівські напрацювання у власних пошуках.

У даному збірнику презентовано матеріал бібліографа Рівненської державної обласної бібліотеки Павлини Демчик, який доповнює покажчик «Історіограф волинської землі». У ньому подані окремі статті Гурія Бухала за 1996, 1999 та 2002 роки, що не увійшли до попереднього бібліографічного списку. Основну частину нового збірника складають публікації Гурія Васильовича з 2003 по 2008 роки. Також представлено матеріали 2010 та 2011 років, які повторно були надруковані вже після смерті автора та дев'ять статей про самого дослідника.

2012 рік у Рівненському обласному краєзнавчому музеї став роком Бухала. 31 березня, у день 80-ої річниці з дня народження Гурія Васильовича, в експозиційній залі ч.11, що розповідає про Українську Повстанську Армію, відбувся круглий стіл «Гурій Бухало - краєзнавець, музейник, дослідник, викладач, громадський діяч». Саме Гурій Васильович був автором даної експозиції, що створювалась до 50-річчя УПА у 1992 році. Ця тема, у той час була новою для волинського краєзнавства та української історіографії. Незважаючи на це, Бухалу вдалось віднайти відповідні матеріали та на науковому рівні представити національно-визвольну боротьбу українського народу у Другій світовій війні. Учасники круглого столу мали можливість ознайомитись і з міні-виставкою створеною ученицею Гурія Васильовича, завідувачкою виставковим відділом Рівненського обласного краєзнавчого музею Галиною Данильчук «Гурій Бухало. Пам'ятаймо...». Розширений її варіант пре-

зентований учасникам музейної конференції 5 жовтня 2012 року.

Наукова історико-краєзнавча конференція, матеріали якої представлено у цьому збірнику, підсумовує доробки Гурія Бухала на ниві краєзнавства, музейної справи, історичних досліджень, громадської роботи та представляє дослідження тих волинських краєзнавців, які сьогодні продовжують по-

движницьку справу Гурія Васильовича. В майбутньому, ще належить більш повно та об'єктивно проаналізувати доробки найвідомішого рівненського краєзнавця другої половини ХХ - початку ХХІ століття, який майже п'ятдесят років присвятив вивченню історії рідного краю, збереженню пам'яті про своїх предків та події, що відбувались на теренах Великої Волині.

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО

НАУКОВІ СТУДІЇ Г.В. БУХАЛА

З Гурієм Васильовичем Бухалом я познайомився 4 грудня 1970 року в перший день своєї роботи у Рівненському краєзнавчому музеї, де після закінчення історичного факультету Харківського державного університету почав працювати на посаді старшого наукового співробітника.

Представляючи мене малочисельному, на той час, колективу, його директор Василь Якович Сидоренко оригінально висловився на адресу одного з колег: «А це Гурій Васильович Бухало, завідувач відділу історії, мудра людина і мозок нашого музею!». Чудова характеристика! А у наступні двадцять вісім років мені дійсно пощастило співпрацювати на Рівненщині з цією шанованою людиною, професійним істориком і краєзнавцем від Бога!

Не буде перебільшенням зазначити, що всі без винятку експозиції державних і народних музеїв, стаціонарних і пересувних музейних виставок у Рівненській області були створені в 60-х-90-х роках за особистою участю або за науково-методичною допомогою Гурія Васильовича. За розпорядженням Міністерства культури у 1980-1981рр. Г.В. Бухало і В.Я. Сидоренко брали участь у підготовці грандіозної експозиції «Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років.»

Г.В. Бухало був автором численних наукових і науково-популярних праць з історії України і краєзнавства Рівненщини, у т.ч. путівників (у співавторстві): «Ровенський краєзнавчий музей» [1] і «Ровенский краеведческий музей» [2].

Привертає увагу фахівців-істориків і краєзнавців України історичний нарис Бухала Г.В. «Круг містечка Берестечка», виданий напередодні 345-ої річниці битви під Берестечком і про який в анотації зазначено наступне: «Книга присвячена героїчній сторінці доби Української козацько-гетьманської держави (1648-кінець XVIII ст.) – Берестецькій битві (1651 р.), увічненню подвигів козаків та повстанців, учасників цієї битви... У роботі були використані маловідомі широкому читачеві

документальні матеріали XVII ст., які зберігаються в архівах та книгосховищах України, Канади, США, Німеччини, Польщі, Росії, а також мемуари учасників Берестецької битви і праці українських, молдавських, французьких, польських та російських авторів» [5, 103]. Рецензентами видання виступили відомі українські вчені, доктори історичних наук М.П. Ковальський і Ю.А. Мицик.

Вичерпна інформація про кількісний показник наукового і науково-публіцистичного доробку Гурія Васильовича була оприлюднена на круглому столі «Гурій Бухало – краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадській діяч», присвяченому 80-річчю від дня його народження, що відбувся 31 березня 2012 року в Рівненському краєзнавчому музеї. Він складає близько 700 публікацій [10]!

Бухало Г.В. був ретельним дослідником і активним популяризатором героїчної історії та культури українського народу польсько-литовської доби, Національно-визвольної війни 1648-1658 років, культурно-національного відродження XIX століття, Національно-демократичної революції 1917-1920 років, Другої світової війни, періоду боротьби за утвердження незалежної української держави новітнього часу.

Він брав активну участь у діяльності обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, був членом її правління і пропагандистом історико-краєзнавчих досліджень на Рівненщині, які, на його думку, повинні включати історіографію краєзнавства, локальну історію (область, район, село, підприємство, установа, заклад освіти і культури), життя і діяльність окремих людей, пам'ятки історії і культури. Цю тематику повинні розробляти як професійні вчені і музейники, так і аматори-краєзнавці.

Природний розум і широке коло краєзнавчих і інтересів, досвід педагога й організатора музейної справи допомогли Гурію Васильовичу сформувати Рівненську школу музейників, що набула визнання в Україні. Будучи відданим музейній справі, він відхилив у 70-х-80-х

роках пропозиції керівництва Рівненського державного педагогічного інституту та Рівненського державного інституту культури перейти на постійну викладацьку роботу, а натомість докладав багато зусиль для підготовки професійних фахівців у штаті Рівненського краєзнавчого музею, його філіалу в Дубно і відділах, Острозькому краєзнавчому музеї. Серед його учнів – і автор цих рядків.

Кінець 60-х-початок 70-х років припадає на початок наукових студій Гурія Васильовича як професійного історика. Він був уведений до складу науково-редакційної групи при об-

ласний, Ровенський міський, 15 районних і 48 селищних і сільських) Г.В. Бухало брав участь у науковому опрацюванні та редагуванні історичних матеріалів [9, 652].

У процесі підготовки матеріалів для тому «Ровенська область» широко розкрився талант Гурія Васильовича не тільки як краєзнавця, а й науковця, фахівця з історії України. Його наукові пошуки зацікавили відомого українського вченого, старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Слабеєва Ігора Семеновича (1923-1989) – дослідника соціально-економічного розвитку

Рис. 1. Травень 1999 року. м. Рівне, «Музейні гостини». Зліва на право. Письменник і журналіст Василь Басараба, Гурій Бухало, Іван Пащук. Фото Миколи Фоменко.

ласній редакційній колегії тому «Ровенська область» багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» Це було фундаментальне академічне видання Інституту історії АН УРСР і Головної редакції УРЕ, кожний том якої висвітлював історію населених пунктів областей України. Дослідники, які брали участь у створенні «Історії міст і сіл Української РСР», вагомо збагатили вітчизняну історіографічну спадщину. Велику роль у підготовці матеріалів для написання історії міст і сіл України відіграли обласні краєзнавчі музеї.

Автор статті, здійснюючи разом з М.А. Пелешиним і С.В. Махно підготовку для тому матеріалів з археології Рівненщини, має право констатувати, що в кожному з 65 нарисів (об-

України XVIII – першої пол. XIX ст. [11], заслуженого працівника культури УРСР (1975), лауреата Державної премії СРСР в галузі науки і техніки за участь у підготовці 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» (1976). Саме І.С. Слабеєв запропонував Г.В. Бухалу під своїм керівництвом розпочати роботу над дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Враховуючи наукові інтереси пошукувача та його вільне володіння польською мовою, у 1975 році було затверджено тему майбутньої дисертації: «Визвольна війна українського народу 1648-1654 років у сучасній польській історіографії». Вища атестаційна комісія визначила Інститут суспільних наук АН УРСР

провідною науковою установою для підготовки дисертації, а установою де вона виконувалася – Рівненський краєзнавчий музей.

Лише чотири роки знадобилося Г.В. Бухалу на підготовку дисертаційного дослідження. І це у той період, коли він повністю віддавав себе будівництву нової експозиції Рівненського краєзнавчого музею, яка була відкрита 30 грудня 1978 року, науково-збиральницькій, масовій науково-просвітницькій і краєзнавчій роботі. Його працездатності можна було тільки позаздрити!

Основний зміст своєї дисертаційної роботи Гурій Васильович виклав у наступних публікаціях :

- «Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією» [8];
- «До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648-1654 років у працях сучасних польських істориків» [4];
- «Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648-1654 рр.» [3];
- «Польская историография о воссоединении Украины с Россией» [7].

Незважаючи на вимушену «данину» тогочасній радянській ідеологічній доктрині, Г.В. Бухало у своїх публікаціях і дисертації наповнив реальним змістом білі і чорні плями найтрагічнішого періоду у взаємовідносинах України і Польщі. Таким чином, за складних умов «партійності науки в СРСР», відроджувалася історична істина, відтворювалася правда картина історії національно-визвольної боротьби українського народу у другій половині XVII століття.

Роботу над дисертацією Г.В. Бухало завершив у травні 1980 р. Блискучий її захист відбувся 26 червня 1980 року на засіданні Спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР. Офіційними опонентами виступили: Ф.П.Шевченко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР і Т.П. Брянцева, кандидат історичних наук, доцент Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

За темою і результатами наукового опрацювання дисертація Гурія Васильовича є явищем унікальним. Проблеми, що знайшли своє відображення на її сторінках, однаково важливі як для української, так і для польської історичної науки. У зв'язку з тим, що вони і

сьогодні не втратили своєї актуальності, вважаємо за доцільне у контексті його наукових студій звернутися до положень, викладених на сторінках дослідження.

Основною метою дисертації її автор вважав проведення глибокого «аналізу широкого кола праць сучасних (1953-1979 років – Ю.Н.) польських істориків, присвячених визвольній війні...». Одним із завдань визначалася необхідність «виявити недостатньо досліджені питання й окремі недоліки, що мали місце у висвітленні та оцінці сучасними польськими істориками окремих подій визвольної війни...» [6, 7].

Для реалізації поставленої мети і завдань Г.В. Бухало використав оригінальну структуру дослідження, яке складається з трьох розділів, основними з яких, на нашу думку, були перший: «Історіографія Польської Народної Республіки про передумови визвольної війни українського народу 1648-1654 років» і другий: «Визвольна війна українського народу 1648-1654 років у висвітленні істориків Польської Народної Республіки». У третьому розділі автор дисертації аналізує позицію сучасних польських істориків щодо Переяславських домовленостей січня 1654 р. між Гетьманщиною і Московським царством [6, 10-21].

Вражає об'єм опрацьованого у дисертації історіографічного матеріалу, як польського так і вітчизняного. На її сторінках були глибоко проаналізовані праці відомих польських істориків С. Арнольда, Л. Базилева, Б. Барановського, В. Бортновського, М. Ваврикової, С. Вархолика, Я. Виммера, Є. Вислоцького, З. Вуйцика, А. Вичанського, С.-Ф. Гаєрського, Ю. Геровського, М. Горна, Е. Горнової, О. Гурки, Ю. Дересевича, З. Іжиковського, З. Качмарчика, А. Керестена, В. Кули, В. Куркевича, Ю. Лещинського, С. Либишовської, Г. Лябуди, Я.Мацешевського, Я.Паєвського, К. Пиварського, Л. Подгородецького, А. Пшибоса, Я. Середики, В. Серчика, С. Среневського, Я. Тазьбира, В. Чаплинського, Я. Шафлика, С. Щетки, Г. Язвинської, а також дослідження сучасних українських вчених І.Д. Бойка, В.Й. Борисенка, В.А. Голобуцького, В.В. Грабовецького, К.Г. Гуслистого, В.А. Дядиченка, А.К. Касименка, М.П. Ковальського, А.І. Козаченка, В.Д. Королюка, І.П. Крип'якевича, Ю.А. Мицика, М.Н. Петровського, В.І. Пичети, Г.Я. Сергієнка, В.А. Смолія, І.С. Стороженка, Ф.П. Шевченка та інших.

У результаті наукових пошуків, Гурій Васильович першим у радянській історіографії робить висновок, що сучасні польські історики, попри певний суб'єктивізм в оцінці епізодів визвольної війни українського народу середини XVII століття, причиною, по суті трагічного для обох сторін, конфлікту визнають:

- у **політичній сфері** - польську імперську політику, що позбавляла український народ навіть перспектив незалежного державного розвитку;

- у **соціально-економічній сфері** - примусове створення в Україні польських магнатсько-шляхетських фільваркових господарств, які ґрунтувалися на праці закріпачених селян, втрати українськими селянами, міщанами, козаками і дрібною шляхтою особистої власності, курс польського уряду на ліквідацію українського козацтва як стану;

- у **національно-релігійній сфері** - політику Речі Посполитої щодо ліквідації православ'я в українських землях та примусового насадження католицизму й уніатства, дискримінацію у сфері мови і освіти.

Не залишились поза увагою Г.В.Бухала і непоодинокі факти щодо участі поляків у війні, але на боці українських повстанців: «Без сумніву, радянських істориків зацікавлять свідчення, наведені польськими істориками (Б.Барановським, С.Либишовською, В.Чаплинським), засновані на аналізі виявлених документів щодо безпосередньої участі у боротьбі проти польських магнатів і шляхти вихідців з Польщі – селян, ремісників, міщан, дрібної шляхти у складі козацько-селянських військ. Це питання в історіографії Польщі досліджене більш глибоко, ніж у радянській» [6, 16]. Відверто сміливий висновок для дисертанта в СРСР 70-х років!

Наукові студії Бухала Г.В. збагатили не тільки вітчизняну історичну науку, вони добре відомі і зарубіжним дослідникам Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 років у т.ч. російським, польським, литовським, американським, канадським історикам.

Колеги, громадськість, студенти, учнівська молодь шанували і будуть шанувати Гурія Васильовича за професіоналізм, принциповість і порядність. Інтелігентність і високі моральні чесноти вдало поєднувалися у цій людині з раціональністю творчого мислення, почуттям відповідальності, наполегливості у досяг-

ненні поставленої мети. Він завжди ніс у собі великий заряд енергії, оптимізму, любові до України, людей і життя.. Світла йому пам'ять! (Рис. 1).

Джерела та література:

1. Антонова Г.М. Ровенський краєзнавчий музей: Путівник. / Г.М. Антонова, Ю.М. Нікольченко, Т.О. Пономарьова, Г.В. Бухало. – Львів: Каменяр, 1978. – 95 с.
2. Антонова Г.Н. Ровенский краеведческий музей: Путеводитель / Г.Н. Антонова, Ю.М. Никольченко, Т.А. Пономарева, Г.В. Бухало. – Львов: Каменяр, 1982. – 79 с.
3. Бухало Г.В. Історики ПНР про спільну боротьбу українських і польських трудящих проти гнобителів у 1648-1654 рр. / Г.В. Бухало // УІЖ, 1978, № 9. – С. 129-133.
4. Бухало Г.В. До питання щодо використання джерел про визвольну війну українського народу 1648-1654 років у працях сучасних польських істориків / Г.В. Бухало // «Архіви України», 1976, № 6. – С. 55-60.
5. Бухало Г.В. Круг містечка Берестечка. / Г.В. Бухало. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 104 с.
6. Бухало Г.В. Освободительная война украинского народа 1648-1654 годов в современной польской историографии: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.09 «Историография и источниковедение» / Г.В. Бухало. – К., 1980. – 24 с.
7. Бухало Г.В. Польская историография о воссоединении Украины с Россией / Г.В. Бухало // «Советское славяноведение», 1979, № 3. – С. 102-104.
8. Бухало Г.В. Сучасна польська історіографія про возз'єднання України з Росією / Г.В. Бухало // УІЖ, 1976, № 6. – С. 130-133.
9. Історія міст і сіл Української РСР: Ровенська область. – К., Головна Редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 655 с.
10. Круглий стіл «Гурій Бухало: краєзнавець, музейник, дослідник, викладач та громадський діяч» (до 80-річчя з дня народження). – Рівненський краєзнавчий музей. – 31 березня 2012 р. /obtus.ucoz.ua/blog/kruglij_stil_prisvjachenij_guriju_bukhalu/2012-04-03-60.
11. Слабеев І.С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні: Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII-першої половини XIX ст. / І.С. Слабеев. – К.: Наукова думка, 1964. – 140 с.

Галина ДАНИЛЬЧУК

ГУРІЙ БУХАЛО. ПАМ'ЯТАЙМО...

Добрий слід на землі залишив по собі рівненський краєзнавець, вчений-історик Гурій Васильович Бухало. Сотні опублікованих статей про історію рідного краю, книги, наукові публікації, радіопроекти, публічні виступи, де переконливо звучало слово українського патріота....

«Один з найбільш вживаних ним виразів - "Так це ж цікаво!". Йому було в цьому житті цікаво - пізнавати, досліджувати, читати, писати, подорожувати, вчитись і вчити... Це, можливо, і було основне життєве кредо знаного і визнаного рівненського історика-краєз-

пошукову стежку, яка приведе до відповіді. Він був для нас, краєзнавців молодшого покоління, "путівником" і провідником в цікавий світ краєзнавства, і пошукової дослідницької роботи.

Простий щирий і доступний у спілкуванні. Пригадую себе, школярку-старшокласницю Рівненської школи № 10, коли Гурій Васильович у кінці 60-х років зорганізував при Рівненському краєзнавчому музеї, який тоді гурток юних краєзнавців і я вперше переступила поріг службових приміщень музею, що знаходився тоді на вул. Червоноармійській

Рис. 1. Гурій Бухало та водій музею Петро Костючок під час експедиції. 1990 рік.

навця Гурія Бухала. Він жив і працював поруч з нами, віддаючи увесь свій творчий потенціал, всі свої знання, і досвід вивченню, і пропаганді історії рідного краю. Гурій Васильович був людиною енциклопедичних знань, мав прекрасну пам'ять. Здається, що не було жодного питання з історії рідного краю, на яке б він не знав відповіді, або не вказав би на ту

(тепер вул. С. Петлюри). Він зміг за короткий час нам так цікаво розповісти про музейну справу, що це дитяче захоплення особисто для мене стало основною і єдиною професією на все життя. Йому ж доводилось самотужки опанувати професію музейного працівника, яким він став у 1963 році після педагогічної праці в школі. У Г.Бухала був особливий

талант дослідника, а тому він ніколи не залишав поза увагою будь-який віднайдений документ чи історичний предмет. Цариною його творчої діяльності були бібліотеки і архіви, де він провів тисячі годин, вивчаючи історичні документи, списав сотні записників. Все це з часом ставало цікавими і обґрунтованими статтями, книгами, музейними експозиціями, його кандидатською дисертацією. До цієї людини кожен міг підійти з будь-яким питанням чи проханням і завжди знаходив слушну пораду чи допомогу. Вміння слухати і перейматись чужими проблемами – чудові людські якості, яких так не вистачає в нинішньому суспільстві, для Гурія Васильовича були нормою життя. Можливо, саме це було основним чинником, який спонукав мешканців Рівного тричі обирати Г. В. Бухала депутатом Рівненської міської ради, а він, не шкодуючи своїх сил і часу, намагався допомогти країнам у їх одвічних життєвих проблемах.

Непростим був особистий життєвий шлях Гурія Бухала, який розпочався із дерманської стежини у 1932 році. Батько – православний священник, який зазнавав утисків і переслідування з боку радянської влади, а це означало, що й дітям дорога не буде стелитись скатертиною. Хочеш не хочеш, а свої власні думки маєш приховати, бо правляча ідеологія в нас була лише одна – комуністична. Переважала всюди “ура-пропаганда”, визначені були герої, все більше зросійщувались усі сторони суспільного життя українців. А Гурій Васильович завжди залишався вірним рідній українській мові, був у всі часи її полум’яним пропагандистом, а в час народження незалежної України став на передні рубежі боротьби за її утвердження. Він гордився тим, що родом від його із славного села Дермань, де зростали славетні українці Борис Тен і Улас Самчук і вважав своїм обов’язком розповісти про них широкому загалу. А ще стане одним із основних борців за повернення рідному селу історичної назви Дермань.

Гурій Бухало один із перших організаторів і членів відродженої громадської організації “Просвіта”, яка була покликана стверджувати і пропагувати українську мову і культуру. Використовуючи усі засоби масової інформації, він публікував десятки статей про рідну мову, про крайн – світочів науки, літератури, мистецтва, які несправедливо були забуті.

Краєзнавство – наука багатогранна, яка

вимагає постійного творчого пошуку. Спілкування з людьми – учасниками історичних подій, науковцями, діячами літератури і мистецтва, корінними жителями міст, і сіл області, робота в архівах, і бібліотеках, поїздки на місця подій, документи, і документальні фільми, звукозаписи, і фото фіксація – це далеко не повний перелік того, що робив науковець-дослідник Г. В. Бухало, будучи членом авторського колективу по створенню багатомного видання “Історія міст і сіл УРСР”, яке вийшло у світ у 70-і роки. Видання вмістило лише частину зібраного істориком матеріалу, а тому з-під його пера (а точніше з-під друкарської машинки, на якій він працював віртуозно!) виходили десятки цікавих краєзнавчих публікацій на сторінках обласних газет “Червоний прапор” і “Зміна”, а також у республіканській періодиці. Без перебільшення можна сказати, що не було жодного номера обласних газет, де б не було хоча б невеличкої публікації краєзнавця Г. Бухала. Гурій Васильович стає одним з найбільш популярних авторів і співавторів радіопередач по обласному радіо, адже історією рідної землі цікавляться усі, хто не байдужий до нашої минувшини. Йому надходили сотні листів з запитаннями, а іноді з новою надзвичайно цікавою інформацією і пошук продовжувався... Без перебільшення скажемо, що до кінця життя Гурій Васильович був самим відомим і популярним краєзнавцем серед населення нашої області. Його ім’я було авторитетним і вагомим у будь-якій дискусії, яка виникала між пересічними громадянами просто на вулиці і остаточним аргументом було: “А ось Бухало писав!” (Рис. 1)

Не має нецікавих тем у краєзнавстві, якщо відносишся до цієї справи з захопленням і творчо. Але є у кожного дослідника своя улюблена тема. Такою темою для Г. В. Бухала стала героїчна історія української козаччини. Ще б пак – на Волині було саме те зелене поле, яке почорніло від крові за вольною волю у 1651 році... Там, під містечком Берестечком, відбулись події, які через віки додають нам сил і гордості за український незламний дух. Гурій Васильович, як науковець Рівненського краєзнавчого музею, в 60-і роки стає одним з активних учасників і ініціаторів створення музею “Козацькі могили” і вже ніколи до останніх днів свого життя не залишить цієї славетної теми. Його кандидатська дисертація знову ж таки була присвячена тематиці

козацької доби на Україні. А музей “Козацькі могили” був постійно в його увазі і піклуванні: видає листівки, буклети, путівники. І зрештою видає книгу “Круг містечка Берестечка”, яка у 2009 році коштом міського бюджету була перевидана із значними доповненнями.

В час боротьби за незалежність України у Гурія Васильовича подвоюються сили. Він сміливо і наполегливо порушує питання про повернення історичних назв вулицям і площам Рівного та ініціює питання про увічнення пам'яті українських патріотів, видатних особистостей в пам'ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць. Йому завжди боліло,

чі проблеми історії 40-х років.

Ми, його колеги, ніколи не бачили Гурія Васильовича в поганому настрої, або знервованим – він завжди оптимістично реагував на будь-які проблеми, з ентузіазмом брався за справу, спокійний і врівноважений, і завжди кудись поспішав. Нам здавалося, що він вічний і його ніколи не зачепить старість. Ми працювали з ним десятки років, а він залишався все таким же – струнким, усміхненим, бадьорим, веселим і щирим, роздаючи і нам часточки своєї внутрішньої сили. Він встиг дати гарні знання сотням студентів у Рівненському інституті слов'янознавства і прочита-

Рис. 2. Круглий стіл присвячений 80 – річчю з дня народження Гурія Бухала. РОКМ. 31 березня 2012 року.

коли бачив як безглуздо йде забудова старого Рівного, що один за одним зникають вікові будови – свідки історичного минулого. Він любив Рівне, як любить господар свій дім, своє обійстя, свою землю (рис. 2).

Де б не бував Г. Бухало, а треба зазначити, що його творчі експедиції і наукові поїздки відбувалися не лише в Україні, а й далеко за її межами (Москва, Ленінград, Варшава, Краків, США, Канада та ін.), виступи нашого науковця сприймалися з цікавістю колегами інших держав, друкувалися у зарубіжних виданнях. Полум'яний патріот України, він відстоював правду нашої історії, сміливо брав участь у диспутах і конференціях, які підіймали болю-

ти курс історії для слухачів Рівненської духовної семінарії.

А тим часом хвороба посміла вибити його із сідла. Вже не біг він рівненськими вулицями, а змушений був зупинитись, як він вважав, тимчасово, бо в нього ще було попереду так багато планів, стільки ще треба було написати і видати, дати лад зібраному по крихтах матеріалу, який би зміг закрити не одну білу пляму нашої історії...

Рішенням Рівненської міської ради у 2009 році Гурію Васильовичу Бухалу було присвоєно звання “Почесний громадянин міста Рівне” (посмертно).

Людмила ШЛАПАК

Г.В. БУХАЛО І РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Історія установ та біографії людей, які в них працюють часто тісно переплітаються, розвиваються, доповнюють одна одну. Так і Рівненський обласний краєзнавчий музей, його розвиток та становлення неможливі без особистостей, які пропрацювали в ньому все життя, стали його невід'ємною частиною. До таких фахівців в першу чергу варто віднести Гурія Васильовича Бухала.

У 1963 році молодий 31-річний педагог Гурій Бухало прийшов на роботу до обласного музею, який тоді розміщувався у затишному особняку на сучасній вулиці Петлюри 19. Досвідченого педагога з 12 річним досвідом роботи з дітьми прийняли на посаду ст. н. співробітника у відділ історії. Про таких людей як Гурій Васильович говорять, що з'явився він у потрібний час і в потрібному місці. З 1963 року

життя та біографії як музею так і Гурія Васильовича переплелися і стали невід'ємними складовими розвитку музейної справи на Рівненщині. За вісім років роботи на посаді старшого наукового співробітника він тричі перебудовував експозицію відділу історії, постійно її удосконалюючи, доповнюючи новими експонатами та іншими матеріалами. Вимогливий до себе він був вимогливим і до своїх колег і швидко став інтелектуальним лідером у невеликому музейному колективі. 1970 рік став доленосним у житті Г. Бухала. Його як досвідченого краєзнавця та музейника включають до складу робочої групи по підготовці фундаментального 26-томного видання "Історія міст і сіл України", яке готував Інститут історії Академії Наук УРСР. Головою редколегії був знаний в Україні історик,

Рис. 1. Надія Стоколос, Григорій Іжик, Світлана Соколенко, Юзеф Нікольченко, Гурій Бухало, Тетяна Пономарьова, Володимир Мушировський, Ярослав Мельник, Степан Мохнюк вітають з 80 – річчям Василя Сидоренка довголітнього директора Рівненського краєзнавчого музею. 1994 рік.

академік Тронько П.Т., який згодом очолив Спілку краєзнавців України. Два роки тривала цікава науково-дослідна робота в архівах України, Росії, Білорусі. Гурія Васильовича ця робота поглинула повністю. З багатоденних відряджень до Житомира, Луцька, Києва, Львова, Пінська, Бреста, Москви, Санки-Петербурга він привозив велику кількість архівних довідок, фотокопій документів та світлин з історії нашого краю. Робота завершилася у березні 1972 року виданням тому “Ровенська область” (655 друкованих сторінок). Автором 7 нарисів, співавтором нарису про Ровенську область був Гурій Бухало.

Саме ці два роки співпраці з відомими українськими істориками та краєзнавцями визначили науковий інтерес Гурія Васильовича. Історія визвольної війни українського народу 1648-1654 років проти польського гноблення, освітлення перебігу її подій у польській історіографії стали темою його дисертації. Це був сміливий та виважений вибір, адже у часи радянського тоталітарного режиму подібні дослідження не дуже заохочувалися. Добре це розуміючи, Гурій Васильович майже 8 років у вільний від основної роботи час читав (добре знав польську мову), аналізував, систематизував, робив висновки. Треба віддати гідне тодішній адміністрації обласного краєзнавчого музею (директор Сидоренко В. Я., заступник директора з наукової роботи Нікольченко Ю.М.), які підтримували наукові студії Бухала Г.В. і створювали йому умови для роботи. Близку захист дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, який відбувся у червні 1980 року став тріумфом 17-річної музейної та краєзнавчої роботи Гурія Бухала. Було йому у ту пору 48 років.

Але крім копіткої наукової роботи паралельно тривала робота в Рівненському обласному краєзнавчому музеї. З 1972 року Г. В. Бухало очолював відділ історії. Копії архівних матеріалів, які він виявив в архівах лягли в основу документального фонду РОКМ. Після опрацювання ново виявлені матеріали викладались в експозицію, інформаційно її збагачуючи. Музей ставав популярною установою в місті. У практику роботи вчителів історії входять краєзнавчі уроки в музеї та туристичні походи рідним краєм.

1975 рік був ознаменований важливою подією: рішенням органів влади найгарніша

споруда Рівного – приміщення колишньої реальної гімназії переходить під нову експозицію Рівненського обласного краєзнавчого музею. В ту пору я була молодим старшим науковим працівником відділу історії (пропрацювала дише рік). Майже одночасно зі мною у 1974 році на роботу до музею прийшли Пономарьова Т.О., Данілічева В.Ф., Мушировський В.М., Стоколос Н.Г., Соколенко С.М., Шалімова С.П. та інші молоді музейники. Заступником директора з наукової роботи працював молодий археолог, випускник Харківського університету Нікольченко Ю.М. Найдосвідченішими музейниками були наші ветерани ВВВ Сидоренко В.Я. (директор музею) та Гордієнко М.М. (ст. н. працівник). Інтелектуальним лідером був Г.В. Бухало – “ходяча енциклопедія” з історії, краєзнавства та музейної справи.

Деякі місяці тривала робота по перевезенню фондової колекції у нове приміщення, її розміщення. Пам'ятаю як ми всі цьому щиро раділи і фізична робота, пов'язана з переїздом не здавалася обтяжливою. 1975-1978 роки - це був час раніш незнаної, але цікавої та відповідальної науково-дослідної, збиральницької, експозиційної, роботи.

Структура музею була класична радянська: відділ природи, відділ дорадянської та відділ радянської історії. Всього 23 експозиційних зали, за якими були закріплені наукові співробітники. У той час активно працювала науково-методична Рада музею, на якій обговорювалися структурні, тематико-експозиційні плани майбутніх експозицій, тривала активна науково-збиральницька та фондова робота. Найбільше залів музею - 50 % всіх експозиційних площ, - весь другий поверх, - був відведений під експозицію історії радянського періоду, яка розпочиналася з хола, де рівненський художник Анатолій Куреньов виконав розпис на тему “Боротьба трудящих Рівненщини за встановлення Радянської влади.” З художньої точки зору це була якісна робота, виконана технікою темпера, а з ідеологічної точки зору – це було кон'юктурне замовлення рівненських керівних партійно-радянських органів. Відвідувачі музею могли бачити цю художню роботу до 1991 року. Після розпаду СРСР і проголошення незалежності України розпис А. Куреньова був за декорований тканиною, продукцією Рівненського льонокомбінату. Сподіваюсь, що коли в Рівному з'явиться

художній музей, то вищезгаданий настінний розпис, виконаний в стилі “соц-арту” займе в ньому гідне місце.

Більше року тривала наукова робота по інформаційному наповненні закріплених за кожним науковим працівником залах, що вилася у зведений тематико-експозиційний план майбутньої експозиції, який складався з трьох розділів: відділ природи, відділ дорадянської історії та відділ історії дорадянського суспільства. І ось цей об’ємний фоліант було передано художникам-проектантам Віктору Гвоздинському та Феофану Бобрику, які повинні були його прочитати і придумати як це гарно, привабливо “на високому художньому рівні” довести до майбутнього вимогливого відвідувача музею. Варто зауважити, що це було дуже престижне замовлення, було воно вчасно і якісно виконане.

Пам’ятаю науково-методичну Раду, на якій розглядався художньо-архітектурний про-

мальна робота обстановки. А наші керівники: Сидоренко В.Я., Нікольченко Ю.М., Бухало Г.В. були щасливі – процес пішов. (Рис. 1).

Пізніше за затвердженими проектами було виготовлене музейне обладнання: фриз, планшети, вітрин (вертикальні та горизонтальні) подіуми, діорами. Ця нова термінологія назавжди увійшла у лексикон молодих музейних працівників. За відносно короткий термін часу було змонтоване спеціальне обладнання другого поверху музею (експозиція радянського періоду). Найтяжчу проблему яку був змушений подолати кожний автор експозиції – це пристосувати свій “ідеальний” ТЕП до обладнання залу, бо траплялися ситуації коли за проектом є вітрина, а у автора поки-що немає експонатів, а там де запроєктовані і виготовлені планшети музею конче потрібна вітрина. Вже у робочому порядку потрібно було терміново активізувати збиральниць ку роботу. Автор статті будувала

Рис. 2. Гурій Бухало та Людмила Шлапак з колегами у шкільному музеї села Бистрічі Березнівського району Рівненської області.

ект майбутньої експозиції другого поверху музею. Всі з подивом розглядали ескізи своїх залів, не вірилося, що це можна реалізувати. Наукова рада була дуже емоційна. Кожний автор майбутнього залу робив зауваження по покращенню проекту, всім хотілося більше вітрин, а менше планшетів. Молоді проектант уважно слухали, щось записували, згоджувалися, доробляли. Одним словом була нор-

експозицію трьох залів: “Рівненщина у роки 9ї п’ятирічки”, “Розвиток культури та освіти краю у 60-70 х роках ХХ ст.” та “Рівненщина від з’їзду до з’їзду”. Сьогодні у цих залах розміщуються експозиції “Старе Рівне”, “Картини європейських художників сер. XVIII-XIX ст.” та “Наша духовна спадщина”.

До кінця 1976 року експозиція 2-го поверху в “основному була завершена”. Якщо по

радянському періоду зібрати експонати було відносно легко, то по природі та дорадянській історії набагато важче.

Проект експозиційних залів 1-го поверху виготовляли художники-дизайнери з Києва. Особливо вдалим був проект залів природи. Діорами, виготовлені більше 30-ти років тому і сьогодні не виглядають морально застарілими і можуть ще довго дивувати молодих відвідувачів музею. Автором експозиції відділу природи є Антонова Галина Миколаївна .

Над експозицією дорадянського періоду працювали молоді наукові працівники Пономарьова Т.М, Кожушко Н.І., Зима Л.М. (пізніше вона перейшла у відділ радянської історії), заступник директора Нікольченко Ю.М.

Після завершення побудови експозиції тривала процедура їх прийняття: експозицію вивчали працівники облліту (структура, яка займалася цензурою всіх друкованих видань в області), комісія обласного управління культури, ідеологічні працівники партійно-радянських органів. Зустрічали вище перерахованих гостей адміністрація музею: Сидоренко В.Я., НікольченкоЮ.М. (він вів екскурсії), Бухало Г.В. (відповідав на найважливіші питання), Гордієнко М.М. (секретар партійної організації). А ми молоді музейники у ці моменти сиділи у своїх службових кабінетах і з хвилюванням чекали оцінок своєї роботи. І ось напередодні нового 1978 року розширене бюро Ровенського обкому Компартії України оглянувши усі 23 зали новоствореної експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею дало дозвіл на відкриття та прийом перших відвідувачів.

1979 рік - рік найбільшого відвідування музею. Екскурсійна робота стала найважливішим напрямком діяльності. Всі наукові працівники проводили по 4-5 екскурсій щоденно. У переважній більшості це були оглядові по всьому музею, які тривали 1,5-2 годи-

ни. Вміло організувала екскурсійну роботу в музеї завідувачка відділом науково-освітньої роботи Соколенко С.М. та її команда.

Але одночасно не припинялась науково-експозиційна та збиральницька робота, яка була провідною у відділах історії (у той час їх було два: дорадянської та радянської історії). Під науковим керівництвом Бухала Г.В. почала формуватися мережа периферійних музеїв. Кінець 70-х років минулого століття – це час створення історико-меморіальних музеїв М. Островського у с. Вілія Острозького р-ну, “Козацькі могили” в с. Пляшева Радивилівського р-ну, музею М.І. Кузнецова у м. Рівне, Сарненського та Березнівського районних краєзнавчих. За кожним з новостворених музеїв були закріплені наукові консультанти – молоді і вже досвідчені фахівці РОКМ: Пономарьова Т.О., Кожушко Н.І., Данілічева В.Ф., Шлапак Л.В.Якщо виникали питання в ході створення нових музеїв Бухало Г.В. ніколи не відмовляв у консультаціях та допомозі. За роки цікавої, захоплюючої та нелегкої праці над створенням першої версії експозиції РОКМ, працівники, яким пощастило в цей час працювати стали друзями, одностудцями. І велика роль у цьому Бухала Г.В., адже 6 років він був головою профкому (рис. 2).

Невтомний трудівник Гурій Васильович постійно друкував історико-краєзнавчі статті у єдиній в той час газеті “Червоний прапор”, пізніше і в молодіжній газеті «Зміна». Він був співавтором путівника по новоствореній експозиції РОКМ., музею М.І. Кузнецова , написав книгу “Круг містечка Берестечка”.

І згадуючи ці далекі роки хочеться відзначити, що Гурій Васильович Бухало своїм особистим прикладом допомагав знайти свою стежку у музейній справі молодому поколінню музейників 70-80-х років минулого ХХ ст.

Володимир МУШИРОВСЬКИЙ

МУЗЕЙНИКИ ЗА ПОКЛИКАННЯМ

Є люди, які всім своїм життям пишуть історію свого краю, села чи міста. Вони невгамовні сподвижники нашої культури і знаходяться в постійному русі: встановлюють зв'язки, пишуть запити, розпитують людей старшого покоління, знаходять та вивчають важливі матеріали та експонати, постійно працюють над собою, удосконалюють свої знання, професійні якості, щоб потім у доступній формі донести історію рідного краю до сердець людей – відвідувачів музею, які словами вдячності відзначають їх високу ерудицію, професіоналізм, любов до своєї справи. У даній статті подані штрихи до портрету двох працівників Рівненського обласного краєзнавчого музею, для яких наш музейний заклад став особливим місцем. Саме в колективі краєзнавців, вони зросли як потужні фахівці-музейники та дослідники історії Волинського краю.

2012 рік був би для відомого рівненського музейника та краєзнавця Гурія Васильовича Бухала ювілейним, йому 31 березня виповнилось би 80 років. Ми, його колеги, щиро жалкуємо, що його немає серед нас. Він міг би ще багато зробити для вивчення історії Рівненщини, для міста Рівного та рідного краєзнавчого музею, якому він віддав 45 років свого життя і творчої діяльності.

Гурій Бухало народився 31 березня 1932 року в селі Дермань (тепер Здолбунівського району Рівненської області). Його батько Василь Трохимович і мати Глафіра Федорівна – вихідці із селян, дерманці. Батько працював священиком у місцевій церкві, мати була домогосподаркою. У 1932 році сім'я переїхала у Володавський повіт на нове місце роботи батька, а після закінчення Другої Світової війни повернулася додому, на рідну землю. У 1949 році Гурій Бухало закінчив середню школу в м. Здолбунові та вступив до Рівненського вчительського інституту. Після його закінчення, у 1951 році поїхав учителювати у Зарічненський район Рівненської області. У жовтні – листопаді 1954 року перебував у рядах Радянської Армії. І з грудня 1954 по січень 1956 рр. працює

директором Великотелковицької семирічної школи Зарічненського району. А з січня по червень 1956 – секретарем районної газети „Червона зоря”. Із серпня 1956 по 1963 роки Гурій Васильович працює в різних навчальних закладах Рівненської області, знову у журналістиці (газета «Радянське село» Гощанський р-н). У квітні 1963 року Бухало розпочав свою роботу у Рівненському краєзнавчому музеї, який присвятив найкращі роки свого життя.

Автор статті майже сорок років працював разом з Гурієм Васильовичем в одному колективі. Спогади про цей період були вже викладенні раніше [6]. Дана стаття ще раз, з нагоди ювілею, нагадує основні віхи біографії музейної та громадської діяльності нашого шановного колеги та показує, що в середовищі Рівненського обласного краєзнавчого музею, вирости справжні фахівці, які разом з Гурієм Васильовичем, завдячуючи його наполегливій праці, розвивали музейну справу й сьогодні наслідують його починання, трудяться на ниві збереження історико-культурної спадщини рідного краю.

Окрім суто музейної справи Г.В. Бухало був справжнім дослідником та громадським діячем. У 1980 році він захистив дисертацію на тему «Визвольна війна українського народу 1648-1654 років в сучасній польській історіографії». Також викладав історію України в Рівненському Інституті слов'янознавства Київського славістичного університету, Рівненському державному гуманітарному університеті, Рівненській духовній семінарії. Свою громадську позицію втілював у життя, будучи депутатом Рівненської міської Ради трьох скликань (1996 – 2006 рр.).

Г.В. Бухало був справжнім патріотом України, Рівненського краю, міста, в якому проживав, свого музею. Його заслуги в боротьбі за відродження незалежності української державності, відданість ідеалам свободи і демократії, багаторічна плідна громадська діяльність були відзначені Указом Президента України від 10 жовтня 2007 року, згідно з яким Бухало Г. В. був нагороджений орденом

Рис. 1. Працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею О.Булига, О.Макарова, Н.Оласюк, З.Заболотна, Г.Бухало на подвір'ї музею.

«За заслуги» III ступеня.

У цьому ж 2007 році за активну науково-дослідницьку роботу, вивчення і популяризацію історії краю, просвітницьку діяльність він був удостоєний звання Лауреата обласної премії ім. І. К. Свешнікова, а в серпні 2009 року йому було присвоєно звання почесного громадянина м. Рівне. Численні відзнаки Міністерства культури СРСР і Міністерства культури УРСР, обласної та міської Рад, обласного управління культури характеризують його як віддану своїй справі людину.

Проте, головне – це високі моральні, людські якості Гурія Васильовича, чуйність і щирість його душі. Ці, притаманні йому риси характеру, що поєднувались з високим професіоналізмом, надзвичайною працездатністю і непересічним інтелектом, викликають і сьогодні велику повагу до нього з боку колег, друзів, соратників, учнів і всіх, з ким звела його доля на довгому і водночас нелегкому життєвому шляху. (Рис. 1).

Як методист-наставник, Гурій Васильович рецензував структурні та тематично-експозиційні плани, лекції, прослуховував екскурсії молодих працівників і багатьом давав рекомендації щодо вдосконалення музейної роботи. Мабуть, немає на Рівненщині жодного районного музею, що будувався в ті роки, до створення якого не долучився Гурій Васильо-

вич. Особливе місце серед них займає музей «Козацькі могили» (тепер Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»), адже разом з іншими працівниками обласного музею він стояв біля витоків його створення [6, 154].

Бухало Г.В. зробив значний внесок у підготовку молодих науковців – музейників. Всі молоді працівники музею 70-80-х років минулого століття проходили музейну «школу Г. В. Бухала». Як до людини енциклопедичних знань, історика-краєзнавця, до нього завжди зверталися з запитаннями не тільки з історії краю, але й з музейної практики – пошукової і збиральницької, експозиційної, екскурсійної, фондової роботи тощо. Він допоміг багатьом працівникам стати справжніми фахівцями музейної справи. Серед них – Данілічева В.Ф., Пономарьова Т.О., Киян Е.Ф., Мушировський В.М., Лотоцький П.Я., Кожушко Н.І., Шахматова Л.Я., Шлапак Л.В., Боришкевич Н.С., Тишкевич Р.К., Українець А.М., Данильчук Г.Ф., Прищепка О.П., Калітинський Ю.М. та багато інших. Багато з них і досі успішно працюють і розвивають музейну мережу на Рівненщині.

Усі, хто знав Гурія Васильовича Бухала, дружив з ним, вчився у нього або працював поруч, згадують його і як вченого-дослідника, і як краєзнавця-музейника, і як добру, щире,

непересічну людину. А наукова спадщина Г.В.Бухала – книги, статті, нариси, путівники тощо, вже стали вагомим надбанням української історичної науки.

Серед багатьох одержаних і відданих музейній справі працівників Рівненського обласного краєзнавчого музею, які були учнями Гурія Васильовича Бухала є нинішній директор нашої установи, історик, дослідник, культурознавець, Почесний працівник туризму України Олександр Степанович Булига. Його життя, як і життя його старшого колеги тісно переплелось з музейною діяльністю та Рівненським краєзнавчим музеєм, зокрема. Саме Гурій Васильович Бухало був для Олександра Булиги одним з найбільших музейних авторитетів, у яких він навчався, з ким радився, консультувався, з кого брав приклад. (Рис. 2).

Олександр Степанович народився 23 січня 1965 року в сім'ї службовців. Його батько, Степан Петрович Булига, все життя працював дільничним інспектором міліції і за свою самовіддану працю отримав звання заслуженого дільничного інспектора СРСР. Мати, Марія Родіонівна, працювала начальником бюро перепусток Рівненського заводу високовольтної апаратури. Вищу освіту, разом з братом Віктором, Олександр Степанович здобував на історичному факультеті Чернівецького державного університету, який закінчив у 1989 році. Стаціонарне навчання перервалось службою в армії (1983-1985рр.), а в 1987 році за сімейними обставинами О. Булига перейшов на заочну форму навчання і став працювати (25 років тому, з 5 жовтня) у Рівненському обласному краєзнавчому музеї спочатку на посаді молодшого наукового співробітника відділу науково-освітньої роботи, потім, з липня 1990 року, старшим науковим співробітником науково-методичного відділу, а з лютого 1998 року – старшим науковим співробітником відділу історії. Працюючи в цих провідних відділах музею, Олександр Степанович набув значного досвіду в організації та проведенні методичної, екскурсійної, науково-збиральної, експозиційної роботи, що йому значною мірою стало в нагоді у майбутньому. У лютому 2002 року О.С. Булига був призначений на посаду заступника директора з наукової роботи, а з березня 2005 працює директором Рівненського обласного краєзнавчого музею [1].

Будучи ще молодим істориком, він про-

являє науковий інтерес до малодосліджених проблем історії України та Волині, зокрема. Результатом його наукових пошуків став розроблений цикл лекцій з історії українського козацтва та його зв'язків з Волинню, з якими він успішно виступав у початковий період своєї роботи в музеї.

Першою публікацією Олександра Степановича в періодиці була стаття «Русь – козацтво – Україна», яку він називає «пам'ятною і дорогою». Вона була опублікована в газеті «Вісті Рівненщини» 18 січня 1992 року. У ній автор розмірковує, спираючись на численні джерела, про походження назви «Україна», яка по своїй суті була народною, про перших бродників-козаків, що прославили Україну і завдяки їм вона стала відома Європі [2].

Спонукало до вивчення і дослідження минулого України безперечно музейне середовище, а також любов до історії, яку йому, ще учневі СШ №1 м. Рівного прищепила вчителька історії Токар Олександра Онисимівна, а також історики, краєзнавці, журналісти Григорій Дем'янчук, Гурій Бухало, Володимир Гайбонюк, Іван Пащук, Володимир Рожко, Павло Здоровило та інші. Вивчаючи їх досвід і користуючись їх підтримкою і допомогою, побачили світ краєзнавчі доробки Олександра Степановича.

Спочатку вони публікувались на сторінках рівненських газет, надалі, у всеукраїнських виданнях, збірниках наукових конференцій і присвячувались історії волинської землі. Завдячуючи демократичному розвитку України, на який вона стала в кінці ХХ століття, автор пише про історичні події Волинського краю не поверхово, як це робилось раніше, а подає їх більш повно і значимо, повертаючи пам'ять народу до предків, чиї імена прославили українську землю.

У 2010 році частину своїх напрацювань Олександр Степанович зібрав у книзі «Поєднані Волинню», присвятивши її батькам, усім своїм предкам. Видання побачило світ у день відзначення 45-річного ювілею автора [3]. У книзі також представлений кіносценарій про Пересопницьке Євангеліє, написаний братами Олександром і Віктором Булигами, який присвячений видатній пам'ятці національної писемності, створеної на Волині у середині XVI століття, відомої як Українська Першокнига.

Задум написати кіносценарій «Першокни-

га» виник в Олександра Степановича після проведення великої кількості екскурсій по виставці «Спочатку було слово...», що експонувалась у Рівненському обласному краєзнавчому музеї в середині 90-х років минулого століття. Саме під її враженням виникла ідея відтворити картини історичних подій, пов'язаних з Першокнигою у вигляді кіно-сценарію, який в майбутньому став переможцем конкурсу кіносценаріїв у номінації «Вибір глядачів» на Всеукраїнському фестивалі молодого аматорського кіно «DVERI» (Рівне, 2011).

З теплотою і вдячністю автор пише у нарисі «Творці музейного дивосвіту», вміщеному у книзі «Поєднані Волиню», про досвідчений і дружний колектив Рівненського обласного краєзнавчого музею, який допоміг і сприяв його становленню як музейного працівника, оскільки тут працюють творчі люди, які мають багато ідей і кожен раз створюють музейні дива. Так з'являються нові музеї, експозиції і виставки, нові знахідки після проведення експедицій, нові наукові збірники, статті, книги тощо.

На відвідувачів кожного дня чекає диво відкриття нового, незвіданого. Олександр Степанович належить до людей, які щиро люблять музей, і тому не випадково і його знайшло диво: у 2002 році в міжнародний день музеїв, який щороку відзначається 18 травня, у нього народився син Микола, який, можливо, також піде шляхом батька.

Робота у відділі науково-освітньої роботи, через горнило якої пройшов Олександр Степанович, збагатила його досвід у проведенні екскурсійної, лекційної і туристичної діяльності. Тогочасне керівництво музею намагалось всіх молодих працівників «загартувати» саме в цьому відділі, щоб вони в першу чергу досконало вивчили експозиції, якісно проводили екскурсії, визначились з тематикою наукових досліджень тощо.

Олександр Степанович успішно витримав випробування цим відділом, а пізніше і відділами науково-методичної роботи, історії, став хорошим екскурсоводом, лектором і саме в цей період підготував цілий ряд різних за тематикою статей, повідомлень, довідок, з якими виступав на наукових конференціях, у пресі, на радіо і телебаченні. Працюючи в музеї, він освоїв екскурсійні туристичні маршрути і по вихідних днях виїжджав з групами

туристів до міста Києва, Острога, Дубна, Корця, Почаєва, села Пляшева до музею-заповідника «Козацькі могили».

Саме за активну туристичну діяльність у 2004 році О. Булига був нагороджений знаком «Почесний працівник туризму України». У 2006-2007 роках він брав участь у загальноукраїнському проекті «Україна туристична» і був нагороджений Почесною грамотою, а в 2008 році разом з працівниками науково-методичного відділу музею став організатором Всеукраїнської творчої лабораторії «Музей – складова частина туристичної індустрії», що проходила на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею і збрала музейників з різних куточків нашої держави.

Науково-дослідна робота безперечно є основною в музейній діяльності і, по великому рахунку, характеризує музей, цікавий він чи ні. Відвідувач хоче бачити нові експозиції і виставки, нові знахідки, нові прийоми художнього оформлення тощо. Відомий на Рівненщині музейник, директор обласного краєзнавчого музею Сидоренко В.Я. (1971-1984рр.) говорив, що музей – це недописана книга і, мабуть, написанню її не буде кінця, тому що будуть нові пошуки, дослідження і нові відкриття. Пригадуються застійні часи, коли в музеях роками не змінювались експозиції, не відкривались виставки. Відчувалась нагальна потреба в організації засобів спілкування між музейними працівниками, краєзнавцями, журналістами, викладачами вузів і шкіл. Таким спілкуванням стали міжмузейні наукові конференції, які розпочалися в 90-ті роки минулого століття, у яких брали участь та ділились своїми здобутками в різних сферах музейної справи і визначали пріоритетні напрямки наукової діяльності працівники музеїв і заповідників Рівненщини, Волині, Львівщини, Тернопільщини. Перші наукові доробки краєзнавців історичної Волині під назвою «Волинь незабутня» були видані Рівненським обласним краєзнавчим музеєм у 1993-1995 роках. Їх упорядником був завідувач відділу історії музею Бухало Г.В.

У 1996 році до 100-річчя музейної справи на Рівненщині вийшов I випуск «Наукових записок Рівненського обласного краєзнавчого музею, в якому, серед інших, була одна з перших наукових статей О. Булиги «Роль Волині у походженні і становленні українського козацтва». Дослідивши багато джерел, він дійшов

висновку, що від самих початків козаччини Волинська земля була найчастіше пов'язана з цим феноменальним явищем української історії, що вона жила, розвивала та зміцнювала українське козацтво [4].

Рис. 2. Олександр Булига та Гурій Бухало. Козацькі могили. 1993 рік. Фото Ю. Калітинського.

Починаючи з 2005 року географія музейних наукових конференцій значно розширилась, до Рівненського музею стали приїздити колеги з музеїв Києва, Львова, Бродів, Кременця, Луцька, Нетішина, Володимира-Волинського, Миколаєва, Одеси, Маріуполя, Шостки тощо.

З цього часу «Наукові записки» (головний редактор Олександр Булига) почали виходити щорічно. Їх видання присвячувалось відомим людям, чиє життя, творча і наукова діяльність пов'язана з містом Рівне і нашим краєм. Цьогорічний збірник наукових статей, присвячений відомому досліднику, краєзнавцю, працівнику Рівненського краєзнавчого музею (1963-2008рр.), кандидату історичних наук Бухалу Г.В. 31 березня 2012 року в музеї було проведено також круглий стіл, присвя-

чений пам'яті Г.Бухала, якому в цей день виповнилося б 80 років.

Рівненський обласний краєзнавчий музей володіє значним науковим потенціалом. Його працівники, використовуючи його колекцію, захистили вісім кандидатських дисертацій (Олександр Молчанов, Світлана Кітова, Яків Дідух, Гурій Бухало, Богдан Прищеп, Олена Прищеп, Любов Галуха, Надія Стоколос). Пізніше двоє з них – Я.Дідух та Н.Стоколос здобули науковий ступінь докторів наук [5,10]. На директора і колектив музею покладена відповідальна місія зміцнювати і примножувати здобутки, продовжувати традиції, відкривати нові маловідомі сторінки історії краю.

Безперечно, здобутком нашого музею є щорічне проведення традиційного фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», якому віддає усю себе завідувача відділом етнографії Алла Українець та увесь музейний колектив. Цей захід, що вже два десятиріччя проходить на подвір'ї музею, став багатобарвним виставково-ярмарковим дійством для майстрів народної творчості, жителів м. Рівного й області.

Добре прижилася в музеї й щорічна виставка «Золоте сузір'я» (автор Галина Данильчук), що відкривається у день Святого Миколая (19 грудня) регулярно з 2003 року. На її презентації вшановуються працівники культури, освіти, мистецтва, яким виповнилося 50 років.

Заслугою Олександра Степановича є те, що він як директор, вивчаючи досвід роботи колективу у минулі роки, досвід інших музеїв, примножує здобутки Рівненського музею, шанує і продовжує традиції, започатковані його попередниками.

До здобутків Олександра Степановича слід віднести і розширення мережі державних музеїв на Рівненщині. Так, до 102-річчя від дня народження видатного українського письменника Уласа Самчука в Рівному 20 лютого 2007 року відкрито літературний музей письменника, що знайомить відвідувачів з життям і творчістю майстра слова ХХ століття, якого ще при житті називали українським Гомером [7, 3]. Багато питань доводилось вирішувати адміністрації обласного музею, пов'язаних з ремонтом приміщення, замовленням та мон-

тажем обладнання, підготовкою структурних та тематико-експозиційних планів, створенням проекту художнього оформлення музею. Під керівництвом директора Булиги О.С. проходило їх обговорення і затвердження на науково-методичній раді музею.

Будівництво музею, а пізніше і видання путівника відбулось за сприяння розпорядників спадщини Уласа Самчука – подружжя Оксани і Ярослава Соколиків (Канада) [7, 2]. Автором тексту путівника та його упорядником була завідувач музею Інна Нагорна.

Важливі завдання вирішував колектив обласного музею і його директор О. Булига при будівництві культурно-археологічного центру «Пересопницькя» створеного до 450-річчя з часу написання Української Першокниги. Труднощі полягали в тому, що досвіду будівництва нових музейних приміщень не було, практично всі музеї і заповідники області знаходяться в пристосованих приміщеннях. Тому при проектуванні нового музею перш ніж дати архітекторам проектно-технологічні завдання, працівникам обласного музею слід було виважено подумати, де і як будуть розміщені експозиційні зали, службові приміщення, фондосховище, технічні служби тощо. Розробляв проектну документацію будівництва нового музею, внутрішній дизайн інтер'єру і художнього оформлення, а пізніше втілював його в життя рівненський архітектор Ковальчук В.Ф., директор ПП «Вантек».

Цей досвід створення музейної експозиції Культурно-археологічного центру «Пересопниця» у спеціально побудованому для неї приміщенні як керівник придбав і О.Булига, особливо у вирішенні організаційних питань. Численна переписка з управлінням будівництва і архітектури, управлінням культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації, а також державною адміністрацією Рівненського району, Верхівської сільської ради допомогли у виділенні земельної ділянки під будівництво, отриманні державного акту на постійне користування землею. Булизі О.С. доводилось вирішувати для новостворюваного музею ряд чисто господарських музейних питань – це обладнання охоронно-пожежної сигналізації, встановлення системи кондиціонування для підтримки температурно-вологісного режиму тощо. Особливо хотілось би відмітити працівників відділу історії Кожушко Н.І., Пономарьову Т.О., працівників

відділу фондів, технічних служб РОКМ за їх внесок до своєчасного відкриття центру. Це був приклад сучасного будівництва музейного комплексу [8]. Культурно-археологічний центр «Пересопниця» було відкрито 29 серпня 2011 року за участю Президента України Януковича В. Ф.

Для проведення повноцінної роботи з наукових досліджень бурштинового надбання Рівненщини, а також його популяризації серед мешканців м. Рівне і туристів у вересні 2010 року було відкрито виставкову залу «Музей бурштину» у тому ж приміщенні, що й музей У. Самчука по вул. С.Петлюри, 17 у м. Рівному [9].

До створення цього музею активно долучилась Рівненська обласна державна адміністрація, саме за її сприяння до справи була залучена громадська організація – Асоціація «Український бурштиновий світ» з м. Києва. Безпосередньо всі зв'язки між обласною адміністрацією, асоціацією «Український бурштиновий світ», організаційні, господарські питання, пов'язані з перевезенням експонатів з Києва, відкриттям виставки, вирішував директор музею Булига О.С. Саме завдяки йому та зусиллям працівників відділу природи обласного музею О. Сауш, Д. Наумова, О. Нагорної ми маємо ще один музейний заклад у м. Рівному.

З 2006 року Рівненський обласний краєзнавчий музей є учасником музейних фестивалів, що раз у три роки проводяться в Дніпропетровському історичному музеї ім. Дмитра Яворницького. Цьому сприяла діяльність директора музею Булиги О.С. У минулі роки музей представляв на фестивалі свої доробки в декількох номінаціях: експозиційній, виставковій, науково-освітній, масовій роботі, видавничій справі тощо, а за представлене там телевізійне ігрове шоу «День в музеї», що проходить в експозиціях музею і демонструється на місцевому каналі РТБ, РОКМ у 2008 році отримав перемогу і був нагороджений ноутбуком. Булига О.С. разом з працівниками відповідних відділів успішно презентує Рівненський музей і на інших музейних заходах, що відбуваються в Україні та поза її межами.

Знаючи про старання і відданість Олександра Степановича улюбленій музейній справі, його активно підтримує колектив музею. Нехай і надалі Бог дає йому талант і мудрість вести музейників до нових успіхів і звершень.

Музейні покоління приходять на зміну одне одному, передають своїм наступникам, як естафету, справу свого життя. Ім'я Гурія Васильовича Бухала золотими літерами вписано до літопису краєзнавства та музейної справи Волинського краю. Його діло достойно продовжують працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею на чолі з директором Олександром Степановичем Булигою. Їм належить і надалі відкривати нові сторінки історії рідного краю, дбати про розвиток музеїв на Рівненщині.

Джерела та література:

1. Архів РОКМ. Особова справа Булиги О.С.
2. Булига О. Русь – козацтво – Україна // Вісті Рівненщини. - 18 січня 1992. - С.6.
3. Булига О. Поєднані Волиню. Історико-краєзнавчі нариси. Кіносценарій. - Рівне, 2010. - 232 с.
4. Булига О.С. Роль Волині у походженні і становленні українського козацтва / О.С.Булига // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. – Вип. I. – Рівне, 1996. – С. 45-51.
5. Булига О.С. Музейна справа у Рівному. Погляд у минуле. Сучасні проблеми і перспективи // Наукові записки. – Вип. IV. – Рівне, 2006. – С. 9-10.
6. Мушировський В. М. Гурій Бухало - науковець, дослідник, ветеран Рівненського обласного краєзнавчого музею // Наукові записки. - Випуск VI. - Рівне, 2008. - 152-156.
7. Нагорна І. Є. Літературний музей Уласа Самчука в Рівному: путівник. – Рівне : Волинські обереги, 2007. – 15 с.
8. Романчук О. С. Механізм державного управління при створенні культурно-археологічного центру «Пересопниця» // Наукові записки. – Вип. IX. – Ч.І. – Рівне, 2011. – С. 148-152.
9. У Рівному відкрили музей бурштину // www.unian.ua/products-88453.html.

Микола ФЕДОРИШИН

ОДИН ІЗ ТИХ, ХТО ПОВЕРТАВ РІВНЯНАМ ЇХНЮ СЛАВЕТНУ ІСТОРІЮ

Гурій Васильович Бухало (1932 – 2008 р.р.) – відомий на Рівненщині історик, краєзнавець, музеолог, педагог. Вчений, кандидат історичних наук, професор Рівненського державного гуманітарного університету. Політик, депутат Рівненської міської ради (1996-2006 р.р.). Як дослідник вітчизняної історії написав десятки статей, видавав брошури та буклети про славетну історію Рівненщини. У 1993 році вийшла друком його історична монографія «Круг містечка Берестечка».

У цій статті хочу поділитися споминами про Бухала Г. В., як члена Комісії Рівненської міської ради по перейменуванню вулиць міста Рівного (автор статті долучився до роботи Комісії у 1992 році).

1990 рік. У країні назріла революційна ситуація. Захиталися, як здавалося, незламні мури світової мега-держави – СРСР. Вперше вибори до Рівненської міської ради цього року були демократичними. Як результат - правляча КПРС вперше потерпіла поразку.

Депутати – демократи на чолі з головою Рівненського міськвиконкому Іваном Осиповичем Федівим почали активну роботу про повернення правдивої історії міста. Була створена Комісія про перейменування вулиць міста із числа депутатів та працівників апарату Рівненського міськвиконкому, науковців-істориків, краєзнавців. Один із них – Гурій Васильович Бухало, завідувач відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею. Серед інших активних членів Комісії слід виділити секретаря Рівненського міськвиконкому, згодом міської управи, Віктора Анатолієвича Катишева, начальника відділу культури Рівненського міськвиконкому Степана Олександровича Бабія (автор статті його замінив у 1992 році), відомого журналіста-краєзнавця Григорія Семеновича Дем'янчука. Це був той актив, який постійно ходив на засідання Комісії, подавав свої пропозиції, обговорював кожен назву, кожне прізвище того

чи іншого претендента. На той час у місті було 420 вулиць, багато з яких носили імена людей, які зі збоєм в руках боролися проти корінних мешканців краю, проти Української державності або були відомими особистостями інших народів не причетних до історії України. Ось імена окремих із радянських назв вулиць Рівного: Якіра, Будьонного, Бакинських Комісарів, М. Тореза, Енгельса, Ленінська, Разіна, Щорса, Медведева, Єрмака, Фрунзе, Паризької Комуни, Димитрова, Лазо, Плеханова, Пожарського, Корчагіна, Держинського, Юр'єва, Заломова, Суворова, Воровського, Котовського, Кузнецова, Тольятті, 50 років СРСР, Чкалова, Космодем'янської, Лібкнехта, Клари Цеткін, Свердлова, Калініна, Орджонікідзе, Павлика Морозова, Бегми, Белінського, Луначарського, Пугачова, Радіщева, Сусаніна, Колонтай, Тітова, 40 років КП України, Галана, Фадеева, К. Маркса, Комінтерну, Піонерської, 40 років Жовтня, Боженка, Горького, Урицького, Мініна-Пожарського, Нахімова, Красовського, Чапаєва тощо.

Перед Комісією стояла важка і часом невдячна (з боку депутатів-комуністів звучали відверті погрози) робота. Необхідно було знайти достойну заміну назви вулиці. Гурій Бухало тут зіграв чи не найбільшу роль у роботі Комісії. Він постійно пропонував, рекомендував, доказував іншим членам Комісії про ту чи іншу особистість. Розповідав біографії наших вітчизняних діячів, які замовчувалися, або й раніше заборонялися радянськими ідеологічними органами, розкривав маловідомі, а в більшості й зовсім невідомі сторінки української історії. Таким чином, завдяки інтенсивній роботі Комісії місто Рівне за три роки змінилося. Було перейменовано всього 120 вулиць. Тепер вони носять назви славетних діячів України та Рівненщини: Байди-Вишневецького, академіка Грушевського, Винниченка, Володимира Мономаха, гетьманів Мазепи, Сагайдачного, Виговського, Полу-

ботка, Данила Галицького, князя Романа, Василя Суразького, князя Острозького, Івана Сірка, Івана Гонти, княгині Ольги, М. Кривоноса, Пилипа Орлика, Петра Дорошенка, полковника Тютюнника, діячів ОУН-УПА Кліма Савура, Романа Шухевича, Євгена Коновальця, Ніла Хасевича, письменників Олени Теліги, Удаса Самчука тощо. Найбільше пропозицій по найменуванню надходили від Рівненської обласної організації Спілки письменників України (Є. Шморгун), політичної партії Народного Руху України (В. Червоний), товариства «Просвіта» (Б. Степанишин). Однак імен все-таки не вистачало. Тому Г. Бухало пропонував називати вулиці просто: Ясна, Світанкова, Абрикорова, Променева, Привітна, Малинова, Затишна, Голубина тощо.

З ініціативи голови міськвиконкому Івана Федіва у 1992 році було перейменовано вулицю Московську на С. Бандери. Після цього посипався шквал телефонних дзвінків до членів Комісії від ветеранів ВВВ. Пам'ятаю зустріч-двобій Гурія Бухала з генералами, ветеранами обласної організації ВВВ у приміщенні «Діпромiст» на вулиці Драгоманова. Гурій Васильович спокійно відповідав,

роз'яснював генералам про доцільність перейменувань вулиць. Тут зіграла роль статистика, яку підготував Бухало і дипломатично запропонував опонентам. Виявилось, що іменами, пов'язаними із ОУН-УПА у Рівному перейменовано лише 9 вулиць, а 18 і нині носять імена пов'язані із комуністичним минулим (Остафова, Мірющенко, Струтинської, Черняка, Дундича, Приходька, Пухова тощо.).

Варто тут пригадати і лектора Гурія Бухала під час проведення численних урочистостей державного, партійного, громадського характеру. Повернення імен героїв вітчизняної історії вимагав час. Всюди потрібен був Гурій Бухало, який найбільше за інших володів інформацією. Наполеглива праця у музеї, архівах давала свої плоди.

Виходить невеликим тиражем його брошура «Просвіта сіяла світло», яка вперше за післявоєнні роки розповідає нам про наших земляків-просвітян, про потужну громадську організацію. Імена діячів УНР Василя Тютюнника, Володимира Оскілка та багато-багато інших відкрив для нащадків невтомний історик-краєзнавець Гурій Бухало.

Олексій БУХАЛО

НАУКОВЕЦЬ У РОДИННОМУ КОЛІ

Вони йшли вулицею і не помічали нікого. Чоловік щось розповідав, активно жестикулюючи, а маленький хлопчик уважно слухав. У такі моменти вони нагадували найщасливіших людей у світі, яких нікому не під силу розлучити, хіба тільки часові. Тільки ця невловима субстанція здатна перекроїти все. Філософську істину хлопчик зрозуміє потім, а зараз, як і щонеділі, він гуляв містом поруч із щасливим батьком.

Бути науковцем – значить, **відмовитися від сім'ї**! Ген, у якому закодовано відпочинок, у таких людей зламано, тому все їхнє життя – суспільний пошук і творчість без жодних зупинок та пауз. Мій тато – один із цих одержимих, іноді, напівбожевільних людей. Гурій Васильович міг пробудитися о шостій ранку, зачинитися у ванній, щоб нікому не заважати і годинами вистукувати чергову статтю. Я не уявляв його без друкарської машинки, як і без ручки та стосу списаного паперу. А ще книги, які ледь вміщалися у давно переповненій шафі. Коли він писав чергову статтю, то вони оточували батька, – відкриті, складені стопкою, на столі, стільчиках і на підлозі. Тато наголошував, що саме у книгах його багатство та моє майбутнє. Цікаво, що він не читав книжок у звичайному розумінні цього процесу. Як правило, перед ним їх було декілька, а посередині – листок паперу. На ньому він щось занотовував, а, можливо, паралельно готував статтю.

Гурій Васильович був дуже зайнятою людиною, але знаходив час, щоб самому мене

заводити і забирати із дитячого садка. Я звик до цього настільки, що моя мама пережила стрес, коли спробувала «виконати» не свою роль. Після вечері тато традиційно брався до звичної справи, а мама благословляла його словами: «О, дивися, знову прикипів!».

Гурій Васильович встигав кругом. Біля нашого помешкання був невеликий шматочок землі, за яким він справно доглядав разом з мамою. Крім того, влітку тато спеціально йшов у відпустку, щоб зайнятися ремонтом. І це в той час, коли хтось постійно телефонував до безвідмовного Гурія Васильовича за консультацією. До нього зверталися всі, починаючи від найближчих сусідів і до київських політиків.

Проте, був один день, коли Гурій Васильович відкладав усі справи.. Неділя. Він брав мене за руку і ми двоє йшли, як він говорив, «у місто». Гойдалки у парку, дитяча залізниця, зоопарк, приїжджий цирк, спідвей і, навіть, аеропорт – ми бували чи не на всіх торжествах та відвідали чи не всі найцікавіші місця Рівного. Весь час тато невтомно відповідав на безліч моїх запитань. Я був несамовитим «чомучкою», однак, він ніколи не здавався і знаходив відповідь завжди, навіть у патових ситуаціях. Як і колегам, так і мені тато ніколи не говорив: «Не знаю».

До останніх днів Гурій Васильович допомагав усім. Він мріяв, щоб я займався його справою. Мрія збулася, шкода тільки, що вже немає кому відповідати на мої запитання.

Павліна ДЕМЧУК

ГУРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ БУХАЛО (ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Даний Бібліографічний список доповнює посібник «Історіограф Волинської землі» із серії «Дослідники Рівненського краю», виданий 2002 року Рівненською державною обласною бібліотекою до 70-річчя від дня народження Гурія Бухала У списку матеріали розміщені за хронологією, записи пронумеровано.

Публікації Гурія Васильовича Бухала
1996

1. Музей барона Федора Штейнгеля [у с. Городку Рівненського району] // *Наукові записки : 100-річчю музейн. справи на Рівненщині присвячується*. - Рівне, 1996. - Вип. 1. - С. 11-16.

1999

2. Остріг на сторінках видань Інституту Дослідів Волині та товариства «Волинь» (Канада) // *Літопис Волині : наук. - попул. зб. волинознавства*. - Канада, 1999. - Ч.19-20. - С. 243-246.

3. Сердечними, щирими, жіночими серцями... : сторінки історії Союзу українок Волині, 20-30-ті роки 20 ст. // *Літопис Волині : наук.-попул. зб. волинознавства*. - Канада, 1999. - Ч.19-20. - С. 192-199.

2002

4. Цінне джерело з історії Гощі // *Гощанське Погориння: давнина і сучасність : наук. зб. матеріалів наук.-краєзн. конф., присвяченої 850-річчю Гощі, 14-15 черв. 2002 р.* - Рівне : Перспектива, 2002. - С. 57-61.

Про книгу «З минулого Гощі на Волині» Яна Марека Гіжицького (псевдонім «Волиняк»), уродженця села Богданівки на Волині

2003

5. Гімназисти виборювали незалежність держави : [з історії Рівнен. укр. гімназії (1921-1945 рр.)] // *Сім днів*. - 2003. - №47/21 листоп./ - С. 18.

6. Документи про голодомор [у фондах Державного архіву Рівненської обл.] // *Сім днів*. - 2003. - №32. - С. 13.

7 «Зміст мого життя - служіння Богові» : [про Рівнен. духовну семінарію] // *Вільне сл.* - 2003. - №51/52/4 лип./ - С. 13.

8. Їх убили поляки. У серпні 1939 року у Дермані : [про українсько-польські відносини у 1920-1939 рр.] // *ВОЛИНЬ*. - 2003. - №20/16 трав./ - С. 6

9. Конференція, яка розвалила імперію : [у Рівному відбулася Будеразька конф., присвячена 60-річчю Першої конф. поневолених народів Сходу Європи та Азії] // *Вільне сл.* - 2003. - №95/28 листоп./ - С. 3.

10. Перша письмова згадка про місто [Рівне] // *Сім днів*. - 2003. - №27/4 лип./ - С. 10.

11. Тарас Боровець і польське повстання [у 1942-1943 рр.] // *Сім днів*. - 2003. - №28/11 лип./ - С. 10.

12. Усе-таки Рівне : [з історії назви міста] // *ВОЛИНЬ*. - 2003. - №33/15 серп./ - С. 1,8,9.

13. Усе-таки Рівне : [історія назви міста] // *Сім днів*. - 2003. - №30/ 25 лип./ - С. 12.

2004

14. Волинське духовенство в боротьбі за Українську незалежну державу (20-30-ті роки ХХ століття) : за матеріалами колишнього спецфонду державного архіву Рівненської обл. // *Духов. нива*. - 2004. - №9/верес./ - С. 7.

15. Георгій Горбачевський - патріот України [який народився в с. Мнишині Гощанського р-ну і був закатований в 1937 р. польською поліцією] // *ВОЛИНЬ*. - 2004. - №32/ 6 серп./ - С. 7

16. Два герої: повстанець і автор : до історії створення пісні «Гей, на півночі, на Волині...» : [герой цієї пісні В.Івахін та автор М.Галичко] // *ВОЛИНЬ*. - 2004. - №21/21 трав./ - С. 6.

17. Депортованих чекали гасла і колгоспний «рай» : [про депортацію населення в 1944-1947 рр.] // *Вісті Рівненщини*. - 2004. - №76/18 серп./ - С. 5.

18. Його доля - «Червона калина» : [про гол. лікаря санаторію «Червона калина» М. Сивого, засл. лікаря України, лауреата Держ. премії України] // *Сім днів*. - 2004. - №8/20

лют./ - С. 18.

19. Козацький скит : 90 р. з часу освячення престолу Свято-Георгіївського храму [на Козацьких могилах Радивилів. р-ну (1914 -2004 рр.)] // ВОЛИНЬ. - 2004. - №17/23 квіт./

20. Козацький скит [на Козацьких могилах у Радивилівському р-ні . З історії (1914-2004 рр.)] // ВОЛИНЬ. - 2004. - №16/16 квіт./ - С. 6.

21. Магдебурзьке право та княгиня Рівненська (Несвіцька) // Сім днів. - 2004. - №42/15 жовт./ - С. 12-13.

21. Рівнянин - лауреат Нобелівської премії: сторінки життєвого шляху Георгія Шарпака [, який родом з Дубровиці] // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зб. - Рівне : РДГУ, 2004. - Вип. 3. - С. 65-68.

22. Родом із Степаня : (до 205-річчя від дня народження Станіслава Ворцеля) // Західне Полісся: історія і культура : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Сарнен. іст.-етногр. музею. - Рівне, 2004. - С. 68-73.

23. Розправа над членами ОУН у Рівному : до 65-річчя судового процесу // ВОЛИНЬ. - 2004. - №21/21 трав./ - С. 6.

24. Бухало Г., Бухало О. Судова розправа над членами організації українських націоналістів у Рівному [22-25 травня 1939 р.] // Слов'янський вісник : Зб. наук. праць. - Рівне, 2004. - Вип.4. - С. 72-79. - (Історичні науки).

25. Художник з передмістя Рівного : до 100-річчя з дня народження В. Васьківського // Вільне сл. - 2004. - №42/ 9 черв./ - С. 7.

2005

26. Вшануймо світлу пам'ять наших земляків-українців : до 90-річчя «Брусилівського прориву» // ВОЛИНЬ. - 2005. - №29/22 лип./ - С. 5.

27. «Голодуючі допомоги... не потребують!» : [Голодомор 1932-1933 рр. в Україні і Рівненщина] // ВОЛИНЬ. - 2005. - №46/18 листоп./ - С. 6.

28. Дубровищина на сторінках «Літопису Волині» // Дубровиці-1000 років : зб. матеріалів наук.-краєзн. конф. - Рівне, 2005. - С. 86-93.

29. Життя [митрофорного протоієрея Василя Бухала] віддане Богові // Духов. нива. - 2005. - №1/січ./ - С. 6.

Меморіальну дошку, яка увічніє світлу пам'ять митрофорного протоієрея Василя Бухала, встановлено на Свято-Покровському храмі в с. Орестові Здолбунівського р-ну 14 січня 2005 р.

30. Заповіт матері // Соц. захист. - 2005. - №12. - С. 48-49.

Про головного лікаря санаторію «Червона калина» М. Ю. Сивого, який відзначив своє 70-річчя

31. Зустрічі з Нілом Хасевичем у США : [про знайомство автора з творами нашого земляка, художника-графіка Н. Хасевича у США] // ВОЛИНЬ. - 2005. - №45/11 листоп./ - С. 1, 2.

32. Бухало Г., Бухало О. Козацькі човни біля Оржева //ВОЛИНЬ. - 2005. - №3/21 січ./ - С. 6.

Волинська археологічна експедиція під керівництвом кандидата історичних наук (згодом д-ра історичних наук) І. К. Свешнікова у 1966 р. приступила до розкопок і підйому на берег незвичайної знахідки у Рівненському районі

33. Краєзнавчий музей: погляд у минуле, (видатні люди в пам'ятці історії та архітектури Рівного) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. - Рівне, 2005. - Вип.2. Матеріали наукової конференції 23.11.2004 р. - С. 11-14.

З ім'ям Рівненської гімназії пов'язаний цілий ряд видатних людей: Любомирський Ф., Савицький Г., Костомаров М., Куліш П., Науменко П., Чуйкевич П., отець Венедикт (Омелянський), Авдієв В., Дубецький М., Короленко В., Огієнко І., Пекарський Ф., Гофман Я.

34. Ні, насамперед духовність : [культурне життя Рівного] // Сім днів. - 2005. - №48/2 груд./ - С. 6.

35. Ніл Хасевич : коротка хронологія життя // ВОЛИНЬ. - 2005. - №45/11 листоп./ - С. 2.

36. Про Миколу Теодоровича [- історика, краєзнавця і дослідника Волині] та цінність його праці // Духов. нива. - 2005. - №8/серп./ - С. 8.

37. Рівненські землі в першій половині ХХ сторіччя // ВОЛИНЬ. - 2005. - №34/24 серп./ - С. 18; №35/2 верес. - С. 18.

38. Слово про Миколу Теодоровича та його працю // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : до 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького : (матеріали наук. конф. 24-25.11.2005р.). - Рівне : Волин. обереги, 2005. - Вип. 3. - С. 10-13.

39. Суд над активістами-членами ОУН у Рівному (22-25 травня 1939) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. записки. - Рівне : РДГУ, 2005. - Вип. 5. - С. 87-91.

Проаналізовано документи, що висвітлю-

ють хід судового процесу над активістами - членами ОУН у Рівному 22-25 травня 1939 р.

40. Тарас Боровець (Тарас Бульба), командир УПА «Поліська Січ» і польське питання : [текст доповіді проф. Г. Бухала на міжнар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світ. війни: генезис, характер, перебіг і наслідки», 20-23 трав. 2003 р.] // ВОЛИНЬ. - 2005. - №44/4 листоп./ - С. 19.

41. Українсько-польське зближення : [науковці Рівненщини взяли участь у XI Міжнар. наук. українсько-польському семінарі «Україна-Польща: важкі питання» у Варшаві] // Вісті Рівненщини. - 2005. - №37/20 трав./ - С. 4.

42. УПА в боротьбі проти німецького фашизму // Вісті Рівненщини. - 2005. - №34/6 трав./ - С. 2.

43. «УПА у бронзі» : [полеміка з приводу спорудження пам'ятника командирі УПА Т. Бульбі-Боровцю у Рівному] // ВОЛИНЬ. - 2005. - №40/7 жовт./ - С. 18-19.

44. Уродженець Дубровиці - лауреат Нобелівської премії : сторінки життєвого шляху Георгія Шарпака (Харпака) // ВОЛИНЬ. - 2005. - №38/23 верес./ - С. 19.

45. Чи воювала Українська Повстанська Армія з німецькими фашистами? : [посилання на докум. свідчення про бої, що проводились вояками УПА протягом 1943 р. на території Рівненщини] // Вільне сл. - 2005. - №63/23 серп./ - С. 5.

2006

46. Віддаль у півстоліття, або ніговищанські ескізи // Західне Полісся: історія та культура : матеріали краєзн. конф., присвяченої 60-літтю утворення Зарічнен. р-ну та 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. - Рівне : О.Зень, 2006. - С. 257-267.

Про вчителювання у Зарічненському районі у 50-ті роки 20 ст. Спогади.

47. Дерманський «ювілей» // ВОЛИНЬ. - 2006. - №40. - С. 8.

Дерманській учительській-семінарії (Здолбунівський район) - 100 років

48. Життя, віддане театру // ВОЛИНЬ. - 2006. - №9/3 берез./ - С. 18.

Про актора та режисера А. Демо-Довгопільського, який усе своє життя пов'язав з Рівним. Був розстріляний фашистами у Рівному 1943 року

49. За нове видання замовимо слово // Вісті Рівненщини. - 2006. - №51/14 лип./ - С. 12.

Про книгу М. І. Теодоровича «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Ровенский, Острожский, Дубенский уезды» - Почаев, 1890. - Т. 2.

50. Княгиня Марія та рівненський ярмарок // Сім днів. - 2006. - №34/23 серп./ - С. 7.

Про історію проведення ярмарків у Рівному. Перший відбувся 1(14) вересня 1501 року.

51. «Літопис Волині» (Вінніпег, Канада) - цінна джерельна база наукових досліджень Рівненщини // Погорина. - 2006. - С. 100-107.

52. Максима Бухала вбили енкаведисти // ВОЛИНЬ. - 2006. - №43/3 листоп./ - С. 10.

Про завідуючого школою с. Копиткова Здолбунівського р-ну М. Т. Бухала, який пропав безвісти у середині 40-х років на Рівненщині

53. Останні роки життя славного сина землі поліської : до 25-річчя від дня смерті Тараса Бульби-Боровця // ВОЛИНЬ. - 2006. - №19/12 трав./ - С. 3.

54. Погориння теж Вавилон // Рівнен. діалог. - 2006. - №15/14 квіт./ - С. 6.

Про книгу С. Кравчука та О. Кравчук «Перехрестя вождя Божа», яка присвячена історії Дорогобузького Погориння Гоцанського р-ну

55. Політичні судові процеси у Рівному [у 20-30-ті роки ХХ століття] // ВОЛИНЬ. - 2006. - №4/27 січ./ - С. 18.

56. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 1963-2006. Спогади // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : матеріали наук. конф. 25-26.10.2006 р. - Рівне : Волин. обереги, 2006. - Вип.4. - С. 16-23.

2007

57. Відлуння голодомору на Волині : за матеріалами Держ. архіву Рівнен. обл. // Волинь історична : зб. наук. ст. - Рівне : О. Зень, 2007. - С. 90-94.

58. Відродимо «Козацькі могили» вповні! // Вісті Рівненщини. - 2007. - №30/27 лип./ - С. 14.

Короткий опис картин, вміщених свого часу на західній стіні меморіалу «Козацькі могили»

59. До питання про перебування Тараса Шевченка на Волині // Наукові записки : 190 років від дня народження Миколи Костомарова / Рівнен. обл. краєзн. музей. - Рівне : Перспектива, 2007. - Вип. 5 - С. 23-26.

60. «Дуже небезпечний і нечисленний діяч ОУН...». Ми пишаємося, що Рівненщина -

край, де зародилася Українська Повстанча Армія, що її вояки мужньо боролися за честь, свободу та незалежність України. Чи випадково Рівненщина стала колыскою УПА? // ВОЛИНЬ. - Рівне, 2007. - №15/13 квіт./ - С. 10.

61. Життя віддане Богові і Україні : кілька спогадів про великого сина українського народу [митрополита Іларіона (І. Огієнка), який певний час перебував на Рівненщині] // ВОЛИНЬ. - 2007. - №2/12 січ./ - С. 7.

62. Козацькі могили : Організація Українських Націоналістів та польські каральні органи 20-30 рр. ХХ ст. // Духов. нива. - 2007. - №8/серп./ - С. 6.

63. Митрополит Іларіон - велет української духовності : [частина його праць присвячена історії Острога, князям Острозьким, Острозькій Академії] // Духов. нива. - 2007. - № 9/верес./ - С.6; №10/жовт./ - С.6.

64. Пересопницьке Євангеліє // Погорина. - 2007. - Вип. 2-3. - С. 210-216.

65. Тоня Горохович з Межиріч // ВОЛИНЬ. - 2007. - №16/20 квіт./ - С. 10.

66. Три проблеми «Козацьких могил» // Вісті Рівненщини. - 2007. - №23/8 черв./ - С. 12.

67. Українська Першокнига [«Пересопницьке Євангеліє»] з Пересопниці // Духов. нива. - 2007. - №11/листоп./ - С. 7.

2008

68. Відродимо «Козацькі могили!» вповні... // Наукові записки : 155 років від дня народження В. Короленка / Рівнен. обл. краєзн. музей. - Рівне: О. Зень. - 2008. - Вип. 6. - С. 29-34.

69. Героїчна слава волинян : [Дмитро Вишневецький, Северин Наливайко] // ВОЛИНЬ. - 2008. - №17/16 трав./ - С. 7.

70. Героїчна слава волинян : [князь Роман, князі Острозькі, Остап Дашкович] // ВОЛИНЬ. - 2008. - №16/9 трав./ - С. 7.

71. Героїчна слава волинян // ВОЛИНЬ. - 2008. - №18/23 трав./ - С. 7.

Про учасників повстань кінця XVI-XVII ст. на Волині.

72. Героїчна слава волинян // ВОЛИНЬ. - 2008. - №19/30 трав./ - С. 7.

Про військових діячів Берестецької битви, які мали пряме відношення до Волині (зокрема про Івана Виговського)

73. Героїчна слава волинян //ВОЛИНЬ. - 2008. - №20/6 черв./ - С. 7.

Іван Мазепа і Волинь. Боротьба з чужоземцями на Волині у першій половині 18 ст.

74. Героїчна слава волинян //ВОЛИНЬ. - 2008. - №21/13 черв./ - С. 7.

Волиняни та події війни 1812 р., Першої світової війни 1914-1917 рр. Українські збройні формування 1918 р.

75. Героїчна слава волинян // ВОЛИНЬ. - 2008. - №22/26 черв./ - С. 7

Боротьба волинян за незалежність України у 1921 році.

76. Козацький скит // Духов. нива. - 2008. - №6/черв./ - С. 4-5.

З історії скиту на Козацьких могилах (1914-1953 рр.)

77. Круг містечка Берестечка : короткий іст. нарис. - 2-ге вид., допов. - Рівне : Рівнен. друк., 2008. - 168 с.

78. Театр на вулиці Симона Петлюри : 100-річчя від дня відкриття будинку театру в м. Рівному // Сім днів. - 2008. - №29/18 лип./ - С. 14.

2010

79. У Корці покоїться перша наречена Пушкіна // Скриня. - 2010. - №48/2 груд./ - С. 8.

Про перебування Анни Оленіної (Андро), нареченої О. Пушкіна у містечку Деражне тодішнього Рівненського повіту Волинської області (нині село Костопільського р-ну)

2011

80. Бухало Г. В., Вискорко М. В. Городок [Рівненського району Рівненської області] : (із кн. «Історія міст і сіл УРСР», с. 474-481) // Войтович В. М. Пересопниця. Рівненський край: історія та культура. - Рівне : В. Войтович, 2011. - С. 494-495.

Публікації присвячені Гурію Бухалу

81. Береза Ю. Він жив історією рідного народу // Вільне сл. - 2009. - №26 /7 квіт./ - С. 4.

В обласному краєзнавчому музеї відбулася презентація перевиданого і доповненого видання Г. Бухала «Круг містечка Берестечка».

82. Данильчук Г. Добрий слід на землі залишив Гурій Бухало - рівненський історик-краєзнавець, автор численних досліджень, людина активної громадянської позиції, справжній патріот України // ВОЛИНЬ. - 2009. - №16/30 квіт./ - С. 7.

83. Джигирей О. Вечір пам'яті Гурія Бухала - історика, вченого, педагога, просвітянина, патріота [проведено в обласному краєзнавчому музеї] // ВОЛИНЬ. - 2009. - №13 /3 квіт./ - С. 9.

84. Мушировський В. Гурій Бухало - науковець, дослідник, ветеран Рівненського краєзнавчого музею // Наукові записки : 155 років від дня народж. В. Короленка / Рівнен. обл. краєзн. музей. - Рівне : О. Зень, 2008. - Вип. 6. - С. 152-156.
85. Мушировський В. Не стало Бухала... // Сім днів. - 2008. - №19/9 трав./ - С. 4.
Про історика, професора, краєзнавця, депутата міської ради кількох скликань Гурія Бухала
86. Ничипорук І. Гурій Бухало отримав премію Свєшнікова // Рівнен. газ. - Рівне, 2007. - №52/30 квіт./ - С. 3.
87. Сердюк Г. Почесних громадян Рівного побільшало // Вільне сл. - 2009. - №61/1 верес./ - С. 5.
Почесними громадянами Рівного стали історик і краєзнавець Гурій Бухало (помертньо) та головний лікар центральної міської лікарні Євген Кучерук
88. Тубіна С. Премія імені Ігоря Свєшнікова - Гурію Бухалу // Вісті Рівненщини. - 2007. - №17/27 квіт./ - С. 3.
89. Бухало Гурій Васильович [- кандидат історичних наук, професор, лауреат багатьох регіональних премій у галузі історії та краєзнавства] : [некролог] // Вісті Рівненщини. - 2008. - №19/8 трав./ - С.15

Ярошук В. П.

ВЧЕНИЙ І БІБЛІОТЕКА – ПЛІДНА СПІВДРУЖНІСТЬ

Бібліотечне краєзнавство – особливий вид діяльності. Сьогодні цей напрям став пріоритетним для регіональних бібліотек. Становлення бібліотечного краєзнавства у Рівненській державній обласній бібліотеці (РДОБ) розпочалося на початку 60-х років ХХ ст.: комплектуванням фонду і веденням картотек «Рівненщина» та «Історія міст і сіл Рівненщини». Форми краєзнавчої бібліографічної діяльності урізноманітнювалися і уніфіковувалися.

Для розвитку краєзнавчої роботи РДОБ було характерне: тісний зв'язок бібліографів з фахівцями історичної науки та людьми залюбленими у краєзнавчі дослідження, наукові пошуки. Наслідки таких професійних зв'язків приносили користь як бібліотеці так і її користувачам.

Серед науковців, які багаторічно і плідно співпрацювали з бібліотекою у різних напрямках пошуків, активно використовували фонди книгозбірні, був Гурій Васильович Бухало – вчений-історик, краєзнавець, музейний працівник, педагог і громадський діяч. Він сам згадував про те, що праця у бібліотеці супроводжувала усе його життя: навчання, вчителювання, історичні дослідження. Чудова пам'ять на історіографічні джерела робила його безцінним порадиником для бібліографа-краєзнавця.

З 1963 року, коли Гурій Васильович став співробітником обласного краєзнавчого музею, він бував у бібліотеці дуже часто. У цей час відбувається певне пожвавлення краєзнавчої бібліографічної роботи. Розпочато укладання перших бібліографічних списків літератури: «Природа і природні багатства Ровенщини», «3 історії міста Ровно», «Літературна Ровенщина», покажчики «Соціалістична Ровенщина», «Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни».

Гурій Васильович потужно працює в музейній справі. З 1974 року він долучається до складання бібліографічного покажчика «Література до знаменних і пам'ятних дат Рівнен-

щини» [5] і так кожний наступний рік. Разом з бібліографами П. Демчук, Т. Алексеєвою, Г. Бойчук, Р. Стучинською, Л. Бузою, Л. Каленюк, Н. Тимошук він працював над покажчиком і здійснював наукове керівництво, редагування коротких фактографічних довідок та оцінювання джерел аж до 1998 року, тобто 24 роки.

З 1978 року Гурій Васильович співпрацює над укладанням щорічного видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Ровенщини на ... рік» [4]. Над цим щорічним виданням він працював до 1997 року. Починаючи з 1989 року під його керівництвом формується «новий ряд» пам'ятних дат, які відкривають «білі плями» в історичній науці, у краєзнавстві Рівненщини. Він уточнює дати подій, рекомендує історіографію, вводить до наукового обігу документи з діаспори.

Саме у бібліотеці у 1970-1972 рр. Гурій Васильович працював над статтями у складі робочої групи редколегії з підготовки випуску тому «Історії міст і сіл УРСР. Ровенська область» [3], де представив статті про села Великі Цепцевичі, Рафалівку – Володимирецького району, смт Млинів, села Городок, Олександрію – Рівненського району, село Сновидовичі – Рокитнівського району. І сьогодні статті з цих джерел є авторитетними і використовуються дослідниками.

Десятиліття життя Г. В. Бухало з сімдесятих до вісімдесятих присвячено дослідженню, яке акумулювалось в захист кандидатської дисертації з вивчення теми «Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр. у сучасній польській історіографії». Ним було замовлено і отримано через міжбібліотечний абонемент Рівненської обласної бібліотеки понад 400 праць польських істориків з різних бібліотек Радянського Союзу.

Сучасним дослідникам історії краю дивно, що у 60–70-і роки джерел було вкрай мало, більшість їх знаходилась у великих бібліотеках і тому вони були не доступними, частина була представлена у архівах різних рівнів.

Отже, дослідники працювали з першоджерелами і так укладали праці. Тому кожна краєзнавча праця чи бібліографічний покажчик були подією для дослідників. Так, бібліотекою спільно з обласною організацією Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури було видано науково-допоміжний покажчик «Пам'ятники історії і культури Рівненської області» [7], який уклали П. І. Демчук та Н. П. Тимошук. Науковим консультантом був Г. В. Бухало разом з П. О. Савчуком. Укладання покажчика було завершено у 1985 році. І для сучасних дослідників ця праця залишається хорошим довідковим джерелом про пам'ятники міста Рівне, пам'ятники історії і культури районів. Де матеріал згруповано за темами: пам'ятники історії, пам'ятники археології, пам'ятники містобудування і архітектури. Попри заідеологізованість і погану поліграфію він залишається джерелом, яке відображає відомості та літературу з 1850 до 1985 рр. про пам'ятники Рівненської області російською і українською мовою, що охоплюють збірники документів, окремі публікації, книги, статті з серійних видань та тематичних збірників, альбоми ілюстрацій, фотоальбоми, фото пам'ятників.

У 1985 році побачив світ комплект проспектів із зображеннями 33-х учасників Другої світової війни, Героїв Радянського Союзу, які удостоєні цього звання за подвиги здійснені на Рівненщині. Альбом листівок був підготовлений бібліотекою спільно з обласним краєзнавчим музеєм. Серед укладачів був Г. В. Бухало.

В період горбачовської відлиги бібліографи відмічали значний інтерес до історичних подій, які відбувалися на Рівненщині і тенденційно висвітлювалися радянською історіографією. Розпочато було відбір документів по темі «Берестецька битва 1651 року» [8]. Анотований бібліографічний довідник «340 років Берестецькій битві» за цією темою у 1990 році уклала Катерина Володимирівна Краєвська. Це перша спроба зібрати і систематизувати публікації про Берестецьку битву. У покажчик включено ряд літописів, щоденників, записів учасників битви, очевидців подій, дослідження істориків, тексти, що надруковані англійською, італійською, латинською, французькою мовами, твори образотворчого мистецтва, художні твори, краєзнавчі публікації, матеріали періодичних видань, фонди осо-

бистих бібліотек. Було опрацьовано фонди 14-ти бібліотек, особисто надали власні джерела І. К. Свешніков, С. І. Шевчук, І. Г. Пащук. Науковим керівником з укладання покажчика був Гурій Васильович Бухало. За його рекомендацією було здійснено групування матеріалів у шести розділах. Дана робота розійшлася і зберігається у найбільших бібліотеках країн СНД, Польщі, отримала багато схвальних рецензій, є широко використовуваною.

Своїми знаннями і інтелектом Г. В. Бухало дуже підтримав бібліотеку і тим самим дав поштовх до сміливих раніше не здійснюваних крупно масштабних проектів зі створення науково-допоміжних покажчиків у бібліотеках.

Хочу присвятити ці рядки і ще одному величезному напрямку спільної роботи Гурія Васильовича і обласної книгозбірні.

Гурій Васильович був чудовим оповідачем. Знав він багато, пам'ятав з великою точністю дати і джерела про історичні події їх учасників, точно і лаконічно вмів узагальнювати і підводити слухача до висновку. При цьому говорив просто і коротко, доступно для сприйняття і учням старшокласникам і пересічним громадянам. У період кінця 80-90-х років був учасником усіх масових заходів бібліотеки. На цих зустрічах він відкривав нові імена і відомості про подвиги патріотів, спростовував встановлені стереотипи і ставлення до відомих історичних подій.

Я часто згадую серед багатьох заходів вечір, присвячений Борису Тену (Хомичевському). Люди, які сиділи у залі, а це – викладачі вузів, інтелігенція, вперше відкрили для себе перекладача грецької міфології і земляка. Після виступу М. Пшеничного, який представив свою переписку з Борисом Теном та відомості про особисте з ним спілкування, зв'язок з Волинню розкрив Г. В. Бухало. Він розповів про його життєвий шлях, про перебування у Житомирі, показував музейні матеріали: профспілковий квиток, афішу самодіяльного театру, що діяв у таборі, де відбував покарання письменник та інші експонати. На той час експозиції присвяченої Б. Тену не було ніде в області. І так кожного разу, якщо запрошений Гурій Васильович, то його виступ буде не формальний, а дуже і дуже цікавий.

Починаючи з 70-х років з «бібліотечних краєзнавчих п'ятниць» і продовжуючи у 90-х роках, він робив відкриття не тільки на конференціях і у науковому колі, а й для наших

земляків у бібліотеці із заборонених, або невідомих джерел, з літератури, яку отримав з діаспори: Канади, Німеччини, Польщі, Аргентини.

Щиро шануючи цю людину, його наукові дослідження, його вклад у спільну працю, до 70-річного ювілею Г. В. Бухала бібліотекою було укладено науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Історіограф Волинської землі» [2]. Він вийшов у серії «Дослідники Рівненського краю» у 2002 році. Це – перша книга цієї серії і Гурій Васильович був дуже задоволений нею.

Покажчик відображає найповнішу бібліографію вченого – 734 джерела. Представляє книги, монографії, брошури, редагування, наукове керівництво, рецензування, видання у співпраці автора, публікації у довідкових виданнях, збірниках і альманахах, у часописах і газетах, у зарубіжних виданнях, рецензії на книги Г. В. Бухала. Сам Гурій Васильович допомагав формувати покажчик, надавав для перегляду першоджерела та численні фотографії і вони також увійшли у видання. Бібліографія доповнена іменним покажчиком.

До праць Г. В. Бухала є великий інтерес користувачів бібліотек і тому у 2011 році до його 80-річчя від дня народження було укладено список публікацій за період з 1996, 1999, 2002-2011 рр. – всього 89 джерел.

Сучасний стан краєзнавчої роботи нашої регіональної бібліотеки характеризується значними успіхами: формується унікальний фонд краєзнавчої літератури і місцевих видань, працівники відділу збирають інформацію для поповнення довідкового апарату, результатом багаторічної дослідницької роботи спеціалістів стали серії бібліографічних посібників. Все це стало можливим і реальним у бібліотечній справі завдячуючи спеціалістам-бібліографам, які багато років співпрацювали з залюбленим в історію і краєзнавство вченими, дослідником, яким був Гурій Васильович Бухало.

Джерела література:

1. *В сердцах ровенчан – навечно : к 40-летию победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Комплект пристендовых проспектов / Ровен. кривед. музей ; Обл. орг. охраны памятников истории и культуры ; Обл. гос. науч. б-ка ; сост.: Г. В. Бухало, В. Я. Сидоренко, П. И. Кучер. – Ровно, 1985. – 33 л.*

2. *Історіограф Волинської землі : До 70-річчя від дня народження Гурія Васильовича Бухало : біобібліогр. покажч. / уклад.: Н. М. Кожан ; наук. ред.: В. П. Ярошук ; ред.: Л. Г. Сахнюк. – Рівне : Волин. обереги, 2002. – 88 с. – (Сер. «Дослідники Рівненського краю»)*

3. *Історія міст і сіл Української РСР : В 26-ти т. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1973. – [Т.]. – Ровенська обл. – С. 157–164; С.474–480; С. 391–401; С. 164–171; С. 9–72; С. 529–537*

4. *Календар знаменних і пам'ятних дат Ровеничини на ... рік / Ровен. держ. обл. б-ка. – Ровно, 1974–1997.*

5. *Література до знаменних і пам'ятних дат Рівненщини на ... рік : реком. покажч. л-ри / Рівнен. держ. обл. універс. наук. б-ка ; Рівнен. обл. краєзн. музей. – Рівне, 1974. – виходить щорічно*

6. *Метабібліографія : покажчик бібліогр. видань Рівнен. обл. б-ки / Уклад.: Костильова Л. А., Промська О. Л. ; наук. ред.: В. П. Ярошук ; ред.: Л. Г. Сахнюк. – Рівне : Волин. обереги. – 2007. – 64 с.*

7. *Памятники истории и культуры Ровенской области : науч.-вспомог. библиогр. указ. / Ровен. гос. универс. науч. б-ка ; Ровен. обл. орг. Укр. о-ва охраны памятников истории и культуры ; сост.: П. И. Демчук при участии Н. П. Тимошук ; науч. консультанты Г. В. Бухало, П. А. Савчук ; ред.: В. Ф. Гайдук, Т. В. Мельник. – Ровно, 1987. – 105 с.*

8. *340 років Берестецькій битві : анот. бібліограф. довід. / упоряд.: К. В. Краєвська ; наук. кер.: Г. В. Бухало. – Рівне : Ред.-вид. від. облуправління по пресі, 1991. – 179 с.*

Олександр БЕЙДИК

МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Актуальність проблеми та стан питання. Україна - одна із провідних країн Європи за кількістю музейних об'єктів та об'єктів історико-культурної спадщини. Саме музеї є одним із головних соціальних інститутів, які формують історичну пам'ять українського народу, доносять до всіх українців, гостей України і, особливо, молоді знання про минуле. Україна має глибокі музейно-краєзнавчі традиції, потужну музейно-краєзнавчу школу. Імена Миколи Біляшівського, Варвари і Богдана Ханенків, Данила Щербаківського, Михайла Сікорського, Бориса Возницького, Дмитра Яворницького, Вікентія Хвойки, Гурія Бухала, а також Ф. Шміта, Ф. Ернста, С. Таранушенка, О. Алешка, В. Отамановського, М. Кордуби відомі далеко за межами України. Початкова освіта в школі базується на краєзнавчому підході. У реалізації цього неабияке значення відіграють саме краєзнавчі музеї і, враховуючи це, затверджено концепцію національно-патріотичного виховання молоді. Оскільки фінансування із державних фондів є вкрай незначним, необхідно визначити інші джерела фінансування. Однак, відповідно до закону України, музеї є неприбутковими закладами. В Україні нараховується близько 5 тис. різноманітних музеїв (державні, комунальні, відомчі та приватні). За роки незалежності кількість музеїв збільшилось майже удвічі. Музеї належать до інституцій, які сприяють формуванню національної ідентичності, єдиного культурного простору. В Україні діє близько 500 державних та комунальних музеїв, до яких входять майже 100 філій та близько 700 відділів, що не мають статусу юридичної особи, а фактично є автономними музеями. До сфери управління Міністерства культури України належить 8 національних музеїв та 14 заповідників. Для цих музейних установ недостатнє фінансування залишається хронічною проблемою. Більша частина

бюджетного фінансування витрачається на видатки споживання (зарплата, охорона, комунальні платежі тощо), а видатки розвитку не лише не зростають, а навіть інколи зменшуються. До значних проблем слід віднести недосконалість законодавчої бази в сфері музейної справи, недостатність експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони музейних експонатів, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення [1-3, 5-6, 10, 15].

Мета статті – дати фрагментарний аналіз стану та перспектив розвитку національного музейного краєзнавства в квазі-ринкових умовах, висвітлити шляхи підвищення ефективності його функціонування.

Національне музейне краєзнавство: аналіз переваг та недоліків, можливостей розвитку та загроз. В основу сучасного розуміння музею покладене нове бачення соціального і культурного контексту його функціонування, звернення до загальнолюдських цінностей, історико-культурної спадщини, розвитку естетичного смаку і творчої уяви. Музеї є центрами збереження та популяризації історико-культурної спадщини, вжитівками держави. Інтеграція України до світового співтовариства супроводжується складним і багатоаспектним процесом відродження національної свідомості та історичної пам'яті народу. В його основі – звернення до історичних витоків, відновлення традицій і духовних цінностей нації. Значна роль у цьому процесі належить музеям як скарбницям духовної спадщини, центрам культурно-духовного відродження народу, що сприяють гуманітаризації суспільства і ствердженню української нації [5-7]. Розширення функцій музею здійснюється на основі поєднання соціальної, культурної, традиційної та іннова-

ційної складових музею. В Україні музейні установи зазнають змін, що зумовлює необхідність нового змістовного наповнення їх діяльності. Разом із змінами в культурі поступово формується новий тип фахівців музейної справи. В той же час в Україні не приділяється належної уваги підготовці молодих спеціалістів, перекваліфікації та підвищенню кваліфікації уже працюючих фахівців. Значна частина випускників вищих навчальних закладів, які готують фахівців музейної сфери, іде працювати не за спеціальністю через низьку заробітну плату і непрестижність професії музейного працівника. Лише останнім часом почали видаватися українські підручники з музеєзнавства, які за відсутності прикладних досліджень і перекладної зарубіжної літератури не можуть задовольнити суспільний інтерес. Досвід свідчить – в європейських країнах велика увага приділяється наявності у музеях кафе і ресторанів, магазинів сувенірів та іншої продукції, необхідної для задово-

лення потреб відвідувачів. На відміну від західних країн, в Україні недостатньо розвинені практики надання музеями супутніх послуг, що негативно відбивається на рівні їх відвідуваності. Недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення залишаються основними проблемами вітчизняних музеїв. За умов квазіринкової економіки музейні заклади не можуть розраховувати лише на державну підтримку. Виживання музею у сьогоденних умовах зумовлюється його здатністю пошуку джерел додаткового позабюджетного фінансування. Пошук спонсорів і меценатів є одним із основних завдань музейного менеджменту [10].

Для залучення додаткових ресурсів окремі музеї проводять на власній території презентації, вистави, концерти, фестивалі тощо. Однак такі масштабні акції можуть собі дозволити здебільше великі популярні туристичні об'єкти: Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, відділи Націо-

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
<ul style="list-style-type: none"> • національні музеї створені на основі багатої історії, культури та природи нашої країни; глибокі наукові дослідження та наукові експедиції, археологічні розкопки виступають чинником багатого експозиційного ряду; краєзнавчі музеї як один із типів народних музеїв, які здійснюють значну науково-дослідну роботу, спрямовану на вивчення колекцій, проводять археологічні розкопки і наукові експедиції, видають наукову і науково-популярну літературу; • значний досвід музейного будівництва попередніх суспільно-економічних устроїв (Росії та СРСР), потужна наукова та інтелектуальна спадщина видатних організаторів музейної справи; • суттєва підтримка музейної галузі з боку благодійних фондів (Р. Ахметова, В. Пінчука та ін.); • глибокі традиції колекціонування та зібрання приватних колекцій, які нерідко складають «основне тіло» музейних експозицій (Варвара і Богдан Ханенки, Сергій Платонов, Олексій Шереметьєв, Ольга Богомолець). 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатня реклама краєзнавчих музеїв як на теренах України, так і за її межами; • відповідна маркетингова діяльність не розвивається належним чином, що не дозволяє музеям залучати більше відвідувачів та доносити до населення інформацію про історію, культуру та природні особливості рідного краю; • недостатньо налагоджені PR-комунікації з громадськістю, слабка рекламна діяльність, відсутність сучасних інформаційних технологій; • недосконалість законодавчої бази в сфері музейної справи, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони музейних експонатів, брак експозиційних площ, невисокий рівень кадрового та інформаційного забезпечення, недостатнє фінансування; • низький рівень державного менеджменту у сфері охорони та збереження культурних об'єктів, у просуванні музейно-краєзнавчого бренду; • низький рівень зарплатні музейних працівників; • організація праці, що не відповідає викликам часу; • брак спеціального освітнього відділу та відділу маркетингу в структурі музею; • нестаття технічна компетенція персоналу музею та нераціональний розподіл обов'язків; • відсутність практикантів, волонтерів, молодих спеціалістів і системи заохочень для них; • відсутність достатньої наукової комунікації між дослідниками всередині музею; • брак засобів розповсюдження дослідницької інформації позанауковими журналами; • брак бізнес-плану та спроб розширення контингенту відвідувачів; • занадто багато уваги приділяється внутрішній діяльності, недостатньо уваги – зовнішній; невідповідні умови роботи.

Можливості розвитку:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> • залучення до діяльності музеїв молоді, провідних науковців краю, підготовка фахівців у сфері музейної справи, розширення експозицій за рахунок різноманітних пошукових робіт, створення виставок; • запровадження керівництвом музеїв відповідних акцій, презентацій, виставок саме на власній території для збільшення кількості відвідувачів, що покращить матеріальне становище; • організація Євро-2012 як суттєвий імпульс розвитку музейної сфери; • можливість залучити нові сегменти відвідувачів та самостійно використовувати отримані прибутки; • численні освітні можливості та можливість урізноманітнити програми «навчання через досвід» у музеї; • музейна сфера та розвиток екологічної освіти і екопросвітництва; • використання латентних можливостей для фінансової стабільності, компетентності та незалежності музейних установ; • можливість зробити внесок у збереження навколишнього середовища та охорону природи; • можливість використовувати всю територію музею; • залучення креативної талановитої молоді завдяки пропозиції та рекламі привабливих сторінок музейної діяльності; • впровадження днів безкоштовного відвідування музеїв з одного боку, а з іншого - ведення гнучкої фінансової політики музейними закладами. 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення музейної галузі; • значний потенціал краєзнавчих музеїв використовується недостатньо не тільки через брак державного фінансування, але й через консервативність поглядів і безініціативність музейних працівників, відсутність зацікавлення і стимулів з боку музейного керівництва; • корупція в музейній сфері та непрозорість діяльності музейних закладів; • фінансова криза в Україні та в музейній сфері; • позбавлення музеїв музейних площ та зручного розташування; • байдуже ставлення частини молоді до народних традицій, етнокультурний нігілізм; • відсутність в мережі Інтернет національних музеїв; • брак коштів (фахівців) на оцифрування та інвентаризацію музейних фондів і експонатів, в той же час, перехід архівів, фондів музеїв і бібліотек на електронні носії не здійснюється в США, Великій Британії, Австралії та ін. країнах, інформація зберігається на паперових носіях (королева Великої Британії підписує документи лише на паперових носіях); • брак пізнавальних (experience-based – «навчання через досвід») програм для відвідувачів; • земельні (територіальні) проблеми музею; • старіння персоналу; нестача системи та/або готовності передавати знання новій генерації; • низький рівень командної роботи; • брак реального та ефективного керівництва; • відсутність роботи з пошуку додаткових джерел фінансування та маркетингової діяльності; • загрозами для колекцій в музеях є внутрішні загрози; • брак формального та неформального партнерства з іншими організаціями; • «розграбування» музейного майна, розпродаж музейних експонатів; • збільшення кількості приватних музеїв; • застарілість музейних колекцій, відсутність їх поповнення; • зосередження унікальних експонатів в приватних колекціях.

нального заповідника «Софія Київська» (музей «Судацька фортеця», «Андріївська церква»), музей «Київська фортеця» тощо. Перед українськими музеями гостро стоїть питання налагодження PR-комунікацій з громадськістю. Вітчизняні музеї дуже слабо рекламують себе і власну діяльність. У музеях зазвичай немає відділів або фахівців, які б спеціально займалися рекламою закладу, нових експозицій і виставок. За умов державного фінансування, відсутності конкурентної боротьби за відвідувачів і стимулів до заробляння коштів, у керівників українських музейних закладів немає розуміння важливості реклами і нових

форм роботи. Підґрунтям аналізу стану та перспектив розвитку національного музейного краєзнавства в сучасних умовах, висвітлення шляхів підвищення ефективності його функціонування є традиційний SWOT-аналіз національної музейної галузі.

Музейне краєзнавство: європейський досвід. Європа має значний досвід організації музейного краєзнавства [4, 8-9, 11]. Відвідування музеїв дітьми, молоддю, дорослими – невід’ємна складова європейської освіти. Європейські проридно-історичні музеї обладнані сучасними тренажерами, аудіогі-

дами, мають потужний експозиційний ряд і рекламно-інформаційні матеріали. Пригадую свою минулорічну поїздку до Австрії та відвідування Національного музею історії природи у Відні [4]. Мене оточував Всесвіт. Всесвіт мінералів, палеонтологічних та геологічних експонатів, опудал вимерлих мамонтів і доісторичних верблюдів, Всесвіт археологічних знахідок і артефактів. Але не менш вражаючими були численні тренажери, які приваблювали купи дітей. А діти віком 3-6 років разом з батьками складали, мабуть, третину відвідувачів. Ці маленькі громадяни різних країн постійно крутили рулі, натискали кнопки, качали помпи, споглядаючи на відповідні зміни на екрані. «Вулканічна помпа», наприклад, давала можливість відслідковувати процес концентрації магми, її руху жерлом вулкану і виливу на денну поверхню. «Кермо часу» дозволяло прослідкувати зародження життя на Землі, його розвиток, виникнення та зникнення певних видів тварин та появу пралюдини. Таким же чином за допомогою різнокольорових кнопок, кнопочок і важелів маленькі австрійці та гості Відня мали можливість реконструювати появу сталактитів і сталагмітів, розвиток ґрунтового покриву або оживити класичну геохронологічну таблицю. Такі тренажери стояли майже в кожному залі. Їх доповнювали міні кіно- та слайд-театри. Незважаючи на об'яви та таблички про заборону фотографувати, багато відвідувачів без зайвих церемоній клацали своїми «Кодаками» та «Кенонами». Але музейні працівники та чергові по залах чи то не помічали цих порушень, чи то робили вигляд, що не помічають. Порушниками навряд чи були німці або австрійці, скоріш за все, ними були «наші люди» і я не був виключенням. Отже, демократична атмосфера музею якнайкраще сприяла тому, що все, що бажала душа, можна було помацати, побачити і сфотографувати. Із тисяч експонатів, які були виставлені (а це лише верхівка айсберга), мені запам'ятались два – «букет» із шести опудал грізних кобр і гравюра переходу Ганнібала з бойовими слонами через Альпи. Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду показує, що у багатьох країнах трансформаційні процеси в музейних установах відбуваються на фоні та під впливом розвитку технологій, що стало однією з головних причин перебудови музейних установ [8-11].

Висновки. Узагальнюючи викладену вище фрагментарну і не занадто структуровану інформацію, зазначимо наступне. Зважаючи на багатогранність проблематики національної музейної галузі, радикальні зміни в ній неможливі без відповідних змін у законодавчій базі України та, в першу чергу, усвідомлення кожним і всіма національної та світоглядної мегамісії українського народу і через це – усвідомлення форми і змісту діяльності музейної галузі України (в той же час, зважаючи на несумісність поглядів та ідеалів населення України, це є ілюзією). В державі відсутня Програма розвитку музейної справи, хоча розробка та впровадження такої програми є вкрай необхідним засобом подолання багатьох проблем у музейній сфері (не тільки напередодні Євро-2012, а і у зв'язку з іншими подіями міжнародного та національного значення, які очікують Україну). Слід нагадати і про передбачувані Стратегією розвитку музейної справи важливі позиції, які б суттєво покращили діяльність національної музейної галузі:

- внесення пропозицій щодо законодавчого врегулювання нормативно-правової бази, пов'язаної з діяльністю музеїв (доопрацювання проекту закону «Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації» та ухвалення закону про недоторканність землі, приміщень і колекцій державних музеїв);

- вирішення питань фінансування музеїв історичного профілю та музейної галузі в цілому; сприяння залученню благодійної допомоги, меценатських та спонсорських коштів шляхом надання податкових пільг через розробку та ухвалення законопроекту «Про меценатство» та внесення відповідних змін до податкового законодавства та Бюджетного кодексу.

- розробка комплексної програми обмінів виставками та стажування фахівців між музеями різних регіонів;

- створення при Міністерстві культури Управління з музейних питань чи Міжвідомчої ради при Кабінеті міністрів щодо координації діяльності в сфері музейної справи;

- розробка національного плану оцифрування музейної спадщини, довгострокового збереження цифрового контенту та забезпечення широкого представлення музеїв України в Інтернет просторі;

- створення нових музейних часописів, які б популяризували роботу музеїв, висвітлювали історичну тематику, створення Української музейної енциклопедії;

- створення Програми стимулювання молоді для роботи в музейній сфері, яка б передбачала певні пільги для молодих науковців (надання пільгових кредитів для будівництва житла та ін.);

- подання пропозицій щодо заснування Президентських премій для музейних працівників за їх внесок у розвиток музейної справи, для журналістів за найбільш активне висвітлення діяльності музеїв у ЗМІ щодо відродження історичної пам'яті;

- розвиток музейної педагогіки та створення дитячих музейних програм, які б у ігровій, творчій та тренінговій формі розвивали у молоді інтерес до національної етнокультурної та історичної спадщини.

Джерела та література:

1. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 191.

2. Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»: Закон України № 1709-VI від 5 листопада 2009 р.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2000 р. № 209 «Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є

державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України». – Відомості Верховної Ради. – 2000. – №2.

4. Бейдик О.О. Перлина в центрі Європи (екскурсія до зимового Відня – 2011). – Краєзнавство. Географія. Туризм. – №16 (693). – 2011. – с. 7 – 9.

5. Буланій І. Т., Явтушенко І. Г. Громадські музеї України. Історія, досвід, проблеми. – К.: Наукова думка, 1979.

6. Заклади культури, мистецтв, фізкультури та спорту України у 2009 році: Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2010.

7. Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ століття. – К.: Златограф, 2004.

8. Вольфович А. Ю. Модель музейної комунікації в концепції зарубіжних музеєведов // Музей в современной культуре: Сб. науч. тр. – СПб., 1997.

9. Жигульский З. Музеи мира: Введение в музееведение. – М., 1989.

10. Лорд Б., Лорд Г. Д. Менеджмент в музейном деле. – М., 2002.

11. Лысикова О. В. Музеи мира: Учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2002.

12. Музееведение. Исторические и краеведческие музеи: Краткий курс лекций / Под ред. В. Н. Седых. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004.

13. zakon.rada.gov.ua

14. mincult.kmu.gov.ua

15. http://getmanps.at.ua/publ/stan_ta_problemi_muzejnoji_spravi_v_ukrajini/1-1-0-52

Оксана ВЕЛИЧКО,
 Неля ТРУСІК,
 Дмитро ЦЕЦИК

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ В РІВНЕНСЬКОМУ ПОВІТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

У запропонованій статті проаналізовано роль Українського національно-демократичного об'єднання в суспільно-політичному житті Рівненського повіту напередодні Другої світової війни.

Дослідження діяльності Рівненської повітової організації УНДО у другій половині 1930-х рр. складають мету статті.

Утворене у 1925 р. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) незабаром здобуло значні впливи у воєводствах Галичини, натомість на території Волині націонал-демократи мали певні впливи лише у кількох повітах. Ця політична структура стояла на позиції відродження Української держави. Будучи партією парламентського типу, націонал-демократи брали участь у виборах до місцевих органів влади і парламентських.

Лише в 1928 р. у Волинському воєводстві за дієвої участі керівництва партії було утворено три повітових народних комітети УНДО в Дубно, Луцьку та Рівному. Однак, у першій половині 1930-х рр. позиції націонал-демократів послабилися не лише у Західній Україні загалом, а й на Волині зокрема.

У 1933 р. припинив свою діяльність Дубенський повітовий комітет УНДО. У далеко не простій ситуації перебував і Луцький повітовий комітет, особливо після його реорганізації восени 1933 р., коли частина партійних діячів вийшла з лав партії. Незабаром було реорганізовано й Рівненський повітовий комітет УНДО, а з його рядів вийшла частина відомих діячів партії, в тому числі й секретар повітового комітету М. Негребецький, які були не згодні з політикою проводу націонал-демократів.

У 1935 р. провід партії став на платформу

нормалізації відносин із органами польської влади та прийняв рішення брати участь у парламентських виборах 1935 р., що бойкотувалися більшістю українських політичних структур.

У нормалізаційній угоді, укладеній проводом УНДО, поза увагою залишилася Волинь. На партійній конференції у Рівному 31 травня 1935 р. З. Пеленський у своєму виступі, роз'яснюючи суть нової політичної тактики проводу партії, акцентував увагу на тому, що УНДО брало участь у виборах з єдиною метою: добитись автономії на західноукраїнських землях, що у майбутньому сприятиме відродженню української державності на всіх етнічних українських землях [1, арк.43]. У зв'язку з неучастю партії у виборах на Волині, головним завданням місцевих партійних структур стало збереження своїх осередків та позицій в українських організаціях, що діяли у регіоні. Основними формами діяльності партії було проведення партійних нарад та конференцій. Так, 16 серпня 1936 р. у селі Тютюковичі за участі В. Ярмолюка (керівник Рівненського повітового комітету УНДО) було проведено збори членів партії, на яких було звернуто увагу на те, що українці зможуть добитись незалежності лише об'єднавши свої зусилля. На іншій партійній нараді, що відбулася 9 серпня 1936 р. у селі Високі Хутори, було прийнято резолюції, згідно з якими члени партії мали вести рішучу боротьбу з комуністичним рухом, а також "Ширити серед мас національну свідомість й масово приєднувати нових членів до УНДО". На цих зборах були члени партії з сіл Глинки, Городище, Дуброва і Біла Криниця (Рівненського повіту) [2, с. 202 - 203].

Незважаючи на нормалізаційну угоду УНДО та перехід партії на позицію співпраці з владою, на Волині її активісти були під пильним наглядом поліції. Так, зокрема, у червні 1936 р. у Рівному поліція відвідала ряд членів УНДО та збирала про них інформацію [3, с. 1]. Щодо впливів легальних українських партій на суспільно-політичне життя Волині “Новий час” у 1936 р. констатував, що “Сьогодні немає на Волині ясно окресленого українського політичного руху, є лише поодинокі політичні особи, гуртки чи інші об’єднання” [4, с. 2].

Необхідно зауважити, що на час, про який ідеться, організовані партійні осередки краю, окрім Луцького та Рівненського повітів, практично припинили свою діяльність. Організаційно-кадровий склад партії в 1937 р. виглядав так: на Волині діяло два повітові комітети УНДО (Луцьк, Рівне) та два районних (Рівненський повіт), а окремі члени партії були в шести повітах [5, с. 197]. Щодо внутрішньої ситуації у волинських організаціях націонал-демократів у одному з документів команди державної поліції увага акцентувалася на тому, що у Рівненському повіті не було допущено самоликвідації місцевих партійних структур лише завдяки роботі В. Ярмолюка [6, арк. 11].

Отже, такі заходи польської влади, як тиск на партійних активістів, закриття галицьких філій культурно-освітніх та економічних організацій, а також посилення “сокальського кордону” досягли своєї мети: не лише послабили позиції партії, але й призвели до припинення діяльності частини її осередків. Окрім цього, негативно позначилася на позиціях націонал-демократів зміна політичної тактики партії, особливо на Волині, яка практично була виключена з активного суспільно-політичного життя.

У регіоні не припинялося розповсюдження партійної преси. В одному з рапортів Рівненської повітової команди державної поліції зазначалося, що у повіті ідеї УНДО пропитувалися шляхом розповсюдження часописів “Діло”, “Свобода”, “Новий час”, “Наш прапор” тощо [7, арк. 24].

Послаблюючи, а то й зовсім втрачаючи позиції на Волині в цілому, у Рівненському повіті УНДО навпаки досягло помітних успіхів у розбудові партійної організації. За даними команди державної поліції, Рівненська повітова організація у той час була найчисельні-

шою та найвпливовішою партійною організацією у краї, налічуючи в своїх рядах близько 200 осіб, а щодо її діяльності, то увага акцентувалася на тому, що націонал-демократи проводили роботу, спрямовану організацію та проведення акцій протесту проти колонізації українських земель польськими осадниками [8, арк. 14].

Щодо діяльності УНДО, то більшість партійних осередків на Волині, образно кажучи, перебувала в летаргічному стані. Певною активністю вирізнявся лише Рівненський повітовий комітет, члени якого впродовж 1937 р. розповсюджували антиколонізаційні за змістом видання, партійну літературу проводили заходи спрямовані на вшанування пам’яті відомих українських діячів минулого тощо. При цьому такі заходи організовувалися не лише у Рівному, а й у населених пунктах повіту. Однак, і в цій організації внутрішня ситуація була ускладнена тим, що частина членів партії перебувала під слідством за поширення антиколонізаційних за змістом видань у приміщенні “Просвітянських хат ВУО” на території повіту [9, арк. 38].

Восени 1937 р. в організаційно-кадровій структурі УНДО на Волині відбулися зміни, що вплинули на діяльність партії у краї. Шляхом саморозпуску припинив свою діяльність Луцький повітовий комітет УНДО. У жовтні 1937 р. Рівненський повітовий комітет УНДО було реорганізовано в окружний комітет [9, арк. 239]. До цього спонукали дві причини. Перша: дана партійна структура єдина в краї зберегла свою політичну активність та політичну дієздатність, і друга – конфлікт між проводом партії та Рівненською партійною організацією. Щоправда, реорганізація відбулася самочинно, без згоди на це керівництва партії.

7 листопада 1937 р. на повітовому з’їзді УНДО в Рівному посол до сейму С. Біляк основною причиною наступу влади на українське суспільство назвав розбиття українського політичного спектра “на 15 партій, які ворогують між собою”, а “нездатністю українців порозумітися між собою користаються їх вороги” [9, арк. 270]. Від імені проводу партії він погодився з реорганізацією місцевого комітету партії [9, арк. 270]. 3 листопада 1937 р. з ініціативи членів УНДО у Рівному було організовано та проведено траурну маніфестацію-похорон Г. Горбачевського, який був за-

арештований поліцією за належність до ОУН і помер від тортур [9, арк. 270].

Як бачимо, наприкінці 1937 р. на Волині залишилася лише одна дієздатна організація націонал-демократів. Щодо діяльності партійних осередків у інших повітах регіону, то вони були відсутніми, а нечисленні члени партії не мали значного впливу на перебіг суспільно-політичного життя.

Однак взаємовідносини між Рівненською організацією УНДО і проводом партії були напруженими, що не в останню чергу було пов'язане зі зміною політичної тактики керівництва партії, у результаті чого Волинь фактично була виключена з активного політичного життя.

Оскільки волинські організації були виключені з "виборчої акції" 1938 р., то свої головні зусилля вони зосередили на пропагандистській роботі та створенні нових первинних партійних осередків у Рівненському та Здолбунівському повітах [10, арк. 101]. Діяльність членів УНДО у Рівненському повіті проходила здебільшого у вигляді партійних нарад та конференцій. Так, 6 березня 1938 р. на засіданні окружного комітету партії у Рівному було затверджено план роботи на найближчий період та прийнято рішення утворити жіночу секцію. Одночасно з цим було направлено звернення до проводу партії, в якому вказувалося на необхідності ввести посаду платного секретаря, що стимулювало б активізацію партійної роботи. Наприкінці березня 1938 р. у Рівному за участі Р. Перфецького та Б. Баран було утворено жіночу секцію УНДО, до складу якої увійшло 10 осіб. Очолила її О. Пахолук. Функціонувала секція при окружному комітеті партії, діяльність її зводилася здебільшого до організації та проведення вистав [2, с. 220].

На ситуацію, в якій опинилися націонал-демократи наприкінці 1930-х рр., проливає світло ситуаційний звіт Рівненського повітового старости. У ньому зазначалося, що на українське населення повіту мало певні впливи УНДО, діяльність якого деякий час була паралізована, але вони перебороли таке становище і використали настрої українського населення та послаблення позицій ВУО (Во-

линське українське об'єднання). Найбільші впливи УНДО спостерігалися у місті Рівне та гміні Бугрин (Рівненський повіт). Активізацію УНДО у Рівненському повіті польські силові структури пов'язували з послабленням позицій ВУО, що було зумовлено виїздом колишнього воєводи Г. Юзевського з Волині. Згідно з рапортом волинського воєводи у повіті налічувалося близько 1,5 тис. членів та прихильників партії [2, с. 222].

Таким чином, період діяльності УНДО на Волині у другій половині 1935- 1939 рр. характеризується значним послабленням позицій партії у краї. І лише в Рівненському повіті впливи націонал-демократів наприкінці 1930-х рр. були досить помітними. Та все ж, попри названі недоліки й упущення, діяльність Рівненської організації УНДО сприяла поширенню ідеології націонал-демократів, політичній активізації населення та поширенню у краї української державницької ідеї, а отже, відіграла значну роль у консолідації українського населення в Другій Речі Посполитій.

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 2854. – Арк. 43.
2. Кучерена М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.): Монографія. – Ч. 1. / М. Кучерена, Я. Цецик. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.
3. Політичне життя Волині // Нова доба. – 1936. – 17 травня.
4. Що це значить? // Нова доба. – 1936. – 28 червня.
5. Макарчук С.А. *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период развития империализма* / С.А. Макарчук. – Львов: Вища шк., 1983. – 255 с.
6. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 3586. – Арк.11.
7. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5916. – Арк. 24.
8. ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5919. – Арк. 14.
9. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 38.
10. ДАРО. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 2082. – Арк. 101.

Катерина ГАВЛОВСЬКА

СТАН УКРАЇНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ

Основним втіленням здобутків минулого сторіччя стала техногенна цивілізація. Її соціально-культурна основа сягала глибин античності, яка виробила й передала нам через віки наукову раціональність і демократичні форми організації соціального життя. Сам «смысловий каркас» техногенної цивілізації розроблено й реалізовано в ідеях і принципах діячів Ренесансу, Реформації і Просвітництва. А в ХХ столітті вона досягла не тільки розквіту, але й продемонструвала обмеженість своїх ресурсів. Ця обмеженість була не стільки зовнішня — від природи, скільки внутрішня — від власних смыслових засад, і парадокс у тому, що вона зосереджена у самій техніці, яка головне спрямована на безмежне ствердження перетворювальної активності людини, володарювання над природою і повний контроль над самою людиною. Ця цивілізація пройнята жагою до панування. Людина в ній стверджувалась, оскільки підкорювала й володарювала. А все, що не було пов'язане з принципом панування, відсувалось на задній план і позбавлялось соціального й культурного престижу. Внаслідок цього людина значною мірою втрачала здатність бачити себе очима інших, і це згубно позначалось на можливостях комунікації як між окремими людьми, так і між цілими народами. Звідси численні природні, техногенні катастрофи та соціальні катаклізми, які наповнили минуле сторіччя і окреслили трагічність і безперспективність його поступу [2, с. 154].

Історія української культури складалася на основі або під впливом православного віровчення. Тривале зосередження культурницької діяльності в руках духовенства можна пов'язувати з візантійською традицією, характер якої дещо змінювався під впливом Заходу. Візантійське православ'я в Україні з часом видозмінюється в українське православ'я і стає завдяки цьому складовою частиною української культури, одним з її стрижнів [3, с. 307].

Тісно пов'язане з національною культурою,

українське православ'я являє собою один з тих інститутів публічного і духовного життя народу, який сприяв процесам розвитку духовного життя народу, його національній самосвідомості [16, с. 39].

Український живопис також багато в чому завдячує своєму православ'ю. Воно, з його європейськістю й терпимістю, не оголосило еретиками тих своїх митців, які, відштовхуючись від української культури, стали на шлях творчого пошуку. Внаслідок цього у світовій культурі існує таке унікальне явище як «український іконопис», що не застиг на середньовічному аскетизмі (характерному для російської та візантійської іконописних традицій), а активно вбирав у себе головні мистецькі стилі - від ренесансу і бароко до новітнього модернізму [11, с. 52].

Як результат цього маємо, зокрема, унікальний стиль церковного малярства кінця ХІХ - ХХ століть, в якому, з одного боку, проглядає академічна традиція, а з іншого – можна простежити новітні ідеї модерну.

Релігійне малярство кін. ХІХ - ХХ століть є взірцем стильової чистоти та послідовності у формуванні національного обличчя українських храмових інтер'єрів, а також прикладом високої культури та смаку у спробі інтерпретації західноєвропейських естетичних принципів модернізму, осмислених крізь призму української духовності та збагачення віковими надбаннями національної формотворчості [4, с. 54].

Органічним було впровадження в Україні наприкінці ХІХ століття академічного типу формування релігійного малярства, що однозначно позитивно було сприйнято усіма реальними і потенціальними замовниками. У загальнонаціональному піднесенні на західноукраїнських землях, так званому «українському Ренесансі», відчувши актуальність релігійного мистецтва в формуванні духовності людини 20 - 30-х років ХХ століття, художники зверталися у своїй повсякденній твор-

чий діяльності до фундаментальних витоків і проявів української національної культури – до монументального мистецтва Візантії, народного живопису та іконопису [10, с. 53]. У застосуванні художньо-стилістичних засобів в оздобленні храмів і виконанні творів іконопису констатується факт повного прийняття академічних традицій і європейських стилістичних новацій в офіційних колах, здійснених на замовлення державних структур, і часткове їх заперечення у нижчих верствах населення, прикладом якого слугує народний іконопис [8, с. 69]. Тому, кожний оздоблений інтер'єр храму неповторний і унікальний з огляду на власну форму настільки, наскільки унікальними були місцеві умови, обставини, історичний період і особистості, що бралися за його формування.

Важливим центром українського мистецького життя в 20 - 30-ті роки ХХ століття була Галичина, зокрема Львів, в якому перебувала значна кількість творчої інтелігенції. На тлі революційних потрясінь першої третини ХХ століття формувалися загальні концепції, роль і місце релігійного мистецтва в суспільному житті України. Хоча у силу історичних причин Київ наприкінці ХІХ ст. - до 1917 року теж став осередком формування та розвитку сакрального мистецтва. Саме тут зосереджувалися найвідоміші російські та українські мистецтвознавці, художники - монументалісти, що працювали на замовлення державних структур. Таким чином, у Києві зосереджена найбільша кількість пам'яток релігійного малярства досліджуваного періоду [1, с. 244].

Зі становленням та розвитком іконописної школи в Україні з кінця ХІХ століття починається певне пожвавлення, що було зумовлене посиленням інтересу до свого історичного минулого. Релігійний живопис набуває поширення, і за його розвиток взялися кращі представники цієї галузі. Художні навчальні заклади, що існували вже певний час на території України і ті, які щойно виникли, не лише давали мистецьку освіту, а й були своєрідними мистецькими осередками, адже головна мета лаврської іконописної школи було навчання рисунка і живопису.

Метою навчання в майстернях, за спогадами визначного дослідника іконопису Д.В. Степовика: було створення «ідеального» типу іконописця, що працював з одним чи двома підмайстрами і міг написати ікону сам. Су-

дючи по іконам – зразкам, увага найбільше приділялася на технічні навички, а також на вміння копіювати стару ікону самостійно. Учень повинен був зуміти намалювати ікону по клітинкам до того, як він почне працювати фарбами. Саме для цього його одночасно навчали навичкам академічного рисунку й живопису, які викладалися в поєднанні з уроками по церковній археології та богослов'ю [7, с. 102].

Ренесанс українського сакрального живопису та пошуки нових стилістичних форм у релігійному малярстві Західної України І третини ХХ ст. показує, що в даний період розвивається і народна ікона та ікона на склі. Народна ікона синтезує історичний, побутово-виробничий і духовний досвід народу, відбиває його смаки та уподобання, морально-етичні орієнтири. Народна ікона, в тому числі й поліська, - унікальне явище мистецтва, у ній християнсько-релігійний фактор постає у фольклоризованому вигляді, а фольклорний фактор збагачується багатовіковим досвідом християнської моралі, а ікона на склі – це порівняно нове явище в тисячолітній історії малярства. Але воно швидко прижилося. Стало традиційним насамперед на Покуття. Тобто в південній частині Прикарпаття, на Буковині, Закарпатті й у деяких частинах Галичини та Волині [13, с. 96].

В 20 – 30 –ті роки, українські митці ставили за мету створити «новий стиль» церковного малярства., у їх творчій програмі було закладено переосмислення культурного спадку України, в тому числі мистецтва Київської Русі, що ґрунтувалося на візантійських традиціях, – з метою сформування національного синтетичного стилю [5, с. 29]. На сході України сакральний живопис вичерпав свої можливості на зламі ХІХ – ХХ століть; на заході України був раптово обірваним вторгненням червоної армії 1939 року, а відтак і Другою світовою війною. Проте, митці емігрували в західну Європу, більша частина яких опинилася в США, Канаді та Австралії, але вони продовжили працювати у галузі іконопису, зберігаючи давньоукраїнські традиції та впроваджуючи нові стилістичні форми, хоча вже з середини 20-х років серед різноманітних тенденцій, впливів європейських шкіл Кракова, Варшави, Мюнхена, Праги, Парижа виразно відчувається тенденція неовізантинізму саме в плані пошуку «нового українського стилю».

Чеська Прага була осередком, де навчалися й творили українські митці. Тут діяла навчальна вища студія пластичного мистецтва, в якій навчалося чимало відомих українських митців, як: Галина Мазепа, Софія Зарицька-Омельченко, Петро Омельченко, Віктор Цимбап, Петро Холодний-молодший, Оксана Лятуринська та інші [15, с. 79]. У польських мистецьких школах та академіях студіювало значне число української молоді. Художники, які навчалися в Краківській академії мистецтв, перед Другою світовою війною, утворили мистецьке об'єднання „Зарево», доволі активне також на теренах Львова. Серед них: Олекса Новаківський, Михайло Осінчук, Дем'ян Горняткевич, Сергій Литвиненко, Северин Борачок та багато інших [6, с. 87].

Спільною рисою для всіх шукань і напрямів у сучасній українській іконі в діаспорі є прагнення до особистого розуміння й трактування ікони, власне ставлення до світової й національної іконописної спадщини. Творчість митців української діаспори у ХХ столітті лишається актуальним і на даний час [9, с. 58]. Адже, теоретико-культурологічне осягнення духовного доробку представників української діаспори дало змогу виявити різномірні форми вияву етнозахисної функції у свідомості емігрантів. Вони, у свою чергу, визначають самотні механізми опрацювання митцем-емігрантом національних джерел, спричиняючи “культурну мозаїку” вітчизняного релігійного мистецтва, що виникло і розвинулося за межами України [12, с. 102].

Аналіз художніх явищ релігійного мистецтва української діаспори другої половини ХХ століття довів, що творчість митців, які перебувають за межами батьківщини, розгортається у тісному зв'язку з національною традицією. У більшості сучасних культурних творів митці-емігранти орієнтуються на канони і систему виразових засобів, що сформувалась в Україні впродовж періоду християнства [14, с. 24]. Отже, відбулося органічне перенесення основних форм і жанрів української церковної традиції на ґрунт емігрантської культури.

Взаємодія національних джерел і сучасного соціокультурного простору зумовила оновлення релігійних жанрів. Насамперед, художні зразки сакрального мистецтва забарвлені неординарними етико-філософськими концепціями, що відтворюють характер світовід-

чуття українських переселенців [15, с. 129].

Отже, в українському мистецтві кін. ХІХ – ХХ століття яскраво простежується дві лінії розвитку - мистецтво України і мистецтво діаспори. Важливим є той факт, що всупереч усяким можливим перешкодам, поряд з офіційним радянським мистецтвом і далі розвивалося релігійне малярство, яке зберігало давньоукраїнські самотні традиції й одночасно орієнтувалося на нові світові тенденції, а українська діаспора Західної Європи, Північної та Південної Америки й Австралії, піднесли українське релігійне малярство на новий щабель його розвитку, забезпечивши безперервність традиції національного іконопису.

Джерела та література:

1. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944 - 1990 роки. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. - Івано-Франківськ, 2004. - 344 с.
2. Анисимов С. Духовные ценности: производство и потребление / С. Анисимов. - М., 1988 - 325 с.
3. Антонович Д. Українське малярство // Українська культура / за ред. Д. Антоновича. - К., 1993. - С.307-346.
4. Асеева Н. Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры, конец ХІХ - начало ХХ века / Н. Ю. Асеева. - К.: Мистецтво, 1989. - 170 с.
5. Бартіш Г. Монументальні розписи М. Бойчука в Галичині // Образотворче мистецтво. - 1998,- № 2. - С. 29 - 30.
6. Забужко О. Ф. Філософія української ідеї та Європейський контекст / О. Ф. Забужко. - К., 1993.
7. Кардош Е. Ю. Державотворчий процес в Україні і Церква : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / Е. Ю. Кардош. - К., 1995. - 20 с.
8. Лепакін В. Ікона та іконічність / В. Лепакін. - Л.: «Свічадо», 2001. - 250с.
9. Лобановський Б. Б. Українське мистецтво другої половини ХІХ - початку ХХ століття / Б. Б. Лобановський, П. І. Говдя. - К.: Мистецтво, 1989. - 206 с.
10. Мегик П. Книга творчості українських митців поза Батьківщиною / П. Мегик. - Філадельфія, 1981. - 250 с.
11. Павлик П. Українське сакральне мис-

тецтво // Народна творчість та етнографія. - 2000. - № 2-3. - С. 52-56.

12. Попова Л. М. Деякі аспекти українського народного іконопису XIX ст. // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 2. - С. 44-47.

13. Степовик Д. В. Історія української ікони X - XX століть / Д. В. Степовик. - К.: Либідь, 1996. - 440с.

14. Степовик Д. В. Українська ікона. Іконотворчий досвід діаспори / Д. В. Степовик. - К.: Балтія Друк, 2003. - 160с.

15. Степовик Д. Українська ікона за океаном / Дмитро Степовик // Всесвіт. - 1995. - Ч.1. - С.128-133.

16. Українська культура: історія і сучасність / за ред. С. Черепанової. - Л.: Світ, 1994. - 456 с.

Наталія ГАВРИШ

ФОНД ПАРТИЗАНСЬКОЇ БРИГАДИ С. П. КАПЛУНА (1943 Р.) У ЗБІРЦІ РОКМ

Партизанська бригада Каплуна Степана Павловича, яка діяла на півночі Рівненської області й на території Білорусі з січня до осені 1943 р., входила до складу з'єднання спеціального призначення РУ ГШ (розвідувального управління Генштабу) Червоної армії під командуванням Лунькова Г. М. («Баті»), згодом була включена до складу з'єднання Бринського А.П. [13]. Перед нею ставилися завдання розвідувально – диверсійного характеру, територія дій охоплювала район таких населених пунктів, як Сарни, Рокитне, Рафалівка, Дубровиця, Висоцьк, Пінськ, Столин.

Фонд бригади Каплуна С. П. був переданий до Рівненського обласного краєзнавчого

Рис. 1. Каплун С.П. 1944-1945 рр.

музею в 1948 – 1949 рр., документи зафіксовано в книзі надходжень того часу під № 1388 і № 2144, у графі «Звідки та від кого надійшла річ до музею» записано: «Зібрано працівниками музею». У 1978 р. їх було включено до колекційного опису з № документів К. н. 8178/ 1 – 435 +1/ III Д. 3745/1 - 435 + 1, усього 441 експонат основного фонду. Переважаючу більшість складають розвідувальні донесення про чисельність та озброєння німецьких гарнізонів (у деяких з них є дані про місцезнаходження та чисельність відділів українських націоналістів (УПА), рух ешелонів через контрольовані партизанами цієї бригади ділянки залізниці, схеми бойових операцій, інформація про бойові дії бригади, тексти листівок-звернень до т. зв. козаків – учасників допоміжних німецьких підрозділів, сформованих із радянських військовополонених, які виконували охоронні функції. Частина документів – це листування між командуванням бригади та Рівненським обласним штабом партизанського руху, який очолював Бегма В. А., і доповідні записки командирів бригади від його підлеглих – командирів загонів, взводів. Мова документів – російська з елементами української та польської, документи переважно рукописні, написані олівцем або чорнилом на аркушах із зошитів, на звороті спецбланків польського періоду, на обгортковому папері, частина - машинописні. (Рис. 1.; Рис. 2.; Рис. 3.; Рис. 4.)

Приведений нижче документ може слугувати типовим прикладом розвідувального повідомлення:

«Відомості про чисельність німецьких гарнізонів (загальні дані).

1). Сарни. Гарнізон складається із 2000 чол. солдатів і офіцерів, частина з них зайнята охороною військових і промислових об'єктів, решта являють собою маршові підрозділи, тут проходять навчання. Решту

часу німці зайняті облаштуванням інженерних оборонних об'єктів навколо міста нібито для захисту від партизанів.

2). У м. Ровно гарнізон складається із 6000 чол. У м. Луцьк – 8000 чол. Посилено навчаються. Встановити нумерацію полків та ін. дані не мав можливості.

3). Із Олевська в ніч із 26.7. на 27.7 виїхали, завантажившись, 3 ешелони, усі каральні загони і жандармерія, на Овруч, повинні поповнитися людьми і звідти виїхати на Житомирську обл. для боротьби з партизанами. В Олевську залишилася тільки залізнична охо-

новими, повністю висвітити ці гарнізони неможливо за браком часу.

7). Німцями виданий наказ (цілком таємний) про вивезення поляків, які мешкають в Україні, до Німеччини, зокрема по Сарнах час виконання – 15.8.43. Поляків, які проживають в районах діяльності німців, зосереджують із родинами в населених пунктах, де є німецькі гарнізони.

8). Є чутки, що залізничну ділянку Ковель – Сарни німці думають закрити, оскільки там дуже часті підриви поїздів?

9). Місцевий керівник націоналістів «Тарас

Рис. 2. Партизани 2-ї бригади Каплуна С.П. 1943 р. РОКМ, доп. № 43/1.

рона і 80 чол. жандармів.

4). У м. Ковель гарнізон складається із полку козаків до 1000 чол. і двох батальйонів німців до 1200 чол.

5). Козаки, які охороняли залізницю від Коростеня до Сарн, зняті і зосередилися в Сарнах. У подальшому вони повинні бути направлені у Варшаву, де пройдуть навчання, після чого будуть направлені на Західний фронт проти англійців. Замість козаків прибули узбеки, таджики та інші азіати, які до цього часу перебували у Варшаві.

6). Останнім часом німці здійснюють передислокацію гарнізонів Коростень, Овруч, Ровно, Луцьк, Ковель, Сарни також зі зміною чисельності. Вказані дані про чисельність є

Бульба» знаходиться в с. Чудель поблизу Сарн. У даний час готуються кадри мол. і середніх командирів, а також кадри залізничників з тим, щоб на випадок повстання поставити на командні посади своїх повністю перевірених людей, також і на залізницю (цілком логічно і вважаю правдоподібно).

10). Останнім часом рух по відтинку Сарни-Коростень слабшає. На схід частіше почав йти порожняк, а назад – із вантажем залізного лому. Війська цим шляхом майже не слідують, за винятком розбитих танків, автомашин і невеликої кількості солдатів, які супроводжують цей вантаж. Частіше почали йти на захід зерно та інші хлібні культури, очевидно, починають вивозити запаси.

11). 21.7 на перегоні Остки – Рокитно нами зірваний поїзд у 7 год. 20 хв. Вантаж – продовольство і військово майно. Паровоз із вагонами розбиті, 16 вагонів зійшло з рейок. Дорога стояла 21, 22 і 23 до 15.00.

29.7 підірваний поїзд із залізничним майном. Паровоз і 7 вагонів розбиті. Дорога стояла 4 год. [1].

Ці відомості за кінець липня 1943 р., очевидно, були передані командуванню, у штаб з'єднання «Баті».

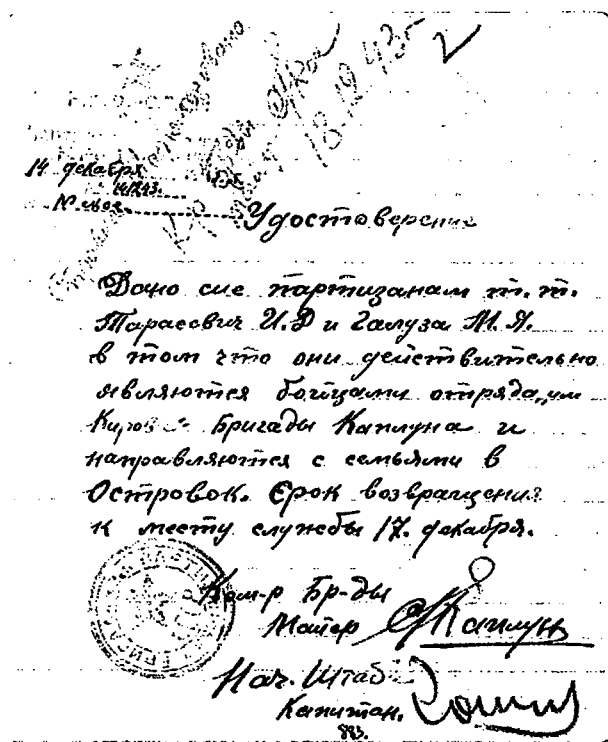

Рис. 3. Посвідчення, видане партизанам Тарасевичу І.Д. та Галузі М.Я. командуванням бригади Каплуна С.П., від 14 грудня 1943 р. РОКМ, К. н. 8178/61/ III Д. 3745/61.

Наступні розвіддані за серпень 1943 р. стосуються руху поїздів:

« 10.8.43р. 14.00. Із Лунінця на Сарни пройшло 3 військових ешелони. Перший мав 30 платформ, навантажених дошками, другий – 28 платформ, навантажених дошками, і третій – 30 пл., навантажених дошками.

11.8.43 р. Із Сарн на Лунінець пройшов воїнський ешелон. 14 критих вагонів, із них 8 з мукою, 2 вагони з сіном, 4 вагони з м'ясом і 2 вагони класних. Між Білою і Домбровицею наскочили на міну...

12.8.43 р. 13.00. Лунінець - Сарни пройшов воїнський ешелон. 28 платформ і 6 вагонів критих. Із них на 6 платформах по 1 гарматі

3-дюймовій, на 4 платформах гармати 45 мм. На 18 пл. по 1 автомашині і всі платформи завантажені технікою і живою силою, 6 вагонів критих опломбованих.

12.8.43. 16.00. Лунінець – Сарни. Пройшов воїнський ешелон. 40 платформ і 6 критих вагонів. На 24 пл. по 1 автомашині, на 10 пл. повантажені гармати 45 мм, на 6 пл. по 1 танку, 4 критих вагони порожні, 2 критих вагони з худобою...» [2].

Інформація про диверсії на залізниці:

« 7. 8. 43 р. 13.00. Група т. Стовби на перегоні Удрицьк на Бухличі підірвала воїнський ешелон. Пішло під від укис 2 платформи з піском, паровоз, 8 вагонів критих, з них 4 вагони з мукою зовсім розбиті, 1 з горілкою, решта з іншим продовольством. Убито 2, поранено 1 німець. Простій - 72 год. Трофеї – 100 пудів муки, решта муки розібрана населенням.

15.8. 43 р. 17.00. Група Стовби на перегоні Бухличі на Удрицьк підірвала ешелон – техніка, жива сила. Пішло під укис паровоз, 12 критих вагонів, 2 платформи. Убито 40, поранено 50 німців, розбито і валяються зараз 9 автомашин вант., пошкоджено 5. Простій дороги – 4 доби.

Одночасно 3 військових ешелони, що йшли за ним, з живою силою (СС) і в/технікою повернули на ст. Горинь, простояли там 3 доби і через несправність залізниці повернули на Лунінець» [3].

Донесення щодо українських націоналістів командирові бригади від командира загону ім. Чапаєва Сазонова:

« Зараз займаємося операціями [проти] націоналістичних родин у с. Рудня, Карпівка і на днях збираємося поїхати в с. Стрільськ та інші бульбівські села [4].

На окремому аркуші поданий список націоналістів с. Висоцьк – 44 особи із зазначенням, хто вбитий, хто переховується, хто знаходиться вдома, хто зв'язковий [5].

Донесення від командира загону ім. Котовського Повчири про бій з українськими націоналістами:

«Доношу до вашого відома, що в день 24. Х.43 р. група загону ім. Котовського була на завданні в селі Лютинськ, де провели свою роботу і у 3 години повернулися в с. Велюнь. Націоналісти, дізнавшись, що наші хлопці в Лютинську, хотіли зробити засідку, але наші

хлопці, дізнавшись [про це] швидко повернулися в с. Велюнь.

Націоналісти ... давай наступати на с. Велюнь. Їх було близько 200 чоловік, але зброя в них була слабка, більше було сокир і вил залізних. Націоналісти підійшли до річки Горинь з боку Висоцька, переїхали річку Горинь і почали перебіжку робити в ... лісок. Наші хлопці, помітивши їх, зайняли оборону й почали відбиватися. Це було 15 хвилин п'ятої і билися до 7 години вечора, однак націоналісти змушені були відступити і при чому з боку націоналістів залишився 1 убитий, 3 поранених і 1 цивільний фурман теж залишився поранений» [6].

«Чорному. 23.9.43 р. 4.00. Націоналісти в кількості близько 200 ч. оточили с. Велюнь, де знаходився наш загін ім. Котовського. Загін втратив 5 ч. вбитими і 7 ч. вбито з числа рад. активу. СПК» [7].

Звернення до козаків :

«Командирові сотні т. Баранову. Тов. Баранов! За розповідями Ваших підлеглих, тт. Захарова, Колкота, Барматова, Мартичева, Ви наша людина. Тому, уникаючи зайвого і нікому не потрібного кровопролиття нашого російського народу, я вирішив написати Вам, щоб ввести Вас у сучасну обстановку.

1. Вам боятися не потрібно, а діяти рішуче і сміливо.

2. Часу гаяти Вам не слід, кожен втрачений Вами день може принести Вам ганебну смерть.

3. Не розраховуйте на багато, що можете зробити ворогові і кого можете захопити з собою, так і дійте, хто залишиться, нехай нарікає сам на себе.

4. Від імені Радянського Уряду пропоную Вам, не дивлячись ні на які умови і труднощі, залишити Вашу ганебну службу, на яку Ви потрапили вимушено, взяти з собою скільки зможете своїх підлеглих і, якщо це вийде, але по-моєму у Вас повинно вийти, потрібно угробити кількох фашистів, взяти з собою їхню зброю і переходьте до нас працювати на благо Батьківщини.

Завжди, вдень і вночі, можемо Вас зустріти в будь-якому місці біля с. Милячі.

Якщо сумніваєтеся й будете ще очікувати, то пощади не дамо, Вам буде так, як б німцям і 2 козакам.

Командир бригади майор /підпис/

Нач. штабу бригади капітан / підпис/» [8].

Листи командирові бригади із Рівненського обласного штабу партизанського руху надруковані на спецбланках. В одному з них В. Бегма досить рішуче нагадує С. П.Каплуну про те, що саме він є господарем на Рівненщині, і не він повинен повідомляти командирів інших радянських партизанських формувань про свої дії, а навпаки.

«УРСР. Штаб партизанського руху Ровенської області. 23.8.1943. № 42. Німецький тил. Командирові бригади майору т. Каплун.

Повертаючи при цьому Ваше відношення від 16.3.43, адресоване на ім'я мого командира групи т. Ососкало, пропоную Вам не заважати диверсійній роботі моїх людей і враховувати, що якщо Ви знаходитесь на території Ровенської області, то не для того, щоб встановлювати свої закони, тому поки Ви знаходитесь тут, краще виконуйте свої безпосередні завдання і не підмінюйте територіальні партизанські загоони.

Мною наказано диверсійну роботу проводити за затвердженням мною планом. Щодо Вашого наміру роззброїти мою групу, то раджу Вам урахувати, що буде гірше, якщо ми звернемося до цього методу дій на адресу тих осіб, котрі так безпідставно вимагають узгоджувати з ними всі питання нашої діяльності.

Одночасно: 1) прошу негайно вжити заходи щодо повернення в партизанський загін ім. Ворошилова 4-х бійців, які перейшли звідти до Вас із гвинтівками і повідомити мене причини їхньої затримки; 2) прошу негайно повернути озброєння, видане нами велюньській групі, і повідомити причини, через які Ви відібрали цю зброю.

Нач. обл. штабу партизанського руху Ровенської області генерал-майор Бегма /підпис/

Пом. нач. штабу полковник Григор'єв /підпис/» [9].

У відповідь на це Каплун, виправдовуючи свої дії, пояснює, що не перешкоджав і не збирається перешкоджати роботі диверсійних груп Рівненського обласного штабу партизанського руху, але, «як комуніст і старший начальник на даній ділянці» він несе відповідальність « за всі наслідки у ставленні до місцевого населення і диверсійній роботі». «Я не вимагав від т. Ососкала звіту чи чогось іншого ..., я неодноразово просив його узгодження його роботи на залізниці зі мною, оскільки ... було видно, що неузгоджені наші дії можуть

привести до нещасних випадків серед наших людей, що й вийшло: загинув майор із нашого з'єднання, який наскочив на міну, поставлену т. Ососкало. Другий випадок – загинула ні в чому не винна жінка. Після цього я особисто домовився з т. Ососкалом більше не робити таких речей. Були випадки незаконної і нікому не потрібної форми заготівлі продуктів і м'яса. Т. Ососкало в розмовах зі мною завжди погоджувався, а після розмов усе робив по-своєму, і тому я змушений був написати наказ із його попередженням і вважаю, що повинен був це зробити, як командир, як комуніст. Законів своїх я не встановлював, а узгоджувати нашу роботу на одній ділянці ми повинні згідно з усіма статутами і настановами Червоної армії. Гадаю, т. генерал-майор, якби Вам усе це виклали, як воно було, Ви б мені так не писали» [10].

У кількох документах зафіксовані факти пограбувань і вчинення насильства над місцевим населенням, але такі дії окремих партизанів бригади розцінюються як ганебні й недопустимі:

«Командирові II бригади з'єднання Героя Радянського Союзу ім. Баті майору Каплуна від командира II взводу военфельдшера II рангу Куща А.Н. Рапорт.

Комісар загону ім. Суворова Манохін на завданні, на мій погляд, поводить себе вкрай огидно. На операції формальним чином барахолить і знущається над цивільним населенням. Лише на одній операції побив 4-х чоловік. Одну жінку вдарив в обличчя за те, що не дала солі, чоловікові зв'язав руки і вивів розстрілювати. В іншій хаті наказав Ковальову вибити вікно, не зважаючи на крики діда й баби, увірвався в хату й побив їх. Потім почав шукати чоботи, не знайшов і знову їх побив. У третьому місці повідомили, що є гімнастерка командного складу. Прийшов до господаря і почав її вимагати. Потім поклав його на лаву, оголив зад і почав бити палкою, а потім наказав Ковальову бити шомполом, поки той не закричав від болю. Зрештою з'ясувалося, що гімнастерку забрали раніше партизани, у чому він сам переконався.

Подібні речі повторюються на кожній опе-

рації і в кожній хаті. Вже не кажучи про те, що людину виводять надвір зі зв'язаними руками, наставляють автомат і пред'являють вимоги. Такими речами займатися партизанові, та ще комісарові, я гадаю, ніде не дозволяється. А т. Манохін ще й виховує людей бути жорсткішими в таких випадках. Мовляв, Упоров, у тебе м'яке серце, я тебе завжди буду змушувати бити. Про ці факти вже відомо сабурівцям. Так що, тов. майор, прошу Вас вжити відповідні заходи, бо одного разу нас усіх можуть арештувати і розстріляти за такі речі. 25. 8. 43 р.» [11].

Розвід-дані на 28-7-43.

гор. Сталин	Кавказ. о. гр. 1	30 гол.
Воздушные	Мухоморов	4. Мадонна
	Голышев	5. Аэтиерка
	Казанов	50 гол. вимруба
Кинни Эскадр	С. С.	20 гол. вимруба
		40 гол. вимруба в автоматах
		5 гол. автомата
ст. Горьки.	Кавказ. о. гр. 1	30 гол.
	Козанов	12 гол.
Воздушные	Голышев	11 гол.
	Мухоморов	4. Мадонна
	Мухоморов	3. Аэтиерка
	и 2 публице Максим на мосту	1. 45 гол.
Госбюро из Сталин-Городка	Кемцев	40 гол. п.а
Ст. андро Горьки.		
ст. Бухарин.	Казанов	18 гол.
	Кемцев	16 гол.
Воздушные:	Мухоморов	1
	Мухоморов	2. Станислав
ст. Угринск	Казанов	18.
	Кемцев	23.
Воздушные:	Станислав	1
	Мухоморов	2. Станислав

Рис. 4. Розвіддані про чисельність і озброєння німецьких гарнізонів на залізничних станціях на 28.7.1943 р., зібрані партизанами бригади Каплуна С.П. РОКМ, К. н. 8178/232/III Д. 3745/232.

У наказі, адресованому командирові та комісарові загону ім. Фрунзе, міститься категорична вимога повернути речі, взяті їхніми бійцями без дозволу в мешканців с. Смородськ:

«Із отриманням цього наказу: направити в штаб взяті Вашими людьми у Смородську речі, а саме: 1. Костюм. 2. Шаровари. 3. Каш-

кет. 4. Шпилька від машинки та інші, усе, що було взяте, без винятку.

Востаннє попереджую командира і комісара загону, за допущення в загоні таких ганебних дій і неподобств у подальшому будете відсторонені від займаних посад як такі, що не справилися з роботою на відповідальному посту командира і комісара.

Командир бригади, майор / підпис/
Нач. штабу, капітан /підпис/» [12].

Документи з фонду бригади Каплуна С. П. цікаві для дослідників історії краю в період німецької окупації 1941-1944 рр. як першоджерела, що об'єктивно характеризують радянський партизанський рух, його позитивні і негативні боки, без ідеологічних нашарувань, тим більше, що лиш незначна частина таких матеріалів потрапила до музейних збірок. Основний масив зберігається у ЦДАГО (Центральному державному архіві громадських об'єднань України) у м. Київ та ЦАМОРФ (Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації) у м. Подольськ.

На жаль, ні в енциклопедичних виданнях, ні в Інтернеті не вдалося знайти біографії

Каплуна С. П., дізнатися про його подальшу долю. Згадки про діяльність його бригади на Рівненщині є в мемуарній літературі, зокрема у спогадах Бринського А. П. та Чорного І. М.

Джерела та література:

1. РОКМ. – К.н. 8178/234/ III Д. 3745/234.
2. Там само. – К.н. 8178/289 /III Д. 3745/289.
3. Там само. – К.н. 8178/281/ III Д. 3745/281.
4. Там само. – К.н. 8178/284/ III Д. 3745/284.
5. Там само. – К.н. 8178/2/ III Д. 3745/2.
6. Там само. – К.н. 8178/375/ III Д. 3745/375.
7. Там само. – К.н. 8178/326/ III Д. 3745/326.
8. Там само. – К.н. 8178/60/ III Д. 3745/60.
9. Там само. – К.н. 8178/95/ III Д. 3745/95.
10. Там само. – К.н. 8178/96/ III Д. 3745/96.
11. Там само. – К.н. 8178/379/ III Д. 3745/379.
12. Там само. – К.н. 8178/71/ III Д. 3745/71.
13. Україна партизанська(1941 – 1945). Партизанські формування та органи керівництва ними / Авт. - упоряд.: Бажан О. В., Кентій А. В., Лозицький В.С. та ін. Редкол.: Смолій В. А. та ін. - Київ: Парламентське вид- во, 2001, 319 с.: іл. – С. 52.

Ольга ГАРБАРУК

ЗАГАРТОВАНИЙ У ПІДПІЛЬНІЙ БОРОТБІ

Білоруський та український поет, учасник революційної боротьби 30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських і західнобілоруських землях в рядах КСМЗБ, КПЗУ і КПЗБ, а також у складі літературного фронту Олександр Миколайович Лебедев (літературний псевдонім – Василь Струмінь) народився 1 квітня 1914 року в с. Леонтієво Мантуровського району Костромської області в селянській родині. Після мобілізації батька у липні 1914 р. до царської армії бідняцьке життя родини стало ще важчим. Мати в будь-яку погоду змушена

на родина переїздить в село Зачепичі Дятлевського району Гродненської області. Сім'я жила дуже бідно.

Допитливий хлопчик мріяв стати вчителем, мав потяг до поезії. Але це право в умовах капіталістичної дійсності треба було виборювати. І наприкінці 1929 року Сашко Лебедев стає на шлях революційної боротьби з польсько-шляхетським окупаційним режимом за возз'єднання західних земель України та Білорусії з СРСР [6, 3]:

Пліч-о-пліч йшли ми в боротьбі,

Яка точилася з панями, –

За волю, щастя і права,

За єдність з рідними братами... [5, 2].

О. Лебедев – перший організатор і секретар комсомольського осередку свого села (1930 р.), 1931 року був обраний членом Дятлівського підпільного райкому КСМЗБ. На комсомольській конференції в кінці 1932 року комуністи-підпільники с. Зачепичі прийняли його у члени КПЗБ, а через рік – до складу членів підпільного райкому Компартії Західної Білорусії.

Борючись за визволення від гніту й неволі, знущання й переслідування підсудчиків, молодий поет використовував для цього й дотепне поетичне слово. На сторінках сатиричного журналу «Асва» («Оса»), який видавали комуністи, почали з'являтися антиурядові вірші Олександра Лебедева під псевдонімом Василь Струмінь – «Секвестратор», «Як гроші ростуть у панів на папері», «Як поліцай воював з тютюном». Деякі з них були опубліковані, інші, найбільш бойові, такі як «Заклик», «Допит підпільника», розповсюджувались усно або в списках [1, 4]. Творчість Василя Струмєня і його

колег, побудована на реальних фактах життя, мала переважно публіцистично-агітаційний характер. У вірші «Безробітний» (1935) поет підкреслював:

На війні немало вистраждав в окопах – Ко-

Рис. 1. О.М. Лебедев.

була працювати на ремонті залізниці, а хлопчика в цей час доглядала бабуся. Після загибелі батька на фронті у Прикарпатті в кінці 1915 року, мати Олександра в грудні 1919 р. вдруге виходить заміж. Восени 1921 р. новостворе-

жен день від кулі голову носив.

За панські прибутки, щоб вони в розкошах
Жили-панували, кров свою пролив ...

Він іде, не ївши, гнівом палить груди
До всіх паразитів, що не дають жить [3, 4].

Немало труднощів довелось перенести і самому Олександрю: він працював сезонником, був і безробітним. Разом із пізніше відомим білоруським радянським поетом Максимом Танком Сашко Лебедев у 1935–1936 рр. бере участь у страйковій боротьбі на склозаводі «Неман», який був створений польськими заводчиками Феліксом і Броніславом Столле [2, 3]. Ідейними організаторами страйку були Владислав Броневський, Генрик Дембінський, Єжи Путрамент, Валентин Тавлай, Олександр Гаврилук, Пилип Пестрак та ін.

ворого режиму. У січні 1938 року юнак приїхав до батьків.

Живучи у Красниці, Олександр Миколайович познайомився з хлопцями та дівчатами не тільки свого села, а й сусідніх – Жалянки, Несподіванки, Собівки, Леонівки, Уршулін, Кути-Залісся та ін. Серед молоді він продовжував проводити пропагандистську та агітаційну роботу. Органи місцевої влади причепили йому ярлик «неблагонадійний» і, як наслідок, – постійне стеження, відсутність паспорта, безробіття [4, 4].

Після возз'єднання західноукраїнських та західнобілоруських земель у вересні 1939 року О.Лебедев поринув в активну діяльність по будівництву нового життя на Ровенщині. Нарешті здійсниться і його заповітна мрія: він

Рис. 2. Олександр Лебедев з учнями 3-го класу Костопільської школи № 1. 1946 р.

За активну участь в революційному русі, публікацію антиурядових віршів на сторінках комуністичних видань мужній борець Олександр Лебедев був кілька разів заарештований і засуджений на різні строки тюремного ув'язнення. Відбував покарання у в'язницях міст Ліда, Глибоке, Вілейка.

Влітку 1937 року сім'я поета переїхала в пошуках хліба в Західну Україну, поселилась у селі Красниця Тучинської волості Ровенського повіту. Олександр служив тоді у польській армії. Перебуваючи на службі, О. Лебедев вів революційну агітацію серед солдатів. За це він відбував покарання у гарнізонній в'язниці су-

зможе вільно писати свої вірші, вчити дітей. Відразу ж Олександра Миколайовича призначають завідуючим Рисв'янською початковою школою Тучинського району, а потім в с. Цицилівка Тучинського району Ровенської області. В цей час О. Лебедев заочно підвищував свою освіту в Острозькій педагогічній школі. Брав участь в різних державно-політичних заходах.

У роки Великої Вітчизняної війни О. Лебедев – у числі народних месників, а після звільнення Ровенщини від німецько-фашистських загарбників поет вступає в ряди Радянської Армії і в складі 732-го полку колишньої 235-ї

стрілецької Вітебської Червонопрапорної дивізії бере участь в боях за звільнення західноукраїнських, західнобілоруських та литовських земель, був двічі поранений.

Після демобілізації з лав Радянської Армії Олександр Лебедев з головою поринає в боротьбу за відновлення органів народної влади на Західній Україні, працює вчителем української мови і літератури в м. Костополі, Ківерцівській середній залізничній школі, Ківерцівському райвно, інспектором Волинського облвно, завідувачим Луківським райвно, вчителем української мови і літератури Сарненської залізничної середньої школи, завучем Доротецької школи, вчителем української мови і літератури Сарненської середньої школи робітничої молоді, директором Ремчицької школи. (Рис. 2.)

З кінця 1956 р. по вересень 1957 р. включно Олександр Миколайович працював у редакції райгазети «Радянській шлях» у м. Сарни Ровенської області. У 1974 р. був виданий 10-й том Білоруської Радянської енциклопедії, до якого білоруський і український поет Олександр Лебедев увійшов під своїм літературним псевдонімом – Василь Струмінь.

Поетичні твори поета і вчителя друкувалися в збірниках «Сцягі паходні» (Мінськ, 1965), «Дзень паезіі-78» (Мінськ, 1978), в газетах «Література і мистецтво», «Гродненская правда»,

«Червоний прапор», «Зміна».

І на пенсії Олександр Миколайович ні на хвилину не покидав діяльності активного борця і будівельника свого сьогодення. Він був постійним гостем на багатьох підприємствах та учбових закладах міста Сарни, щедро ділився зі своїми молодими колегами життєвим та педагогічним досвідом. Життя Олександра Миколайовича Лебедева обірвалось 25 жовтня 1992 року. Похований у місті Сарни, Рівненської області.

Джерела та література:

1. Колесник В. Пісняр із Зачепиців [Текст] / В. Колесник // Червоний прапор. – 1975. – 22 червня (№ 122).
2. Кохан В. Автографи братерства [Текст] / В. Кохан // Червоний прапор. – 1966. – 18 грудня (№ 246).
3. Лебедев О. Безробітний / О. Лебедев // Будівник комунізму. – 1974. – 30 березня (№ 39).
4. Лебедев О. З життєвих доріг [Текст] / О. Лебедев // Радянське життя. – 1975. – 10 липня (№ 83).
5. Лебедев О. Пліч-о-пліч / О. Лебедев // Червоний прапор. – 1964. – 16 вересня (№ 185).
6. Лещенко П. Гартований у боротьбі [Текст] / П. Лещенко // Зміна. – 1979. – 16 жовтня (№ 124).

Світлана ГРИВЮК

ОДНЕ З ТВОРИНЬ ПРИРОДИ, ЩО ЛІКУЄ...

У нас на Рівненщині є одне творіння природи чудового золотистого кольору, котре в усі часи приваблювало своєю таємністю, сяючим смоляним блиском, своїми загадковими та цілющими властивостями. Це творіння – камінь бурштин, який так щедро природа розсипала по нашому краю. Поклади цього каміння, на превеликий жаль, біднішають з кожним роком. Шкода, бо це сонячне диво – панацея для медицини [1, 16]. Про його лікувальні властивості говорили не лише древні, а й зараз сучасні вчені знаходять наукове підтвердження цьому. Недаремно смолу хвойних дерев називають ще живицею, – вона не лише “живить” і затягує рани, а й цілюща її сила вже пережила віки [6, 69]. По суті, живиця – це складна, багатофункціональна, динамічна за складом, але цілісна речовина. До складу її входить скипидар, вода та значна кількість смоляних кислот (до 65%) [1, 15]. Це одна із форм існування в природі фізіологічно активних смол. Після довгого знаходження на відкритому повітрі живиця та легкий скипидар випаровується, а також і смоляні кислоти, а решта залишається у вигляді твердого наросту на корі дерева. До речі, великий знавець природи М. Пришвин, називає смолу хвойних дерев прихованою силою. В чому ж секрет, суть цієї таємничої сили бурштину?.. А весь секрет у тому, що бурштин містить сукцинітову (або бурштинову) кислоту, яка здатна лікувати різні хвороби. Власне, наш місцевий бурштин є унікальним і самобутнім саме тим, що має не лише широку гаму забарвлень, а й насправді є достатньо фосилізованим, тобто містить велику кількість бурштинової кислоти, яка є не тільки головною складовою якісного бурштину, а й справжнім біостимулятором для людського організму [2, 52].

Взагалі, діапазон дії сукцинітової кислоти досить широкий: її застосовують у парфумерії, косметології, фармакології, харчовій промисловості. До прикладу, сьогодні є досить популярні спа-салони, які активно застосовують бурштинову кислоту. На її основі роблять маски для обличчя, які активно регулюють

обмінні процеси, усувають дрібні зморшки, очищують пори, виводять пігментні плями, набряки, а також застосовують для масажу. У фармакології сукцинітова кислота входить до складу багатьох хіміотерапевтичних та гормональних медичних препаратів [6,71].

Лікувальні властивості бурштину допомагають зберегти бадьорість і ясний розум людям похилого віку, підтримують здоровий стан серцево-судинної системи. Також бурштин використовується в мазях для розтирань від хвороб суглобів і м'язових тканин, при травмах та ударах. Лікує цей камінь також варикозне розширення вен, очищає судини. Єгиптяни, які відправлялися за ним в далекі північні країни, називали його “каменем життя та здоров'я”. Греки називали бурштин електроном. Він утримує електричний заряд, завдяки чому приємний і теплий на дотик. А прекрасні римлянки вірили, що контакт з бурштином забезпечує молоджавий вигляд [3, 78].

Не менш корисні властивості мають солі цієї ж кислоти: янтарнокисле залізо, яке ефективно при лікуванні анемії, а от янтарнокислий амоній рекомендується як протисудомний засіб. Широке застосування мають препарати до складу яких входить натрієва сіль бурштинової кислоти. Вона використовується для наркозу, виводить людський організм із коматозного стану. Також ці препарати є ефективними при лікуванні у дітей та підлітків неспецифічних бронхолегеневих хвороб. Власне, всі солі бурштинової кислоти підтримують енергетичний обмін в тканинах організму. До речі, значна кількість бурштинової кислоти міститься у незрілих плодах ягід винограду, агрусу, маку, соку цукрового буряка та ріпи [6, 73].

Проводячи екскурсії у “Музеї Бурштину”, звернула увагу, який інтерес виявляють відвідувачі, коли розповідаєш саме про лікувальні властивості самоцвіту, його вплив на людський організм. Особливо зацікавлює настоянка на бурштині, яка представлена у одній із вітрин у експозиційній залі музею.

До речі, ця настоянка виготовлена за давнім рецептом старожилів Полісся, які до наших днів зберегли цей унікальний спосіб приготування, здавалося б такий простенький. На дно пляшки кладуть маленькі шматочки самоцвіту, заливають спиртовим розчином, настояним на травах Полісся та витримують цей напій у темному місці. Так як бурштин – це затверділа смола, яка має здатність розчинятися (звичайно не повністю), – тому настоянка і має такий смоляний колір, запах соснового лісу і присмак живиці. Тепер цей напій виготовляється у нас на Волині в м. Луцьку та успішно йде на експорт, а у сусідній Прибалтиці та Польщі продається в аптеках як лікувальний засіб. Настоянка зміцнює імунітет, покращує настрій, бадьорить і, взагалі, позитивно впливає на весь організм людини. До речі, коли проходила презентація нічної екскурсії у “Музеї Бурштину” ми, наукові співробітники, разом з відвідувачами дегустували цей напій, і справді відчули силу та позитивний заряд бурштину. Ще один цікавий факт - бурштинова кислота має здатність знімати похмільний синдром і швидко повертати “хворого” у нормальний стан.

Досить часто бурштин, як і інші коштовні камені, підроблюють. Ще 2 тисячі років тому римський вчений та мислитель Пліній Старший зауважив: “...немає у світі такого шахрайства та обману, який приносив би більше вигоди, ніж підробка дорогоцінного каміння...”. Зрозуміло, що лікувальними властивостями підроблений бурштин не володіє. Також корисно знати, що фахівці рекомендують носити на собі бурштин, оправлений у золото, чисту мідь, сплави золота з міддю, і золота зі сріблом. А ось оправлений в чисте срібло, бурштин дещо втрачає свої цілющі властивості. Наразі використовують простий і доступний метод лікування - носять на шиї бурштинове намисто або одну намистинку на стрічці. Якщо ж носити бурштин як прикрасу чи аксесуар, – то він може бути шліфований. А от для лікування має бути природний, а не пресований. Що темніший бурштин, то краще і бажано не шліфований. Не рекомендується носити намисто, яке раніше носила хвора людина, тому що залишається велика вірогідність енергетичної передачі хвороби через бурштин. З придбаного чи подарованого намиста обов'язково слід зняти попередню інформацію, наповнити його своєю, спрямова-

ною на зцілення від недуги. Для цього потрібно прикрасу «зарядити» своєю енергетикою, прочитавши молитву або просто попросити бурштин зцілити вашу щитовидну залозу. Після чого прикрасу одягають на шию. Нитка намиста не повинна бути довгою. Важливо, щоб намистинки торкалися безпосередньо ділянки щитовидки. Лікарі рекомендують перед тим, як одягнути бурштин, заміряти обсяг шиї і записати результат. А через два тижні повторити вимір і порівняти з першим записом. Взагалі, носячи камінь в області шиї, стимулюється робота сонних артерій, очищається організм від шкідливих накопичень, нормалізується кров'яний тиск. Дотепер існує повір'я, що коли вагітна жінка носить бурштинове намисто, то вона легко народить, а дитя, яке оберігається бурштином, виросте здоровим і сильним [1, 16].

Коли бурштин торкається тіла, він нагрівається, наповнюючись вашим теплом і розкриває свої цілющі властивості, ще він вважається відмінним анальгетиком.

До речі, не лише корисно прикрашати себе цим самоцвітом, а й працювати з ним. Такими враженнями поділилася з нами, науковцями, місцева жителька, майстриня Ольга Баранова. Вона для “Музею Бурштину” виготовила чудову роботу і розповіла, що з бурштином дуже легко працювати, він ніби сам підказує, що з нього можна творити – такий пластичний, легко ріжеться, шліфується. А найголовніше навколо себе створює особливий мікроклімат, який передається і майстрам, заряджає своєю енергією і творчо надихає. І справді роботи пані Ольги вражають, вона є призером міжнародних конкурсів, це саме вона започаткувала технологію висипання бурштинової крихти на картинах. Також хочеться згадати ще один цікавий факт, коли у 18 столітті у Гданську (Польща) була чума, то серед майстрів, що працювали з бурштином не було зареєстровано жодної смерті. І це є вагомим доказом того, що бурштин в силу своєї електростатичності та інших фізико-хімічних властивостей заповнює весь внутрішній простір приміщення бактерицидністю. Сьогодні вчені-медики все ще вивчають можливості бурштинової кислоти, яка здатна впливати на імунітет та оновлення хворих клітин організму [5, 79].

Першим, хто згадав про бурштинову кислоту у своїй науковій праці “Керівництво до

фармацевтичної і медико-хімічної практики” (1889р.), був Г. Хагер. Як пояснює автор, спочатку застосовували продукти переробки натурального каменю: бурштинову олію, настоянку бурштину та різні бальзами на основі бурштину. А вже згодом стали виготовляти препарати на основі сукцинітової кислоти та її солей [6, 71].

Досить широко застосовують саму живицю в народній медицині, особливо скипидар та каніфоль, які отримують при переробці живиці. Наприклад, каніфоль входить до складу медичного пластира. Також його широко використовують у галузі електротехніки, поліграфії, шкірозамінників, при виготовленні лінолеуму [4, 43]. У Німеччині завдяки бурштиновій живиці створили спеціальне ортопедичне пристосування – відковриків і матраців до стільців, що полегшують стан хворих і заряджають позитивною енергією, адже бурштин увібрав у себе всю сонячну енергію прадавнього лісу [5, 3]. У маленькому шматочку бурштину міститься енергія сонця. Вода, в яку покладено бурштин, набуває протиінфекційних властивостей. Безконтактний масаж шматочком бурштину сприяє післяопераційному загоєнню швів. Сучасна наука констатує, що в ньому містяться практично всі елементи, корисні для нашого організму: йод, залізо, магній, кальцій, фосфор, цинк, барій, кобальт, алюміній [1, 17].

Використовують бурштин століттями, – вже первісні люди знали цей чудо-камінь. Вони навчилися різати його кременевим ножем, полірувати до блиску шерстю та свердлили кістяним шилом [1, 15]. Вчені схилиються до думки, що давні люди використовували бурштин не як прикраси, а як обереги, талісмани, амулети – саме через його лікувальні властивості [2, 3].

Багато загадок тримає у собі цей камінь, в якому застиг час. Можливо, вже в цьому тисячолітті на нас чекає каскад дивовижних на-

укових відкриттів, пов'язаних з намаганням людини зрозуміти сутність цієї скам'янілої смоли хвойних дерев. Ці відкриття, запевняють вчені, відбудуться не лише в медицині, а й в біології, геології. І що більше ми будемо вивчати цей таємничий камінь, тим більше будемо дивуватись його загадковій, сакральній силі.

Погодьтесь, не так багато на землі є місць, які природа наділила таким дивом як бурштин, щастям відчувати його тепло, красу, радість дотику... З давніх часів старожили нашого краю разом з добутою дичиною, рибою, грибами приносили додому дивний горючий камінь, який не лише добре горів, опалюючи будинки, а й зцілював, служив оберегом, захищав від усього злого...

Джерела та література:

1. Богучар В. Смола століть – Бурштин. // Краєзнавство. Географія. Туризм. № 1 (342). - 2004. січень.
2. Заремба З.В., Гаца О.О. Бурштин – дорогоцінний камінь третього порядку: Тези доповідей Першої міжнародної конференції, Київ, 17-20 жовтня 2007р. – К.: Вид – во. 2007. – С.52-53.
3. Криницька М.В., Карачун Л.М. Використання з лікувальними цілями особливостей впливу бурштину на організм людини: Тези доповідей Першої міжнародної конференції, Київ, 17-20 жовтня 2007р. – К.: Вид-во, 2007. – С.78-79.
4. Марциновська З.В., Пащенко Є.Ю. Формування бази бурштинової сировини: Тези доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 16-17 жовтня 2008р. – К., 2008. - С.43-45.
5. Одавченко В. Рівненщина збідніє на мільярд! // Рівненський репортер. – 2009. - 3 червня.
6. Сребродольский Б.И. Мир янтаря. – К.: Наук. думка. 1988. – 143с.

Віктор ГРОМ

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЗАЦТВА І БЕРЕСТЕЦЬКОЇ БИТВИ У 1980-Х – 1990-Х РОКАХ

Величезний інтерес до історії козацтва в українській історіографії об'єктивно пов'язаний із багатовіковою боротьбою українського народу за національно-державне відродження України та проголошення її суверенітету і незалежності.

Національно-державне відродження України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. співпало у часі з відзначенням 500-річчя українського козацтва, що дуже активізувало дослідницьку працю і прискорило підготовку численних видань ювілейного характеру, а також проведення багатьох наукових конференцій.

Об'єктивно неминучий перехід до нового етапу у науково-дослідній роботі відбувався у складній суспільно-політичній обстановці партійного диктату та ідеологічного протистояння. Специфіка Української РСР полягала у тому, що тут аж до осені 1989 року владні повноваження зберігав В. В. Щербицький, якого називали „опорою застою“. Відповідно у республіці льодовиковий шар сталінізму-брежневизму виявився потужнішим, а ідеологічне розмерзання почалося пізніше (Івана Дзюба).

Цікаво простежити, як відбувалося повернення до широкого читацького загалу української історіографічної спадщини через офіційні наукові та громадські інституції. Цей процес набув незворотного характеру з 1988 р., коли в Академії Наук УРСР була створена Наукова рада з проблем історичної науки та відновлена діяльність Археографічної комісії АН УРСР.

Під тиском обставин і активізації громадського руху ЦК КПУ створив координаційну комісію з розробки програми розвитку історичних досліджень та поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР. Тут уперше вітчизняною історією була названа не історія СРСР (фактично Росії), а історія України. Декларувався намір запровадити викладання курсу

історії УРСР як самостійної навчальної дисципліни у вищих та середніх навчальних закладах.

Незважаючи на стрімке поширення історичної правди, фахові історики у перші роки перебудови значно відставали від письменників та публіцистів у активній публічній діяльності. Крім обставин професійного і об'єктивного характеру (відсутність доступу до архівних джерел, і матеріалів, ідеологічна цензура та численні заборони), давалися взнаки суб'єктивні фактори: небажання відмовлятися від звичних догм, і стереотипів та переглядати застарілі схеми, і концепції. Домінування останніх особливо помітне у навчальній літературі, де радянська офіційна концепція історії України ще довго зберігалася у недоторканому вигляді. Наприклад, у виданій 50-тисячним тиражем „Книзі для читання по історії Української РСР“ для 7-8-х класів (К., 1988) традиційно йшлося про Богдана Хмельницького як „борця за єднання українського і російського народів-братів, всенародну Переяславську раду (1654 р.), що проголосила возз'єднання України з Росією на вічні часи“ і тому подібне.

Проте позитивні зрушення уже неможливо було зупинити. У 1989 році процеси національно-державного відродження в Україні набули лавиноподібного революційного характеру. Важливі теоретично-методологічні аспекти дослідження козацтва і козацько-гетьманської державності, політико-правового устрою, суспільної структури, соціально-економічних, і міжнародних відносин вперше на солідному науковому рівні були розглянуті на „круглих столах“ з питань української медієвістики у Кам'янці-Подільському (травень 1989 р.) та у редакції „Українського історичного журналу“ (січень 1990 р.). Актуальними були вимоги спростування ідеологічних норм і стереотипів, надання державно-правових гарантій науковій творчості, і незалежності

дослідників, плюралізму думок, необхідності ліквідації монополії центру, дотримання принципів історизму та об'єктивності, налагодження співробітництва із зарубіжними науковими осередками тощо.

У 1989 р. під керівництвом самовідданої дослідниці козацької слави Олени Апанович була здійснена перша в новітній історії України комплексна експедиція „Запорізька Січ: зруйноване й уціліле“, організована журналом „Пам'ятки України“. У січні 1990 р. на острові Хортиця відбулася Перша республіканська наукова-практична конференція „Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці“.

Серед найважливіших міжнародних фо-

еволуція, спадщина“. Опубліковані у 3-х випусках її матеріали не загубилися у плині поточної літератури. Так само належне місце в історіографічному процесі посідають Матеріали Всеукраїнських історичних читань „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку“, започаткованих ученими Києва і Черкас у 1991 році. У цих матеріалах знаходимо чимало цінних спостережень і міркувань, фактичних даних, різноманітних історіографічних, і методологічних підходів, що відображають усе розмаїття перехідного етапу науково-дослідної праці.

У руслі відродження історичної правди широкого розголосу набули регіональні дослідження науковців та краєзнавців. У Києві,

Рис. 1. 15 червня 1991 року. Учасники конференції «Берестецька битва в історії України». Зліва на право. Валерій Сидорук. Невідомий, Голова всеукраїнської спілки краєзнавців, академік Петро Тронько, голова Рівненської обласної краєзнавчої організації Іван Пащук, директор музею-заповідника «Козацькі могили» Павло Лотоцький, Гурій Бухало. Фото Юрія Сафіра.

румів треба назвати I Конгрес Республіканської асоціації українознавців (РАУ), що проходив у Києві у грудні 1990 р. Тоді ж відбулася надзвичайно представницька конференція „Україна і Росія“ за участю провідних учених з України, США, Канади, Польщі, Литви, Німеччини, Чехословаччини, Швейцарії, Росії та інших країн. У 1991 р. у Києві та Дніпропетровську була організована Міжнародна конференція „Українське козацтво: витоки,

Дніпропетровську, Черкасах, Рівному, Запоріжжі та інших містах сформувались наукові групи по розробці актуальних питань козацької проблематики. Основним напрямком їх діяльності стала підготовка конференцій, навчальних посібників, брошур та монографій, виступів у засобах масової інформації, публікацій у місцевій пресі та республіканських періодичних виданнях.

У контексті відродження національно-

державницьких традицій суспільно-політичного і духовного життя українського народу необхідно розглядати, і події на Рівненщині, пов'язані із вшануванням пам'яті полеглих героїв у битві під Берестечком. У 1989 р. особливої актуальності набула проблема захисту „Козацьких могил“ від можливого затоплення внаслідок планованого будівництва Хрінницького водосховища для Рівненської АЕС. На сторінках періодичних видань було опубліковано декілька десятків статей, звернень, листів, інтерв'ю, інших матеріалів, у яких висвітлювалося значення Берестецької битви та музею-заповідника у драматичній історії українського народу, висловлювався протест проти збільшення потужностей Рівненської та Хмельницької АЕС і можливого знищення історико-культурних та природних пам'яток. Тут треба згадати численні мітинги і виступи, що їх організували Василь Червоний та інші опозиційні громадські діячі, публікації журналістів, письменників, учених, краєзнавців (С. Бабій, Г. Бухало, П. Лотоцький, І. Пащук, М. Пшеничний, В. Рожко, М. Руцький, І. Свешніков, Є. Цимбалюк, Є. Шморгун, В. Ящук та ін.).

У червні 1989 р. вперше після багаторічної перерви над полем Берестецької битви пролунав національний гімн „Ще не вмерла України“ та був піднятий синьо-жовтий прапор. Згодом 9-х учасників та організаторів цього торжества було піддано судовим переслідуванням; одночасно у компартійних осередках відбувався показ відеофільму про „злочинні“ дії рівнян на Берестецькому полі. Але народної ініціативи уже не можна було зупинити; славна традиція вшанування пам'яті полеглих героїв була відновлена всупереч протидії владних структур. У суспільстві утверджувалося національно-державницьке усвідомлення цієї визначної козацької пам'ятки як всеукраїнської святині.

З 1990-го року вшанування пам'яті героїв-козаків і борців за волю України набуло організованого масового характеру. 17 червня 1990 року у Рівному (Ровно) після прибуття з козацьких могил учасники урочистої маніфестації підняли над будинком міської Ради національний синьо-жовтий прапор.

Тоді ж активними учасниками святкових урочистостей вперше стали науковці Рівного, Києва, Львова, Луцька. Їхніми зусиллями під егідою Рівненської (тоді ще Ровенської)

обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури було започатковано проведення щорічних республіканських науково-теоретичних конференцій „Берестецька битва в історії України“. Перша така конференція відбулася у с. Острів Радивилівського (Червоноармійського) району 16 червня 1990 року. Учасники конференції обговорили підсумки та актуальні завдання археологічних джерелознавчих, історико-краєзнавчих та фольклорно-етнографічних досліджень Берестецької битви, її роль та значення в історичній долі українського народу, концепцію створення державного історико-культурного заповідника, а також ухвалили важливі науково-практичні рекомендації. Почин був вдалим: протягом 1990-х років відбулося сім тематичних конференцій, матеріали яких віддруковано окремими збірниками (Рис. 1).

Наукові працівники та краєзнавці актуалізували цілу низку важливих пізнавально-дослідницьких аспектів, обґрунтували необхідність максимально повного використання історичної спадщини у духовному оновленні суспільства, у національно-патріотичному вихованні підростаючого покоління. Цій справі прислужилися і видана у 1989 р. 100-тисячним тиражем у московському видавництві „Искусство“ книга історика архітектури П. Ричкова „Дорогами южной Ровенщины: (От Корца до Пляшевой)“ та змістовний і гарно оформлений путівник „Козацькі могили“ тиражем 75 тис. примірників, що його підготував у 1990 р. у львівському видавництві „Каменярь“ відомий вчений-археолог, багаторічний дослідник поля Берестецької битви І. К. Свешніков.

Найбільшого розмаху відзначення пам'яті героїв Берестецької битви набуло у 1991 р. у зв'язку з її 340-ю річницею. За деякими підрахунками, у торжествах над річкою Пляшівкою взяли участь понад 500 тисяч громадян, у тому числі тодішній Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук, народні депутати, Патріарх УАПЦ Мстислав, інші поважні гості з України та з-за кордону. В урочистий обстановці було відкрито 4,5 метрову бронзову скульптурну композицію – пам'ятник героям Берестечка, оголошено постанову Кабінету Міністрів про перетворення комплексу пам'яток історії та культури поля Берестецької битви у державний республіканський історико-меморіальний заповідник. До річниці цієї події вийшов достатньо повний анотований бібліографіч-

ний довідник „340 років Берестецькій битві“, упорядкований К. Краєвською.

Характерно, що саме у 90-х роках Берестецька битва отримала своє найповніше монографічне опрацювання як в українській, так, до речі, і у польській історіографії. Насамперед, тут треба відзначити ґрунтовну підсумкову працю найавторитетнішого дослідника поля битви під Берестечком І. К. Сवेशнікова. У книзі „Битва під Берестечком“ (Львів, 1993) автор систематизував скрупульозно зібрані ним археологічні і письмові дані та зробив важливий внесок у вивчення цілого ряду дискусійних і недостатньо висвітлених у літературі проблем. Виявлені ним під час багаторічних (з 1970 року) комплексних розкопок археологічні матеріали (понад 5 тисяч речей) становлять значний інтерес для дослідників військової та соціально-побутової історії українського народу середини XVII ст. Усі знахідки є надзвичайно цінними, чимало з них – рідкісними. Учений розробив ефективну методику археологічних розкопок усього поля Берестецької битви, а також консервації та реставрації унікальних середньовічних пам'яток, зокрема виробів з дерева і шкіри. Згодом І. К. Сवेशніков виступив співавтором цінної праці з археології доби українського козацтва, що, на жаль, вийшла уже після смерті дослідника. У 2005 р. за матеріалами наукової спадщини І. К. Сवेशнікова у рівному була видана хрестоматія „Берестецька битва 1651 року мовою документів“ (Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О.).

Протягом 90-х років українське козакознавство поповнилося значною кількістю ґрунтовних монографічних праць. Чільне місце серед них посідають книги О. Апанович, В. Борисенка, В. Брехуненка, В. Голобуцького, О. Гуржія, С. Леп'явка, Ю. Мицика, Д. Наливайка, П. Саса, В. Сергійчука, В. Смолія, В. Степанкова, І. Стороженка, Я. Федорука, Т. Чухліба, В. Шевчука, В. Щербака, Н.Яковенко, Т.Яковлевої та інших відомих знавців козацької епохи, у тому числі доби Богдана Хмельницького. Студії цих авторів є дуже важливими для масштабного відтворення однієї з найбільших у середньовічній історії битви у контексті міжнародних відносин та етнодержавотворчих процесів в Україні, як також у формуванні нових історіографічних підходів.

Шанобливої згадки тут заслуговують нау-

ково-краєзнавчі студії Гурія Бухала. У 1993 р. учений видав книгу „Круг містечка Берестечка“, окремі розділи якої писалися ще у 70-80-х роках. Авторські роздуми і спостереження досить вдало поєднані із документальними свідченнями сучасників описуваних подій та висновками вітчизняних і зарубіжних дослідників. Критичне опрацювання різноманітних джерел, історико-археологічних матеріалів підсумовує оцінку Берестецької битви як такої, що „була невдачею для української армії, але не поразкою“. Книга сповнена пафосом козацької слави та возвеличенням подвигу оборонців рідної землі. Особливий інтерес становлять розповіді про спорудження і облаштування на острові Журавлиха храму-пам'ятника і музею-заповідника „Козацькі могили“, їх складну біографію як і долю всього українського народу у роки війн та іноземного поневолення, репресій і забуття, адміністративної сваволі і безгосподарності. З теплою автор згадує музейних працівників та багатьох добровільних помічників, зусиллями яких з 1966 року створювалася музейна експозиція, проводилися археологічні розкопки, будівельні, малярські та інші необхідні роботи. Одним із найважливіших показників самовідданої і результативної праці ентузіастів стало зростання числа відвідувачів музею: з 1966 по 1989 рр. тут побувало понад 700 тисяч чоловік з усіх куточків України та з-за кордону. Логічно вмотивованими у контексті розповіді є описи Михайлівської церкви, храму-пантеону та поля битви, як також і подій, що відбувалися тут наприкінці 80-х – на початку 90-х років.

Окремі аспекти історії Берестецької битви висвітлені також у публікаціях, що з'явилися до 400-річного ювілею Богдана Хмельницького. Так, пошукова група викладачів та співробітників кафедри українознавства РДТУ (тоді ще УІВГ) під керівництвом доцента В. Цибульського у співпраці з провідними ученими інших вузів і наукових установ підготувала два досить змістовні збірники „На чолі козацької держави“ (Рівне 1994, 1996). Авторами опублікованих тут статей виступили рівненські автори Г. Бухало, В. Гром, В. Цибульський, а також відомі в Україні та поза її межами авторитетні знавці козацької проблематики О. Апанович, П. Горішній, В. Горобець, Ю. Мицик, В. Степанков, І. Стороженко, В. Щербак та ін. Збірники отримали позитив-

ні відгуки; окремі вміщені тут статті безпосередньо стосувалися Берестецької кампанії, як наприклад, „Деякі проблеми заключного етапу Берестецької битви у висвітленні польських авторів“ (Г. Бухало), «До питання про документальну історію Берестецької битви» (Л. Мельник) та ін.

Цікавою сторінкою історіографії Берестецької битви є її висвітлення у підручниках та навчальних посібниках, спеціально присвячених козацькій добі. Ці видання висвітлюють цілу низку важливих питань у відповідності до вимог науково-освітньої і виховної діяльності у вищих та середніх навчальних закладах, серед найширших верств українського громадянства. Окремо слід згадати поетичну антологію „За вольною волю“ (Рівне, 1995), укладену відомим краєзнавцем та поетом І. Пащуком.

Зазначені публікації переконливо засвідчують невичерпний науково-пізнавальний і патріотично-виховний потенціал Берестецької битви, аргументовано розкривають її роль та значення у зміцненні національно-державної консолідації українського суспільства. Адже в Україні дуже мало залишилося збережених пам'яток минулого, у тому числі кладовищ і могил. Берестечко, справедливо пише Ю. Мицик, стало символом героїзму українського народу, так само як Вестерплатте у поляків, Бородіно у росіян. Тому не випадково у 2003 р. завдяки ініціативі голови Українсько-американського комітету по сприянню і захисту меморіалу

„Козацькі могили“ Вірослава Лобура у Луцьку вийшла колективна праця „Національний пантеон „Козацькі могили“ (автори В. Баран, О. Ковальчук, П. Лотоцький, О. Ошуркевич, В. Пришляк, В. Рожко, О. Сидор).

Не підлягає сумніву першорядне значення археографічних студій. Чимало їх здійснено зусиллями українських і зарубіжних, особливо, польських дослідників. Наприкінці 90-х років в Україні з'явилося найповніше видання універсалів Б. Хмельницького, а також збірка документів і матеріалів „Волинь в роки Визвольної війни українського народу XVII ст.“ (Рівне, 1999), упорядкована Ю. Мициком та В. Цибульським. Закономірно, що події 1651 року висвітлюється тут більш ніж у третині матеріалів (у 36 із 95), причому, деякі з них раніше ніде не друкувалися. В цілому, завдяки наполегливій праці Ю. А. Мицика, В. Степанкова, Я. Федорука та інших учених у науковий обіг введено значну кількість рукописних та документальних матеріалів XVII ст.

Отже, відродження національно-державницьких традицій в сучасній українській історіографії, що розпочалося наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, найшвидше і найповніше проявилось у козакознавчих дослідженнях, раніше фактично заборонених. Не перебільшуючи здобутків сучасних дослідників, необхідно констатувати прагнення більшості їх до творчого засвоєння тих історіософських і методологічних підходів, що витримали перевірку часом і знайшли поширення у світовій науковій практиці.

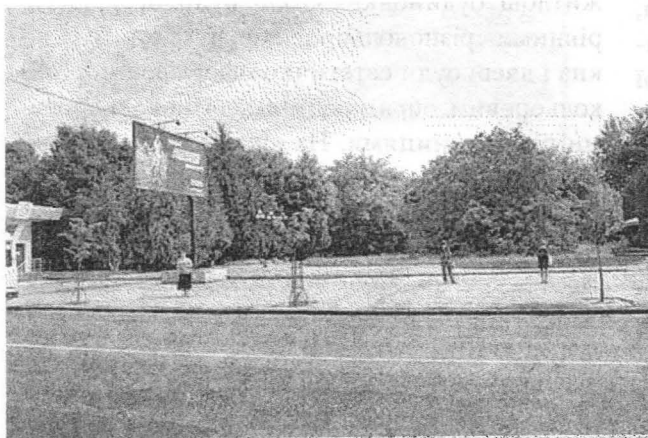

Валентина ДАНИЛЧЕВА

ГОЛЛАНДЦІ В ІСТОРІЇ РІВНЕНЩИНИ

Голландці – європейська нація, основне населення сучасних Нідерландів. Голландія у середні віки була графством, згодом – провінція у складі історичних Нідерландів, а в 17-18 віках – у складі Республіки Об'єднаних провінцій, яка за назвою провінції називалась Голландією, Голландською республікою. Сучасні Нідерланди інколи неофіційно називають Голландією [4].

Здавалось би, що Волинь та територію Голландії відділяє велика відстань, тому волинян

і голландців нічого не поєднує. Але це не так. До історії нашого краю дотичні й голландці, хоча й відносно незначна їх чисельність.

Перші голландці (за деякими даними – німці) прибули до Росії наприкінці 18 століття. Саме тоді, після розподілу Польщі Волинь опинилась у складі Російської імперії. Прибульці були запрошені царським урядом, залишили свою батьківщину з релігійних мотивів, адже були вони менонітами. Їх громади з'явилися у Західній Європі у період протестантської Реформації. Назва походить від імені Менно Сименса, провідного релігійного реформатора в Нідерландах. Більшість менонітів Росії були нащадками голландських, фламандських та північно-германських сектантів, які в 16-17 віках знайшли прихисток у районі Гданська (сучасна Польща) та по берегах ріки Вісла. Три поділи Польщі призвели до того, що менонітські

поселення опинились на території, яку контролювали пруські правителі, менш терпимі до цих релігійних сект. Нові утиски співпали з періодом заселення приєднаних до Російської імперії нових територій. Меноніти були пацифістами: не брали зброю у руки, не служили у царському війську. Із 1835 р. меноніти помандрували далі, на південь Російської імперії у напрямку Одеса – Крим, Кавказ, Сибір. Частина з них опинилась в Америці[1].

Указана тема потребує ґрунтовного дослідження, тому на запитання: «Чи були голландці на Волині в подальші десятиліття?» стверджуючу відповідь дати важко.

У роки Другої світової війни певна кількість голландців знову опинилась на Волині (Рівненщині), саме в Рівному, але вірогідно не з своєї волі. У травні 1940 року гітлерівська Німеччина напала на Нідерланди, які були змушені капітулювати. Країну окупували німецькі війська, було запроваджено управління на чолі з рейхскомісаром. Гітлерівці намагались підкорити населення своїй владі. У Нідерландах розгорнувся Рух Супротиву, однією з форм якого було ухилення від роботи в Німеччині. За роки окупації було знищено 2,5 тисяч голландських патріотів[5].

Відомо, що в період окупації України гітлерівською Німеччиною частина окупованих

Рис. 2. Будинки які були збудовані голландськими будівниками (тереконструйовані в наш час), м. Рівне, вул. С. Бандери.

Рис. 3. Будинки які були збудовані голландськими будівниками (перебудовані в наш час), м. Рівне, вул. С. Бандери.

земель входила до Рейхскомісаріату Україна, столицею якого було місто Рівне. Адміністрація містилась у будинку колишньої російської чоловічої гімназії, сучасного обласного краєзнавчого музею. Саме для її обслуговування німці завезли групу голландських ремісників, будівельників.

Ось що згадувала Ніна Пінчук (Ніна Микитівна Заяц), у ті часи молода дівчина, яка жила в Рівному й працювала у німців, щоб не бути вивезеною на примусові роботи до Німеччини: «Побут німців, які працювали у рейхскомісаріаті у Рівному, обслуговували на початку окупації євреї з гетто. Вони носили на рукавах та спині одягу нашиті великі «звізди Давіда» (за іншими даними жовті тканеві «кола»). Хатніми робітницями у німецьких родин були жінки з місцевого населення: українки, польки. Платили їм за роботу трішки грішми, трішки харчовими продуктами, яких у німців було вдосталь. Після ліквідації гетто у липні 1942 р. робочої сили для «вигідного» життя німцям не вистачало. Тому вони й спровадили до Рівного голландців. Це були переважно будівельники, штукатурки - маляри, кравці, городники, перукарі. Керівником контори бджільництва був теж голландець, прізвище якого залишилось невідомим» [7].

На Грабнику голландцями була споруджена велика теплиця, у якій Ніна ранньою весною 1943 року купувала жовті нарциси. Вона вперше побачила їх, імовірно, саме голландці завезли ці квіти у Рівне.

У статті «Колеса мусять крутитись», опублікованій 11 липня 1943 року у газеті Волинь Улас Самчук, відомий український письмен-

ник, публіцист, згадуючи Рівне того часу пише: «... а останнім часом голландські майстри прибудували до нього чудову голландську ферму, яка нічим не відрізняється від її подібних ферм біля Гагу чи Роттердаму...»[3].

Окупаційна влада міста виділила голландцям місце для поселення, завалене міським сміттям. Ця ділянка була розташована у куту парку князів Любомирських, навпроти парового млина, який до сьогодні не зберігся (сучасні вулиці В.Чорновола і С.Бандери). Із тієї території голландські поселенці зробили мініатюрну Голландію. Швидко зліквідували кочугури сміття, побудували великі довгі будинки, а від вулиці звели невеличкі житлові будиночки. Оселі були огорожені рівними різнокольоровими штахетами, вікна і двері були естетично оформлені гарним кольоровим обрамуванням, різнокольоровими підвіконницями. На вікнах кольорові на-

Рис. 4. Один з трьох малюнків на кахлях голландського художника-аматора.

крохмалені, ідеально випрасувані фіранки і вазони з квітучими рослинами. Навесні цвів бузок і різні квіти, деякі з них були дивовижними для рівнян.

Місцеві жителі ходили на оглядини, щоб на власні очі побачити диво, бо не вірили переказам. На міському смітнику – рай. (Рис.1; Рис.5; Рис.6)

Голландські ремісники чемно поводитись з місцевим населенням. Чоловіки були одягнуті в одяг жовтуватого-кавового кольору, дещо

подібний до форми службовців рейхскомісаріату. Вранці на роботу йшли зі своїм робітничим знаряддям: відрами зі щітками, драбинами, різними пилами через плече. Дрібні предмети складали в акуратні скриньки. Удень кожний робітник по верх одягу носив робочий комбінезон. Але увечері, коли йшли до кіно (часто відвідували місцевий кінотеатр), були зразково й охайно одягнуті: випрасувані

вгі бараки з солом'яними дахами. Старожил Рівного Володимир Кулій запам'ятав їх з тих часів. (Рис.2, Рис.3)

За деякими свідченнями поодинокі голландці брали участь у військово-політичному протистоянні воєнної пори.

Наведемо один з прикладів співпраці з німецькими окупантами (по добрій волі чи за примусом). У газеті Волинь від 18 березня

Рис. 5. Голландські кахлі з фондів РОКМ.

Рис. 6. Голландські кахлі з фондів РОКМ.

сорочки, начищене до блиску взуття. Й лише по великих спрацьованих руках можна було впізнати трудівників. Вони легко розумілися з німцями й мали певні привілеї перед місцевим населенням. Рівняни швидко зрозуміли, що голандці – ремісники високого гатунку: всі роботи, виконані ними, були якісними.

Хоча і тримались голландці осторонь, рівняни все-таки з ними контактували. Дещо купували у них, дещо їм продавали. Один з ремісників, ім'я якого залишилось невідомим, продавав пейзажі, власноруч намальовані олійною фарбою на білих кахлях. Купила й собі три таких картинки Ніна Пінчук, щоправда ціни не запам'ятала, але заплатила недорого, бо у той воєнний час грошей не вистачало. (Рис.4)

Несподівано, за спогадами Ніни Микитівни, усіх голландців з Рівного німецька влада переселила на схід України. Вони виїхали, залишивши свої оселі. Німці з рейхскомісаріату позабирали у них багато посуду, майна й перед усім – кави. Після визволення міста від гітлерівських окупантів у 1944 році, від голландського поселення нічого не залишилось. Залишились лише два напівзруйнованих до-

1943 року повідомляється про вартового голландця рівненської в'язниці [6].

Теодор Гладков, дослідник діяльності радянського розвідника Миколи Кузнецова у складі спецзагону «Переможці» у книзі «Легенда советской разведки» пише, що влітку 1943 року у групі Кузнецова з'явилося ще два помічника, один з них був справжнім іноземцем. Д.Медведев (керівник загону) заслав у Рівне партизана Івана Корицького («Кора»), який походив з містечка Березно, що на Рівненщині, служив у Червоній армії, був у німецькому полоні, з якого йому вдалося втекти, потрапив до загону «Переморжці». Проявив здібності до розвідувальної роботи. У Рівному Корицькому вдалося влаштуватись на роботу різноробом у «Пакетаукціон» – окупаційну установу, яка відправляла у Німеччину з Рівненщини посилки з продуктами харчування та речами, фактично нагробованими у місцевого населення. Шефом установи був один із замісників рейхскомісара Коха Курт Кнут.

Із працівників «Пакетаукціона» Корицький виділив Альберта Гласа (Хуберта-Гласа) – двадцятип'ятирічного чиновника, голландця за національністю, комуніста, який

ненавидів фашизм. Останній погодився співпрацювати через Корицького з керівництвом загону та запропонував організувати викрадення замісників Коха – Даргеля і Кнута. У резиденції рейхскомісара працювало на кухні декілька голландців – знайомих Гласа, які і повідомили про розклад дня гітлерівців, маршрути постійні пересування їх транспорту і надали креслення будинку.

4 серпня 1943 року було сповіщено центру, що Глас завербований для роботи проти окупантів, підписав присягу, отримав завдання радянської військової розвідки та йому присвоєно псевдо «Фрідріх».

Альберт Глас жив у будинку № 53 по вулиці Легіонів (сучасна – Дорошенка), по сусідству з однією з основних конспіративних квартир «Колоніста», тобто М.Кузнецова. Подальша доля Альберта Гласа невідома [2].

Вказані факти засвідчують перебування голландців на Рівненщині у різні історичні періоди та пам'ять про них зафіксована в спо-

гадах мешканців міста та аматорських малюнках на кахлях невідомого ремісника - голландця.

Джерела та література:

1. Вітренко В.В. *Література волинських німців / Кн.1.-Житомир: Волинь, 2003.*
2. Гладков Т. *Легенда советской разведки.- М.: Вече, 2001.- С.328-330.*
3. *Документ доби: публіцистика Уласа Самчука, 1941 – 1943 років / Уп. А. Живюк - Рівне., 2008. - С.237.*
4. *Советский энциклопедический словарь. - М., 1985.- С.316.*
5. *Большая Советская Энциклопедия. - М., 1974.*
6. *Державний архів Рівненської області. Газета «Волинь», 18 березня, 1943 р.*
7. *Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею. 1691/IV К 4212, 1691/IV К 4209, 1691/IV К 4210.*

Оксана ЖАРСЬКА

КЕРАМІКА СТАРОДАВНІХ КУЛЬТУР ЯКІ ПРОЖИВАЛИ НА ТЕРИТОРІЇ ПЕРЕСОПНИЦІ, ВІД КАМ'ЯНОГО ВІКУ ДО ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Найдавніші керамічні фігурки з обпаленої глини робили ще палеолітичні мисливці у Моравії 25 тисяч років тому. А найдавніший посуд з'явився в Японії 12 тис. років тому, на Близькому Сході – у VII тис. до н. е., коли виникла потреба у переробці та збереженні сільськогосподарської продукції та виготовлення з неї їжі. З Анатолії разом із першими одомашненими тваринами та злаками культурних рослин цей досвід перенесено на Балкани та Подунав'я, а далі з мігрантами з Подунав'я – в Україну.

Відкриття секрету виробництва посуду є одним з найбільших винаходів людства кам'яного віку. До цього часу їжа, готувалася, зберігалася в дерев'яних, кам'яних ємкостях, шкіряних, плетених пристосуваннях. Із винайденням кераміки посуд став незамінним атрибутом кухні, побуту культури. Кераміка має виняткове значення в археологічних дослідженнях, вона є найчисленнішою категорією знахідок, відбиває традиції, смаки і уподобання населення різних районів у певні історичні періоди. Територіальні відмінності в кераміці дають важливий матеріал для вивчення культурно-історичних та етнографічних особливостей суспільного розвитку.

Територія села Пересопниці та її околиці постійно привертала до себе увагу археологів. Адже тут відомі практично всі види археологічних пам'яток: городища, поселення, ґрунтові та курганні могильники, скарби. Значними є і часові рамки освоєння давньою людиною цих територій – від кам'яного віку до середньовіччя.

На підставі стратиграфічних спостережень та аналізу масового речового матеріалу відтворено послідовність заселення Пересопниці різними культурами, та керамічні вироби які були у вжитку, тієї чи іншої культури.

Початок епохи неоліту на території Волині, в тому числі і Пересопниці, поклали земле-

робсько-скотарські племена культури лінійно-стрічкової кераміки. Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки досліджено на території с. Пересопниці [6, 17]. Кераміка *лінійно-стрічкової культури* складається з двох виразних груп посуду: столового та кухонного. Вона виготовлялася з добре відмудленої глини, часом з незначною природною домішкою дрібного піску, а інколи і шамоту. Як стороння домішка в глину потрапляли зернинки дикорослих чи культурних рослин. Дослідники припускають, що вже в ранній період посуд випалювався в печах або на відкритому вогні, а перед тим вкривався орнаментом і просушувався. Від температури та способів випалювання залежав колір: добре випалений виріб був світло-коричневий або рожевий [5, 85]. Основною формою є кулясті посудини з невеликим дном і відносно широким в порівнянні з ним горлом, а також посудини з кулястим тілом, але вже з виділеною шийкою. Крім того, до нечисленних керамічних форм столового посуду слід віднести миски. Столовий посуд багато орнаментований. Основним орнаментальними його елементами є ямковий та прокреслено-лінійний орнамент, які, як правило, завжди виступають разом. Звичайно на прокреслену лінію на певній відстані, більш-менш однаковій, відстані наносилися невеликі і неглибокі овальні заглибини. Таке поєднання ямкового та лінійного візерунка дістало назву «нотного орнаменту».

Кухонний посуд виготовлявся з глини із рослинною домішкою (полова). Рідше до глини додавався шамот або пісок. Кухонна кераміка, як правило, слабого нерівномірного випалу. Переважають посудини чорного та сіро-чорного кольорів. Форми кухонної кераміки в основному аналогічні столовій. До найбільш численних належать кулясті посудини приблизно таких самих пропорцій, що й столові, але дещо більші за розміром. В порівнянні зі

столовою керамікою орнаментация кухонного посуду значно бідніша, хоча переважна більшість посудин має якийсь візерунок. Основними орнаментальними елементами цієї групи кераміки є ямковий та рельєфний орнамент. Ямки різних форм: круглі, овальні або видовжені. Досить часто на посудині є орнамент у вигляді заглибин від пальців або відтисків нігтів.

На початку III тис. до н. е. З Центральної Європи на територію Волині починають проникати племена *культури лійчастого посуду*. За визначенням О. Цинкаловського з території Пересопниці походять численні знахідки матеріалів даної культури [6, 17]. Характерною рисою кераміки, яка дала назву культурі, є лійчаста форма більшості посудин, зокрема наявність в них високих лійчастих вінець. Кількісно переважають біконічні горщики, які за формою вінець поділяються на два типи. До першого типу належать великі (висотою до 60 см) стрункі посудини з високими лійчастими вінцями, під якими є чотири маленькі вушка. Ці горщики часто прикрашені під краєм вінець рядом коротких вертикальних чи кількома рядами дрібних штампованих заглиблень, часто заповнених білою фарбою. До цього типу відносяться дещо менші горщики (висота їх 15-28 см) без вушок. Під вінцями вони часто прикрашені пластичним орнаментом у вигляді кількох зигзагоподібних валиків або кругового горизонтального бортика.

Горщики другого типу мають низькі вінця, злегка відігнуті, потовщені біля основи. Значна частина їх прикрашена на вінцях штамповими або пальцьовими заглибленнями, рідше скісними лініями.

Досить численними є амфори. На відміну від горщиків вони мають сильно розширені біконічні стінки і вузьке горло з невисокими лійчастими вінцями. Вони також поділяються на два типи. Амфори першого типу – малі посудини з двома невеличкими вушками під вінцями. Деякі з них прикрашені під краєм вінець зигзаговидною заглибленою лінією або кількома вертикальними наліпними валиками. Характерними посудинами є черпаки, які дещо нагадують за формою амфори. Частина їх має оригінальну високу ручку, що роздвоєна у вигляді крильця. Деякі мають не менш цікаву зооморфну ручку у вигляді стилізованого зображення барана. Висота цих посудин

7-11 см, діаметр 3-5 см, вінця 6-10 см. Деякі з них прикрашені під краєм вінець і вздовж ручки заглибленим орнаментом у вигляді однієї чи кількох зигзаговидних і прямих ліній, що виступають в різних комбінаціях.

Специфічною формою кераміки даної культури є фляговидні посудинки з розширеними біконічними стінками, вузьким горлом і плавно відігнутим краєм вінець, нижче якого є горизонтальний бортик – «комірець». Деякі посудинки мають чотири ніжки-виступи.

Іншим різновид столового посуду є досить великі миски. Деякі з них мають конічні стінки, інші – плавно загнутий досередини край.

З глини виготовляли також численні пряслиця, важки і сокири. Пряслиця мають переважно конічну форму із заглибленою основою, рідше вони бувають біконічними та плоскими. Деякі з них прикрашені кількома радіальними лініями, що складаються з окремих ямок, в яких збереглися залишки білої фарби. Важки мають видовжену циліндричну форму з наскрізним отвором для підвішування.

Ще одну групу пізньонеолітичного населення Пересопниці становили племена *культури кулястих амфор*, які існували наприкінці III тис. до н. е., і була поширена в Німеччині, Чехії, Польщі, звідки потрапила на Волинь. Поселення даної культури було відкрито в ур. Пастівник [6, 17]. Посуд культури кулястих амфор чорного або сіро-коричневого кольору зі згладженою поверхнею, виготовлений з глини із домішками піску або товченої черепашки. Орнамент заглиблений, часто заповнений білою масою. До найбільш поширених форм належать так звані кулясті амфори, амфори з яйцевидним тілом, миски і покрішки.

Кулясті амфори волинського варіанту мають рівне або округле дно, кулясте тіло, циліндричну шийку і два або чотири вушка біля основи шийки чи на верхній частині тіла. Окремі екземпляри – невеликих розмірів; вони звичайно мають округле дно; більші амфори часто відзначаються рівним, непропорційним широким дном. Орнамент волинських амфор складається з рядків коротких вертикальних заглиблень та мотива зигзага і ялинки, рідше – з рядків округлих ямок.

З інших форм посуду волинського варіанта слід назвати високі стрункі амфори з малим дном, яйцевидним тілом, високою шийкою

та чотирма вушками на плічках; кратеровидні посудини, прикрашені рядками округлих заглиблень з відбитків шнура або нарізним орнаментом у вигляді зигзагів та горизонтальних стрічок; горщики з яйцевидним тілом без відокремленої шийки; посудини сферичної форми з низькими вінцями і широким горлом; посудини з профільованим горлом; великі миски з опуклим тілом і циліндричною шийкою, прикрашеною вертикальними реберцями та рядками коротких заглиблень і відбитків шнура. Окремий тип керамічних виробів становлять покоришки у формі низького циліндра, орнаментовані на зовнішній поверхні рядками вертикальних заглиблень та мотивами ялинки.

До найбільш ранніх пам'яток, епохи бронзи, Волині і Волинського Полісся належать поселення племен *культури шнурової кераміки*. Ці племена в другій половині III – першій половині II тис. до н.е. мешкали на території Пересопниці. Дана культура входила до складу великого етнокультурного масиву, виділяється споріднений ряд локальних і часових культур, однією з яких на території Волині була городоцько-здовбицька культура, що отримала назву від сіл Городок і Здовбиця на Рівненщині.

Кераміка городоцько-здовбицької культури виготовлена з глини домішкою крупнозернистого піску (в окремих випадках – дрібних зерен товченого перепаленого кременю) і має підлощену поверхню.

До найбільш поширених форм городоцького етапу належать посудини з кулястим тілом і злегка увігнутим дном, миски з незначно похиленим досередини або відігнутим краєм вінця, посудини з потовщеним краєм вінця і циліндричною шийкою, прикрашеною горизонтальними відтисками шнура, горщики з опуклим тілом, циліндричною шийкою та двома ручками, прикрашеними верхнім кінцем до краю вінця або під ними, орнаментовані на шийці відбитками шнура, а на верхній частині тіла – рядом нарізів або нігтьовими заглибленнями.

Типовими формами посудин здовбицького типу є також великі горщики з опуклим тілом, низькою циліндричною шийкою та двома вушками у верхній частині тіла, амфори з двома вушками біля основи шийки, циліндричні кубки з ручкою, черепки з увігнутим дном. Глиняні пряслиця мають біконічну

форму, згладжений перелом та підлощену, а інколи прикрашену нарізним орнаментом поверхню.

Наступна за хронологією культура, населення якої прийшли на територію сучасно Пересопниці, було *стжижовська культура*.

Посуд стжижовської культури виготовлений з глини з домішкою піску та шамоту, досить добре випалений. Характерною ознакою його є сліди обтирання поверхні віхтем трави чи соломки. Більшість посудин має широке роздуте тіло і непропорційно широке рівне дно. До найбільш поширених форм належать: амфори з циліндричними шийками й двома вушками на переході тіла в шийку; посудини з S-видним профілем; кубки майже циліндричної форми з потовщеним, скісно зрізаним назовні краєм вінця; миски з дугастими стінками, інколи прикрашені горизонтальними реберчастими потовщеннями та відтисками шнура. Посудини стжижівської культури багато орнаментовані горизонтальними, вертикальними, скісними, дугастими або зигзаговидними відтисками шнура, рядками наколів чи нарізів, горизонтальними потовщеннями – валиками, інколи прикрашеними поперечними нарізками і овальними виступами. Орнамент здебільшого розміщений на верхній частині тіла, інколи навіть на внутрішній поверхні краю вінця. Лише окремі посудини орнаментовані по всій поверхні.

Численними є поселення на території Пересопниці *комарівської культури* (II тис. до н. е.) [6, 18]. Кераміка комарівської культури відрізняється характерною формою, орнаментом, технологічними особливостями. Весь посуд виготовлений від руки, з глини, що містять значну домішку великих зерен товченого та перепаленого кременю або граніту. Поверхня посудин коричневого або червоного кольору, звичайно добре заглажена, часто підлощена. Дуже типовою є форма вінця посудин: вони завжди потовщені та трохи зрізані – горизонтально або навскіс. Весь посуд можна поділити на дві групи: столовий – ретельно виготовлений, часто підлощений, багато орнаментований; кухонний – більш простий.

До кухонної кераміки належать тюльпаноподібні посудини, що відрізняються між собою більш або менш опуклим тулубом і діаметром вінця, а також посудини типу банок. Останні відрізняються від тюльпаноподібних тим, що мають більш присадкуватий тулуб, майже

рівні стінки, широке денце та маленькі, ледве відігнуті вінця. Для господарських потреб використовувалася великі миски з високими конічними стінками.

Серед столового посуду найбільш характерними є вази з двома ручками. Вони мають високу, майже циліндричну шийку з потовщеними, рівно зрізаними вінцями, опуклий тулуб та широке плоске денце. Дві сплюснені ручки звичайно виступають понад краєм вінця. Часто зустрічаються глечики або черепки з однією ручкою; звичайно вони мали високі лійчасті вінця, опуклий тулуб та невелике плоске денце. Ручки таких посудин овальні у перерізі.

Велику групу столового посуду становлять миски. Це – глибокі посудини, порівняно великі за розміром, з короткою циліндричною шийкою, широко відігнутими назовні вінцями та маленьким денцем. До столового посуду слід також віднести кубки різного типу; вони звичайно старанно виготовлені та добре прикрашені. Взагалі столовий посуд орнаментований дуже пишно. У багатьох посудин візерунок вкриває всю верхню частину, а в деяких випадках – і весь тулуб. Найбільш поширеним є орнамент з прокреслених ліній, що створюють смуги, трикутники, овали та інші фігури. Досить часто зустрічається орнамент у вигляді відігнутого валика, прямих та скісних канелюр. Зрідка трапляється орнамент у вигляді наліпних гудзиків тощо. Частими є випадки сполучення на одній посудині різних типів та мотивів орнаменту.

Кухонна кераміка найчастіше прикрашалася прокресленими лініями або наліпним валиком під вінцями. Частина посуду, зокрема миски та банки, зовсім не має орнаменту. Крім посуду до керамічних виробів належать рибальські грузила конічної форми, плоскі прясла і так звані «рогаті прясла» - круглі предмети (діаметром 6 -8 см), що мають п'ять – сім рогоподібних виступів. Зовнішнім виглядом ці вироби нагадують мініатюрні кам'яні булави. Вони виготовлені з глини, що містить домішки кварцу, та звичайно ретельно заглажені, а іноді орнаментовані наколками.

Селища культури Луки-Райковицької, що датуються VIII-IX ст. було відкрито Б. А. Прищепою під час археологічних досліджень у 2009 році [8, 15]. Керамічний комплекс культури Луки-Райковицької складається з ліпного посуду, а також з виробів, виготовлених

на ручному гончарному крузі. Останні становлять близько 20% загальної кераміки. Для ліпної кераміки характерні конусоподібні кухонні горщики з прямим і відігнутим вінцем, округлобок кухонні горщики з відігнутим краєм вінця, конусоподібні й округлобок миски, сковорідки з прямим або відхиленням краєм бортика, масивні жаровні прямокутної форми для підсушування зерна й випікання хліба.

Керамічні вироби оздоблені ямками, нігтьовими відбитками, насічками і пальцевими втисненнями, а також лінійним і хвилястим орнаментом.

Гончарний посуд за якістю і формою подібний до ліпного, що свідчить про його місце походження. Пізнім періодом датується поява серед гончарних виробів горщиків з так званою манжето подібною формою вінця.

Тривалий процес історичного розвитку східних слов'ян завершився в X ст., коли всі землі, на яких вони жили, в тому числі і Волинська, були об'єднані в єдиній державі – Київська Русь. Процес становлення Пересопниці як міського центру пройшов ті ж етапи, що й великі міста України-Русі. Багаточисленний речовий матеріал, зібраний під час розкопок, характеризує господарську діяльність жителів міста, їх побут та культуру. У Пересопниці було розвинене гончарне ремесло, яке переважно зосереджене на посадах.

Гончарне ремесло представлене великою кількістю посуду, зібраного у культурному шарі та спорудах. Керамічні комплекси з достатньою повнотою дають можливість простежити зміну типів форм посуду протягом X - XIII ст. До кераміки належить насамперед посуд, що становить найчисленнішу групу археологічних знахідок. Незначне місце в давньоруському археологічному матеріалі займають інші глиняні вироби – світильники, декоративні облицювальні плитки.

За функціональним призначенням давньоруський посуд місцевого виробництва поділяється на кілька типів: горщики, корчуги, миски, миски-сирниці, сковороди, кухлі. Найпоширенішим типом були горщики; інші типи посуду під час розкопок зустрічаються рідше і переважно у вигляді уламків.

Горщики мали звичайну форму: відхилені назовні вінця переходили в опуклий тулуб, який поступово звужувався донизу у вигляді усіченого конуса. Частіше найбільша ширина

робилася на верхню частину тулуба, утворюючи так звані плічка. Як правило, висота горщиків незначно перевищувала їх ширину, тобто горщики мали дещо видовжені пропорції.

За розмірами горщики різноманітні; висота їх коливається від 7 до 35 см. До кухонного посуду належали переважно горщики невеликих і середніх розмірів. Великі горщики одночасно використовувалися для зберігання припасів. У IX – XI ст. переважали горщики двох форм: макітроподібні з широким отвором і з видовженими пропорціями, що частково нагадують за формою глеків. Посудини обох цих форм, які виникли ще у VII -VIII ст. мали не лише кухонне призначення, а використовувалися і для зберігання сипких тіл та рідини. У XI ст., з поширенням спеціальних типів посуду для зберігання припасів – корчаг та глеків, горщики набувають звичайної форми. Іноді на горщиках було по одному невеличкому вушку, прикріпленому до краю вінець і плічка.

З точки зору хронологічної класифікації найбільш показовими виявляються вінця горщиків. У IX – XI ст. вони мали дві основні форми: з потовщенням на зовнішньому краї і без потовщення, частіше з поздовжніми борозенками на кінці зрізу. На горщиках XII – XIII ст. краї вінця загнуті досередини і заокруглені.

Корчаги та глеки, що вживалися для зберігання сипких тіл та рідини, відрізняються від горщиків більш вузьким отвором та наявністю прямих вінця. Корчаги – це великі посудини, висотою в середньому 35 – 50 см. Деякі корчаги мали по двоє вушок на плічках. Іноді на корчагах зустрічаються глиняні валки видні пружки, які оперізують на зразок обручів всю їх поверхню. Глеки мали такі ж розміри, як і звичайні горщики, але вони більш різноманітні. Значна їх частина мала невеликі вушка на плічках. Відомі також глеки з однією ручкою. Були також поширені глеки з двома вушками, так звані амфори київського типу. Побутували глеки з валиком у верхній частині, на якому з двох протилежних боків було по одному вирізі. Призначення валика полягало в тому, що він утримував шварку чи ремінь, яким перев'язували посудину для підвішування її на своєрідній дужці у вигляді петлі (кінці петлі проходили через вирізи на валику). Такі глеки були зручні для переносу.

Миски трапляються при розкопках дуже рідко, оскільки в давній Русі столовий посуд з поширенням токарного верстата виготовлявся з дерева. Глиняні миски мали переважно широкі плічка з відігнутими назовні краями. Іноді збоку було одне вушко.

Миски-сирниці з товстими стінками, що конічно розходилися, були порівняно глибокими і для більшої стійкості мали потовщене по зовнішньому краю дно. В нижній частині знаходилося по одному отвору для стікання сироватки при виготовленні сиру.

Сковороди мали форму товстого круга з загнутими вгору краями. Цей тип посуду, який виник ще в I тисячолітті до н. е., був поширений у слов'ян другої половини I тисячоліття н. е., а в давньоруських пам'ятках трапляється рідко. Для пізнішого періоду Київської Русі відомі вже залісні сковороди. Глиняні сковороди, очевидно, призначалися для випікання коржів та хліба.

Кухлі мали вигляд невеликих низьких посудин з однією ручкою.

Серед давньоруського керамічного матеріалу часто зустрічаються кришки конічної або циліндричної форми. Судячи з розмірів, вони походять від невеликих горщиків та глеків.

Поверхня посуду звичайно прикрашалася заглибленими прямими та хвилястими лініями, які наносилися одиночним вістрям чи гребінцевим знаряддям з кількома зубцями по сирій глині під час обертання посудини на гончарному крузі. Зустрічається також орнамент у вигляді ямки подібних заглиблень, рядів насічок, відтисків зубців штампа. На раніших посудинах орнамент оперізує майже всю поверхню, тоді як посудини XI–XII ст. прикрашені лише у верхній частині, на плічках. Ранішим орнаментальним мотивом є хвилясті лінії та прямі лінії, утворені гребінцевим знаряддям. Починаючи з X ст., цей мотив поступово виходить з ужитку і в XII ст. майже зовсім зникає. У XII–XIII ст. посудини прикрашалися на плічках кількома прямими лініями, нанесеними одиночним вістрям. В одиночних випадках на посудинах XII–XIII ст. зустрічається орнамент у вигляді насічок по внутрішньому краю вінця. Поряд з орнаментованим посудом протягом давньоруського часу побутував також, хоч і в меншій кількості, неорнаментований.

Глина, з якої виготовлений посуд, мала домішки піску. Нерідко до неї додавали ще

жорстку (зерна граніту або кварцу), інколи – шамот (потовчені старі черепки). Домішки запобігали розтріскуванню глиняного тіста під час висихання і особливо під час випалу посуду.

Всі охарактеризовані вище типи посуду виготовлялися на гончарському крузі, який в IX ст. витіснив техніку ручної ліпки. Гончарний посуд IX–X ст. має деякі технологічні відміни від пізнішого посуду давньоруського часу, особливо XII–XIII ст. Для цього посуду ще характерні порівняно товсті стінки, деяка асиметричність форм, не зовсім рівні орнаментальні лінії, більша кількість домішок, в глиняному тісті, слабкий випал тощо.

Вказані відміни відбивають певну недосконалість ранньогончарської техніки і відсутність у більшості гончарів належної кваліфікації. Застосування гончарного круга означало перехід до ремісничого виробництва, до виготовлення посуду не тільки для власного користування, скільки для обміну і торгівлі. Зростання попиту на гончарні вироби, що відбулося паралельно з загальним розвитком давньоруської економіки, стимулювало вдосконалення гончарного ремесла. З кінця X – початку XI ст. гончарі починають ставити на частині своєї продукції власні знаки, так звані гончарні клейма, вирізані на гончарному крузі. Вони відтискувалися на денці посудини під час його формування. Клейма мають різноманітні рисунки, починаючи від найпростіших – кільця, квадрата, хреста – і кінчаючи найскладнішими знаками, основу яких найчастіше становить коло. Зіставляючи рисунки клейм з етнографічними даними, Б. О. Рибаків висловив припущення про спадкоємність гончарного ремесла в давній Русі. Наслідуючи від батька ремесло, син не порушував початкову схему клейма, а лише доповнював її новим елементом [2, 350].

Клеймування посуду відбиває дальший прогрес в гончарному виробництві. З появою клейм значно підвищується якість посуду; для нього стає характерним тонкостінність, більш розвинуті форми, кращий випал. До керамічного посуду можна віднести глиняні світильники. Побутували світильники з одним або двома ярусами плоских чаш, в які наливали масло і клали гноти або ставили свічки.

До найяскравіших керамічних виробів давньоруського часу належать полив'яні

плитки, які вживалися для вимощування долівки і облицювання стін храмів, князівських палаців, а інколи й багатих боярських будинків. Плитки були квадратні, невеликих розмірів – довжина сторін становила в середньому 10–16 см. Лицьова поверхня покрита коричневою, зеленою, жовтою чи синьою поливою. Виготовлення керамічної плитки до підлоги, вкритих поливою, налагодилося, в місті Пересопниці, близько середини XII ст., коли розпочалося храмове будівництво. Знахідки полив'яних плиток характерної для XII – XIV ст. форми відомі з території дитинця.

Під час розкопок давньоруських пам'яток зрідка трапляються глиняні іграшки. На території Пересопниці була знайдена глиняна іграшка, можливо, свистулька у вигляді коника на території дитинця [6, 55].

Таким чином, весь комплекс охарактеризованих в даній роботі археологічних джерел, передусім кераміки, свідчать, що Пересопниця була впродовж тисячоліть привабливою землею для багатьох племен і народів. Саме завдяки своєму розташуванню Пересопниця, за часів Київської Русі, неодноразово ставала центром удільного князіння.

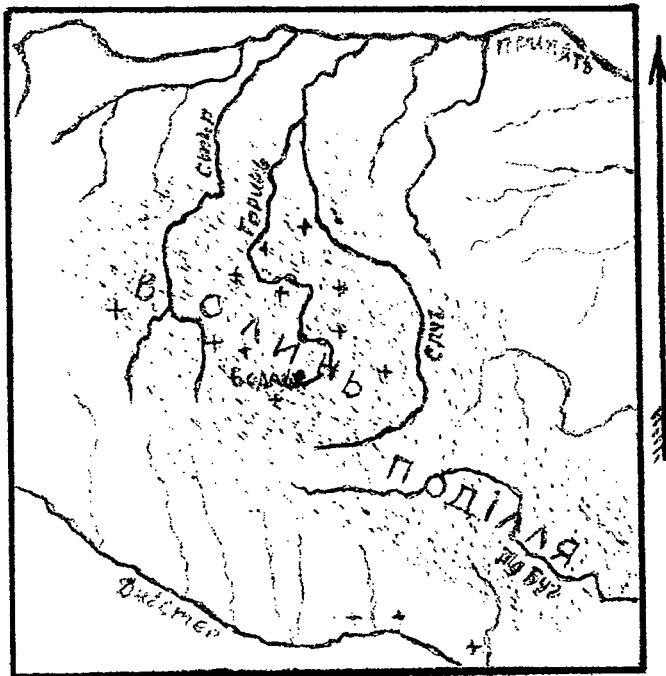
Джерела та література:

1. Археологія Української РСР. В 3 т. Т. 1: Первісна археологія / ред. Г.М. Терлецька.-К.: Наук. думка, 1971. - 452с.
2. Археологія Української РСР. В 3 т. Т.3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди / відп. ред. В.Й. Довженко. - К.: Наук.думка, 1975. - 502с.
3. Винокур І.С. Археологія України / І. Винокур Д. Телегін.- Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2008. - 480 с. іл.
4. Кучинко М. Археологія Волині/ Кучинко М.-Луцьк: Волинь. Обл.. друк., 2005.-202с.
5. Охріменко Г. Населення Волині в праісторичні часи: розвиток матеріальної та духовної культури / Г.В. Охріменко. - монографія.- Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. - 252с.
6. Терський С. Пересопниця: краєзн.нарис / С. Терський, - Рівне: Азалія, 2003.- 160с.: іл..
7. Терський С. Археологія доби Галицько – Волинської держави /С. Терський.- Львів, 202.-180с.: іл.
8. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської обл. в 2009 р. [Рукопис] / Б.А. Прищепка, В.С. Чекурков, О.А. Бондарчук, О.П. Войтюк, М.К. Позіховський, В.В. Ткач, - Рівне, 2010. – 217с. : іл.

Болеслав ЖУРАКОВСЬКИЙ,
Ольга САУШ.

КРЕМІНЬ НА ПОГОРИННІ

Трипільське поселення Бодаки досліджується багатьма науковцями на протязі декількох десятків років. Це своєрідне поселення – майстерня, в якому отримали розвиток видобування та обробка кременю, а в цілому комплексне використання природних ресурсів, розвиток міжплеменних зв'язків. Воно розташоване на Волино – Подільській височині, в місці з'єднання цих рельєфних та природних комплексів, на лівому березі річки Горинь (Рис. 1).

⊗ відклади вапняків
+ родовища кременю

Рис. 1. Відклади вапняків. Родовища кременю.

Комплекс вивчення природи навколо поселення сучасності та минулих часів дають всі основи для використання природних умов виважено та раціонально в усі часи на цій місцевості. Формування Волино-Подільської височини відбувалось в тісному зв'язку з Карпатами і Передкарпатським прогином. Проходив процес зміни поверхні на дні моря, де

відкладались різні породи – гіпс, крейда, вапняки, пісок. Море покидало Передкарпаття і міліло на Волині та Поділлі. Після Сармату настає континентальний режим. Відступ моря утворює морські тераси на підвищеній місцевості. І таким чином утворився плоский терасово-аккумулятивний рельєф. Волино – Подільська плита має тріщини по яких згодом понесли води річки – Південний Буг, Горинь, Дністер, Стир, Случ. Між ними формуються вододільні підняття.

Цей край людські громади заселяли в різні періоди отримували певну вигоду. В часи пізнього палеоліту недалеко існувала стоянка людей, які поселились на березі Горині поряд з Вишнівцем. Неолітичні люди трохи південніше заснували поселення на заплаві річки. В часи трипільля людська громада зайняла місцевість вище другої тераси. І таким чином дослідження показали, що околиці сьгоднішніх Бодак були заселені людиною в період холодних пустельних умов Валдайського зледеніння, в час переходу від плейстоцену до голоцегу. В ці часи також відбувалось зайняття краю новим рослинним світом, який привів за собою на Горинь теплолюбивий тваринний світ. Природа ставала різноманітнішою та багатою різними видами рослин і тварин.

Від долини Горині правий берег поступово підвищується і переходить в платовидне підняття з незначним розчленуванням місцевості. Лівобережжя у переході від терас уявляє горбування місцевість з значними ерозійними розмивами поверхні, утворенням ярково-балкової системи. Під час цих процесів зносились леси і лесовидні суглинки, а також крейда, мергель, пісок, глина, які залягають глибше. Особливо велика роль в житті всіх людських громад була у порід мезозойського комплексу, який сформувався на поверхні Волино-Подільської

плити. Тут особливо слід виділити сеноманські породи, які поширені по всій верхній течії р. Горині і виділити осадові породи, які трапляються по всій долині річки.

З древніх часів Туронський ярус розповсюджений доволі широко і має поширення серед верхньокрейдових відкладів. Вони порівняно легко доступні для людини в усі періоди її розвитку. Виходячи з геоморфологічних особливостей навколо поселення Бодаки можна виділити три форми схилів: випуклий по якому швидко відбувається зніс порід, прямий – де урівноважуються частини крейди, глини, кременю, ввігнутий – в якому знесення часток порід припиняється [1; 2, ст. 134]. відклади туронського ярусу перекриті 10-20 метровим

Рис. 2. Неолітичний карер.

шаром різноманітних порід. В минулі часи, коли місцевість заселяли древні племена, досліджувались і використовувались майстрами випуклі форми схилів. В місцях розмиву крейдяних порід люди знаходили жовна кременю. В першу чергу це відбувалось в палеоліті.

Зі зміною кліматичних умов у долині Горині формуванням алювіальних ґрунтів, розвитку рослинного світу і зародженням первісного землеробства розвинулось неолітичне поселення Липки. Поряд з поселенням піднімалися підвищення з відкладами крейди, які закінчувались ясно вираженими терасами з часів Сеноманського моря. Під час руйнування поверхні схилів у підніжжі знаходились кремінні конкреції. Але цієї сировини

було недостатньо і тому неолітичні майстрові люди заклали забій шириною 12 метрів і висотою 5-10 метрів (Рис. 2). Видобування кременю забезпечувало людей знаряддями і з часом висота забою зростала і робоча стінка майже досягла морської тераси. Це вимагало вкладання значних фізичних сил і неолітичні мешканці залишили поселення.

З часом на цю місцевість прийшли трипільці, які східніше на підняття від Горині, поряд з великим джерелом почали зводити поселення. Дослідивши довкілля, трипільці продовжували використовувати неолітичний кар'єр. Але видобування кременю вимагало значних фізичних сил для розкопування крейди і видобування кременю. Тоді прийняли нове рішення по схилу вверх від неолітичного забою копати лійкоподібні заглиблення. Перше заглиблення дало гарні наслідки і воно за об'ємом найбільше та має п'ять відгалужень. Але люди шукали більш багаті та придатні для розробки кременю місця.

На цій терасі продовжували заглиблення і видобувати кремень. Таких лійкоподібних заглиблень різної форми на поверхні морської тераси нараховується 14. Але далі не було можливості копати. Підготовлений кремень до вживання транспортували до поселення. Чим перевозився кремень поки важко сказати, але дорога була досить добре вторована про що довела електромагнітна розвідка, яка проведена у 2001 році.

Проте майстри продовжували шукати. Біля древньої дороги неподалік поселення залишилось лійкоподібне заглиблення. Але кремінної сировини не виявили. Тому на поселенні працювала одна майстерня, яка знаходилась у північно-західній частині поселення.

Мешканці поселення Бодаки прагнули до пізнання довкілля. На сході від поселення на відстані 150 м продовжені пошукові роботи. Копались лійкоподібні заглиблення і кремінна сировина була знайдена. Жителі докопали проклали дорогу і побудували на поселенні в східній частині аж дві майстерні. Видобування сировини продовжувалось до часу повного залишення трипільцями поселення (Рис. 3).

Вапнякові породи займають значні площі

Рис. 3. Друге місце видобування кременю Бодак.

Волино-Подільської височини з кремінними конкреціями. Їх можна визначити на різних глибинах в залежності від древнього рельєфу дна моря, та згодом при його відступі. Сьогоднішні геологічні дослідження дають такі відомості: [3; 4, с. 40, 132].

Говорячи про родовища кременю слід зупинитись на особливостях його формування. Адже за мільйони років мінялись природні умови. Це питання розглядав академік В.І. Вернадський, який стверджував, що «питання формування кремінних конкрецій із згустків намулу каоліну і був зачіплений ще в кінці XIX і початку XX століть під час роботи Ве-

ликобританської океанічної експедиції Челленджера на чолі з Д. Мерресом. Він звернув увагу на те, що кремінні діатомові водорості розповсюджені в океані на великих територіях і одночасно розчиненого в морській воді кремнезему надзвичайно мало. Д. Меррес висловив в ті часи робочу гіпотезу, що діатомові беруть необхідний їм кремнезем, який збирався у морській воді у вигляді твердих часточок глини, розкладаючи її каолінове ядро. Таким чином отримують необхідну кількість кремнезему. В глибинних розломах, які утворились на території височини заповнені родовищами каоліну, які пов'язані з походженням кременю. Ці процеси відбувались у водах Сарматського моря. Заро-

дження кременю були остаточно доведені В.І. Вернадським у 1942 році. Одночасно в теплих водах Сарматського моря відкладались карбонатні породи, які в значній кількості тепер зустрічаються і в межах Рівненщини, зокрема у Колоденці, Городку, Клевани, Любомирці, Ходосах та в інших місцях. В цих та інших місцевостях утворились центри концентрації кремнезему. В такому разі відбувалось наростання кременю, який отримував різні форми в залежності від карстових пустот.

Родовища кременю в межах Волинської височини суттєво впливали на розселення племен на протязі тривалого часу – епох палео-

Населений пункт	Глибина свердловини, м	Літологічний склад кремінноємних порід	Потужність шару	Глибина залягання кременю
с. Горинка	85	Крейда з конкреціями кременю	10 м	1,5 м
м. Кременець	96,5	Крейда з конкреціями кременю	55,0 м	41,5 м
м. Кременець	90	Крейда міцна з кременем	64,5 м	0,5 м
с. Кушлеси	88	Крейда з кременем	56,0 м	18,0 м
с. Матвійковці	25	Суглинок, крейда з кременем	20 м	5 м
с. Малі Садки	92	Вапняк, крейда з кременем	10 м	45 м

літу, мезоліту, неоліту, неоліту, тобто до часу епохи бронзи і заліза. Кремінь в наших місцях називають науковці "Волинський кремін" і він особливо якісний та успішно використовувався в попередні часи.

Джерела та література:

1. Коротун І.М., Коротун Л.К., *Географія*

Рівненської області. 1996, - с. 21.

2. Пиотровський М.В., *К познанию законов Земли Москва 1984, с.134.*

3. Балаудин Р.К., *Каменная летопись Земли. - Москва 1983, - с.66.*

4. *Подземные воды СССР. Обзор подземных вод Тернопольской области. - Москва, - 1970.*

5. *Власні дослідження в експедиції Інституту археології АН України, -1990-2004 рр.*

Андрій КЛИМЧУК

ІВАН КУЛЬЖИНСЬКИЙ – ДИРЕКТОР КЛЕВАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Мабуть, найбільш суперечливою і неоднозначною особою за всю історію Рівненського реального училища (гімназії) був Іван Григорович Кульжинський – перший директор цього навчального закладу: спочатку Луцької, а далі – Клеванської гімназій. З одного боку він, як організатор в значній мірі долучився до розбудови гімназії, з іншого боку – це був противник всього, що було не російським. Українець за походженням, він з часом перемістився в табір реакціонерів-шовіністів. Навіть «Буквар» Шевченка він описав, як «пустий із пустіших книжок, наповнений прихованим антиурядовим змістом». Власне, цей факт очевидно в певній мірі побудував прірву з колишніми друзями, наприклад, з учнем і родичем Пилипом Морачевським [8, 13]. Сьогоднішні нащадки Івана Кульжинського зросійщилися остаточно, проживають поблизу Москви. Про сам рід Кульжинських було видано окрему розвідку, хоча про Івана Кульжинського там інформації мало [3].

Іван Кульжинський народився в сім'ї сільського священика м. Глухова Чернігівської губернії 14 (26) квітня 1803 року. Навчався в Чернігівській семінарії (1811-1823), яку закінчив по 1-му розряду. У 1825-29 роках Кульжинський викладав латину в Ніжинській гімназії вищих наук. У числі його учнів були М.В. Гоголь (1809-1852) – прозаїк, драматург, критик, публіцист, Н.В. Кукольник (1809-1868) – драматург, поет, П. Я. Лукашевич (1809-1887) – фольклорист, В. Г. Любич-Романович (1805-1868) – поет і перекладач, А. М. Мокрицький (1811-1871) – художник, М. Я. Прокопович (1810-1857) – поет, педагог. Під час роботи в гімназії І.Г. Кульжинський писав поетичні твори, які друкував у столичних журналах. 1827 року окремих виданням у Москві вийшла його повість «Малоросійське село», яка мала етнографічний характер і була наскрізь ідилічно-сентиментальною. В листі до Г. Висоцького, товариша по гімназії, М. Гоголь згадує про цей твір свого вчителя: «Тепер у нас відбуваються цікаві історії і анекдот з Іваном

Григоровичем Кульжинским. Він тепер надрукував свій твір під назвою «Малоруське село». Цей літературний опус став причиною усіх його лих: коли він тільки проходить через клас, негайно йому читають уривки з «Малоруського села», і поважний вчитель бісється, скільки є духу; коли він буває в театрі, то хто-небудь з наших оголошує гучно про представлення нової п'єси; її заголовок: «Малоруське село або Закон дурням не писаний», комедія-водевіль. Кілька разів вдався до заступництва і захисту, та врешті побачивши, що його на його скарги мало зважаємо, вирішив принизливо і покірливо просити нашої милості не рушити віршований його спокій і не соромити друкарське марення його» [1, 38-39]. Через два роки, 1829 року в «Дамском журнале» були опубліковані повісті І.Г. Кульжинського «Терешко», «Козацькі шапки», «Три сестри» та інші. За його сприяння у цьому журналі друкують свої твори ніжинські гімназисти.

У 1830-31 роках І. Кульжинський був учителем харківської гімназії і давав уроки у приватних пансіонах. У 1832-1835 роках І. Г. Кульжинський живе і працює на Волині: спочатку директором гімназії в Луцьку; 1834 року, з переведенням гімназії до містечка Клевань, переїздить туди. То був час тотальної русифікації краю після поразки Листопадового Повстання 1830-1831 рр. Про волинський період життя І. Кульжинський залишив «Воспоминания о Вольни». Саме під час перебування в Луцьку вийшов друком його роман «Федюша Мотовильский» (1833). Русофільські і реакційні тенденції посилюються з кожним новим його твором. Пробувши директором Клеванської гімназії лише рік, І. Кульжинський переїхав на Кавказ, де працював директором Тифліської гімназії і всіх Закавказьких училищ, був інспектором Тифліського жіночого інституту. У 1841-1843 роках працював інспектором Юридичного ліцею. 1843 року повернувся до Ніжина, вийшов у відставку і присвятив своє життя літературній праці: писав п'єси, повісті, романи, оповідання, вірші, байки, статті

тощо. В його прозових творах переважали етнографічні елементи, у віршах - релігійні, у тих і в інших - яскраво виражені русофільські. Аполлон Григор'єв (1822-1864) - поет, літературний і театральний критик, назвав І.Кульжинського «адептом теорії темряви». Він часто друкував свої твори у «Волынских Епархиальных Ведомостях». Так, у №12 за 1874 рік опубліковано статтю «Благодатна святиня Почаївської Лаври», у №28 і 29 за 1880 рік - «Це не моя справа»; «О горе нам» (№10, 1881 р.), «Вздых за ліпшим» (№18, 1881 р.); вірші: «Пісня перед Чудотворною Почаївською іконою» (№24, 1873 р.), «Сучасний побут» (1880 р., №28 і 29), «Голос загубленого в пустелі» (1880 р., №36), «Світогляд» (1881 р., №36), «Легенда», «Чудеса», «Сучасник» (1881 р., №5), «Духовний і світський» (1881 р., №6), «Потворам людства», «Свобода слова», «Два експромти» (1881 р., №12 і 13), «Наслідування 19-му псалму» (1882 р., №6), «Наслідування 3-му псалму» (1882 р., №17). «Волынские Епархиальные Ведомости» опублікували некролог Івана Григоровича Кульжинського (помер у Ніжині 23 березня 1884 року на 81 році життя) і присвятили йому статтю під назвою «Ревнитель відкриття і примноження церковно-приходських шкіл» [2, 208; 3; 5, 3; 6, 450-451; 8, 13].

Як вже згадувалося, Кульжинський активно боровся з усім, що не було російським. Насамперед під перші його удари потрапило все польське. Відтак позиція Кульжинського щодо польського питання в гімназії була наступною: «Римо-католицькі законовчителі, що живуть на російській землі, будучи російськими підданими і навіть нащадками російських предків знають або повинні знати російську мову, рідну мову своєї країни; термінологія катехизиса і священної історії так легко перекладати з польської мови на російську, що ні з якого боку не можна припустити бодай найменших проблем у викладанні Закону Божого учням римо-католицького віросповідання на російській мові. Всі учні гімназії в губерніях, що були повернуті з Польщі нащадки або давніх російських дворян або колишніх малоросійських козаків. Історія щоденно переконує в їх російському походженні. Навіть польські письменники XVI, XVII і XVIII століття не називали ці губернії не інакше, як російською провінцією. При такому історичному переконанні жаль було б, якщо б наші учителі не допомогли юнацтву,

що навчається рішуче повернутися до своєї прабатьківської російської мови і якщо б в таких училищах лишалось б ще викладання яких-небудь учбових предметів не російською мовою, а польською.

За хитрим і неприязним ставленням зле думаючих людей в цих губерніях революційне прагнення до польської самобутності тепер прикривається маскою католицизму. Треба зняти цю маску і викрити ці прагнення. Слід рішуче відрізнити священну релігію від політичних замислів. Якщо відкинути зайві слова, то тут католицька релігія називається польською релігією; цьому сприяє вивчення Закону Божого польською мовою. Якщо б Закон Божий учні-католики слухали на російській мові, а не на польській, тоді б вже не було польської релігії, а лишилась б лише католицька або латинська релігія, загальна і зрозуміла і німцям, і французам і іншим народностям. Відділивши ідею польської вітчизни від релігії, ми встигли б донести не лише до розуму, а й до сердець учнів, що вони корінні росіяни, але можуть лишатися, якщо бажать, католиками. З такими заходами дуже сильний елемент народності, польської мови, знизився до того рівня, що підрастаюче покоління так званих поляків соромилися подібно до освічених малоросіян розмовляти своєю провінційною мовою і лишило б польську мову для домашнього вжитку своїх економів і малоосвіченої шляхти» [7, 3-5зв.]. Проводячи таку політику Кульжинський намагався контролювати ситуацію з навчанням учнів-католиків в гімназії. Зокрема він вимагав від тодішнього ксьондза Ворховського, щоб той подавав попередньо кожен урок йому для ознайомлення. Але така ініціатива директора гімназії не була підтримана у Київському окрузі [9, 69].

На цьому фоні досить дивними виглядають пізніші слова Кульжинського із листі до колишнього учня Клеванської гімназії, а тоді вже Варшавського архієпископа Фелікса Фелінського: «Ви, тодішні клеванські гімназисти, любили мене, і я щиро любив вас всіх, не поділяючи вас за національністю» [5, 3]. Та й далі текст листа не менш цікавий. В ньому Кульжинський закликає, щоб Фелінський втрутився у революційні події в Польщі 1860-х років і доклав зусиль до придушення повстання. Фактично і тут Кульжинський суперечить сам собі. Взагалі ж Кульжинський

вступав в жорстоку полеміку, що граничила з погрозами не лише з поляками, але й з українцями. Свідченням цьому «Лист до видавця львівського журналу «Мета» Ксенофонта Климковича» [4, 33-45].

Джерела та література:

1. Гоголь Н. В. *Собрание сочинений. В 7-ми т. Т.7: Письма.* – М.: Худож. лит., 1986. – С. 38-39

2. Наталія Кожушко. *З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск IV.* – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 208-212.

3. Кулжинский С. С. *Краткая история и генеалогия рода Кулжинских.* – Дубна, 2007.

4. Кулжинский Иван. *Письмо к издателю львовского журнала «Мета» г. Ксенофонту Климковичу // Вестник Юго-западной и Западной России.* – Киев, 1864. – Т. II. – Ноябрь. –

С. 33-45.

5. Парфенюк В. *Директор Клеванської гімназії був учителем Гоголя, а її учень став Архієпископом Варшавським // Клеванський тракт.* – 2011. – 27 трав. – С. 3.

6. Пушкар Н. *Іван Кулжинський і його спогади про Волинь // Волинський музей: історія і сучасність: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю Волин. краєзн. музею та 60-річчю Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки.* – Луцьк, 2009. – С. 450 – 451.

7. *Списки про здібності, успіхи, поведінку учнів та переписка з попечителем Київського учбового округу по цих питаннях // ДАРО, ф. 394, оп. 2, од. зб. 61. – 223 арк.*

8. Григорій Хвостенко: *Перше училище, перший поет // Суми і сумчани.* – 2007. – № 50 (14 грудня). – С. 13.

9. *Циркулярні листи та письма совета Киевского университета о приобретении учебных пособий и другим учебным и административно-хозяйственным вопросам // ДАРО, ф. 394, оп. 1, од. зб. 4. – 153 арк.*

Наталія КОЖУШКО

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ (УЧИЛИЩА). ВИКЛАДАЧІ ІСТОРІЇ РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА

У 1871 р., зусиллями публіциста та громадського діяча М. Н. Каткова і міністра освіти Д. А. Толстого, було проведено реформу середньої освіти, за якою створено реальні училища. Це були навчальні заклади з яскраво вираженою професійною спеціалізацією, які готували учнів до практичної діяльності. За статутом, затвердженим у травні 1872 р., навчання у них тривало 6 років. Існував 7-й клас, додатковий, випускники якого мали право на вступ до вищих технічних, сільськогосподарських, економічних і інших, крім університетів, учбових закладів. З ХХ ст. випускники реальних училищ отримали право поступати на фізико-математичні і медичні факультети університетів. Був також підготовчий клас, до якого приймали дітей 8-10 років, які знали початкові молитви, вміли читати і писати російською мовою, рахувати до 1000, а також робити обчислювання над цілими числами.

В реальних училищах викладали Закон Божий, російську та іноземні мови (дві на вибір) – французьку, німецьку, англійську, італійську, а також географію, історію, математику, фізику, хімію, природознавство, малювання, чистопис, креслення, співи і гімнастику.

Циркуляром Попечителя Київського учбового округу від 13 червня 1872 р. Рівненська чоловіча гімназія була реорганізована в реальне училище [1, 71]. За учбовим розкладом, уроки історії проводились з 3-го класу (з поч. ХХ ст. – з 1-го класу) по 2 години, а в 4-7-х класах – по три на тиждень. У 1-6-х класах вивчали загальну історію Російської імперії від давнини до часу складання поточних учбових програм. В 7-му класі – нову (загальну) історію європейських країн: Італії, Німеччини, Англії, Франції та інших спочатку до ХІХ, а пізніше, до ХХ ст. [2,48-52]. Екзамени з історії здавали усно в 4-7-х класах. На поч. ХХ ст., для тих, хто поступав до училища, іспит з історії став обов'язковим вже з 2-го класу.

Першим учителем історії в Рівненському реальному училищі, не враховуючі часів існування учбового закладу як гімназії (1839-1872 рр.), був **Коркушко Олександр Миколайович**.

Народився 1847 р. в православній родині обер-офіцера. В Житомирі його батьки мали два дерев'яні будинки з флігелем.

24 вересня 1871 р. він закінчив повний курс наук в Київському Імператорському університеті Святого Володимира по історико-філологічному факультету та отримав ступінь кандидата. Попечителем Київського учбового округу був призначений виконуючим обов'язки викладача історії Житомирського равинського училища.

10 березня 1872 р., наказом № 2700, Коркушко переведено на посаду викладача історії і географії Рівненського реального училища. За 22 повноцінні уроки він отримував 1500 крб. сріблом в рік [3, 9]. Був одружений з Юлією Аполлонівною Діческул, яка мала, як свідчать документи, хорошу освіту і до заміжжя служила класною дамою в Житомирській жіночій гімназії. Працюючи в Рівному, Олександр Миколайович деякий час завідував училищним книжковим магазином, неодноразово мав подяки за сумлінну працю та отримав підвищення в чині: Колезьського Асесора (23.11.1876 р.) та Колезького Радника (29.09.1884 р.).

1 липня 1884 р. Коркушко був переведений на таку ж саму посаду в Білоцерківське реальне училище, а на його місце звідти приїхав **Іван Волкобой** [4,25-36]. Народився 1846 р. в м. Лубни у православній родині старшого фельдшера місцевої лікарні.

В 1871 р. закінчив курс наук в університеті Святого Володимира по історико – філологічному факультету та отримав ступінь дійсного студента. 14 лютого 1872 р., за пропозицією Попечителя Київського учбового округу,

призначений виконуючим обов'язки учителя російської словесності в Білоцерківській гімназії. В червні Іван Трохимович склав іспити та отримав ступінь кандидата і з 12 жовтня вже працював штатним викладачем історії і географії в цій гімназії. За 12 років служби в Білоцерківській гімназії І. Т. Волкобой, крім своїх прямих обов'язків, був класним наставником (1873 р.), секретарем Педагогічної Ради (1873-79рр.), членом Господарського Комітету та церковним старостою при училищній церкві (1877-79 рр.), бібліотекарем фундаментальної бібліотеки (1879-82 рр.). 29 травня 1881 р. нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ст., а через три роки отримав чин Статського Радника.

З 1 липня 1884 р. Волкобой почав працювати в Рівненському реальному училищі, спочатку викладачем історії і географії, а з 15 грудня - виконуючим обов'язки інспектора [5, 2]. Під час відсутності директора навчального закладу, неодноразово виконував його обов'язки. За відповідальне відношення до роботи в грудні 1886 р. був нагороджений орденом Св. Ганни 3-го ст.

16 лютого 1888 р. І. Т. Волкобой був переведений на посаду інспектора в Лубенську гімназію з призначенням йому, як підкреслено в наказі, найвищого окладу (1500 крб.) [6, 1-60].

Ім'я **Анатолія Антоновича Анципо-Чикунського** відоме дослідникам історії Рівненського навчального закладу, як автора книги «Историческая записка о Ровенском реальном училище», учителя історії та географії, інспектора і директора. Інформацію про нього можна прочитати в попередній статті автора [7, 211]. На посаді викладача історії і географії він працював з 1.03.1888 по 1.07.1892 рр. В цей час займав учительську квартиру в будинку «оранжереї». Цікавою є характеристика на Анципо – Чикунського, як людини «...выдающейся честности, твердости характера и педагогического таланта», представлена директором училища І.Г. Радкевичем Попечителю Київського учбового округу: «Учитель Чикунский есть единственный человек, на котором можно остановиться. Хотя он моложе всех по службе, но обладает большим тактом, любовью к науке и своему делу... единственная вполне установившаяся светлая личность...считается мною одним из тех немногих с которыми я мог бы продолжать службу...» [8, 8-9].

Наступним учителем історії і географії був **Микола Аристархович Доманський**. Народився 23 жовтня 1854 р. в православній дворянській родині. Мав родовий маєток в селищі Милевець, Кам'янецького пов. Подільської губ. Пізніше володів також селом Рудка цього ж повіт. Дружина (Зінаїда Миколаївна Ермолінська) мала маєток в с. Чермно Маре, Хотинського пов. Бессарабської губ.

Навчався в університеті Св. Володимира на історико – філологічному факультеті та отримав звання дійсного студента. Пізніше, здав іспити на звання учителя гімназії та прогімназії з правом викладання історії і географії.

11 лютого 1886 р. Попечителем Київського учбового округу направлений зверх штатним учителем історії і географії в Суражську прогімназію. Через місяць – штатним учителем в Могильовське (Подільське) реальне училище, а в липні 1890 р. затверджений викладачем Вінницького реального училища. 1 липня 1892 р. Доманського було переведено до Рівного, а на його місце – Анципо-Чикунського. Тут він працював не довго. 7 жовтня 1892 р., за прошенням, Доманського було звільнено з служби [9, 27-37].

Василь Миколайович Осташков. Народився в 1859 р. Походив з православного дворянського роду. В вересні 1883 р. закінчив історичний відділ Київського університету з званням дійсного студента. 12 вересня 1883 р., за розпорядженням Попечителя Київського учбового округу, призначений викладачем історії і географії в Кременчуцьку жіночу гімназію. 30 вересня затверджений в ступені кандидата історико – філологічного факультету. На протязі семи років (1885-1891 рр.) - незмінний секретар Педагогічної Ради гімназії. Був одружений з Софією Іванівною Петраш, мав трьох дітей: Віру, Ольгу та Володимира.

З 1 липня 1891 р. працював в Білоцерківській чоловічій гімназії і паралельно – в жіночій гімназії, а з 7 жовтня 1892 р. – в Рівненському реальному училищі. В Рівному Осташков жив 12 років. Вів уроки історії в 3-7-х (14 год. на тиждень) та географії в 1-6-х (10 год. на тиждень) класах. За старанність та професіоналізм був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ст.(1.01.1895 р.) та отримав чин Статського Радника (12.09.1895 р.).

Наказом Управляючого Київським учбовим округом, з 1 січня 1905 р., Василя Мико-

лайовича було призначено інспектором народних училищ Волинської губернії. В жовтні 1909 р. він очолив, переведену з с. Потоки до м.Вінниці, учительську семінарію [10, 28-30].

Красін Олександр Африканович – наступний учитель історії реального училища. Народився в 1876 р., син Губернського секретаря. Навчався в Ніжинському історико – філологічному інституті кн. Безбородько. З 21 червня 1901 р. Попечителем Київського учбового округу призначений учителем історії і географії в Роменську жіночу гімназію. Мав уроки педагогіки в 6-7-х класах гімназії. Був одружений з дочкою селянина Єфросинією Щукиною.

16 січня 1905 р., за його прошенням, Красіна переведено до Рівненського реального училища. Але тут, на посаді викладача історії і географії, він пробув недовго. 1 лютого 1906 р., також за його прошенням, Красіна О.А. направили до Прилуцької гімназії. На його місце в Рівне з Кам'янець-Подільської гімназії переведено учителя **Кисельникова** [11, 20]. Інформації про нього не виявлено.

Учителем історії в реальному училищі працював **Георгій Михайлович Максимович**. Даних про нього зібрано небагато. Закінчив історико – філологічний факультет університету Св. Володимира з дипломом 1-го ступеня. В Рівненському реальному училищі працював по найму з 1 березня 1906 р. Отримував оклад в розмірі 1440 крб. З липня 1906 р. – на посаді викладача історії Вінницького реального училища [12, 25 зв.].

На його місце в Рівне, з 16 серпня 1906 р., було призначено випускника Київського університету **Миколу Михайловича Ісаєвича**. Народився 1877 р. в дворянській родині. Мав диплом 2-го ступеня по відділу історії. В жовтні 1906 р. йому доручили проводити уроки історії також в Рівненській жіночій гімназії. Наказом Попечителя Київського учбового округу з 1 липня 1907 р. переведений до Вінницького реального училища.

Замість нього було призначено, випускника історико – філологічного факультету університету Св. Володимира, **Анатолія Івановича Попова**. Народився 6 червня 1881 р. в родині Губернського секретаря. В 1907 р. отримав диплом 2-го ступеня і з 1 липня допущений до викладання історії та географії, а з вересня – законодавства, в Рівненському реальному училищі. В різні роки був клас-

ним наставником, відповідальним за бібліотеку, проводив уроки педагогіки в жіночій гімназії. В характеристиці директора училища відзначено: «Анатолій Попов обнаружил основательную научную подготовку в преподаваемых им предметах и хорошие педагогические способности, похвальное усердие в исполнении служебных обязанностей и большую работоспособность. По образу мыслей Попов человек вполне серьезный и из него выработается очень хороший учитель и воспитатель» [13, 23]. Анатолій Іванович мав досить велике учбове навантаження. Так, в 1909/10 навч. році ним, тільки за півріччя, було проведено 407 уроків. В 1912/13 навч.р. – 290 уроків. Тобто, за тиждень уроків: 29 – історії, 8 – географії та 2 – законодавства (7 кл.). [14, 8 зв.] Він возив учнів на екскурсії до Москви, Смоленська, Києва, Троїце-Сергіївської Лаври, на поле Бородінської битви. 10 березня 1914 р. учитель Попов представив директору училища історичну записку «Римско – католический костел, называемый каплицей, при Ровенском реальном училище, в связи с польским вопросом в Юго – западном крае» і просив дати дозвіл на публікацію матеріалів, у скороченому варіанті, в одному з російських історичних журналів (вірогідно «Исторический Вестник»). За цю наукову працю, з спеціальних коштів училища, він отримав винагороду в розмірі 500 крб. За педагогічну та наукову діяльність А. І. Попов мав державні відзнаки: світло бронзова медаль для носіння на грудях на Андріївській стрічці в пам'ять ювілею 200-річчя Полтавської перемоги в 1709 р. (31.03.1910 р.), орден Св. Станіслава 3-го ст. (1.01.1911 р.), світло бронзова медаль в пам'ять 300-річчя царювання дому Романових (17.07.1913 р.), орден Св. Ганни 3-го ст. (1914 р.).

1 серпня 1914 р. Попова було затверджено директором Грубешівської 6-класової прогімназії. Відправляючись на нове місце служби, він подарував міському лазарету літературу з особистої бібліотеки: журнал «Нива» за 1910-13 рр., літературний додаток до «Ниви»-1909-12 рр. та журнал «Природа и люди» за 1911 р. [15, 3 зв. – 4,41]

Замість Попова, до Рівного з Грубешівської прогімназії, було переведено **Федора Ільковича Пекарського**. Народився 20 квітня 1891 р. в родині учителів. В 1914 р. закінчив історико – філологічний факультет університету Св. Володимира з дипломом 1-го ступеню та,

за пропозицією Попечителя Київського учбового округу, з 12 серпня допущений до роботи в Рівненському реальному училищі. Проводив по 10 уроків історії і 2 – закономірності в тиждень, був наставником в двох класах. В 1915-1918 рр. обирався секретарем Пед. Ради, членом Господарського комітету, бібліотекарем фундаментальної та учнівської бібліотек. В квітні 1916 р. – делегатом від реального училища на педагогічному з'їзді директорів та викладачів Київського учбового округу [16, 1-6].

За наказом Міністерства Народної Освіти, з 1 серпня 1918 р., Ф.І. Пекарського було призначено на посаду виконуючого обов'язки інспектора Рівненської чоловічої гімназії [17, 52].

Останнім учителем історії і географії Рівненського реального училища був **Михайло Іванович Гаврилов**. Народився 6 серпня 1885 р. в с. Миколаївка, Пугивльського пов. Курської губ. Закінчив 6-класову духовну семінарію в Курську та історико – географічний факультет Харківського університету. Отримав звання учителя середніх навчальних закладів. З 1 серпня 1912 р. почав працювати в Рівному [18, 110]. Крім історії і географії, проводив уроки російської мови, був класним наставником, а в останні роки існування реального училища – виконував обов'язки інспектора.

15 вересня 1922 р. Рівненське реальне училище було закрито польською владою. Всього з 1872 по 1922 рр. в його стінах працювало 12

викладачів історії і географії. Більшість з них (8 осіб) були випускниками Київського університету Св. Володимира. Імена багатьох з них забуті, але незалежно від терміну перебування в Рівному, кожний учитель намагався передати учням свої знання та бачення історії, навчити орієнтуватися в тогочасних історичних процесах.

Джерела та література:

1. А.А. Анципо-Чикунський. *Историческая записка о Ровенском реальном училище*. К. 1894. с.71.
2. ДАРО, Ф.215. Оп.2. Од.зб.16, арк. 48-52.
3. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.231, арк. 9.
4. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.974, арк. 25-36.
5. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.160, арк. 2.
6. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.946, арк. 1-60.
7. *Наукові записки РОКМ. Вип. Рівне. 1. с. 211.*
8. ДАРО, Ф.215. Оп.2. Од.зб.1050, арк. 8-9.
9. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.960, арк. 27-37.
10. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.1004, арк. 28-30.
11. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.976, арк. 20.
12. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.45, арк. 25зв.
13. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.1009, арк. 23.
14. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.619, арк. 8 зв.
15. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.1009, арк. 3 зв.-4, 41.
16. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.1006, арк. 1-6.
17. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.102, арк. 52.
18. -----, Ф.215. Оп.2. Од.зб.84, арк. 110.

Андрій КОРЧАК,
Теодор ЗВАРИЧ

В ПАМ'ЯТЬ КОГО І ЧОГО ЛЮДИ ВСТАНОВЛЮВАЛИ ХРЕСТИ ТА ФІГУРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРАЄЗНАВЧО- ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВЕДЕНИХ У БРОДІВСЬКОМУ РАЙОНІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Мандруючи шляхами рідного краю, ми часто зустрічаємось з величезною кількістю христів, фігур та іншого роду пам'ятних знаків, якими рясніють наші села, дороги, перехрестя, поля чи навіть ліси. У допитливого подорожнього звісно ж одразу виникає питання хто, коли, і з якою метою їх встановив.

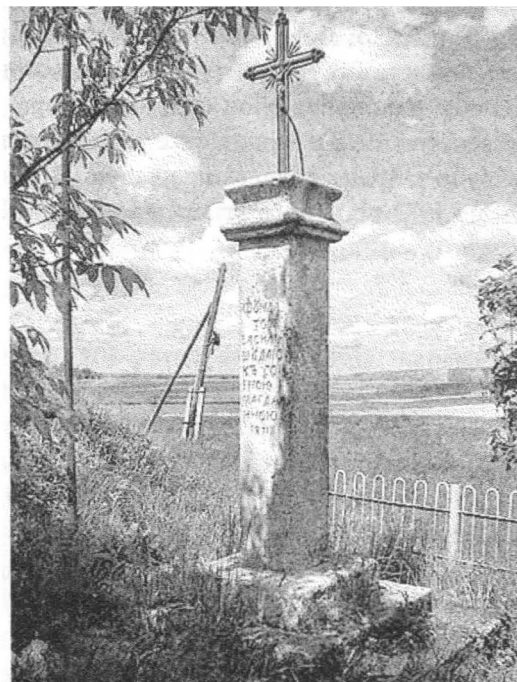
На протязі 2008-2011 рр. в рамках роботи Бродівського історико-краєзнавчого музею

торію усіх пам'ятників, адже їх було виявлено більше, ніж півтори тисячі. Тим не менше, нам все-таки пощастило зібрати доволі багато історичної інформації.

В ході роботи ми особливо намагалися дізнатися про причин встановлення обстежуваних пам'ятників. Як результат – отримали доволі таки достатній перелік причин фундацій досліджуваних пам'яток. Мало того, у співп-

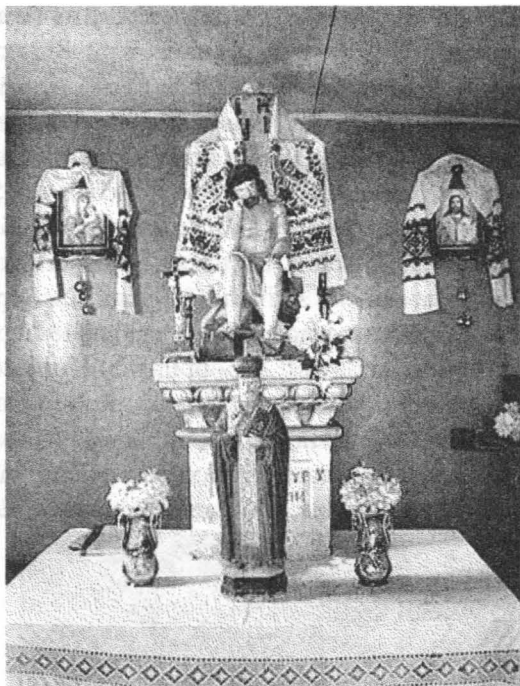

нами, при участі інших колег краєзнавців та любителів минулого, було здійснено близько 85 експедицій для проведення фотообліку пам'ятних христів, фігур та капличок в межах району. Було обстежено всі 103 населені пункти району та прилеглі до них території. Звісно, що, працюючи досить швидкими темпами, в такій великій кількості населених пунктів нам фізично не вдалось дослідити іс-

раці з іншими краєзнавцями Бродщини, нам вдалося детально вивчити історію христів, фігур та капличок окремих населених пунктів нашого краю. Інформацію про пам'ятки м. Броди та прилеглого до нього с. Смільно (А.Корчак у співавторстві з тодішнім молодшим науковим співробітником Бродівського історико-краєзнавчого музею Галиною Ковальчук) [8], с. Білявці (А.Корчак у співавтор-

стві з тодішньою ученицею Бродівської гімназії ім. І.Труша Оленою Вовчук та тодішньою вчителькою цього ж навчального закладу Іриною Сацків) [1; 3; 11], сіл Наквашанської сільради: Накваша, Лукаші, Микити, Тетильківці

[2; 5], фігури св. Яна Непомука [7], фігуру св. Йоана Хрестителя на Старих Бродах [6] та найоригінальніші галицько-руські епітафії на даного роду пам'ятках [4] вдалось опублікувати. Матеріали про фігури, хрести та каплички с. Гаї (Старобродські) (А.Корчак у співавторстві з краєзнавцем Ігорем Корчаком) [9] та звідна стаття-довідка про 131 цвинтар Бродівського району [10] підготовлені до друку, а про с. Гаї Дітковецькі (А.Корчак у співпраці зі студенткою Національного університету водного господарства та природокористування м. Рівне Катериною Плавською) та населені пункти Вербівчицької сільської ради: села Вербівчик, Орихівчик та Стиборівку в процесі наукового опрацювання.

Окрім нас над історією такого типу пам'яток історії та культури працювали й інші краєзнавці Бродщини. Історію фігур, хрестів та капличок с. Маркопіль опублікував вчитель історії місцевої школи Петро Лаврін [14], с. Лешнів – вчитель трудового навчання місцевої школи Василь Тимкович [17] (він же, до речі, підготував до друку історію цвинтарів с. Лешнів [18]), історію окремих об'єктів смт. Підкамінь – вчителька української мови та літератури місцевої школи Іванна Мартинюк [16], с. Шнирів – вчитель біології місце-

вої школи Василь Макар [15]. Підготував до друку матеріали про історію фігур, хрестів та капличок с. Клекотів директор Бродівського історико-краєзнавчого музею Василь Стрільчук.

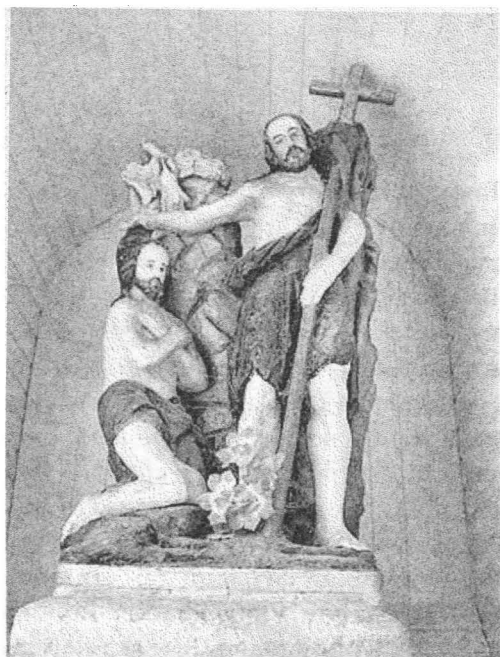
Також слід згадати ще дві праці з даної теми, які з'явилися друком наприкінці ХХ ст. Перша з них це стаття «Фігури – пам'ятки історії». Вона була написана в сер. 1990-х рр., а опублікована у 2000 р. знаним бродівським краєзнавцем Гнатом Кучером (1919-2001). Для нас, авторів, ця стаття важлива тим, що присвячена дослідженню причин встановлення хрестів та фігур у нашому краї. Тому наша публікація є своєрідним продовженням праці Гната Кучера. В статті останнього вказані наступні причини фундації пам'ятників: скасування панщини у королівстві Галичини і Володимирщини у травні 1848 р. (як приклад вказаний пам'ятник у с. Заболотці), боротьба з п'янством (хрест тверезості в с. Лешнів), заснування місцевої філії товариства «Просвіта» (Розп'яття в с. Язлівчик), в пам'ять про татарські набіги (хрест в урочищі Могила біля с. Лукаші), козацька могила (хрести на козацькій могилі біля с. Шнирів), символічні могили героїв полеглих в боротьбі за самостійність України, в пам'ять проголошення незалежності України (фігура Покрови Пресвятої Богородиці в с. Нем'яч) [11].

Ще однією працею з даної теми є опублікована у 1998 р. стаття знаного історика та краєзнавця, найвідомішого дослідника істо-

рії населених пунктів Галичини Василя Лаби «Хрести Свободи на Брідщині». У цій роботі автор подає історію пам'ятників знесення панщини в 1848 р. у 29-ти населених пунктах Бродівського району [12]. Правда наведена у статті інформація на даний час вимагає певних поправок, уточнень та доповнень.

Отож, опираючись на матеріали отримані в результаті власних досліджень та при тісній співпраці з іншими дослідниками минулого нашого краю, а також на матеріали зібрані та опубліковані іншими краєзнавцями, наводимо перелік причин фундацій пам'ятних христів, фігур та капличок на території Бродівського району. Гадаємо, що представлений матеріал, як окремий приклад досить детально відповість на питання в пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури на теренах усієї Західної України.

Фігури та хрести в межах населених пунк-

тів

І. Громадські. 1. Обереги при всіх в'їздах до населених пунктів: Батьків, Гаї (Старобрідські). 2. Обереги в центрі невеличких сіл, хуторів, присілків та окремих частин села: села Антося, Великі Переліски, Загірці, Ковпин Ставок, Косарщина, Малі Переліски, Мамчурі; хутори Барчин, Березина, Міщуки (усі три відносяться до с. Пониковиця), Ревегів Гаї (до с. Літовищі), Саварин (історично до містечка Підкамінь, зараз до с. Накваша), Соколівка (до с. Гаї Дітковецькі); присілки Гутники (Гаї Смоленські); передміські території Заставки, Горбочок, Новиччина (Броди); Доросевичова

вулиця (Стиборівка); неіснуючі невеличкі населені пункти: Болеславка (пам'ятник перенесено до Вербівчика), Згода (на північ від с. Заболотці), Івані, Ксьондзики (між с. Пониковиця та Велин), Кучаків (між с. Лучківці (раніше Кадлубищі) та Висоцько), Стогинь (між с. Лучківці та Лугове (раніше Чехи). 3. Від пошесті: Накваша (на місці, де вийт помер від пошесті), Підкамінь, Суховоля (холерні цвинтарі). 4. Від пожежі: Броди (св. Флоріан), Підкамінь (св. Миколай), Шнирів (2), Ясенів (2). 5. Обереги від нечистої сили на перехрестях: Білявці, Лугове, Лукаші, Шнирів. 6. Обереги від ДТП та трагедій на залізниці: Броди (2), Берлин. 7. Скасування панщини у травні 1848 р.: Батьків, Білявці, Гаї (Старобрідські), Голубиця (2), Дітківці, Заболотці, Клекотів, Конюшків, Корсів, Лешнів, Маркопіль, Накваша, Орихівчик, Пониква, Пониковиця, Попівці, Ражнів (2), Салашка, Смільно, Суховоля (2),

Тетильківці, Язлівчик, Ясенів. 8. Виділення ґрунту під будівництво школи: Тетильківці. 9. Оберіг школярів: Лукаші (св. Миколай). 10. Заснування читальні «Просвіти»: Язлівчик. 12. В пам'ять існуючої в селі москвофільської громади: Накваша. 13. В пам'ять проживаючої в селі чеської національної громади: Комарівка. 14. В пам'ять одруження австрійського імператора Франца Йосифа I з баварською княгинею Єлизаветою у 1854 р.: Ясенів. 15. Символічні могили героїв або січових стрільців, вояків УПА та репресованих: Берлин (2), Бовдури, Боратин (2), Бордуляки (2), Броди (3), Бучина, Великі Переліски, Велин, Висо-

цько, Гаї (Старобридські) (2), Гаї Дітковецькі, Гаї Смоленські, Глушин, Голосковичі (2), Дуб'є, Дудин, Жарків, Заболотці, Клекотів (2), Ковпин Ставок, Конюшків, Королівка, Корсів, Лешнів, Лучківці, Митниця, Накваша, Нем'яч, Паньківці, Пеняки, Підкамінь, Піски, Пониковиця, Ражнів, Салашка (2), Станіславчик, Стиборівка, Суховоля (2), Сухота, Черниця, Шнирів, Язлівчик, Ясниці. 16. Хрести пам'яті вояків дивізії «Галичина»: Підгірці, Ясенів. 17. Пам'ятники на місці загибелі або поховання вояків УПА: Бучина, Висоцько, Гаї (Старобридські) (2), Кізя, Лагодів, Попівці (2), Ражнів, Шпаки (3). 18. Хрест біля радянського пам'ятника пам'яті загиблих червоноармійців в танковій битві під Бродами у 1941 р.: Піски. 19. Хрести біля радянських пам'ятників полеглим односельчанам в роки Другої світової війни: Лугове, Підгірці, Попівці, Ясниці. 20. В пам'ять проголошення незалежності України:

Нем'яч, Підгірці, Попівці, Шпаки. 21. До річниці першої писемної згадки про село: Заболотці (500-річчя), Ражнів (900-річчя), Лугове (раніше Чехи – 555-річниця).

II. Церковні. 1. Придбання ґрунту під будівництво церкви: Тетильківці. 2. Закладення наріжного каменя під церкву: Лукаші. 3. На честь назви церкви: Орихівчик (св. Дмитрій – на могилі), Підгірці (св. Онуфрій), Черниця (св. Параскева). 4. Врятування церкви від пожежі: Шнирів. 5. На місці престолу неіснуючої церкви або просто на місці церкви: Висоцько, Орихівчик, Піски. 6. На місці для хрещення води: біля криниць та водойм – Вербівчик,

Гутисько Пеняцьке (нині не існує), Заболотці, Лукавець, Нем'яч, Підкамінь, Суходоли, Тріщуки, Шнирів, Ясенів; без криниць – Берлин, Гаї (Старобридські), Підгір'я, Суховоля (2), Черниця (2), Шишківці. 7. Обітниці стриманості від гріховних вчинків: Броди, Гаї Дітковецькі. 8. Обітниці тверезості: Бучина, Дітківці, Накваша, Нем'яч, Підгірці, Суходоли, Тетильківці, Ясниці. 9. Ювілеї хрещення Русі: 950-ліття – Лукавець, Монастирок, Пониква, Станіславчик, Шишківці; 1000-ліття – майже біля кожної міської чи сільської церкви. 10. 2000-ліття Різдва Христового: Броди, Білявці, Монастирок, Пеняки, Підкамінь, Шнирів. 11. В пам'ять про релігійні місії: Білявці, Гаї (Старобридські), Накваша, Лукаші. 12. Хресні дороги: Голосковичі, Голубиця, Маркопіль, Накваша, Паликорови, Підгірці. 13. В пам'ять свята Воздвиження Чесного Хреста: Висоцько. 14. В пам'ять уродженки села Матері Ко-

лумби Бялецької, засновниці згромадження Сестер Святого Домініка: Ясниці.

III. Цвинтарні. 1. В пам'ять про закладення цвинтаря: Білявці, Лукаші, Тетильківці, Чепелі. 2. В пам'ять про закладення нової ділянки цвинтаря: практично на всіх нових ділянках цвинтарів. 3. Для соборних (загальних) богослужінь на цвинтарях: на більшості цвинтарів району. 4. Окремі поховання в межах населеного пункту: Білявці (поховання при головній вулиці – не дали на цвинтарі поховати утоплених дітей), Дудин (два поховання біля будинків), Тетильківці (одне поховання біля будинку). 5. Військові поховання з часів

Першої світової та українсько-польської війн: Броди, Заболотці, Пеняки, Піски.

IV. Приватні. 1. Обереги обійстя: Білявці (родини Хмільярів), Вербівчик (родини Панькевичів), Вовковатиця (родини Бучинських), Лешнів (родини Горбатюків), Лукаші (родини Котовичів), Піски (відомі багатьма приватними оберегами), Стиборівка (родини Олійників), Тетильківці (родини Бутинських). 2. Фігури покровителів шляхетського роду: Пеняки (роду Мьончинських), Підгірці (роду Жевуських). 3. Популярний святий у селі: Берлин (св. Петро), Підкамінь (св. Онуфрій та Варвара), Черниця (св. Параскева). 4. Коли помирили діти або взагалі не було дітей: Накваша (в родині Мірецьких), Підкамінь (в родині

Гримайлівка (загинули діти), Кути (дівчину вкусила змія), Микити (хлопчика вбила блискавка). 12. Пов'язані із виїздом в далекі краї на заробітки: Вербівчик (Царева фігура), Стиборівка (фігура подружжя Олійників). 13. Чоловік знайшов скарб: Лешнів (фігура в Саду).

–Фігури та хрести поза межами населених пунктів

I. Громадські. 1. Межі сільських земель: Боратин-Сухота, Вербівчик-Орихівчик, Підкамінь-Стиборівка. 2. Обереги від нечистої сили на роздоріжжях: Пониква-Суходоли, в лісі за Збруями. 3. На місці повторної коронації ікони Підкамінської Матері Божої у 1927 р.: Підкамінь. 4. Фігура Матері Божої в капличці при витoku річки Суховілки: Микити. 5. В

Бочковських), Тетильківці (в родині Нагірняків). 5. Після народження дитини: Гаї (Старобридські) (в родині Кушпетів), Гаї Дітковецькі (в родині Гарасимчуків), Пониква (в родині Стоцких), Ясниці (можливо в родині Бялецьких). 6. Одування: Білявці (фігура Покрови Пресвятої Богородиці в капличці), Підкамінь (Мати Божа при в'їзді зі сторони Тернополя). 7. Чоловік врятувався від розбійників: Маркопіль. 8. В пам'ять про закінчення війни 9 травня 1945 р.: Попівці (на обійсті родини Онищуків). 9. Чоловік прийшов з Першої світової війни: Язлівчик (фігура Діви Марії Непорочного Зачаття в капличці). 10. Чоловіки не прийшли з Першої світової війни: (Орихівчик (2)). 11. Пов'язані з нещастями в родині: Вербівчик (чоловік отруївся газом коли копав колодезь),

пам'ять про татарські набіги: Лукаші. 6. Комплекси пам'яток на території неіснуючих населених пунктів: Гутисько Бридське, Гутисько Літовиське, Гутисько Пеняцьке, Стриганець.

II. Цвинтарні. 1. Козацька могила: Шнирів. 2. Холерні цвинтарі: Лугове, Маркопіль, Переліски. 3. Окремі поховання одинокої могили: Лагодів (солдат Червоної Армії загинув у 1941 р.), Лучківці (на Митнику) (поховано кілька людей у 1755 р.). 3. Військові цвинтарі з часів Першої світової війни: Бучина, Лукавець, Сади (до с. Ясенів). 4. На місці розстрілу призовників до лав Червоної Армії енкаведистами у червні 1941 р.: Гаї Дітковецькі, можливо Підгірці. 5. На місці загибелі вояків УПА або просто в пам'ять про загиблих: Гаї Дітковецькі, Гримайлівка, Дітківці, Голубиця (2), Жар-

ків, Залісся, Кізя, Лукаші, Микити, Піски (2 – одна біля хутора Войтовичі), Шнирів, Яснищі. 6. На місці загибелі польського населення: Гута Пеняцька, Гутисько Брідське.

III. Приватні. 1. Обереги власного поля: неіснуючий хутір Валівська (між Наквашею та Бучиною) (господаря Микитюка), Гаї (урядника та господаря Амбросія Карчемного), Мирова (до с. Сиборівка) (родини Приходніх). 2. Нещасні випадки: Бучина (знайшли замордованого чоловіка), Видра (тракторист підірвався на міні), Микити (жінку вбила блискавка), Накваша (австрійського жандарма загризли вовки), Орихівчик (хлопчик впав з воза під копита коней).

Джерела та література:

1. Вовчук О., Сацків І., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички села Білявці // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне: видавець Олег Зень. 2010. – С.112-121.
2. Зварич Т., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради. – Броди: Просвіта, 2010. – 120 с., іл.
3. Корчак А., Вовчук О., Сацків І. Меморіальна скульптура с. Білявці: мистецький, епіграфічний та краєзнавчий аспекти. – Броди: Просвіта, 2010. – 64 с.: іл.
4. Корчак А. Галицько-руські лапідарно-епіграфічні пам'ятки XVII-XVIII ст. в селах Білявці, Корсів, Лешнів, Тетильківці, Ясенів та містечку Підкамін' на Брідщині // Наукові

Записки. Випуск IX. – Ч.2. – Рівне, 2011. – С.102-121.

5. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX – поч. XX ст. // Наукові Записки. Випуск IX. – Ч.2. – Рівне, 2011. – С.139-169.

6. Корчак А. Забутий пам'ятник на Старих Бродах або дещо з історії антиалкогольного руху в XIX ст. // Голос відродження. – № 16-17 (2019-2020). – Броди. 27 лютого 2009. – С.4; – № 20-21 (2023-2024). – Броди. 13 березня 2009. – С.3.

7. Корчак А. З історії культу святого Яна Непомука на Брідщині // Чехи і Дубеничина. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Луцьк: ПраТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – С.112-119.

8. Корчак А., Ковальчук Г. Каталог фігур та пам'ятних христів м. Броди та с. Смільно // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 2. – (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2009. – С.86 – 93.

9. Корчак А., Корчак І. Пам'ятні хрести та фігури села Гаї Старобрідські на Брідщині. – Броди, 2008. – 17 с. (Стаття збережена у форматі Microsoft Word, передана для публікації у Рівненський обласний краєзнавчий музей).

10. Корчак А. Цвинтарі Бродівського ра-

- йону: загальна інформація щодо вивчення їх історії, скульптури та епіграфіки. – Броди, 2012. – 30 с. (Стаття збережена у форматі Microsoft Word, передана для публікації у Бродівський історико-краєзнавчий музей (БІКМ).
11. Корчак А. Цвинтарі в с. Білявці на Брідщині: мистецтвознавчі та епіграфічні аспекти // Брідщина – край на межі Галичини та Волині. Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С.49-54.
12. Кучер Г. Фігури – пам'ятки історії // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – №.15. – Броди. 2000. – С.25-31.
13. Лаба В. Хрести Свободи на Брідщині // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. Книга II. – Броди. 1998. – С.273-275.
14. Лаврін П. Маркопіль місто і село. Короткий нарис історії. Видання друге, доповнене. – Дрогобич: видавець Сурма Святослав, 2008. – 156 с.
15. Макар В. Скрижалі історії // Наукові записки. Випуск VI. – Рівне: видавець Олег Зень. 2008. – С.132-136.
16. Мартинюк І. О, якби камінь міг говорити... (фігури Підкаменя) // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 2. – (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2009. – С.94 – 99.
17. Тимкович В. Пам'ятні хрести та фігури с. Лешнів // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 3. – (Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2010. – С.84 – 89.
18. Тимкович В. Цвинтарі с. Лешнів. – Броди, 2012. – 8 с. (Стаття збережена у форматі Microsoft Word, передана для публікації у БІКМ).

Андрій КОРЧАК

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕБУВАННЯ ДОМІНІКАНСЬКИХ БРАТІВ ПІЛГРИМІВ У ПІДКАМЕНІ В 1230 –1240-Х РР.

Одним з найбільш могутніх та славних римо-католицьких монастирів в Галичині по праву можна вважати домініканський конвент у Підкамені, який діяв з початку XVII ст. до 1945 р. У XVIII ст., завдяки славі чудотворного образу Підкамінської Матері Божої, цей кляштор стає одним з найбільш знаних римо-католицьких монастирів Речі Посполитої. Про це свідчать ряд наступних фактів. Будівництво костюлу Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, Святого Хреста, Святих апостолів Петра та Павла і Всіх Святих було довершено у 1695 р. при безпосередній фінансовій підтримці польського короля Яна III Собеського (Jan III Sobieski – пол.) (1629-1696, правив 1674-1696) і при участі його придворних архітекторів, присланих спеціально з Варшави у Підкамінь [8, s. 106-107; 14, s. 131-132]. Під час коронації чудотворного образу 15 серпня 1727 р. у Підкамені причастилось близько 200 тисяч паломників [14, s. 128] – чи не найбільше зібрання людей за всю історію релігійних дійств у Речі Посполитій [4, с. 19]. У XVIII ст. у кляшторі перебувало приблизно 150 законників [12, s. 825].

Звісно, що така слава, яку отримав конвент XVII – XVIII ст. вплинула на появу його не менш славної історії. Ще на початку XVII ст. з'явилася фундаційна грамота домініканського монастиря у Підкамені нібито видана 14 серпня 1464 р. тодішнім держателем Підкамінського ключа Пьотром Цебровським (Piotr Cebrowski – пол.) [1, с. 38, 40; 2, с. 28-29]. Відповідно в історіографії та традиції конвенту ця дата стала офіційно прийнятою датою його заснування [18, С 4]. Такою вона до сих пір залишається в польській історіографії монастиря [14, s. 125]. В українській історіографії лише у 1999 р. істориком Святославом Галасливим (Ігорем Мицьком) була висунута думка про фальсифікацію цього документа самими домініканцями на поч. XVII ст. [1, с. 38, 40].

Нещодавно мені теж випала нагода опу-

блікувати кілька власних думок з приводу цього питання. Їх суть полягає в наступному. Незважаючи на те, що домініканці, очевидно, все-таки були присутні у Підкамені з кінця 1470-х до 1520-х рр. у якості дворових капеланів тодішніх держателів Підкамінського ключа Цебровських (Cebrowskich – пол.), кляштор їм вдалось там заснувати лише на початку XVII ст. при тодішніх власниках Підкамінських добр – Цетнерах (Cetnerowie – пол.) [2, с. 28-29].

Але, крім офіційно прийнятої дати заснування, у всіх опублікованих у XIX – першій половині XX ст. історіографічних працях, присвячених конвенту, зустрічаємо легенду про заснування монастиря мандруючими домініканськими монахами ще у першій половині XIII ст. Для прикладу процитуємо цю легенду з найгрунтовнішого в науковому відношенні дослідження о. Садока Баронча (Sadok Barącz – пол.) (1814 – 1892) «Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu» 1870 р. «*Wśród tego burzliwego zamięszania za czasów święt. Jacka Odrowąza pojawiła się drużyna naszych braci pielgrzymujących w celu wzniesienia i rozszerzenia światła ewangelicznego w tej odległej, a posępnej okolicy. Żywo przejęci szlachetnym swem posłannictwem, na tem wzgórzu zatknęli krzyż, godło cywilizacji ludów europejskich... Lecz niestety, około roku 1245 dzika horda Tatarów wdarła się w te strony śmierć i pożogę roznosząc, a przeora Urbana i dwunastu braci zakonnych na modlitwie zostających okrutnie zamordowała*» [8, s. 5-6].

Слід зазначити, що в сер. XVIII – XIX ст. культ 12 замордованих братів на чолі з пріором Урбаном в Підкамені та й, можливо, усій території Галичини і Польщі набрав широкого поширення. Польські домініканці шанували Урбана і його товаришів, як перших польських домініканських мучеників і датували повстання підкамінського кляштору часами Яцека Одровонжа (Jacek (Hiacynt) Odrowąż-

Wojtkowicz – пол.) (1183 – 1257), засновника ордену в Польщі. Правда пошуки могили 12-х братів пілігримів в Підкамені так ніколи і не увінчалися успіхом [14, s. 125].

Однак у 1980-1990-х рр. у зв'язку із ґрунтовним вивченням львівським дослідником наскельних споруд Михайлом Рожком (1939 – 2004) славнозвісної пам'ятки природи та історії 13-ти метрового Каменя – ерозійного останця сарматського віку, що знаходиться неподалік кляштору, з'явилося ряд нових цікавих фактів, які вказують на очевидну надуманість домініканської легенди.

Наявність на Камені наскельних пазів та врубів, п'яти вирубаних горизонтальних ям-могил та однієї вертикальної ніші-аркосолія, керамічних плиток, якими викладалися підлоги галицьких храмів, фрагментів тонкого (до 1 мм) вітражного скла, спонукали дослідника до думки, що на Камені в часи Галицько-Волинських князівств в XII – XIII ст. існував наскельний двоярусний Преображенський храм-скит [5; 6; 7, с. 192-193].

Підтвердженням святості Каменя та гори на якій він знаходиться, тобто використання цього місця в культових цілях, можуть бути і наступні факти. Біля Каменя стояла дерев'яна Преображенська (Спаська) церква, яку у 1780-х рр., очевидно, із-за її старості розібрали австрійці [8, s.319]. Довкола Каменя збереглося 20 кам'яних хрестів та 16 плит від старого цвинтаря XVII – XVIII ст., який, очевидно, був наново закладений на місці старого монастирського цвинтаря часів Галицько-Волинських князівств [3]. У 1936 р., прибувши до Підкаменя, митрополит Андрей Шептицький наказав збудувати тимчасову каплицю біля Каменя, в якій провів богослужіння [13, s. 19], хоча міг це зробити у церкві св. Параскеви – колишній домініканській каплиці Стопок Матері Божої, переданій русинам австрійцями у 1788 р. [8, s. 319]. Нижче Каменя до сих пір знаходиться колишня будівля греко-католицької плебанії. Таким чином наявність на Камені у XII – XIII ст. руського православного храму та скиту виключають можливість одночасного перебування у Підкамені домініканських монахів.

Сумніви щодо присутності братів пілігримів в Підкамені висловив і відомий польський історик мистецтва Пьотр Красни (1966) у 2005 р. в своїй статті про домініканський конвент у Підкамені: «*Legenda ta... wydaje się jednak*

dalece nieprawdopodobna wobec faktu, że zakon kaznodziejski w początkach swej działalności skupiał się wyłącznie na duszpasterstwie w miastach i dużych ośrodkach targowych. W takich też miejscach dokonano fundacji pierwszych klasztorów dominikańskich na Rusi» [14, s. 125].

Тим не менше, під час обговорення даної теми, мені не раз приходилось висловлювати думку про те, що, незважаючи на ґрунтовну та справедливую критику, домініканська легенда мусить мати в своїй основі якесь реальне історичне підґрунтя. Відповідь була знайдена під час детального аналізу основних праць з історії конвенту та домініканського ордену в Речі Посполитій, опублікованих у XVII – XVIII ст., а також вищезгаданої книги о. С.Баронча «*Dzeje klasztoru ww. Oo. Dominikanów w Podkamieniu»*.

Початки розгадки проблеми потрібно шукати власне в останній праці. Окрім пріора Урбана, вбитого татарами у XIII ст., о. С.Баронч згадує про ще одного брата Урбана, замордованого також татарами тільки вже на початку XVII ст. «... *przybył tu najprzód o. Ignacy, potem w r. 1607 o. Rajmund... i o. Adam Korab dla utrzymania chwały bożej, a lubo nadbiegały tatarskie zagony; już Ojcowie miejsca tego nieopuszczali, ale podczas trwogi kryjąc się w skałach bliskich, życie swoje zachowywali. Pewnego nawet razu zamordowali braciuzka Urbana i kaplicę podpalili ...»* [8, s. 18-19].

Характерно, що, наводячи інформацію про Урбана з XIII ст. та Урбана з XVII ст., С.Баронч робить однакове посилання. В першому і другому випадках він вказує на 138 ст. відомої праці з історії домініканського ордену на Русі «*Russia florida...*», опубліковану у 1646 р. знаним домініканським ученим Шимоном Окольським (Szymon Okolski – пол.) (1580 – 1653). Наведу дослівну цитату з вказаного о. С. Барончем місця: «*In Podkamienie occius a Tartaris Urbanus, ante vero Prior cum quibusdam Sacerdotibus, ut ibidem notata referunt»* («В Підкамені вбитий татарами Урбан, перед тим ймовірно пріор з яким поховані священники, як тут записано») [17, р. 138]. Як бачимо вказана Ш.Окольським подія немає дати.

Однак відповідь щодо дати можна знайти на 94-95 ст. цієї ж книги «*Russia florida...*» (власне там описана історія домініканського конвенту в Підкамені, починаючи від 1464 р.), де брат Урбан згадується в контексті подій, пов'язаних з відродженням (розуміти – заро-

дженням) монастиря в першій половині XVII ст. і жодної мови там не ведеться про події XIII ст.

«Habuit foundationem celebrem vt Priuilegium declarat, sed temporum in iuriâ longa ab sentatione Patrum post Tartaricam & iteratam desolationem ad diuersos bona cessarunt. Nunc puris Eleemosynis ad tam sacratum locum Viuendo alere potest viginti fratres fabricâ cesante eætera de hoc Cõuentu in libello de B.V. Mariae Sublapidensi Skripsimus.

Lego in calendario ord. Nostri in Cõuentu Leopoli. Duo Priores mortuos illius loci ab antiquo.

R.P.F. Vincentium Priorem Camienensem, vt vocabatur, V.R.P. Augustinum Priorem mortuum, Anno 1532. Post diuisionem occisus quoque in eodem loco à Tartaris Fr. Conuersus Vrbanus» [17, p. 95].

(«Мав прекрасну фундацію, як проголошує привілей (мова йде про грамоту 1464 р. – А.К.), але в часи довгої несправедливості, внаслідок неухважності отців, після татар і повторного спустошення, втратили всі добра (мова йде про ймовірне спустошення у 1519 р. Підкаменя татарами та втрати домініканцями якихось добр після остаточного переходу Підкамінського ключа у 1524 р. в руки нового держателя Марчіна Кам'янецького (Marcin Kamieniecki – пол.) [2, с. 28-29; 8, s. 13] – А.К.). Тепер живуть чистими (тільки) пожертвами в цьому святому місці і можна прогудувати 20 братів з цього монастиря, втративши решта добр, як написали ми в книжці про Пречисту Діву Марію Підкамінську (мова йде про заснований у Підкамені домініканський монастир на поч. XVII ст. – А.К.).

Читаю в хроніці Ордену нашого в монастирі Львівському. Два пріора поховані в цьому місці віддавна.

Вельмишановний отець брат Вінсент Пріор Каменецький, як кликали, Вельмишановний Поважний Отець Августин Пріор, року 1532. (можливо тут іде мова про втоплених в Поповецькому ставі у 1524 р. тодішнім держателем Підкаменя Марчіном Кам'янецьким двома домініканцями, які вимагали повернення якихось добр, що належали їм при Цебровських [2, с. 28-29; 8, s. 13].) Після поділу також вбитий в цьому ж місці татарами брат Конверсус Урбанус»).

Наступним моїм кроком буде аналіз інформації, пов'язаної з братом Урбаном, опублікованої в подальших працях, присвяче-

них підкамінським домініканцям. У 1648 р. Ш.Окольський видав книгу цілком присвячену історії конвенту в Підкамені «Gora swieta Nasvvietszey Panny Rozanca S...» в якій вже чітко вказує дату мученицької смерті брата Урбана. «... / y poslano tám Oycá Ráymundá... / y Oycá Adámá Korab / 1607. Od tqd tá Káplícá šwięta wzięlá znowu rozgłoszenie nabożeństwá / ... y chociaź tám nádbiegáli Tátárowie / juź tego mieyscá Oycowie nie odbiegáli / ále w skálách (jáko jákie džikie bydłętá) zdrowie swe záchowywáli / drugich tež potym y śćínali / gdyź tám zcięty brát Conuersus Fr. Vrbanus Prioratus An: 1617 & prim. fuit prior Videzarosphen...» [18, F2]. (В даній статті я зберігаю правопис польської мови XVII – XVIII ст.).

Згідно твердження дослідника П.Красного першим легенду, пов'язану з перебуванням у Підкамені домініканських братів пілігримів в XIII ст., занотував судовий працівник (ministerialis – лат., pedel – пол.) Краківської Академії Пьотр Яцек Прущ (Piotr Jacek Pruszcz – пол.) (1605 – після 1667) [14, s. 125]. Однак це не відповідає дійсності. У своїй праці «Forteca Duchowna Królestwa Polskiego...» 1662 р. автор зазначає наступне: «W klasztorze Podkámienieckim Brát Urban / Przeor / ze dwunasta Bráci / tegoź Zakonu /od Tatárow ná modlitwie będący w Kościele pozábijáni; odpoczywają ciátá ich w tymże Klasztorze» [19, s. 85]. Повторення цієї інформації знаходимо в другому виданні цієї ж праці П.Пруща під трохи зміненою назвою «Forteca Monarchow y całego Królestwa Polskiego Duchowna... » 1737 р. [20, s. 106].

У 1716 р. о. Томашем Крушевським (Tomasz Kruszewski – пол.) була підготовлена друга монографія, присвячена історії домініканського конвенту в Підкамені під назвою «Gora Rozanca Świętego Naswięt. Panny...», яка фактично за виключенням нових, пов'язаних з образом Підкамінської Матері Божої описів чуд, базувалась на матеріалі першої монографії Ш.Окольського 1648 р. Відповідно вся інформація, яка стосується брата Урбана, повторена за Ш.Окольським. Винятком є лише те, що Т.Крушевський на відміну від Ш.Окольського не вказує дати його мученицької смерті [15, D].

Насправді початки легенди, пов'язаної з перебуванням у Підкамені домініканських братів пілігримів в XIII ст., потрібно шукати в не дійшовшій до нашого часу рукописній праці «Święta Góra Rózańcowa. Cudownym Obrazem Naj. Maryi Panny wślawiona. Opisana R.P. 1733».

Рукопис зберігався, скоріш за все, в єдиному екземплярі і згорів, як і багато інших цінних речей в результаті пожежі, спричиненої обстрілом кляштору російськими військами в часи Першої світової війни. Однак завдяки багаторазовому цитуванню тексту пам'ятки о. С.Барончем в праці «Dzieje klasztoru ww. Oo. Dominikanów w Podkamieniu» ми знаємо про її зміст дуже багато.

Автором рукопису є о. Августин Філіпович (Awgustyn Filipowowicz – пол.) законник домініканського конвенту в Підкамені. У 1730-х рр. він був пріором домініканського кляштору у Львові [8, s. 209], з 26 листопада 1740 до 3 лютого 1748 р. [8, s. 249, 276] та тимчасово з 13 листопада 1750 р. до 11 березня 1751 р. [8, s. 281] виконував пріорські функції у Підкамені. Отець А.Філіпович помер 6 серпня 1751 р. [8, s. 282].

Власне о. А.Філіпович був першим, хто письмово заявив про закладення конвенту у Підкамені в сер. XIII ст. самим засновником домініканського ордену в Польщі та на Русі Яцеком Одровонжем: «... św. Jacek z swymi zakonnikami de Societate Peregrinantium pro Christo był zaszedł do Kijowa, siłaż ich musiał zostawić około Lwowa, w Haliczu, w Podkamieniu i na innych miejscach, na których był wprzódy i zbawienie opowiadał» [8, s. 6].

Відповідно можемо припустити, що після написання рукописної історії Підкамінського конвенту о. А.Філіповичем підкамінські монахи почали датувати заснування свого монастиря сер. XIII ст. Кілька років по тому підкамінські законники, очевидно, щоби якось пояснити велику прогалину в часі від моменту т.зв. заснування монастиря братами пілігримами у 1240-х рр. до т.зв. фундації кляштору у 1464 р. П.Цебровським просто взяли й перенесли історію, пов'язану з вбивством татарами брата Урбана, яка дійсно мала місце десь на початку XVII ст., на більш ранній період між 1243 – 1247 рр.

Вперше легенда про замордованих пріора Урбана та 12 братів згадується у втраченому монастирському рукописі «Sacrum Diarium», до якого часто звертається о. Садок Бронч. «W tym samym czasie (ідеться про період між 22 лютого та 7 березня 1743 р.) Ojcowie Przejęci heroizmem pierwszych męceników Podkamienia, spisali akta z ustnego podania powzięte i wysłali do Rzymu, by wyjednać zaprowadzenie uroczystej pamiętki Urbana i dwunastu braci przez Tatarów

tu zamordowanych» [8, s. 261].

Під 1745 р. знаходимо цю легенду у ще одному, недійшовшому до нас, підкамінському монастирському рукописі під назвою: «Liber memorabilium, ab anno 1745» [9, s. 3]. Легенда, взята з цього рукопису, була також написана на втраченому до нашого часу образі з другої половини XVIII ст., що знаходився теж в Підкамінському кляшторі. На щастя збереглася фотографія цього образу, опублікована в книзі Констанція Жукевича (Konstanty Maria Żukiewicz – пол.) «Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele oo. Dominikanów w Podkamieniu» 1907 р. [21, s. 22-23].

Опис образу знаходимо у книзі о. Садока Баронча: «Pamiętkie onych przechowuje nam duży obraz na kurytarzu klasztornym w formie łuku napiętego umieszczony. Artysta malarz przedstawia ich z palmami w rękach ochoczo spieszących na śmierć nieochybną. Przestroił ich w czapeczki czerwone i pasy tegoż koloru, płaszczce zaś i trzewiki czarne z podeszwami i korkami czerwonymi. Z przeciwnej strony Tatarzy na koniach oblegają wzgórze do koła. W dali widać kościół z klasztorem, na który z góry światło słoneczne spada. Obaz ten na płótnie malowany długości łokci trzy i pół, tyleż wysokości, niebardzo starożytny, pędzla miernego, zawiera napisy:

Dum furit insanus grassante per omnia ferro,
Tartarus, et Lechiae libera colla metit;
In Podkamenecas irrupit barbarus oras,
Sex septem Sanktos enecat ense patres:
Monte sacro sedem posuere ex Ordine primi;
Primi etiam Domino victima grata cadunt;
Martyrii fuso consekrant sanguine montem,
Et placant Patriae, praepete morte Deum.

Venerabilis pater Urbanus Sacri Ordinis Praedicatorum ex Societate Fratrum propter Christum Peregrinantium Prior Sancti Montis Rosariani, a Sancto Hiacinto ejusdem Societatis primo Superiore institutus, et illius duodecim Fratres ejusdem Societatis ejusdem Ordinis Societatis et Conventus in ecclesia genuflexi orantes, a Tataris sub Boleslao Pudiko Poloniarum regne inter annum Domini 1243 et annum 1247 in Polonia crudelissime grassantibus in odium christianae fidei et catholicae Religionis truculentissime necati et ex Dominicana polona religione primi Martyres Protomartyrio glorioso coronati. Corpora eorum in ecclesia ejusdem montis tumulata quiescunt. Adverte Spectator talem fuisse habitum, seu ornatum Fratrum dictae Societatis Peregrinantium propter Christum» [8, s. 7-8].

(«Поки бушує безрозсудний Татарин над усім залізним мечем

І рубав вільні шиї Ляхії

В межі Підкаменя вривається варвар (чужинець)

6 [і] 7 святих отців вбиває мечем

На святій горі поставили вівтар перші з Ордену;

Перші також складають Господу вдячну жертву;

Могили мучеників освячують стікаючою кров'ю гору,

І змилостивляють Вітчизну, Домагайтеся (своєю) смертю Бога.

Вельмишановний отець Урбан Святого Ордену Проповідників із згромадження (спільноти) братів заради Христа мандруючих, Пріор Святої Гори Рожанця, поставлений (призначений) Святим Гіацинтом тієї спільноти першим суперіором поставлений, і його 12 братів того ж згромадження того ж Ордену згромадження і монастиря в церкві коліна приклонивши молились, татарами в час правління в Польщі Болеслава Сором'язливого між роками 1243 і 1247 в Польщі дуже жорстоко були вбиті через ненависть до християнської віри і католицької релігії, і з польських домініканців як перші мученики з шаною увінчани. Їх тіла в церкві тієї ж гори поховані спочивають... Зверни увагу, Ти, що споглядаєш, що був такий одяг або орнат у братів названого згромадження «Мандруючих заради Христа».

Слід зазначити, що о. С.Баронч навів не повний текст, написаний на образі. Крім поданих вище слів там були ще вказані праці в яких начебто можна прочитати про цю криваву подію: «*Vide Paulum Ruszel in Triuvpho Sancti Hyacinthi. Petrum Pruszcz in Fortalitio Spirituali. Cap: V. Et. Gvagninum de Boleslao Rudico*» [21, s. 22-23]. Як бачимо посилання здійснено на загальні праці – Павла Рушеля про життя св. Яцека Одровонжа (Гіацинта) та відому «*Sarmatiae Europeae descriptio ...*» («Хроніку Сарматії Європейської...») Александра Гваньїні (1538 – 1614), де під 1243 р. описана татарська навала на Русь та Польщу в часи правління Болеслава V Сором'язливого (Bolesław V Wstydlivy – пол.) (1226-1279, правив з 1232 в Сандомирі, з 1243 в Кракові та Сандомирі до 1279 р.) [10, p.15 conversus – 16]. Про події в Підкамені і то, як ми бачили вище, без конкретної дати говориться лише у книзі Пьотра Пруща.

Далі про мученицьку смерть домініканських братів пілігримів у Підкамені знаходимо згадки в друкованих календарях Шейковського (Siejkowski – пол.) «*Dni goczne*», виданому у Кракові в 1743 р. [8, s. 7] та Станіслава Дунчевського (Stanisław Duńczewski – пол.), виданому в Замості у 1746 р. [11, K zwrot]. В календарях відсутній рік мучеництва, але вказані день та місяць. В Шейковського – 7 квітня [8, s. 7], Дунчевського – 2 травня [11, K zwrot].

У 1752 р. за словами П.Красного: «... *wniosek o stwierdzenie dawności ich kultu, przesłany... z inicjatywy prowincjała prowincji ruskiej Henryka Ruszyana do rzymskiej Kongregacji ds. Kultu Bożego, utknał w archiwach tej dykasterii, tak jak wiele spraw beatyfikacyjnych, nie spełniających kryterium veritatis historicae*» [14, s. 125].

Ще одним джерелом, де легенда про пріора Урбана має чітко вказаний рік є книга Клеменса Ходикевича (Klemens Chodykiewicz – пол.). «*De rebus gestis in Provincia Russiae Ordinis Praedicatorum*» («Про подвиги домініканського ордену в провінції Руській»), видана в Бердичеві у 1780 р., де на 237 ст. мучеництво домініканців автор датує 1245 р. [8, s. 7].

Отож із-за своєї надуманості ця легенда мала радше усний характер, аніж була виражена на письмі. Свідченням цього є те, що з XVIII ст. до нас дійшло лише два записи цієї легенди з чітко вказаною датою – 1243-1247 [8, s. 7-8; 9, s. 3] та 1245 р. [8, s. 7].

Важливо зазначити, що не мені першому прийшла до голови думка про те, що події, пов'язані з вбивством татарами брата Урбана, переміщені на 400 (або 300) років назад. У 1849 у великопольському часописі «*Przyjaciel ludu*» була опублікована стаття під назвою «*Kościół i klasztor XX. Dominikanów w Podkamieniu*» підписана криптонімом «L.K.». Власне автор цієї статті вперше заявив про переміщення в часі вищевказаної історії. Правда «L.K.» датував вбивство брата Урбана 1519 р.: «*Ale już w r. 1519, kiedy Tatarzy napadłszy szeroko Ruś, Podole i Wołyń, wiele miast i zamków znieśli, to też i w Podkamieniu miasteczko, zamek i kościół zburzyli, a lud okoliczny w niewolę zabrali, i w obce kraje pognali. – W ten czas to zapewne, ów Przeor Urban i dwunastu Zakonników poledz musieli, których śmierć męczęską podanie klasztorne do czasów Ś. Jacka i Bolesława Wstydliwego, mianowicie do roku 1243, mylnie odnosi*» [16, s. 130].

В контексті вищенаведених слів дивною виглядає позиція о. С.Баронча. Цей дослідник

був добре знайомий зі статтею опублікованою в «Przyjaciele ludu», про що свідчать його зауваження щодо наявних у ній окремих перекручень історичних фактів [8, s. 19]. Проте о. С.Баронч жодним чином не зачіпає висловленої «Л. К.» думки щодо історії брата Урбана – він її не спростовує і не підтримує. Натомість в книзі «Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu» зустрічаємо лише згадану на початку статті компромісну ситуацію. Посилаючись на одне і те ж саме місце в книзі Ш.Окольського о. С.Баронч пише про мученицьку смерть двох Урбанів, одного у 1245 р., другого на початку XVIII ст. Чому саме так вчинив відомий галицький історик та хроніст XIX ст. можемо лише здогадуватися...

Як висновок можемо сказати наступне. Вищенаведений аналіз історичної літератури, присвяченої домініканському конвенту в Підкамені, чітко вказує про перенесення історії, пов'язаної з вбивством татарами у цьому монастирі на поч. XVII ст. брата Урбана, на період 1240-х рр. Доказ того, що легенда про перебування домініканських братів пілігримів в сер. XIII ст. у Підкамені є переміщеною в часі, виступає опосередкованим доведенням гіпотези М. Рожко про існування в XII – XIII ст. на Камені наскельного Преображенського монастиря.

P.S. Автор статті висловлює глибоку подяку за здійснення перекладів цитованих тут уривків з латинських текстів п. Наталі Віхоть – викладачу латинської та давньогрецької мов Василянського інституту філософсько-богословських студій ім. митрополита Йосифа Вільяміна Рутського та п. Наталі Царьовій – викладачу кафедри Давньої історії України та архівознавства історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка.

Джерела та література:

1. Галасливий С. Монастирі Підкаменя // *Лавра*. – № 1. – Львів. Січень 1999. – С.38-41.
2. Корчак А. Підкамінь та його округа в адміністративно-територіальних поділах Великого Князівства Литовського, Польської Корони, Речі Посполитої XIV – XVIII ст. А також гіпотези про Підкамінську волость та границю між Галицькими і Волинськими кня-

зівствами к. XI – XII ст. на теренах сучасної Брідщини // *Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури)*. – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С.27-34.

3. Онищук Я. До питання хронології християнських поховань в урочищі «Камінь» у Підкамені // *Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури)*. – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С.35-38.

4. Онищук Я. Підкамінський монастир // *Брідщина*. – № 2. – Броди. 1993. – С.14-21.

5. Рожко М. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // *Лавра*. – № 1. – Львів. Січень 1999 р. – С.42-49.

6. Рожко М. Скельні групи Медоборів та використання їх у минулому // *Медобори і духовна культура слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»)*. (Матеріали наукової конференції 8 – 9 жовтня 1998 р., Гримайлів). – Львів. 1998. – С.113-124.

7. Рожко М. Тустань давньоруська наскельна фортеця. – Київ: Наукова думка, 1996. – 240 с.

8. Barącz S. *Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu*. – Tarnopol, 1870. – 348 s.

9. Barącz S. *Wiadomość o klasztorze ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu*. – Lwów, 1887. – 36 s.

10. Guagnini A. *Sarmatiae Europae description quæ Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Rusiam, Maskoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam, et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur*. – Spira. Apud Bernardum Albinum, MDLXXXI. – 125 p. (нумерація за аркушами).

11. Dunczewski S. *Kalendarz Polski y Ruski na rok panski MDCCXLVI ... Zamość. W Drukarni B. Akadémika Jana Kantego, MDCCXLVI*. – K3.

12. Fiszer W. *Klasztor w Podkamieniu // Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany*. – Rok IV. – № 51. – Warszawa. 20 grudnia 1913. – S.823-826.

13. Iłowski Z., Iłowski S. *Podkamień. Apokaliptyczne wzgórze*. – Cz.1. – Opole, 1994. – 129 s.

14. Krasny P. *Kościół P.W. Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor oo. dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu // Materiały do*

dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej / Pod red. Jana K. Ostrowskiego – Część I. Kościoły i klasztorzy rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – T.I. – Kraków. 2005. – S.123 – 192.

15. [Kruszewski T.] Gora Święta Naswięt. Panny w Łuckim biskupstwie. Ná Wołyniu Náđ Miástem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudámi, y Stopkámi Pánieńskimi: Dekretem Pásterskim i wielu pielgrzymowánim wstawiona. – Lwów. W Drukarni Bráckiey SSS. Troycy, 1716. – K5.

16. L.K. Kościół i klasztor XX. Dominikanów w Podkamieniu // Przyjaciel Ludu. – Rok.16. – №17. – Leszno. 21 września 1849. – S.130-134.

17. Okolski S. Rvssia Florida Rosis et Lilis. Hoc est, Sanguine Praedicatione Religione & vita Antea FF. Ordinis Praedicatorum Peregrinatione inchoata, nunc conventuum in Rvssia stabilitate fundata. – Leopoldis. Typis Coll: Societat: Iesv, apud Sebast: Nowogorski, 1646. – 172 p.

18. Okolski Sz. Gora Swieta Nasvvietszey Panny Rozanca S.VV Luckim biskupstwie ná Wołyniu náđ Miástem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudá-

mi, y Stopkámi Pánieńskimi, Dekretem Pásterskim y wielu pielgrzymowánim wstawiona. – Kraków. VV Drukárni Łukaszá Kupiszá, 1648. – O1.

19. Pruszcz P. Forteca Duchowna Królestwa Polskiego, z Zywtow Świętych ták iuż Kánonizowánym y Beátyfikowánym, iáko też światobliwie żyjących Patronow Polskich, także Z Obrázów Chrystusa Páná y Matki Iego Przenayswiętszey, w Oyczyźnie nászey cudámi wielkimi słynących. – Krakow. W Drvk: Dziedzicow Stanisława Lenczewskiego Berivt., 1668 – 248 s.

20. Pruszcz P. Forteca Monarchow y cáłego Królestwa Polskiego Duchowna, z Zywtow Świętych ták iuż Kánonizowánym y Beátyfikowánym, iáko też światobliwie żyjących Patronow Polskich, także Z Obrázów Chrystusa Páná y Matki Iego Przenayswiętszey (o których w drugiej Księdze), w Oyczyźnie nászey cudámi wielkimi słynących. Wystawiona powtornie z additámentámi swemi – Krakow. W Drukarni Akademickiey, 1737 – 336 s.

21. Żukiewicz K. Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele oo. dominikanów w Podkamieniu. – Kraków, 1907. – 244 s.

Андрій КОРЧАК,
Ігор КОРЧАК

ПАМ'ЯТНІ ХРЕСТИ ТА ФІГУРИ СЕЛА ГАЇ СТАРОБРІДСЬКІ* НА БРІДЩИНІ

Мандруючи шляхами рідного краю, ми часто зустрічаємось з величезною кількістю христів, фігур та іншого роду пам'ятних знаків, якими рясніють наші села, дороги, перехрестя, поля чи навіть ліси. Попри сакральне значення цих пам'яток, вони в своїй більшості мають високохудожню цінність, оскільки є оригінальними витворами народних майстрів-каменерізів і відображають етнічну та релігійну культуру наших предків, галицьких русинів. Крім цього, фігури та пам'ятні хрести є свого роду речовими джерелами до вивчення історії краю, адже з кожною з цих пам'яток тісно пов'язані певні події, людські долі, радості та страждання. Можливо тому, останніми роками, окреслена вище тема почала інтенсивно досліджуватись в краєзнавчій науці Брідщини.

Відносно легкою для вивчення виявилась тема пам'ятних знаків с. Гаї Старобрідські. Цьому сприяли наступні чинники, зокрема те, що автори дослідження по батьківських лініях ведуть своє коріння з цього села, а тому добре обізнані з його географією, місцезнаходженням пам'яток, людьми, які там проживають. Велику роль в роботі відіграла оригінальна, виготовлена Юліаном Чорнієм у 1953 р., детальна карта Старих Бродів (нині південно-східна частина м. Броди) станом на 1943 р., яка також включає в себе і сусідні Гаї Старобрідські. На ній позначена більша частина фігур і христів та, з-поміж інших, ті пам'ятки, які до сьогодні не збереглися [1].

Щодо особливостей наукового підходу у досліджуваній темі, то робота велась практично в двох напрямках. В першу чергу здійснювалось обстеження пам'яток, яке включало їх фотофіксацію, географічний та скульптурний описи, а також відчитування написів (інскрипцій). Далі збирались історич-

ні відомості у вигляді збору усної інформації про досліджувані об'єкти серед жителів села, адже, як влучно зазначив дослідник історії села Шнирів на Брідщині Василь Макар: «Як правило, встановлення хреста, фігури, побудова каплички – все це не відображено в жодних письмових документах минулого, тому

саме усні передання є єдиним джерелом інформації про причини появи пам'ятки» [20, с.67]. Що важливо, в роботі також досліджувались і ті хрести та фігури, яких вже на сьогодні не існує.

Викладення вже готового матеріалу в статті побудовано за географічно-туристичним принципом. Кожен охочий, скориставшись поданим нижче матеріалом, може слідом за авторами, перейшовши на Старих Бродях

* В даній статті вживаємо історичну назву досліджуваного нами населеного пункту. Офіційна, незмінена до сих пір радянська назва села – Гаї, неофіційні назви села – Гаї Міські або Гаї Прогресівські.

праворуч дороги, яка веде на Тернопіль, трасу Київ-Львів, піти далі на південний-схід. Оминувши ліворуч автозаправку, перейти Соснину чи по старому Підберезину (лісовий масив, який знаходиться між вулицями Тернопільською (Липками) та Підберезною на Старих Бродах), вийшовши на вул. Підберезну через віддалені присілки Старих Бродів – Парцеляцію та Під Гаями, дійти до Дубини і, самотужки користуючись картою Ю.Чорнія [1], оглянути пам'ятні хрести та фігури Гаїв Старобрудських. Для зручності кожному об'єкту (в тому числі і на сьогодні неіснуючим) ми надали порядкові номери – № 1-35.

Однак, тут потрібно наголосити на тому моменті, що межа між Старими Бродами

та Гаями Старобрудськими є дуже вузькою. Останні хати одного села (з 1974 р. частини м. Броди) від перших хат другого села практично відділяє одна вулиця. Крім того, межа між обома населеними пунктами в радянські часи перетерпіла ряд змін, тому очевидно, що під час роботи було зібрано також матеріали стосовно фігур та христів прилеглих до Гаїв присілків Старих Бродів. Однак, в даному дослідженні мова йтиме тільки про пам'ятки села Гаї Старобрудські (за винятком одного пам'ятника) в його історичних межах, що існували до повторної більшовицької окупації краю в 1944 р. [1].

№ 1. Межовий хрест. (Фото 1) Знаходиться на межі присілку Старих Бродів Під Гаями та

Дубиною, яка є північно-західною частиною Гаїв Старобрудських. Поставлений для означення границі села (крайня північно-західна точка села) [17]. Позначений на топографічній карті 1885 р. [2]. Нинішня пам'ятка являє собою лите чавунне Розп'яття к. XIX – поч. XX ст., пишно оздоблене рослинним орнаментом. В центрі хреста в «Gloria» – (лат.) («Слава») зображена аббревіатура: «I.N.R.I.» (Iesus Nazareus, Rex Iudaeorum (лат.) – Ісус Назарей, цар іудеїв) та фігура розп'ятого Спасителя. Нижче прикріплений медальйон, обрамлений вінком. Рамена та верх хреста прикрашають обличчя ангелів. Внизу зображено капличку з алегоричною жіночою постаттю, яка тримає праву руку на серці, а в лівій якір та вінок збіжжя, символізуючи тим самим надію. Розп'яття, яке зараз пофарбоване в алюмінієвий колір, встановлене на дерев'яному прямокутному стовпі з виділеною основою у формі прямокутної бази та обеліскоподібним завершенням. На стовпі наявний вирізаний в глибину напис: «Спаси / Господи / люди / твоя / Поставлено / 1992 р. / Громадою». Стовп пофарбований в коричневий колір. Пам'ятник оточений невисокою металевою огорожею. Ззаду припертим до дерева стоїть попередній зітлілий стовп.

№ 2. Пам'ятний хрест. (Фото 2) Знаходиться в південно-західній частині Дубини, біля колишнього обійстя Теодозія (Дозька) Марковського, на місці загибелі вояків УПА [7].

Пам'ятник сучасного походження, являє собою поміщений на бетонній основі високий пофарбований в алюмінієвий колір металевий хрест, до підніжжя якого прикріплена прямокутна мармурова таблиця з написом: «Тут на тому обійстю / 2 IV 1946 / в бою з більшовиками / героїськи загинули / стрільці УПА / 1 ПУШКА ІВАН 1916 с. Гаї / (Потап) / кущевий СБ / 2 (Малий) / надрайонний СБ / СЛАВА ГЕРОЯМ». Пам'ятник оточений невисокою металевою огорожею.

№ 3. Хрест. (Фото 3) Знаходиться в частині села, яка називається Кушпетівка, на обійсті сім'ї Діжаків. Поставлений як оберіг урядником Амброзієм (Броньком) Карчемним, що проживав там в пер. пол. XX ст. [3]. Являє собою залізний хрест, до якого прикріплені литі з чавуну, пофарбовані в алюмінієвий колір стрічка з аббревіатурою: «I.N.R.I.», фігура розп'ятого Спасителя та медальйон, обрамле-

ний рослинним орнаментом. В основі хреста прикріплені фігури Матері Божої, Марії Магдалини, які стоять на колінах, Марії Клеопової – матері братів Алфеевих: Якова (молодшого) та Юди-Таддея або Саломії – матері братів Заведеевих: Якова (старшого) та Івана, а також Івана Богослова, які стоять по краях. Хрест встановлений на прямокутний дерев'яний стовп і підтримується з'єднаним з ним спеціальним залізним дугоподібним кріпленням.

№ 4. Кам'яний стовп. (Фото 4) На подвір'ї в родини Діжаків знаходиться (лежить біля брами) ще один пам'ятник з цікавою історією. Це прямокутної форми стовп – надгробок з ледве видимим написом. Амброзій Карчемний замовив його, щоби поставити на могилу сво-

єї сестри Ольги на сільському цвинтарі, але почалась Друга світова війна і пам'ятник так і залишився на місці [17].

№ 5. Межовий хрест. Згідно з картою Юліана Чорнія знаходився на північному сході Кушпетівки біля старобрідської межі (крайня північна точка села) [1]. Як виглядала пам'ятка інформації немає. Гадаємо, що це був дерев'яний хрест, встановлений для означення межі села.

№ 6. Могила загиблих у 1920 р. польських жовнірів. Знаходилась на південному сході Дубини при дорозі, яка веде до Села (назва найдавнішої частини Гаїв Старобрідських [16]), навпроти обійстя родини Євгена та Люби Котельницьких. У 1920 р. бійці Першої кінної

армії вбили тут, під час переслідування, польських жовнірів, які марно просили будьонівців про помилування. Родина Котельницьких знайшла у себе на городі металевий хрест, ймовірно, з цієї могили [10; 11].

№ 7. Невідомий пам'ятний знак. Згідно з топографічною картою 1885 р. знаходився на південно-східному краї Дубини з правого боку дороги, яка веде до Села [2]. Знайдений родинною Котельницьких хрест також може бути і частиною цього пам'ятника [10; 11].

№ 8. Каплиця. (Фото 5) Знаходиться в полі між Дубиною та Селом в урочищі За Вербами, неподалік русла річки Суховілки. Споруджена на поч. ХХ ст. урядником Амброзієм Карчемним [9; 12; 17]. Являє собою невеличку, півциркульної форми, муровану поштукатурену споруду, перекриту похилим бляшаним дахом, завершеним металевим хрестом. В середині каплиці поміщена фігура Матері Божої з маленьким Ісусом на руках. **(Фото 6)** Споруда оточена невисокою металевою огорожею.

Існує кілька версій щодо будівництва пам'ятки. Амброзій Карчемний, який мав багато землі і був заможним чоловіком, офірував її для села на своєму полі, завдячуючи Богові за свої достатки [9; 12]. Відповідно до іншого твердження, на місці, де була споруджена каплиця сталася трагедія – засипало піском дітей, які там грались. Діти були родичами Амброзія Карчемного, який поставив їм цей пам'ятник [17]. В селі також пов'язують будівництво каплиці з появою на цьому місці чогось нечистого. Цікаву історію нам вдалось дізнатися від селянина Євгена (Генька) Климчука, яку в свій час йому розповів його батько: *«Один чоловік опівночі вертався зі Старих Бродів на Гаї додому. Минувши Підберезину (Соснину), побачив, як біжить ягнятко. Чоловік каже до того ягнятка: – О, бідна базюню, як ти заблудила? О, базю, базю куди ти біжиши? Взяв його на руки і поніс. Минувши Дубину, селянин почав наближатись до каплиці, і чим раз до неї було ближче ягня ставало тяжче та тяжче. Чоловік каже: – О, базю, базю, ти чим далі, тим тяжча і тяжча, я тебе не можу донести! Як тільки він то сказав, а було то біля самої каплиці, ягня грубим голосом повторило: – О-о, ба-а-а-зю, ба-а-а-зю, я-я те-е-е-бе не-е мо-о-жу до-о-не-е-сти! Чоловік сильно перелякався, а ягня вискочило з його рук та зникло»* [8].

За радянської влади фігуру Матері Божої

з маленьким Ісусом на руках викинули у рів коло господарки Миколи Гнатюка на прізвисько Чух [16]. Селянка Анна Соколовська (або ж її син Тадей (Тадик) Соколовський [4]) взяла фігуру до себе додому, де вона знаходилась до проголошення незалежності України [16]. Близько 1974 р. каплицю частково розвалили. Однак молоді гаївчани Степан Швайка та Ілько Рогоцький швидко її відремонтували і посадили там липи та клен [18]. За незалежності каплицю знову відремонтували та повернули до неї фігуру Матері Божої, якій було відновлено втрачену руку (скульптор Ігор Стасюк) [10; 11].

№ 9. Хрест на роздоріжжі. Знаходився на Старобродській землі при дорозі, яка вела до Жолобів (найвіддаленіший, південно-східний присілок Старих Бродів) біля урочища Головата Долина за обійстям селянина на прізвище Долинюк [8; 16]. Тим не менше, завдяки оригінальним історіям, пов'язаним з пам'яткою, ми вирішили включити її в наш список. Це був кіпець (насип) з хрестом. Пам'ятку спорудили через те, що на цьому місці щось являлось. – *Іде дядько фірою, – згадує Євген Климчук – а тут щось зупиняє, коні не йдуть* [8].

Марія Чорнобай також розповідає цікаву історію про цей хрест: *«Селяни їхали з млина, але коні раптом сповільнили хід. Чоловіки промовили один до одного: – Шось то коні хриплять, давай понюхаєм табаку! Коли вони простягнули свої руки до торбинки з тютюном, із-за їхніх плеч простягнулась волохата рука і також взяла табаку. Чоловіки сильно полякались, але помалу поїхали. Коли вони підїжджали вже до свого обійстя, коні сильно вдарили в браму дишлом, аж воно зломилось, а в той самий час здійнявся сильний вітер. Люди дуже сильно боялись їхати повз те місце, де стояв кіпець»* [16].

№ 10. Межова стела з хрестом. Знаходиться в Гаю (південно-західна околиця Села), неподалік урочища Жолоби, навпроти обійстя родини Ремешилів. Позначена на топографічній карті 1885 р. [2]. Пам'ятку спорудили, скоріш за все, для означення південно-західної межі села (крайня південно-західна точка). За словами Марії Чорнобай, поставити її міг Семен Лісковецький [16], однак вважаємо, що навіть, якщо цей селянин і був якимось причетний до неї, то тільки хіба як фундатор заміни

старого знаку на новий. В радянський період знак було знищено. Новий пам'ятник фундавала родина Ковальчуків, а встановили його гаївчани Григорій Ковальчук, Григорій Кушпета та Іван Ремешило [15]. **(Фото 7)**

Пам'ятник виконаний з бетону, пофарбований в сірий колір. Являє собою встановлену на трьохярусній основі стелу, увінчану латинським хрестом на двохярусній підставці з випуклим рельєфом розп'ятого Спасителя. Нижній ярус основи у формі пласкої, квадратної плити, середній – у формі невисокого, приземистого прямокутника зі зрізаним завершенням, верхній – у формі прямокутного блока зі зрізаним завершенням. Стела з пірамідальним завершенням, яке переходить

в прямокутну підставку для хреста. На фронтальній стороні стели зображені православний хрест (із скісною нижньою поперечкою) та заглиблений напис: **«Від – парафіян / села – Гаї / во ім'я і на славу / Всевишньому / Богу / 1991 р»**. Поруч пам'ятника зі землі проглядаються камені від попереднього знака.

№ 11. Хрест. (Фото 8) Знаходиться За Гаєм в кінці Ажової (Міської) вулиці на городі родини Корелюків. Пам'ятка була зруйнована, але її відновив селянин Антон Корелюк [12].

Пам'ятник являє собою лите чавунне, пофарбоване в алюмінієвий колір, Розп'яття к. XIX – поч. XX ст., декороване рослинним орнаментом, в центрі якого зображена абревіатура: **«I.N.R.I.»**. Нижче наявні фігура розп'ятого Спасителя та прямокутна зі зрізаними кутами табличка для напису. Зараз Розп'яття встановлено на уламок прямокутного, побіленого вапняним розчином стовпа. Форма стовпа свідчить про його походження

з сер. XIX ст. До руйнації пам'ятки стовп повинен був мати шоломоподібне завершення.

№ 12. Хрест. (Фото 9) Знаходиться в Селі на стику Центральної та Ажової (Міської) вулиць, поблизу колишніх обійсть Куби Деніса, сина Прокопихи, якого вивезли на Сибір, та родини Корчаків. За словами селянина Григорія Ковальчука, цей хрест поставив його дід Павло Лісковецький як знак вдячності Богу за добру Господарку [9]. Пам'ятник виконаний з каменю, побілений вапняним розчином, являє собою латинський хрест на пласкій квадратній підставці. Поміщений на трьохярусній ступінчастій основі, споруджений з пласких квадратних плит прямокутний постамент складається з двох частин.

Нижня частина у формі квадратного блока зі зрізаним завершенням. Верхня – у формі прямокутного блока. На його фронтальній стороні поміщений напис, який, на жаль, є вже нечитабельним, однак, судячи з уривків тексту, можна припустити, що пам'ятник було поставлено у 1890-х рр. Постамент накритий прямокутною плитою зі зрізаним верхом та профільованим карнизом знизу.

№ 13. Фрагмент пам'ятника. (Фото 10) Зруйнована частина пам'ятника – зрушена з місця кам'яна, профільована, нижня частина постаменту знаходиться в Селі неподалік перехрестя Центральної, Корчаківської та Ковалікової вулиць, на обійсті Софії (Зосеньки) Каміньської. Пам'ятник поставив на цьому ж самому місці у 1918 р. селянин на прізвище Ковалик (пізніше прізвище цієї родини трансформувалось в Ковальчук [16]). Він був

виконаний з каменю у формі стовпа, на якому стояв хрест [6]. За словами Софії Каміньської, в період, коли нищились хрести та фігури, одного вечора під час маївки п'ятеро хлопів неподалік грали в карти, потім один із них встав, зачепив пам'ятник тросом і потягнув його трактором [6].

№ 14. Фігура Матері Божої. (Фото 11) Знаходиться в Селі при Центральній вулиці на колишньому обійсті селянина Фандича, неподалік повороту на Бараневичеву (Дубинову) вулицю.

На цьому місці була криївка, де переховувались троє повстанців. Після того як їх місцезнаходження стало відомим і до схованки прибули емгебісти, партизани, зрозумівши,

що оточені, вирішили покінчити життя самогубством. Гром'як Броніслав «Левко» зі Старих Бродів (тепер обійстя, де він народився відноситься до Гаїв) застрілювався. Двоє інших повстанців: референт СБ Бродівського районного проводу Ковальчук Петро – «Вітрик» зі с. Нем'яч та Сисун Іван Тимофійович («Голуб»), родом із с. Хватів, підірвались гранатою. Останньому упівцю вдалося вижити, згодом його засудили на 25 років. На Сибір вивезли й господаря обійстя – Фандича. Сталося це 2 груд-

ня 1948 р. [7; 23].

Спорудження пам'ятного знаку відбулось за фінансової підтримки Всеукраїнського об'єднання «Свобода» та завдяки особливим старанням депутата Львівської облради Ірини Сех. Встановленням фігури займались брідщани Володимир Харчук, Іван Ліпкевич, Володимир Кисіль, Віктор Горішній та гаївчани Зеновій Пилипець, Михайло Шабат. Упорядкували місце довкола пам'ятника пластуни станиці «Броди» разом зі станичною, пластункою-сеньйорою Наталією Чижик. Дубовий паркан виготовлено стараннями підкаміньчанина Леоніда Буни. Урочисте посвячення фігури відбулось 2 листопада 2008 р. [23].

Пам'ятник являє собою литу зі спеціального розчину пласкої форми скульптуру Матері Божої, яка лівою рукою підтримує щит з прикріпленою гранітною таблицею. На табли-

ці зображено тризуб, напис: «Ми є, / були, / і будемо!» та кетяг калини. Скульптура розміщена на подвійній основі, в верхній частині якої на гранітній таблиці зображено напис: «На цьому місці загинули за Волю України / 2 грудня 1948 р. / Ковальчук Петро «Вітрик» 9.06.1913 с. Нем'яч / референт / пропаганди / Підкамінського / проводу ОУН / Гром'як Броніслав «Левко» 25.08.1922 с. Гаї / кущовий / провідник / проводу ОУН / Вічна слава Героям!».

№ 15. Хрест Свободи. (Фото 12) Знаходиться в Селі на Центральній вулиці навпроти обійстя родини Чорнобаїв (Юхимчуків) над руслом річки Суховілка. Пам'ятка присвя-

чена скасуванню панщини 3/15 травня 1848 р. у королівстві Галичини та Володимирщини (складова частина тодішньої Австрійської імперії куди входила Галичина та Західна Волинь (Белжчина), а в тому числі і Золочівський округ (циркул), до якого відносились Гаї Старобрідські). На жаль, про цей хрест не збереглося жодної інформації. Ймовірно, що його фундувала вся Гаївська громада [10; 11]. Форма постаменту свідчить про походження пам'ятника з сер. XIX ст.

Пам'ятник являє собою металевий хрест, верх та рамена якого мають трилисте завершення. Прикріплена до хреста фігура Спасителя не має руки, оскільки в комуністичні часи верхню частину пам'ятника демонтували і перенесли на старобрідське кладовище, пошкодивши тим самим Розп'яття. Нижче прикріплений обрамлений вінком медальйон

з виступаючим на поверхні площини написом: «ПАМ'ЯТКА / ДАНОЇ СВОБОДИ / 3/15 МАЙ 1848.». Розп'яття розфарбоване в алюмінієвий та бронзовий кольори і вмонтоване в шоломоподібне завершення прямокутного кам'яного стовпа, поміщеного на квадратній пласкій кам'яній основі. Усі кам'яні частини пам'ятника побілені вапняним розчином. Пам'ятник оточений сучасною невисокою металевую огорожею.

№ 16. Хрест. За словами гаївчанки Володири Дацюк це був залізний хрест, який стояв над річкою Суховілкою в вербах, де зараз сільський стадіон, навпроти обійстя родини Демчуків. Пам'ятка була знищена під час створення колгоспу наприкінці 1940-х рр. [4].

№ 17. Межовий хрест. «Хрест коло Столяра». Знаходився на полі За Гаєм в кінці Федикової вулиці за колишнім обійстям селянина Івана Герасимчука на прізвисько Гаван (перед ним там жила родина Столярів [16]) при дорозі на Салашку (крайня південно-східна точка села). Позначений на карті 1885 р. [2]. За словами Марії Чорнобай: «До 1949 р. в полі за Гаваном стояв кіпець з високим хрестом. Туди ходили церковні процесії, і там відправлялись богослужіння. Навіть після знищення хреста та насипу на те місце продовжували приходити церковні процесії. Коли ж комуністи питались священика, чому люди туди ходять, адже там нічого немає, той відповідав: – Ми ходимо туди молитись до Бога, а не до знаку» [16].

№ 18. Стела з хрестом. (Фото 13) Знаходиться в центрі Гаїв Старобрідських навпроти будинку «Просвіти». Старий пам'ятник в часи міжвоєнної Польщі поставив селянин Семен Головатюк. В радянські часи його зруйнували. Кошти на відновлення пам'ятки дала племінниця Семена Головатюка Янка Демчук (Мединьова), донька Йосипа Демчука (Мединя), яка проживає у США, а виготовленням та встановленням нової фігури опікувалась донька Семена Головатюка Володимира Дацюк [4].

Пам'ятка виконана з бетону і поставлена на стару двоярусну кам'яну основу у формі пласких, квадратних плит. Являє собою поміщену на трьохярусній сучасній основі стелу, увінчану латинським хрестом на двохярусній підставці з випуклим рельєфом розп'ятого Спасителя. Нижній ярус сучасної основи у формі пласкої, квадратної плити, середній – у фор-

мі невисокого, приземистого прямокутника зі зрізаним завершенням, верхній – у формі прямокутного блока зі зрізаним завершенням. Стела з пірамідальним завершенням, яке переходить в прямокутну підставку для хреста. На фронтальній стороні стели зображені латинський хрест та випуклий рельєф погруддя Ісуса Христа в терновому вінку, пофарбований в алюмінієвий колір. У Володимирі Дацюк вдома зберігається металева табличка, яка мала бути поміщена на середньому ярусі фігури. На табличці вирізьблений напис: «На славу Господню / від Демчук Янки / Головатюка Семена / 1993 р.».

№ 19. Символічна могила. (Фото 14) Зна-

ходиться в центрі Гаїв Старобридських навпроти будинку «Просвіти», поруч стели з хрестом, фундованої Янкою Демчук. Первісну могилу насипали та поставили на ній високий хрест ще в часи міжвоєнної Польщі, в пам'ять героїв Крут. Польська влада, а згодом і більшовики руйнували її не один раз, але могилу відновлювали знову і знову. – *Бувало йдеши зранку – згадує Марія Чорнобай – могила стоїть, а після обіду її немає* [16]. У 1941 р. могилу знову насипали, але вже в пам'ять односельчан, які загинули в 1941 р. в тюрмі на Лонцького у Львові [9]. Сучасна могила була насипана на поч. 1990-х рр. Високий дерев'яний хрест виготовив художник Ігор Стасюк [10; 11].

На штучно насипаній могилі, на верх якої ведуть бетонні сходи, поміщений декоративної роботи високий, пофарбований в корич-

невий колір, дерев'яний хрест, в центрі якого прикріплено табличку. На жаль, напис на ній є вже нечитабельним. Біля основи могили, обабіч алеї, яка веде до неї, встановлено дві мармурові стели. На стелі з лівого боку під зображенням тризуба є напис: «Односельці які загинули / в лавах Української / повстанської армії / 1942-1952 рр. / Галандюк Павло 1923-1944 / Гром'як Амброзій 1922-1948 / Гарасимчук Василь 1925-1944 / Діжак Євстахія 1923-1946 / Кушпета Григорій 1918-1944 / Кушпета Ярослав 1923-1945 / Кушпета Йосип 1921-1946 / Кушпета Андрій 1929-1946 / Корчак Дмитро 1926-1944 / Ковальчук Григорій 1921-1945 / Ковальчук Володимир 1925-1945 / Камінський Василь 1924-1945 / Камінський Арсен 1926-1951 / Котельницький Степан 1922-1945 / Пушка Іван 1918-1946 / Рудакевич Богдан 1925-1946 / Соколовський Петро 1919-1946 / Стефанишин Михайло 1919-1943 / / Федик Михайло 1922-1949 / Чорнобай Данило 1922-1945 / Чорнобай Василь 1928-1947 / Шаповалик Степан 1926-1946 / Слава Героям!» На стелі з правого боку під зображенням тризуба слідує напис: «Односельці які загинули / в тюрмах і концтаборах / 1939-1952 рр. / 1. Галандюк Леонід / 2. Шаповалик Микола / 3. Кушпета Ярослав / 4. Камінський Іван / 5. Ковальчук Амброзій / 6. Денис Яків / 7. Косой Леонід / 8. Чорнобай Антоніна / 9. Федик Іван / 10. Головатюк Андрій / 11. Вихрист Зеновія / 12. Гнатюк Дмитро / 13. Ковальчук Микола / 14. Заяць Антон / Слава Героям!» Сама ж алея з обох боків прикрашена чотирма електричними ліхтарями. Могилу довкола оперізує підвісний залізний ланцюг. Ліхтарі та ланцюг пофарбовані в національні кольори.

№ 20. Фігура Ісус Христос з апостолами Петром та Павлом. (Фото 15) Знаходиться на цвинтарі на південний-схід від церкви. Пам'ятник, різьблений з каменю, являє собою скульптурну композицію «Ісус Христос з апостолами Петром та Павлом» на прямокутній підставці. Спаситель зображений з руками складеними на грудях, апостол Петро з ключами від церкви, апостол Павло з книгою та мечем – знаряддям своєї мученицької смерті. Фігури апостолів на третину менші від фігури Спасителя. Прямокутний постамент, поміщений на ледь помітній пласкій квадратній основі, складається з двох частин. Нижня частина постаменту у формі пря-

мокутного приземистого блока з профільованим завершенням, в зв'язку із загрозою руйнації оперезана металевим кріпленням. На фронтальній стороні нижньої частини постаменту наявний різьблений в глибину напис: «СІА ФІГҀРА СОВАРҀЖІА / ЗАСТАРАНІЕМ ОНОФРА / Н ДОМНІКІ КОТЕЛНІЦКІХ». З правого торця на цьому ж ярусі: «Д. І. ЮЛІА. 186...». Верхня частина постаменту у формі прямокутного блока, оперезаного вгорі фризом. На її фронтальній стороні в прямокутній, з дзвоноподібним завершенням, ніші зображено випуклий рельєф св. Онуфрія, підписаний: «СҀІЙ, ОНУФРІЙ». З правого торця аналогічне, вкрите поліхромією, зображення св. Тимотея, підписане: «СҀІЙ ТІМОФЕЙ», з лівого торця – св. Домініції, підписане: «СҀІАА ДОМНІКІА», з тилу – св. Миколая, підписане: «СҀІЙ ОЦЬ НИКОЛАЙ». Постамент накритий масивною пласкою прямокутною плитою, яка переходить в профільований карниз.

Про цю фігуру існує цікава бувальщина. Одного разу, коли жінки сиділи біля магазину, один незнайомий чоловік прямо пішов на цвинтар. Коли він повертався назад жінки запитали його, що він там шукав. Незнайомець російською мовою відказав: – Там у вас на кладбище есть Онуфрий, он спас мне жизнь. Во время войны, когда шла перестрелка, я спрятался за него, а пуля попала прямо в памятник [16]. І дійсно з лівого боку від зображення св. Онуфрія добре видно слід від кулі.

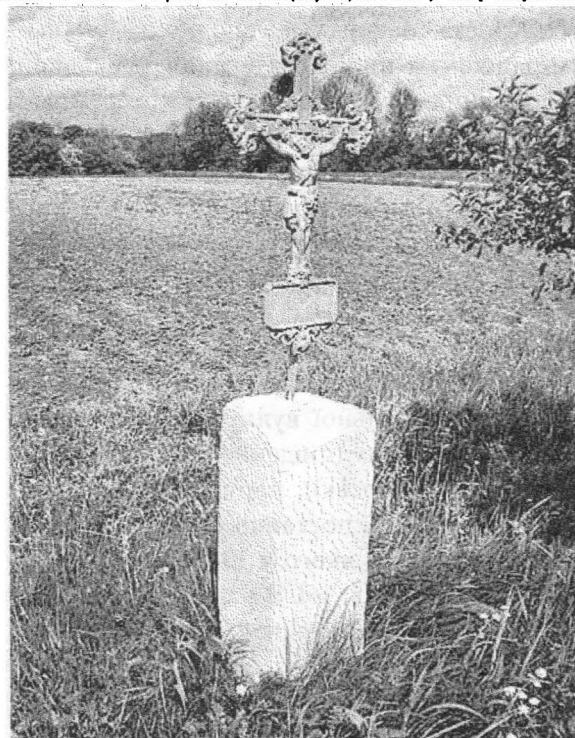
№ 21. Фігура Хрещення Ісуса Іваном Хрестителем. (Фото 16) Знаходиться на цвинтарі на північний захід від церкви. Враховуючи те, що фігура стоїть на певній віддалі від решти пам'ятників, логічним буде вважати, що біля неї в свій час міг відбуватися щорічний обряд Йорданського Водосвяття.

Пам'ятка різьблена з каменю, являє собою скульптурну композицію «Хрещення Ісуса Іваном Хрестителем» («Йордань»). Спаситель зображений, стоячи на колінах у воді, з руками складеними на грудях, поруч – зліва – одягнений у довгі шати на березі стоїть Іван Хреститель, який здійснює обряд хрещення. Прямокутний постамент складається з двох частин. Нижня частина постаменту у формі прямокутного приземистого блока з профільованим завершенням. Верхня – у формі прямокутного блока, оперезаного вгорі фризом. На його фронтальній стороні у внутрішньому прямокутному полі наявний різьбле-

ний в глибину напис: «ФҀНДАТОРҀ / ВАСИЛІЙ / КҀШПЕТА / СОЖЕНОУ / СВОЕУ / АННЮ. /

Д 1 ОКТОВРНА / 1863.». Постамент накритий масивною пласкою прямокутною плитою, яка переходить в профільований карниз.

№ 22. Фігура Діви Марії. (Фото 17) Кам'яна, вкрита поліхромією фігура Діви Марії, виконана у стилі неорококо (к. XIX – поч. XX ст.). Знаходилась у церкві на хорах, але після ремонту храму в 2005-2006 рр. її перенесли на церковне подвір'я, де помістили в збудованій з білої цегли півциркульній, перекритій

бляхою, спеціальною ніші (навпроти притвору храму) [4; 5]. Фігуру освятили на Покрову 14 жовтня 2006 р. під час відзначення 170-річчя будівництва церкви [21, с.1].

№ 23. Пам'ятний хрест. (Фото 18) Знаходиться в західній частині цвинтаря. Викотвлений з дерева. До пам'ятки прикріплено лите чавунне, пофарбоване в бронзовий колір, Розп'яття к. XIX – поч. XX ст., декороване рослинним орнаментом, в центрі якого зображена аббревіатура: «I.N.R.I.». Нижче наявній фігура розп'ятого Спасителя та прямокутна, зі зрізаними кутами, табличка для напису. Розп'яття накрите дугоподібним бляшаним дашком. Скоріш за все, це Соборний хрест, посвячений на означення території цвинтаря.

№ 24. Пам'ятний хрест. (Фото 19) Знахо-

диться поруч дзвіниці навпроти притвору церкви. Виготовлений з дерева, полакований і встановлений на бетонній двоступінчастій основі. Верх та рамена хреста прикрашені кулеподібними фігурами. На пам'ятці поміщено металеву, пофарбовану в алюмінієвий колір фігуру розп'ятого Ісуса Христа. Посвячений 14 жовтня 2006 р. на честь відзначення 170-річчя будівництва церкви [27, с.1].

№ 25. Пам'ятний хрест. (Фото 20) Знаходиться з південного боку від церкви. Виготовлений з дерева, пофарбований в коричневий колір. На пам'ятці поміщено металеву, пофарбовану в алюмінієвий колір фігуру розп'ятого Ісуса Христа, накриту дугоподібним бляшаним дашком, а нижче металевий медальйон з зображенням св. Володимира з хрестом, написом: «988 / 1988» та легендою: «1000-ліття хрещення Київської Русі Володимир».

№ 26. Пам'ятний хрест. (Фото 21) Знаходиться з південного боку від церкви. Виготовлений з дерева, пофарбований в оранжевий колір.

№ 27. Стела з хрестом. (Фото 22) Знаходиться в частині села під назвою За Церква на стику Центральної вулиці та вулиці, що веде на Терлеччину (південно-східна частина села Гаї Старобридські), поруч обійстя родини Кушніренків. Її поставив селянин Степан Ковальчук (Галас), якого у 1945 або у 1946 р. вивезли на Сибір [5; 16]. В радянські часи фігура була зруйнована, однак, за незалежності її відновили.

Пам'ятник виконаний з бетону, пофарбований в блідо-голубий колір. Являє собою встановлену на трьохярусній основі стелу, увінчану латинським хрестом на двохярусній підставці з випуклим рельєфом розп'ятого Спасителя. Нижній ярус основи у формі пласкої квадратної плити, походить від попереднього пам'ятника, середній – у формі невисокого приземистого прямокутника зі зрізаним завершенням, верхній – у формі прямокутного блока зі зрізаним завершенням. Стела з пірамідальним завершенням, яке переходить в прямокутну підставку для хреста. На фронтальній стороні стели зображені православний хрест (із скісною нижньою поперечкою) та заглиблений напис: «Христу твоему / поклоняєсь / владико і святе / воскресеніє / твоє / славим / від громади / села гаї / 1993 р».

№ 28. Хрест. (Фото 23) Знаходиться в частині села під назвою За Церква при централь-

ній вулиці на колишньому обійстю родини Півтораків. Фундували її у 2000 р. селянин Володимир (Владко) Півторак та його дружина Євгенія (з дому Чорнобай), можливо, через те, що в свій час у цього подружжя померла дитина – дівчинка Оля [16]. Пам'ятник виконаний з бетону, побілений вапняним розчином. Являє собою латинський хрест на двохярусній підставці. В середині хреста зображений пофарбований в алюмінієвий колір випуклий рельєф розп'ятого Спасителя. Поміщений на чотирьохярусній ступінчастій основі, споруджений з пласких квадратних плит, прямокутний постамент складається з двох частин. Нижня частина у формі квадратного блока з профільованим завершенням. Верхня – у формі прямокутного блока. На його фронтальній стороні прикріплено квадратну металеву табличку з написом: «пам'ятник / встановлено на славу / Різдва Христового / 2000 року Божого / фундатори / Півторак Володимир / і Євгенія». Над нею вмурована еліпсоподібна металева пластина, на якій емаллю зображено момент відвідин Христа пастухами. Марія та пастух, що підносить дари дитині, одягнені в гуцульські строї. З правого боку стоїть св. Йосиф. З фронтальної сторони пам'ятника у верхньому четвертому ярусі основи влаштована спеціальна ніша для квітів. Пам'ятник оточений високою дротяною сіткою та бетоною огорожею.

№ 29. Хрест. (Фото 24) Знаходиться в середині Кута – частині За Церкви, де три вулиці, з'єднуючись в одне ціле, творять незаселену ділянку у формі трикутника. Фундаторами пам'ятки були Антон та Олександра Кушпети. Це подружжя довго не мало потомства, тому, коли у них народилась дитина, офірували хрест Богові. Антон в часи Першої світової війни загинув у концтаборі Талергоф. В радянський період пам'ятка була зрушена з місця, але люди її перевезли на кладовище. У 1990 р. хрест повернули на старе місце [14; 19].

Пам'ятник різьблений з каменю, побілений вапняним розчином. Являє собою латинський хрест на підставці. В горі хреста зображений розгорнутий сувій з аббревіатурою: «І Н / Ц І» (Ісус Назарей / цар іудеїв). Нижче пофарбований в бронзовий колір випуклий рельєф розп'ятого Спасителя. Двохярусний постамент встановлений на пласкій квадратній основі. Нижня частина постаменту у формі

квадратного блока зі зрізаним завершенням. На його фронтальній стороні наявний різь-

блений в глибину напис: «Фундатори Кш-

пета / АНТОН и жена / АЛЕКСАНДРА / р. 1884». Верхня – у формі прямокутного блока. На його фронтальній стороні в прямокутній, зі завершенням у формі лука, ніші зображено плаский рельєф Матері Божої, підписаний: «БЖА МАТЕРЬ». З правого торця аналогічне зображення Антонія Великого (Печерського), підписане: «В. АНТОН». З лівого – св. Олек-

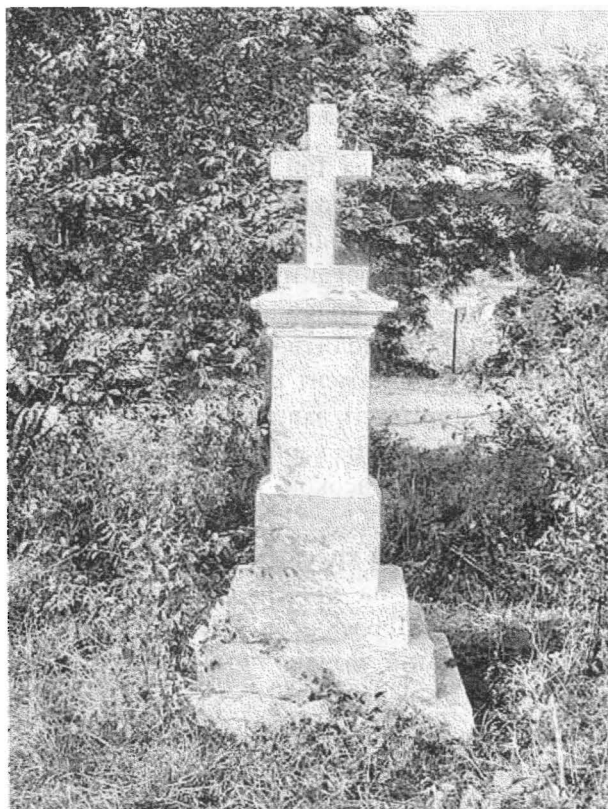
сандри, підписане: «С. АЛЕКСАН / ДРІА». Верх постаменту накритий двома квадратними плитами. Нижня ширша від верхньої, з переходом в профільований карниз. Верхня за розмірами тотожна постаменту. Хрест оточено невисокою металевою огорожею, на якій прикріплена квадратна металева табличка з написом: «відновлено / 9-V-1990».

№ 30. **Межовий хрест.** (Фото 25) Знаходиться в крайній східній точці Гаїв Старобридських на Терлеччині (Коло Горбала) на горі родини Мартинюків, поруч неіснуючої тепер дороги, яка повз урочище За Млином вела до роздоріжжя Гаї Старобридські – Гаї Дітковецькі, Старі Броди – Підкамінь. Фігуру ще в австрійські часи фундував селянин на прізвище Галандюк [13]. До сьогодні збереглась кам'яна двоюрисна, побілена вапняним розчином, основа у формі квадратних блоків, на яку поставили виготовлене з металевих труб, пофарбоване в алюмінієвий колір, Розп'яття. Верх та рамена хреста оздоблені трьома круглими барабанами з шипами, пофарбованими в українські національні кольори, а до його середини прикріплена фігура розп'ятого Спасителя. На металевому, пірамідальному кріпленні Розп'яття вирізьблено напис: «хрест / поставлений / 1985 р.».

№ 31. **Хрест на роздоріжжі.** Позначений на карті 1885 р. [2] та карті Юліана Чорнія [1]. Знаходився на роздоріжжі Гаї Старобридські – Гаї Дітковецькі, Старі Броди – Підкамінь. Цей (скоріше за все) хрест відносився до Криничок – найвіддаленішого присілку Гаїв Старобридських, який межує з селом Гаї Дітковецькі.

№ 32. **Фігура Свята Сім'я.** (Фото 26) Прозвана в народі Мотрина (Мотина, Моцина) фігура. Знаходиться на сільському кладовищі на Терлеччині на могилі її фундаторки Матро-

ни Чорнобай. Ця жінка була заможною, мала багато землі, але не мала ні чоловіка, ні дітей. Мотря була дуже побожна жінка, вона фундувала дзвін для церкви (правда, невідомо чи він зберігся чи його забрали німецькі солдати). Мотрона Чорнобай померла від тифу недовзі після Другої світової війни. Первісно пам'ятник стояв збоку центральної вулиці на вигоні (теперішньому стадіоні), який знаходиться між плебанією та будинком «Просвіти». Згодом поруч поставили трансформаторну будку, через що пам'ятка отримала свою другу назву «Фігура під станцією» [8; 12; 16]. Ще будучи на своєму місці, пам'ятка зазнала

часткової руйнації. Діти, які пасли тут худобу, стріляли в неї ключами [17] (металевими трубками, які наповнювали порохом або сіркою і кидали ними об постамент). Далі фігуру скинули у рів. Селяни Василь Чорнобай та Йосип Заяць завезли її на кладовище і поставили на могилі Мотрі [16].

Фігура різьблена з каменю, являє собою скульптурну композицію «Свята сім'я», поміщену на підставці. Марія, Йосиф та Ісус зображені під час подорожі в Єрусалим. Двохюрисний постамент поміщений на пласкій квадратній основі. Нижня частина постаменту – у формі квадратного блока. На його фронтальній стороні наявний різьблений в

глибину напис: «Фундаторка / Матрона

Чорнобай / 1907». Верхня частина – у формі прямокутного блока. На його фронтальній стороні в прямокутній зі завершенням у формі лука ніші зображено плаский рельєф св. Миколая зі слідами поліхромії. З лівого торця подібне зображення св. Петра з ключами церкви, з правого торця – св. Матрони. Враховуючи те, що зображення св. Матрони є доволі цікавим, слід сказати кілька слів про цю християнську подвижницю. З періоду давнього християнства відомі дві святі з таким іменем – св. Мучениця Матрона Солунська (II ст. н.е.) [25] та св. Матрона Царгородська (422-522), яка і була небесною покровителькою Матрони Чорнобай. Про це свідчить іконографія святої. Старший вік – Матрона Царгородська прожила 100 років, чернече вбрання – свята була ігуменею жіночого монастиря в Константинополі, посудини причеплені до поясу – подвижниця мала дар зцілення молитвою [22; 24]. (Фото 27) Постамент накритий плитою зі зрізаним завершенням та профільованим карнизом. Фігура оточена невисокою кованою огорожею поч. XX ст.

№ 33. Пам'ятний хрест. (Фото 28) Знаходиться на сільському кладовищі на Терлеччині. На штучно насипаній могилі поміщений високий дерев'яний хрест пофарбований в коричневий колір, до нього прикріплено бляшану табличку, поміщену в рамку, з ледь читабельним написом: «українським / січовим / стрільцям» та зображенням тризуба.

№ 34. Соборний хрест. (Фото 29) Знаходиться на сільському кладовищі на Терлеччині. Пам'ятка являє собою Соборний хрест, посвячений на означення нової (північної) території кладовища. Хрест виконано з залізних труб різного діаметру (вгорі вужчого, з низу ширшого), пофарбовано в чорний колір та встановлено на бетонну квадратну основу. Верх та рамена хреста завершені трьома кільцями. В центрі – «Gloria» у вигляді 12-

ти стріл, нижче прикріплена фігура розп'ятого Христа, пофарбована в алюмінієвий колір.

№ 35. Пам'ятний знак. (Фото 30) Наприкінці слід згадати про нетиповий для нашої теми пам'ятник, який знаходиться з правого боку від головного тепер в'їзду на Гаї Старобридські зі сторони бурку чи парцеляції або по сучасному траси Броди – Тернопіль. Він був споруджений у 1967 р. в 50-ту річницю, як тоді було прийнято казати, Великого Жовтня. Звичайно, що місце розташування пам'ятника було вибрано в суто ідеологічних цілях. Та і присвячений він був тим людям, які своїми діями захищали ту владу, що і понищила більшість пам'яток, про які ми ведемо тут мову. Однак історія залишається історією і від неї нікуди не подінешся, тому подаємо опис цієї

природно занедбаній пам'ятки соцреалізму.

Монумент являє собою високий обеліск, на верху, якого зображено п'ятикутну зірку. Пам'ятник поставлений на трьохступінчастій основі у формі пласких квадратних плит,

остання з яких має зрізане завершення. На обеліску наявна прямокутна табличка з написом: «1917 ★ 1967 / пам'яті тих, які загинули за / встановлення радянської влади / Партика Йосип Миколайович / Ковальчук Михайло Павлович / Цісецький Микола Михайлович / Топілко Михайло Степанович / Демчук Полікарп Іванович / Мельник Олександр Опанасович / Чучман Іван Лук'янович / Бойко Микола Васильович / Рак Дарія Микитівна / Гаврилюк Володимир Митрофанов. / Вічна їм слава».

***

Отож, ми завершили нашу мандрівку, можливо на перший погляд не дуже примітним, однак багатим на пам'ятні знаки селом Гаї Старобрудські. На завершення хотілось би зробити кілька узагальнюючих висновків стосовно проведеного дослідження. Загалом було виявлено 35 пам'ятних знаків або ж інформацію про них. На сьогоднішній день втраченими можна рахувати приблизно 7 об'єктів, серед яких 5 пам'ятних хрестів, одна могила з хрестом і один невідомий знак. Загальна кількість – 28 існуючих пам'яток. З них переважають хрести – 16. Це чотири литі з чавуну чи заліза Розп'яття к. ХІХ – поч. ХХ ст. на кам'яних або дерев'яних підставах, два кам'яні Розп'яття того ж періоду, а також 10 сучасних хрестів виготовлених з дерева, заліза та бетону. До цього різновиду пам'ятників слід додати три ідентичні сучасні стели з хрестами. Залишилась нижня частина постаменту від зруйнованого хреста. Фігур нараховується п'ять – Ісус Христос з апостолами Петром та Павлом (1860-ті), Хрещення Ісуса Іваном Хрестителем (1863), Свята Сім'я (1907), Діви Марії (к. ХІХ – поч. ХХ ст.), Матері Божої (2008). Зберігся фрагмент не перенесеного на кладовище надгробного пам'ятника пер. пол. ХХ ст., капличка поч. ХХ ст. і обеліск радянської епохи (1967). В плані протиставлення давнини та сучасності старих пам'ятників або частин від них залишилось 14, нових було встановлено також 14.

В історичному відношенні найбільш цінним є Розп'яття на кам'яному стовпі (сер. ХІХ ст.) (№ 15) освячене в пам'ять про скасування панщини у 1848 р. біля обійстя родини Чорнобаїв. В мистецькому плані, однозначно варті уваги фігури Ісус Христос з апостолами Пе-

тром та Павлом (№ 20), Хрещення Ісуса Іваном Хрестителем (№21), Діви Марії (№ 22) на цвинтарі біля церкви та фігура Свята Сім'я (Мотрина фігура) (№ 32) на сільському кладовищі на Терлеччині.

Цікаво, що у випадку Гаїв Старобрудських зустрічаємось з п'ятьма межовими хрестами, встановленими у свій час майже зі всіх сторін при вході у село. Вони виконували функцію оберегів населеного пункту. Зараз дороги змінилися і про призначення трьох з п'яти наявних до сих пір пам'ятників мало хто здогадується. Хрести-обереги, які ще й зараз виконують свої функції, на Брудщині зустрічаємо при трьох в'їздах в село Батьків. Важливо, що всі три пам'ятники Батькова виготовлені заново і встановлені за незалежної України.

На щастя, було виявлено імена фундаторів більшості досліджуваних нами меморіальних пам'яток, причини їх встановлення, а також пов'язані з ними легенди. Стосовно інформаторів слід зробити суттєве зауваження – найбільше даних про той чи інший об'єкт вдалось роздобути не стільки від старожилів, як від людей, які проживають біля нього.

Попри зібраний завдяки спогадам багатьох інформантів доволі таки поважний об'єм даних про пам'ятки, автори свідомі того, що досліджувана тема і надалі залишається далеко не вичерпаною. Тому будемо щиро вдячні тим, хто зможе чимось доповнити чи поправити нашу працю.

Гадаємо, сільській громаді потрібно поставити питання про відновлення фігури, залишки якої знаходяться на обійсті Софії Камінської.

Джерела та література:

Карти

1. Копія карти-схеми Старих Бродів, виготовленої Юліаном Чорнієм у 1953 р. // Зберігається в Бродівському історико-краєзнавчому музеї.
2. Копія топографічної (військової) карти Бродівського повіту, 1885 р. // Зберігається в Бродівському історико-краєзнавчому музеї.

Інформанти

3. Записано у вересні 2008 р. в Гром'яка Григорія Миколайовича, 1937 р.н., жителя села

Гаї Старобридські.

4. Записано у травні 2008 р. в Дацюк (Головатюк) Володимири Якимівни, 1935 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

5. Записано у травні 2008 р. в Демчук (Фандич) Зеновії Василівни, 1929 р.н., жительки сіл Гаї Дітковецькі до 1962 р. та Гаї Старобридські з 1962 р.

6. Записано у травні 2008 р. в Камінської (Безрукої) Софії Миронівни, 1923 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

7. Записано у серпні 2008 р. в Клим (Гром'як) Ольги Іванівни, 1927 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

8. Записано у травні 2008 р. в Климчука Євгена Григоровича, 1928 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

9. Записано у травні 2008 р. в Ковальчука Григорія Антоновича, 1925 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

10. Записано у травні 2008 р. в Котельницького Євгена Антоновича, 1939 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

11. Записано у травні 2008 р. в Котельницької (Заяць) Люби Іванівни, 1944 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

12. Записано у травні 2008 р. в Кушпети Данила Яковича, 1928 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

13. Записано у травні 2008 р. в Мартинюк (Рип'янської) Ольги Кирилівни, 1925 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

14. Записано у травні 2008 р. в Молінської (Кушпети) Ірини Іванівни, 1924 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

15. Записано у травні 2008 р. в Ремешила Івана Романовича, 1975 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

16. Записано у травні, серпні, листопаді 2008 р. в Чорнобай (Мартинюк) Марії Методіївни, 1927 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

17. Записано у травні, листопаді 2008 р. в Швайки (Гнатюк) Йосифи Василівни, 1917 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

18. Записано у травні 2008 р. в Швайки Степана Ільковича, 1953 р.н., жителя села Гаї Старобридські.

19. Записано у травні 2008 р. в Щирби (Вихрист) Марії Миколаївни, 1924 р.н., жительки села Гаї Старобридські.

Література

20. Макар В. Скрижалі історії // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 1. – (Матеріали другої краєзнавчої конференції, 18 квітня 2008 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2008. – С.66-71.

21. Швайка О. Церкві в Гаях – 170 // Голос відродження. – № 90 (1771). – Броди. 31 жовтня 2006. – С.1.

22. 22 листопада – день пам'яті преподобної Матрони [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://orthodoxy.org.ua/ru/node/4434>

23. Прес-служба ЛОО ВО «Свобода» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.lviv.vosvoboda.info/dokument005188.html>

24. Свята Матрона [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/prayer5/prayer3/22.11.2007/>

25. Свята Матрона Солунська, 9 квітня [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.saintjosaphat.org.ua/kalendar/gccalendar/4/pokrovytel/>

Андрій КУКУРУДЗА

МОНАСТИРСЬКЕ ПИТАННЯ НА ВОЛИНСЬКОМУ ЄПАРХІАЛЬНОМУ З'ЇЗДІ 1921 РОКУ

Православ'я на Волині поч. 20-х рр. ХХ ст. опинилося за особливих умов. Війни та зміна кордонів, завдали ударів по конфесійній карті регіону, перенісши православ'я на державному рівні до упосліджених позицій в порівнянні з католицизмом. Одночасно евакуація церковних інституцій частини населення та їх повоєнне повернення як і безпосередність бойових дій на Волині внесли шарварок до внутрішнього стану самої православної церкви. В подоланні труднощів, які виникли, найефективнішим заходом став Волинський єпархіяльний з'їзд у Почаєві 3-10 жовтня 1921 р., який зумів репрезентувати настрої населення та позицію духовенства щодо подальшого розвитку єпархії у новому десятилітті [2, 54]. Особливої уваги серед проблематики вказаного заходу заслуговує монастирське питання для чого є низка підстав. По-перше, волинські монастирі на чолі з Почаївською Лаврою були для єпархії важливою економічною опорою найперше як власник великих земель, яку важко переоцінити. По-друге, в монастирях зосереджувався значний відсоток складу церкви в особі чернецтва та впливового духовного керівництва – ігуменів та архимандритів. По-третє, за часів безладу, який виник через політичне роз'єднання єпархії на західну та східну Волинь та відсутність керуючого єпископа, питання ієрархічної субординації стали суттєво порушуватись, а вплив окремих монастирів значно зріс. Тож з'ясування особливостей розвитку монастирського життя початку 20-х років ХХ ст. є завданням цієї статті.

У 1921 році на Західній Волині в центрі подій опинилися Володимир-Волинський, Дерманський, Дубенський, Загорівський, Зимнівський, Корецький, Мілецький монастирі та Почаївська Лавра. Саме розгляд їхнього становища став предметом обговорення секції № 4 Волинського єпархіяльного зібрання,

яка відповідала за розгляд справ монастирів єпархії та підготовки матеріалів для його пленуму [1, 124]. Під час затвердження програми з'їзду учасниками було визначено, що до найважливіших питань розвитку монастирів належать їх «матеріальний стан, забезпечення ґрунтами, притягнення їх до громадського життя, монашеська дисципліна [2, 55]». Робота секції розпочалася відразу в день відкриття з'їзду під головуванням намісника Почаївської Лаври архимандрита Дамаскіна. Хоч із записаних до складу Секції 34 делегатів, присутніми було лише 10, проте головуючий все одно запропонував для початку з'ясувати кількість вцілілих на Волині монастирів та їх стан [1, 124].

Делегат від монастирів Західної Волині доповідав, що монастирі Володимир Волинський та Мілецький переживали важку кризу, від якої їх могло врятувати тільки збереження ґрунтів. Благочинний жіночих монастирів архимандрит Паїсій доповів, що землі Зимненського монастиря захоплені колоністами, а будинки – населенням, яке повернулось із евакуації. З монастиря фактично зберігся тільки храм при якому жив один ієромонах. Паїсій також повідомив, що в Дерманському монастирі склад братії дуже малий і що його не вистачає навіть для діяльності монастиря, натомість в Корецькому монастирі налічувалось до 100 насельниць, але також був важкий матеріальний стан [1, 124-124 зв.].

Архимандрит Дамаскін доповів, що поступово відновлюється Дубенський чоловічий монастир який дуже потерпів під час війни. В ньому проводилось відновлення економічного стану та складу ченців [1, 124 зв.].

На запитання голови про те, яких заходів необхідно вживати для економічного зміцнення монастирів та їх залюднення, делегати висловлювались про необхідність поживавлення діяльності монастирів на загально-церков-

ній ниві. Зокрема висловлювалась думка про те, що бажано повідкривати «при монастирях школи церковного типу, де б діти населення, які не мають змоги вчитися через ті або інші причини в існуючих школах, були би прийняті до цих, як рівно було б прийнято лишившийся без посад педагогічний персонал [1, 125]».

Архимандрит Паїсій заявляв під час обговорення, що деякі з настоятелів монастирів розпоряджаються ними як своєю власністю і що при такому стані речей ані піднесення монастирів, ані виявлення ними добродійности неможливо. Відповідно учасники засідання секції вирішили просити Преосвященнішого владу накласти сувору кару на настоятелів, які беззвітно розпоряджаються монастирським майном і провадити самі пильні слідства про кожний такий факт. Таким чином, учасники праці секції зуміли розглянути визначені програмою питання та підготувати рекомендації для рішень З'їзду [1, 126].

Під час роботи пленуму 8 жовтня 1921 р. голова секції по монастирях ще раз доповідав конкретну інформацію про стан всіх діючих волинських монастирів [1, 111].

На основі прослуханих положень З'їздом було ухвалено: просити єпископа, щоб він вніс до уряду прохання про залишення Володимирському та Мілецькому монастирям їх власної землі й доручити благочинному виявити всі причини та вказати засоби для підтримки вищезазначених монастирів, прохати єпископа, щоб він підніс свій голос для захисту монастиря як власності православної Волині, ніколи не бувшої католицькою, відчинити в Дерманському монастирі 2-х річну школу по підготовці дяків для східних повітів Волині з тим, щоб вони були підготовлені до боротьби зі штундою, організувати та відкрити компетентними людьми в Корецькому монастирі майстерні з виготовлення риз для всієї єпархії та повідомити єпархіальне управління про результати організації. В порожніх приміщеннях організувати чотирикласну школу. Окрім цього, духовенство мало звернутися до влади про звільнення приміщення Дубенського чоловічого монастиря для облаштування там дитячого притулку [1, 111 зв.].

З питання тяжкого становища монастирів взагалі та їх участі в діяльності на загальноцерковній ниві З'їздом була винесена така постановка: «Відкрити школу для підготовки дя-

ків в Західних повітах Волині, притулок-школу для дітей сиріт без різниці громадянського стану в Мілецькому монастирі для чого провести одноденний збір коштів по всій єпархії, вважаючи на тяжкий стан монастиря, дозволити при монастирі влаштувати крамницю церковних річей для західних повітів Волині».

Ще під час праці секції одним делегатом була висловлена побажання, щоб монастирі брали витрати на духовну освіту на свій рахунок [1, 125]. У зв'язку з цим пленумом було ухвалено: „після відновлення зруйнованого господарства монастирів оподаткувати їх по десятичним податком на користь бідних учнів та заснувати кілька стипендій в духовній семінарії й при школі дяків [1, 111 зв.]”. Також в секції [1, 125 зв.], а згодом і на пленумі з питання про забезпечення монастирів ґрунтами та садибами було з'ясовано: «що всі монастирі за винятком ревіндіційованих Загорівського й Дубенського, а також і Зімнінського, од якого колоністами поляками захоплена земля, – знаходяться в попередньому стані такому ж як і до війни [1, 112]. Були спроби з боку влади залишити Лаврі тільки 33 десятини, але після прохань Лаврі залишено 200 десятин. Почаївській Лаврі і Загаєцькому монастирю були вручені оповістки Кремінецького наддавчого земельного Комітету про прийняття належних ним ґрунтів на підставі закону від 17 грудня 1920 р. у власність держави, при тому оповіщено, що залишається в користування монастирям по 33 десятини. Внаслідок прохання Лаври за останній час площу, яка залишається монастирю, збільшено до 200 десятин [1, 125 зв.]. З приводу цього ухвалено: «прохати Преосвященнішого єпископа аби було вжито заходів перед Урядом про залишення ґрунтів монастирських православним монастирям, яко маючих забезпечити потреби церковного життя Православної Церкви на Волині і взагалі в межах Польської держави».

По питанні, яку участь можуть приймати монастирі в громадському житті, ухвалено: „Покласти за обов'язок монастирів, які розташовані в містах і містечках, організувати місіонерські гуртки і аматорські гуртки для вивчення Святого Письма, провадження розмов і недільних читань. Вразі, коли немає відповідних помешкань – зимою в храмах, а літом на монастирському подвір'ї, користуючись членами таких гуртків для впровадження місіонерських розмов в селах, захоплених по-

шестю сектантства”.

Архімандрит Паїсій заявив, що деякі з настоятелів монастирів розпоряджаються ними, як своєю власністю, що перешкоджає підвищенню монастирів та їх добродійності. З приводу цього було прийнято наступну декларацію: „Прохати Преосвященнішого Владика накладати сувору кару на настоятелів, які безвідчутно розпоряджаються монастирським майном і провадити самі пильні слідства про кожний такий випадок [1, 112.]”.

В протоколі № 2 комісії № 4 були підготовлені для пленуму питання про дисципліну чернецтва [1, 127.]. На пленумі проблема зачепила багатьох делегатів. Архімандрит Никодим зауважував, що це питання досить окреслене монастирськими статутами і не потребує додаткових рішень, але ієромонах Тихон висловився за введення колективного органу управління монастирями при Єпископській Раді. Проте керівникам монастирів ідея не сподобалась. Зокрема архімандрит Паїсій вважав це зайвим і порадив дотримуватись старих монастирських традицій. Архимандрит Дамаскин зазначав, що виборне начальство в монастирях не може бути доцільним. Життя монахів в монастирі повинен контролювати благочинний. Що ж стосується дисципліни, то за нею мали наглядати настоятелі монастирів відповідно до власних повноважень. А нові приписи в умовах зруйнованого господарства, за відсутності грошей, персоналу та всього найнеобхіднішого нічого не зроблять як і попередні постанови 1919 та 1917 рр., які залишилися на папері. Священик пан-отець А. Абрамович додав, що насельники монастирів могли б робити для народу далеко більш ніж це було на ділі. Особливо в теперішні часи. Для своєї праці монахи могли б використовувати той час, коли до монастирів приходять віруючі, обслуговувати їх, задовольняючи їх духовні потреби, а у випадках залучати на допомогу і парафіяльне духовенство, не виходячи з монастиря. Священик Житинський зауважував, що замість випускати ченців з монастирів для підтримки нужденних (осиротілих сімей), краще повідкривати в округах спеціальні спілки, які б, виконуючи пастирські обов'язки в парафіях, де zostалися сироти, допомагали б їм.

З приводу всього вищезазначеного була оприлюднена резолюція: „Призначення монахів на парафії для зміцнення засад білого ду-

ховенства не бажано; коли це буває необхідно, то такі особи в їх парафіяльній діяльності повинні підлягати місцевому благочинному”.

Що до дисципліни делегатами була підтримана резолюція про те, що нових приписів про дисципліну складати не потрібно, оскільки й існуючих досить. Але одночасно покласти на обов'язок настоятелям пильно стежити за доброю поведінкою доручених їм обителів; тих ченців, які будуть порушувати дисципліну, по-батьківськи навчати, а у випадках непослуху застосовувати кари, ну а про тих, хто не виправлятиметься сповіщати єпископа [1, 112 зв.].

Щодо виготовлення необхідної церковної обрядової атрибутики було ухвалено: виготовлення церковних емкостей, антими́нсів, образів та інших церковних речей може бути організоване в Св. Почаївській Лаврі, а для західних повітів – при Мілецькому монастирі. Крім того, делегати вирішили офіційно просити владика вжити заходів перед владою, щоб утворено в Лаврі типографію й хромолітографію [1, 113.].

На зібранні також постало питання про розповсюдження своєї влади Почаївською Лаврою на сусідні парафії. Мову про це піднімали делегати протоієрей Туркевич та священник Бережець. Останній зокрема просив з'їзд роз'яснити, чому ієромонах сусіднього з його парафією Крижовського лаврського подвір'я простягає свою діяльність і на його володіння, для цього делегат просив уточнити межі парафії та компетенцію керівництва ними. Головуючий Діонісій відповів, що це питання необхідно вирішити на рівні єпархіального керівництва. Зі свого боку архімандрит Дамаскин пояснював, що всі сусідні до Лаври парафії потрапили до її підпорядкування за згодою селян через відсутність священиків. Але інший делегат св. Житинський знову розкритикував чернецтво, підкресливши, що парафії приписувались до Лаври через агітацію ченців та найбільше самого намісника архімандрита Дамаскина, через що й виникали конфлікти з сусідніми настоятелями. Виступи мало не призвели до особистої суперечки між сторонами, яку вдалося розв'язати лише суворим втручанням президії [1, 113 –113 зв.]. Цей випадок став не єдиним, який викликав незадоволення чернецтва та керівників монастирів, адже проросійське монашество недоброзичливо поставилось також до україні-

заційних кроків і навіть до зростання впливу єпископа Діонісія, проте воля останнього та підтримка священиків та мирян посприяли виробленню конструктивних рішень. За умов послаблення православної церковної мережі на Волині як від попередніх бойових дій Великої війни, так і від пізніших загарбницьких зазіхань російських більшовиків, поляків та католицького костелу, зменшення чисельності православного духівництва громадськість та біле духовенство на З'їзді 1921 р. визначили доцільним активне використання монастирів та їх насельників. Цим самим монастирі виконували свою роль фортець православ'я оскільки навіть після втрат за рахунок земель,

приміщень та кадрів могли суттєво допомогти у відбудові єпархії. Одночасно і монастирі потребували підтримки єпархіальної верхівки для захисту від зазіхань на своє майно. Саме ці важливі питання і вдалося узгодити на Волинському єпархіальному з'їзді.

Джерела та література:

1. Державний архів Тернопільської області, ф.148, оп.1, спр. 16.
2. Коротке описання Волинського єпархіального Зібрання представників духовенства і мирян 3 – 10 жовтня 1921 року в Почаївській Лаврі // *Православна Волинь*. – 1922. – № 1 – 4.

Юлія КУКУРУДЗА

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА НА РІВНЕНЩИНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 РОКИ

Питання функціонування різноманітних суспільних організацій та адміністративних структур в період німецького панування в Україні в силу радянських стереотипів про поголівну провину всього українського населення, яке опинилося в умовах окупації 1941 – 1944 р., залишаються недостатньо, або однобоко критично вивченими. В різній мірі це стосується багатьох регіонів України. Саме тому аспекти функціонування громадських органів охорони здоров'я на Рівненщині залишаються недостатньо знаними. Висвітлення цього складного питання і є завданням цієї статті.

Тиск окупаційної влади та небажання гітлерівців допустити формування значної та впливової української інтелігенції зокрема медичної спричинили ситуацію, коли за відсутності необхідних спеціалістів медиків виконання елементарних функцій медичної опіки для населення доводилося виконувати громадським активістам після проходження нетривалих курсів. Налагодження професійнішої підготовки медиків наштовхувалися на категоричні німецькі обмеження, які допускали існування тільки початкових шкіл, з окремими винятками для ремісництва та сільського господарства [6, 543]. Однією з сил, яка намагалась хоч якось замінити відсутність належної охорони здоров'я населення, стало відділення Українського Червоного Хреста. Ця організація стала національним виразником завдань міжнародного Червоного Хреста і вважалася продовжувачем справи Червоного Хреста заснованого в Києві в 1918 р. Його відкриття вважалось «Найважливішою... справою в ділянці Суспільної Опіки [9, 3]». Після наступу німецьких військ у Львові було відновлено його центральне відділення, осередки з'явилися також в Рівному та Києві [7, 3446]. Члени організації, окрім медичної допомоги населенню також нада-

вали усіляку допомогу військовополоненим, які перебували в жахливих умовах у трьох рівненських концтаборах. На чолі Українського Червоного Хреста в Рівному став лікар Микола Василів. До складу комісії увійшли представники від усіх організацій та інституцій області. Метою організації стало надання допомоги людям, які поверталися з евакуації, більшовицького заслання, звільненим з-під ув'язнення, а також тим, хто опинився в таборах полонених. Також здійснювалися заходи для створення станиць-нічлігів для звільнених з таборів полонених, які повертаються додому. Це мало допомогти цивільному населенню в боротьбі з недугами, які часто потрапляли до краю саме з полоненими. Крім того, Український Червоний Хрест мав займатися реєстрацією загублених під час війни родин і поодиноких осіб [9, 3]. Поява потужного центру організації в Окрузі спричинила швидку появу осередків Українського Червоного Хреста по всій Рівненщині: в Гощі, Костополі, Дубні та інших містах. Німецька влада мала свій погляд на діяльність Червоного Хреста в Україні. Зокрема, перебуваючи у Рівному в березні 1942 р. керівник відділу здоров'я в Райхсміністерстві для зайнятих теренів старший штабовий лікар Вегнер зазначав на зустрічі з українськими лікарями Генеральної округи Волині та Поділля: «Врешті колишній Червоний Хрест і подібні організації колишньої советської республіки Україна будуть під керівництвом німецького лікаря переведені на «Краєву Допомогу». Ці організації виконуватимуть завдання в рамках Міжнародної Ліги Червоного Хреста [13, 2]». Тобто німці розраховували і в цій гуманістичній структурі встановити свій повний контроль. Критикуючи радянську тенденційну заідеологізованість організації, вони, разом з тим, зовсім не бажали творення нової незалежної структури українців. Саме це згодом і спричинить кон-

флікт німецької адміністрації і Українського Червоного Хреста. Відвідуючи Україну в кінці літа 1942 р. Президент Німецького Червоного Хреста генерал-лейтенант зброї СС, професор-лікар фон Гравіц в Дніпропетровську, зустрічаючись з представниками Німецького Червоного Хреста, високо оцінював його діяльність в Україні, але це стосувалося скоріше німецької праці, а не українських досягнень [10, 4].

Фактично діяльність Червоного Хреста забезпечувалася активністю діячок Жіночої служби України, яка розташувалася в Рівному на вулиці Шевченка, 9 [14, 3]. Користую-

чись тимчасовою поблажливістю німецької адміністрації, українські активістки намагалися максимально скористатися з неї для покращення становища українського населення в умовах окупації. Це безпосередньо стосувалося і організації медичної сфери. Як відзначалося в 1941 р. в газеті «Волинь»: «Жіноча служба України перейняла на себе Червоний Хрест і урухомила шеститижневий курс медичних сестер, улаштувала безплатну амбулаторію для бідних м. Рівне» та виявляла багато інших корисних ініціатив [8, 2]. Вже в 1942 р. жіноча громадська організація з метою бо-

ротьби з епідемією висипного тифу відкрила в Рівному 15 лютого 4-тижневі безкоштовні курси епідемічних сестер на базі освіти шестикласної народної школи. Курсанткам організовувався гуртожиток [14, 3]. Ще пізніше управа організації влаштувала в місті 5-ти денні курси санітарок, 12-ти денні курси дезинфекторок, також безкоштовно [3, 3]. В квітні 1942 р. санітарні курси було відкрито в Костополі, на які «із зацікавленням вчащає» місцеве жіноцтво та дівчата [4, 4]. Звісно що короткотривалі курси не могли надати слухачам належного освітнього рівня, проте за умов катастрофічної нестачі хоча б якогось медичного персоналу безкоштовні освітні медичні заходи стали єдиною можливістю подолання кризи в цій галузі. Жіноча організація брала на себе й відкриття пунктів медичної допомоги для населення. Зокрема, саме зусиллями Управи Жіночої служби України в Рівному було відкрито гінекологічний кабінет при окружній суспільній опіці на вул. Німецькій 48 поруч із Магістратом [5, 4]. Філії Червоного Хреста, заходи якого спочатку не зазнали опору з боку нацистів, дозволяли мобілізувати в районах вцілілі медичні кадри та громадськість. Зокрема, в Гощі за нетривалий час після відкриття філії організації Українського Червоного Хреста до неї записалося 100 осіб, зібравши 500 крб допомоги [14, 3]. В Рівному навіть за умов війни населення і українські громадські та господарчі організації щедро підтримували цю організацію. Зокрема на розвиток Українського Червоного Хреста від окремих громадян, колядників, організацій надходили кошти в розмірі від 10 до 15000 крб., про що регулярно друкувалися звіти в газеті «Волинь» [2, 4]. Така підтримка стверджувала ту високу довіру, яку своєю самовідданою діяльністю завоювали представники цієї гуманітарної організації

Одним із керівників та зачинателів цього руху була велика українська патріотка та громадський активіст, уродженка Полтави Харитя Кононенко. Незважаючи на економічну освіту, мужній жінці довелося займатися організацією найнеобхіднішої медичної допомоги для стероризованого війною та окупацією населення Рівненщини. За її ініціативою здійснювалося надання практичної медичної допомоги, організація притулку для звільнених з полону вояків, остарбайтерів-втікачів із Німеччини та взагалі всіх тих, хто зазнав

репресій та переслідування від боротьби двох тоталітарних режимів: більшовиків та фашистів.

Початок гітлерівських гонінь на всі прояви українського національного руху вдарив також і по Червоному Хресті. 1 серпня 1942 р. фашисти офіційно заборонили гуманітарну організацію. Щоби продовжувати надавати населенню необхідну медичну допомогу українці змушені були організувати відповідні добровільні відділи при міських радах (Суспільні опіки), які заміняли відділення Червоного Хреста. Не зважаючи на переслідування, заборони та тиск фашистів, праця в ділянці охорони здоров'я тривала. Активісти і надалі створювали шпиталі для полонених, інвалідів, репресованих більшовиками курси медичних сестер.

Вже після заборони німцями діяльності Червоного Хреста його функції в Рівному почала виконувати Соціальна Опіка відділу охорони народного здоров'я, яку й очолила Харитя Кононенко. Активна патріотка встигала скрізь, поєднуючи організацію охорони здоров'я із широкою громадською активністю, організацію культурного життя міста та публікацією своїх статей в низці місцевих видань [11, 212]. Праця її була завжди самовідданою. Ризикуючи власним життям та здоров'ям, патріотка багаторазово відвідувала рівненські концентраційні табори для військовополонених, гасила серед них спалахи епідемій, завозила продукти та медикаменти, чим не одного врятувала від голодної смерті. Улас Самчук, який особисто зустрічався з Харитею, називав її «Великою гуманісткою, невтомною діячкою на полі допомоги всім людям, які допомоги потребували [12, 353]».

Окрім перелічених дій, до активу Українського Червоного Хреста відновилися й інші не менш важливі. Брутальне поводження окупанта дуже швидко розвіяло позитивні настрої української громадськості щодо «визволителя», який замінив іншого окупанта. В Райхскомісаріаті і саме на Волині починає зароджуватися український рух опору. Ведучи нерівну боротьбу з гітлерівцями, українські національні партизани потребували ліків, а дістати їх можна було лише в організаціях, які мали з ними справу. Український Червоний Хрест став якраз тією структурою, яка не побоялася підтримати український рух опору в найтяжчі періоди окупації. І в цій небезпеч-

ній діяльності Харитя Кононенко проявила свою громадську мужність. Постійно наражаючись на небезпеку, вона надавала українським повстанцям допомогу медикаментами впродовж 1942 – 43 рр. Про це залишив свої спогади легендарний командир українських партизанів Тарас Бульба-Боровець. «Їй було доказано, що вона, маючи різні матеріали в міжнародних харетативних організаціях, особливо медикаменти, велику їх частину передавала українським партизанам. І це була правда... Це був з крові і кости хоробрий, самовідданий, фронтовий патріот-воєк. Ризикуючи своїм життям в запіллі ворога, вона врятувала життя сотням наших ранених воєків на партизанському фронті постійним постачанням великої кількості медикаментів та санітарних матеріалів. Це була палка патріотка народоправної, вільної України, заслужена діячка УНР [1, 271]». (Рис. 1. Харитя Кононенко надхненниця Українського Червоного Хреста в Рівному.)

Проте, як це часто буває окупант починає терор над найкращими представниками підневільного народу. Гітлерівці, офіційно схвалюючи дії Червоного Хреста, насправді зневажали українську організацію та кепкували над її милосердям. Жертвою гітлерівських репресій проти української інтелігенції стала й організатор стихійної медичної допомоги у воєнне лихоліття Харитя Кононенко, яку було схоплено фашистами в липні 1943 р., кинуту до рівненської в'язниці та розстріляно [11, 212]. Все ж за нетривалий час офіційного існування Українського Червоного Хреста на Рівненщині та подальшої діяльності мережі Суспільних опік при українському самоврядуванні, українське населення створило міцну та ефективну систему охорони народного здоров'я практично без будь-якої допомоги збоку, яка за умов посилення гітлерівського терору перейшла в підпілля та стала надійною медичною опорою для української партизанки.

Джерела та література:

1. Бульба-Боровець Т. *Армія без держави. Слава і трагедія Українського повстанського руху. Спогади.* – К., 2008. – С. 271.
2. *Виказ пожертв зафіксованих на Український Червоний Хрест // Волинь.* – 1942. – Ч. 7 (35). – 25 січня. – С.4.

3. Волинь. – 1942.– Ч. 15 (43). – 22 лютого. – С. 3.
4. Волинь. – 1942.– Ч. 29 (57). – 23 квітня. – С. 4.
5. Волинь. – 1942.– Ч. 34 (62). – 7 травня. – С. 4.
6. Директиви Розенберга райхскомісару Коху стосовно України // Косик В. Україна і Німеччина. – С. 543.
7. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т.9. – С. 3446.
8. Звіт з діяльності Жіночої Служби Україні в Рівному за 1941 р. // Волинь. – 1942.– Ч. 9 (37). – 1 лютого. – С.2.
9. На Волині брак лікарів // Волинь. – 1941.– Ч. 13. – 6 листопада. – С.3.
10. Президент Німецького Червоного Хреста в Дніпропетровську // Волинь. – 1942.– Ч. 67 (95). – С.4.
11. Рівне 720: Від давнини до сучасності. Кн. 1. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – С. 212.
12. Самчук У. На білому коні. – Вінніпег, 1972. – С. 353.
13. Творець нової охорони здоров'я – лікарський провідник др. Вегнер перед місцевими лікарями // Волинь. – 1942.– Ч. 18 (46). – 5 березня. – С. 2.
14. Хроніка // Волинь. – 1942. – Ч. 11 (39). – 8 лютого. – С. 3.

Бьоріс КУЦМАНИ

КОРДОН НА КОРДОНІ. СТАНОВЛЕННЯ ПРИВІЛЕЮ ВІЛЬНОГО ТОРГОВОГО МІСТА БРОДИ*

Окупація та анексія Галичини у 1772 р. мала далекосяжні наслідки в економічному житті нового коронного краю. Протягом багатьох століть ця область належала до широкого економічного простору Польсько-литовської Речі Посполитої, де виникли певні торгові шляхи, які тепер перервалися новими кордонами. Ця проблема спіткала обидва значні торгові відрізки цих колишніх південних польських воєводств: з одного боку північно-південне сполучення Віслою, яке використовувалося передусім для транспортування солі зі солеварень з Велічки до Гданська та з іншого боку західно-східний торговий шлях, який вів з Франкфурта-на-Одері і Ляйпціга через Броцлав, Краків, Ярослав, Львів до Бродів і звідти далі на схід в напрямку Бердичева та Києва, а також на південний схід через Молдову в Османську імперію.¹

Вільний вісянський річковий шлях зазнав перешкод внаслідок контролю Пруссії над нижньою частиною річки, так як область між Торунем і Гданськом (але за винятком цих двох міст) стала у 1772 р. пруською. В результаті анексії Галичини торговий шлях з німецьких держав на схід вів тепер через австрійську територію, причому Броди опинились безпосередньо на австрійській стороні кордону, що призвело до серйозних наслідків.

1 Pacholkiv Svjatoslav. Das Werden einer Grenze: Galizien 1772-1867 // Grenze und Staat: Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremden gesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750-1867 / Herausgeber: Waltraud Heindl, Edith Sauer. – Wien, Köln, Weimar, 2000. – S.519-618, тут S.532-533; Middell Katharina. Brody, Leipzig, Lyon: europäische Handelsbeziehungen und ihre Träger // Leipzig, Mitteldeutschland und Europa (Festgabe für Manfred Staube und Manfred Unger zum 70. Geburtstag) / Herausgeber: Hartmut Zwahr, Uwe Schrimmer, Henning Steinführer, S.531-544.

* Це дослідження є першим результатом дворічного наукового проекту «Мультикультурні прикордонні міста в Західній Україні 1772-1914», підтримане австрійським Фондом сприяння науковим дослідженням (FWF).

Броди мали вже до цього часу бурхливу історію як визначне місто впливових польських магнатських родин. Перша писемна згадка про поселення походить з 1084 р. З переходом його разом з прилеглою територією до родини Сенінських у 1441 р. Броди пережили повільний підйом і отримали при Жолкевських у 1584 р. магдебурзьке право. З 1629 р. місто знаходилося у власності Конецпольських і, незважаючи на повстання Хмельницького, протягом XVII ст. зазнало стрімкого розвитку економіки та приросту населення, зокрема завдяки наданню таких привілеїв, як право прямого складу товарів та часткового звільнення від податків. Після 10-річної суперечки за право володіння Бродами між Александром Конецпольським і королевичем Якубом Собеським, котрий у 1704 р. за 15 тисяч талерів продав місто Юзефу Потоцькому, лише після 1720 р. у Бродях знову настав спокій. Через те, що Потоцькі зробили Броди однією із своїх резиденцій і багато уваги приділяли проведенню ярмарків, особливо кінних, підйом Бродів, незважаючи на численні пожежі, продовжувався. Броди стали одним з найважливіших перевалочних пунктів Речі Посполитої (у 1772 р. за об'ємами торгівлі місто перевершувало Львів у 8 разів), у якому торгували всіма можливими товарами як з усіх місцевостей Польщі та Литви, так і з Саксонії, Пруссії, Росії, Угорщини та Османської імперії.²

Саме ця функція перевалочного пункту опинилась під загрозою внаслідок першого поділу Польщі та Литви, тому що з централь-

2 Про історію міста до 1772 р. можна прочитати: Barącz Sadok. Wolne miasto handlowe Brody. – Lwów, 1865. – S.4, 6, 7, 11-51, 64, 80-111; Bernhaut Edmund. Obrazki z przeszłości powiatu Brodzkiego. – T.1. – Brody, 1938. – S.24-46; Созанський Іван. З минувшини міста Бродів. Причинки до історії міста в XVII в. – Броди, 2003. [Перше видання Львів, 1911]; Хонигсман Яков С. Евреи города Броды (1584-1944). – Львов, 2001; Wurm Dawid. Z dziejów Żydostwa Brodzkiego za czasów dawnej Rzeczpospolitej Polskiej (dor. 1772). – Brody, 1935.

ного місця торгового сполучення Броди тепер опинились в крайній точці периферійного регіону Габсбурзької імперії; разом з тим із встановленням нового митного кордону розривалися старі торгові шляхи. Згідно військового перепису 1778 р. Броди, нараховуючи 10 887 жителів,³ були другим за величиною містом після Львова, де зосереджувалося більш ніж половину галицької торгівлі. Таким чином, Броди були єдиним торговим містом новоздобутих земель, яке в загальнодержавному контексті правдиво відповідали цьому статусу.⁴

Щоправда для Галичини спочатку тимчасово зберігалися ще старі польські митні тарифи і лише переносилися на нові кордони: 10% вивізного та 8% ввізного мита. Де-факто це були все ж 12% і 10%, так як для євреїв та іноземців діяли вищі тарифи, а ця група складала набагато більшу частину торговців. Лише через три роки органи влади дійшли до думки, що така різниця між юдеями та християнами не буде корисною.⁵ Транзитного мита спочатку не існувало, так як потрібно було повністю сплачувати ввізне мито, а при вивозі ще й чотиривідсоткове вивізне мито. Як експортне, так і транзитне мито згідно митної реформи 1774 р. було кардинально знижено – з 5/12 відсотка до ¼ відсотка. За товари, транспортовані із старих спадкових австрійських земель, треба було платити при ввозі в Галичину тепер лише 2 ½ відсотка ввізного мита.⁶

Перші кроки до особливого становища Бродів

Труднощі, які могли б виникнути у зв'язку з новими митними правилами, зокрема для міста Броди як місця перевалки та проміжного зберігання, усвідомлювала влада як у Відні, так і у Львові й наростала тривога, що Броди можуть втратити свій статус по відношенню до польського прикордонного містечка Берестечко та передусім Радивилова. Тому новопризначений губернатор Галичини Йоганн Антон фон Перген (Johann Anton von

Pergen – нім.) вже на початку 1773 р. запровадив нові виняткові правила далекого характеру:⁷ всі привезені в Броди закордонні товари не повинні платити ввізне, а лише транзитне мито;

російські товари взагалі впускаються вільно (як також і віск з України);

лише у випадку, коли ці товари ввозяться із Бродів в Галичину, за них потрібно сплатити 10% ввізного мита;

вивізне мито замінюється невеликим транзитним митом.

Ці правила, які стосувалися спочатку лише безпосередньої території міста (див. карту), вже де-факто означали для Бродів статус вільного торгового міста.

Все ж це особливе становище ставилося багатьма сторонами під сумнів. Спочатку скаржилися торговці інших міст на ущемлення своїх інтересів і шкідливість концентрації всієї торгівлі в одному місті, і навіть бродівські дрібні торговці висловлювали своє незадоволення в тому сенсі, що переваги вільної торгівлі будуть стосуватися лише небагатьох великих торгових компаній в Бродах. Останній аргумент зустрічатиметься дуже часто і в наступні роки. Ці конфлікти усередині бродівського комерційного світу є дуже важливі для розуміння історії міста, так як вони були наявні все ХІХ ст. і часто шкідливо відбивалися на економічному розвитку Бродів.

Уповноважений в галицьких митних справах цісарський радник Карл Йозеф фон Едер (Karl Joseph von Eder – нім.) у квітні 1774 р. принципово висловився за збереження особливих правил, але запропонував незначні зміни умов, за якими транзитне мито мало підвищитися на 1 відсоток (лише за нерозпаковані товари потрібно було і надалі сплачувати лише ¼ відсотка), причому відтепер прибулі із-за кордону торговці при в'їзді в Броди мусили спочатку сплатити один раз дуже велике ввізне мито у розмірі 10 відсотків, оплата якого при подальшому ввозі ними в Галичину товарів підтверджувалося за допомогою виданого цим торговцям квитка, але при подальшому вивозі за кордон товарів, після стягнення одного відсотка транзитного мита, інших 9

3 Österreichisches Staatsarchiv / Hofkammerarchiv [ÖStA/HKA], Cammerale, Nummer [Nr.] 218, Fascikel [Fasc.] 7 Galizien [Gal.], 169 ex Januario 1785, Produktnummer [Produktnr.] 7.

4 LutmanTadeusz. Studia nad dziejami handlu Brodów w latach 1773-1880. – Lwów, 1937. – S.57.

5 ÖStA / HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 83.

6 ÖStA / HKA, Comerz, Nr. 981, Fasc. 57, 27 ex Junio 1774, Vortrag von Eders, 4.3.1774.

7 Vortrag der galizischen Hofkanzlei vom 4. März 1774, zitiert nach: Grossmann Henryk. Österreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772-1790. Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte. –Zahl X. – Wien, 1914. – S.83.

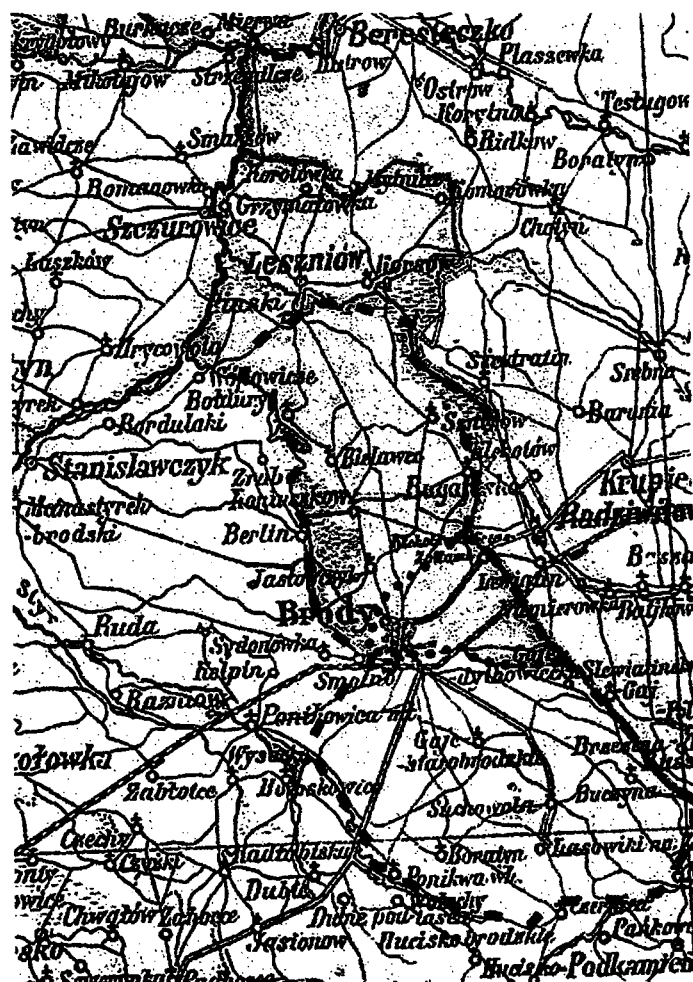
відсотків поверталися. В пізнішому звіті Едер зазначив, що забезпечення цієї умови проходило дуже важко, по-перше, тому що торговці виступали за збереження старих правил; по-друге, тому що було дуже важко контролювати, чи деякі торговці не намагаються товари, які вони ввезли згідно старих митних правил з транзитним митом $\frac{1}{4}$ відсотка (але поки що не вивозили), тепер далі вивозити, щоб собі таким чином по-шахрайському виманити $9\frac{3}{4}$ -відсоткове повернення; і по-третє, тому що вже в той час допускалася можливість включення Галичини до митної області старих спадкових земель (без Угорщини), на території якої не було єдиного тарифу у 10 відсотків, а бралися різні митні збори залежно від виду товару.⁸

Тут потрібно коротко охарактеризувати тодішній стан розвитку торгівлі в імперії. У 1775 р. із встановленням генерального тарифу альпійські землі були остаточно об'єднані з богемськими землями в одну митну зону, що відповідало політичному прагненню уніфікації земель в середині імперії та відмежування їх від чужих територій; водночас йшли інтенсивні переговори з урядом у Варшаві про укладення договору про вільну торгівлю між Австрією та Річчю Посполитою. Ці переговори були завершені у березні 1775 р. і обидві країни узгодили ввізний митний збір у розмірі 4 відсотків на всі продукти. На противагу до зростаючих протекціоністських тенденцій віденський двір схвалив цей низький митний збір, так як торговий баланс з Річчю Посполитою був в загальному дуже позитивний і експорт туди становив 9-10 відсотків загального експорту Австрії: у 1776 р. експорт склав 5 910 499, а імпорт 2 260 439 флоринів. Крім того Австрія досягла повного звільнення від сплати митних зборів на сіль, яка транспортувалася річковим шляхом по Віслі. Цей торговий договір вступив в силу 2 січня 1777 р.; хоча митний тариф між спадковими землями та Галичиною був вже рік перед тим припасований до положень договору.⁹

8 ÖStA/HKA, Comerz, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 37, pagina [pag.] 73-87, тут 74-77, 81-82, Vortrag von Eders vom 6.8.1776; Grossmann. Österreichs... – S.85-86.

9 Grossmann, Österreichs... – S.107, 119, 177-186,

Згідно нового австрійського митного тарифу 1777 р., який вступив в силу патентом від 2 січня 1778 р., статус Галичини мало змінився. В порівнянні із спадковими землями до неї ставилися як і раніше, так якби вона входила у склад Польщі, лише відтепер офіційною мовою виконання митних формальностей

Карта: Вільне торгове місто Броди з околицею. Територія м. Броди: вільна митна область 1773-1779 рр. Штрихова лінія: вільна митна область 1779-1785 рр. Пунктирна лінія: вільна митна область 1785-1787 рр. Зафарбована сірим територія: вільна митна область 1787-1879 рр.

стала німецька, а не польська та латинська, і був встановлений контроль над галицьким кордоном довжиною у 244 милі. Такий щіль-

204; Beer, Adolf. Die österreichische Handelspolitik im neunzehnten Jahrhundert. Wien 1972 [перше видання Wien 1891]; Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1. mensis januar ad ultimam december anno 1776 emanatorum. (Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicyi y Lodomeryi królewstwach od dnia 1 stycznia az do końca grudnia roku 1776 wypadłych). [дали Piller'sche Gesetzessammlung] – Leopoldis, 1776. – S.197-200.

ний контроль, який існував наприклад в Богемії, обійшовся б державі надто дорого, тому у Відні зважилися на економний варіант із 380 службовцями загалом і з загальними витратами 112547 фл. при постійних митних доходах 228028 фл. При цьому лише для Бродів було начислено суму 5861 фл., для Львова всього 4439 фл., а для третього галицького міста Ярослав, яке як і згадані вище два міста також мало статус головної митниці (Legstadt – нім.) – взагалі 780 фл.¹⁰ Наступною зміною у митному патенті було те, що для високоякісних товарів, таких як фабрикати чи колоніальні товари, байдуже, чи вони закордонного походження, чи із спадкових земель, митні формальності не могли просто бути виконані на прикордонних комерційних пропускних пунктах (Commercial-Einbruchstationen – нім.), а лише в трьох містах із статусом головної митниці – Львові, Бродях і Ярославі, а пізніше ще в Подгуже.¹¹

В ході роздумів над цим новим митним тарифом було складено спільний звіт Галицького крайового губернаторства і комісара у митних справах Едера, в якому останній висловився за збереження теперішнього регулювання і вказав на можливе скорочення торгівлі з Річчю Посполитою та пов'язаний з цим економічний занепад міста Броди. Галицька крайова влада хоча прямо і не заперечила економічного аргументу Едера, проте все ж ввела досить своєрідний аспект в дискусію, а саме державно-правову розмірність торгових привілеїв. Вона представляла таку думку, що:

*«З містом Броді [...] pro futuro (на майбутнє) не інакше як з усіма іншими (містами) можуть і повинні обходитися, так як зараз Бродам надано забагато переваг в порівнянні з рештою торгового світу краю (Галичини), і тим самим утискалася б торгівля цих інших. А так як вони всі рівні піддані, то також було б справедливим, якби вони відчували однакові вигоди і труднощі. Одночасно можна передбачити, що так як в Бродях (через відміну привілеїв) можна побоюватися спаду, так само в інших містах сподіватися підйому торгівлі».*¹²

Тим не менше Губернаторство висловило-

10 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 12.

11 Piller'sche Gesetzsammlung 1778. – Leopoldis, 1778. – S.3-39; також в Grossmann. Österreichs... – S.256-262.

12 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 37. pag.73-87, тут pag.85-86.

ся і за певну поблажливість в тому відношенні, що з товарів, які були вже вільно ввезені і в цей час ще зберігалися в Бродях, повинна бути сплачена лише половина загального мита, котре торговці мусили би платити після скасування вільно-торгівельного статусу. Загалом головною метою галицького крайового представництва було захиститися від включення в загальну митну область, що складався із спадкових земель, так як воно розглядало колишні спеціальні митно-політичні правила для Галичини, як важливі для економічного життя та торгівлі цієї коронної землі. Це пояснює також те, чому губернаторство спочатку в січні 1775 р., коли включення Галичини вже видавалося вирішеною справою, ще виступало за спеціальний статус для Бродів, а через півтора року вже ні. Послідовно це виражалося в його зауваженні від 19 жовтня 1776 р., доволі негативному щодо наміру віденської надвірної палати розглядати Броди подібно вільному морському порту на Адриатичному морі (статус Porto franco, який пізніше став для Бродів реальністю, вперше згадується у 1776 р.):

*«Якщо [...] Броді були би проголошені вільним торговим портом, то звідси само собою випливає висновок, що Броди будуть самі користуватися цією призначеною цілому краєві бенефіцією [тобто залишатися митно-політично незалежними] та лише одні зможуть вести економічну торгівлю; решта Галичини зовсім буде виключена (від цієї бенефіції), тобто цілком корисний намір, що Галичина залишатиметься окремою з точки зору митної системи спадковою землею і зберігатиме вигідну для себе економічну торгівлю, провалився би.»*¹³

Коли у липні 1777 р. до Відня надійшла також ще одна складена 83-ма єврейськими дрібними та середніми торговцями петиція,¹⁴ Марія Тереза 27 вересня 1777 р. ухвалила відміну торгових привілеїв.

Це цісарське розпорядження мало б вступити в силу з 1 травня 1778 р.; внаслідок своїх повторних поїздок до Бродів у березні та квітні 1778 р. і вивчення обставин безпосередньо на місці Едер призупинив регулюючі зв'язки мито норми і наполягав у Відні на необхіднос-

13 ÖStA / HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 83.

14 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 82.

ті не тільки відновлення колишніх привілеїв, а навіть розширення вільної торгівлі на території довкола Бродів. Також бродівські великі торговці не втомлювалися в своєму листі від 14 квітня 1778 р. наголошувати на недоліках включення міста в галицьку митну область і вказували на те, що Броди завдяки своїй орієнтації на східно-західну велику торгівлю навряд чи складатимуть конкуренцію Львову чи Ярославу. Крім того, вони досить відкрито погрожували погодитися на пропозицію побудувати нові товарні склади в польських прикордонних містах Радивиліві, Берестечку та в інших місцях і там закорінитися.¹⁵ Напевно, аргумент переселення справив у Відні особливе враження, тому що надвірні інстанції (надвірна палата та надвірна канцелярія) після цього підтримали Едерову пропозицію створення спеціального митного округу, який був затверджений патентом від 21 серпня 1779 р.¹⁶

Патент на вільну торгівлю від 21 серпня 1779 р.

Цим правовим актом територія 326 км² з приблизно 17 000 жителів відокремлювалася від решти Галичини митним кордоном завдовжки 67,5 км (див. карту, штрихова лінія). Таким чином поруч з політичним кордоном виник ще один економічний кордон вздовж Лешнева, Писків, Берлина, Смільного, Лагодова, Пониковиці, Голосковичів, Суходолів, Гутиська Брідського, Поникви, Черниці до Підкаменя. Цей привілей вільної торгівлі урівнював Броди в деяких істотних пунктах із закордоном, точніше кажучи, з Річчю Посполитою:

«По-перше. Всі товари, продукти, худоба та інші обкладені митом товари, які ввозяться через Галичину в Броди, зобов'язані сплачувати лише транзитне мито згідно загального митного патенту і укладених з Річчю Посполитою трактатів в такому ж розмірі, який потрібно сплачувати при ввозі подібних товарів у Річ Посполиту.

По-друге. Товари, які з Бродів через Галичину далі перевозяться, підлягають загальному транзитному миту.

По-третє. Всі польські товари, що зазначені

15 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 211, Fasc. 7. Galizien, 183 ex Augusto. 1778, Produktnr. 5.

16 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 211, Fasc. 7. Galizien, 183 ex Augusto. 1778, Produktnr. 2 та Produktnr. 11; Lutzmann. Studia... – S.58-60; Grossmann. Österreichs... – S.267-274.

в тарифі від 19 листопада 1776 р., не сплачують транзитного мита, коли їх з Речі Посполитої ввозять прямо до Бродів, і звідси в інші наші спадкові землі ввозяться.

По-четверте. Товари, які ввозяться з Галичини в Броди, мають сплачувати звичайне вивізне мито, так якби вони в Річ Посполиту вивозилися.

По-п'яте. Ті ж товари, які ввозяться з Бродів прямо в Польщу, але тільки між Лешневом та Підкаменем, звільняються від мита повністю, так що всі торговці можуть без митної процедури займатися вільною торгівлею.

По-шосте. Звідси само собою впливає, що за всі товари, які везуть з Бродів в Галичину, треба сплачувати згідно тарифу встановлене закордонне ввізне мито.¹⁷ [...]».

Важливими також були дозвіл ввозити та вивозити предмети повсякденного вжитку з Галичини без обкладення митом, у випадку якщо вивізне мито не перевищувало півкрейцера, та пільги для бродівських фабрикатів при їх імпорті до Галичини, що дало місту не тільки перспективу торговельного, а й індустріального розвитку. Незважаючи на недобір в митних прибутках, фінансові вигоди для держави склалися з промислового та споживчого податків, толераційного податку з осілих у Бродах євреїв. Користь для держави полягала й у земельному податку, причому він був скорочений у 1774 р. дозволом звільнення від податків на новозбудовані кам'яниці. Крім того, для відшкодування додаткових витрат, які спричиняв контроль за внутрішньою митною лінією (бо в Лешневі, Пониковиці та в Підкамені (в останньому випадку пізніше перенесено в Наквашу) мали бути споруджені власні митниці), бродівські торговці мусили сплачувати державі річну суму в 1500 флоринів, з якої 75% платили юдейські та 25% християнські торговці.¹⁸ Це співвідношення приблизно відповідало співвідношенню юдейського та християнського населення Бродів та майновому співвідношенню між християнськими та юдейськими великими купцями.¹⁹

Під час своєї подорожі Галичиною Йозеф II писав у травні 1780 р. з Бродів, що від привілею вільної торгівлі отримали вигоду у

17 Piller'sche Gesetzensammlung 1778. – Leopoldis, 1778. – S.52-57.

18 ÖStA/ Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Hofkanzlei, Protokollbuch Galizien 1778, 408, Nr. 20.

19 ÖStA/ HKA, Cammerale, Nr. 218. 7 Gal., 169 ex Januario 1785, Produktnr. 6.

першу чергу волинські торговці, так як вони робили в Бродах великі обороти. Едер цього зовсім не заперечував, та все ж вважав, що причина не в привілеї вільної торгівлі, а в невигідному прикордонному положенні Бродів, і що надання статусу вільного митного округу було би єдиною можливістю для Бродів хоч в якійсь мірі користатися від всієї східної торгівлі. Крім того Едер підкреслив, що через Броди перевозилися також австрійські фабрики як, наприклад, коси, але передусім місто все ще є місцем, де в обігу є багато грошей, що зрештою корисно для держави. Так як крайове губернаторство і надвірна палата висловилися позитивно, особливо з розрахунку на сподівані прибутки з промислового податку, уряд приєднався до цієї точки зору і затвердив декретом від 15 березня 1781 р. навіть розширення меж вільної митної області навколо містечка Лешнів, в якому провадилася торгівля, включно з трьома наступними селами за умови, що тутешні юдейські торговці зобов'язуються сплачувати річну суму 100 флоринів. Включення Лешнева мало користь в тому, що таким чином для вільної торгівлі було відкрите ще одне сполучення з Річчю Посполитою, а саме в напрямку Берестечка, і торговці таким чином перестали бути так залежними від митних службовців в Радивилові, які створювали дедалі більше неприємностей бродівським купцям.²⁰

Модифікація привілею від 19 квітня 1787 р.

Значні зміни були введені новим австрійським митним патентом від 1784 р. З одного боку, тому що тоді був початок прогібіціоністської економічної політики в Австрії, яка протривала аж до 1851 р.; з іншого – Галичина була включена в загальну митну область спадкових земель. (Лише Тіроль та Угорщина залишалися самостійними митними одиницями.) Відтепер велика кількість товарів взагалі більше не могла імпортуватися до Австрії, а усі інші товари були поділені на 4 категорії, котрі залежно від вартості могли проходити митний контроль одні на кожній митниці, другі лише на прикордонних комерційних пропускних пунктах (всього в Галичині їх було 19), треті тільки в містах із статусом головної митниці, а четверті, при ставці митного збору понад 20%, взагалі виключно у Львові. Після головних протестів у 1785 р. останнє право разом

20 Lutman. *Studia...* – S.61-62, 66.

зі Львовом розділили також Ярослав, Подгуже та Броди.²¹

Але серед бродівських купців поширилася тривога, що новий митний патент може включити в об'єднаний митний округ також і Броди, і хоча це надвірним декретом від 5 серпня 1784 р. було спочатку відхилено, та все ж Йозеф II вимагав детального обговорення майбутнього статусу вільного торгового міста Броди. У відповідь на це митний адміністратор Фердинанд Шьонауер (Ferdinand Schönauer – нім.) в своїй доповіді від 7 серпня 1784 р., в якій йшлося про перенесення митного кордону на державний кордон, зауважив, що шкода для Галичини в цілому та для Львова зокрема переважить навіть в Бродах та у вільній митній області ніхто не отримає зиску, за винятком 5-10-ти місцевих юдейських великих торговців. Далі Шьонауер скаржився на контрабанду у великих обсягах, яка, особливо у зимові місяці, коли вздовж митного кордону Галичини замерзали болота та ставки, проходила майже безперешкодно. Та все ж він рекомендував не повну ліквідацію привілею, але вимагав хоча б митної перевірки товарів на державному кордоні та при в'їзді до Бродів, подібно як було до присвоєння привілею у 1779 р.²²

Але бродівський окружний голова Ігнаці Буяковський (Ignaz (Ignacy) Bujakowski – нім., пол.) у своєму детальному та ретельно опрацьованому заключенні від 15 листопада 1784 р. дійшов до цілком іншого висновку. Він вважав пропонуваній Шьонауером багаторазовий митний огляд перешкодою для торгівлі, яка змусить торговців вдаватися до втечі і таким чином тільки спричинить інтенсифікацію контрабанди. Стосовно контролю кордону він підмічав, що вздовж державного кордону набагато менше було природних перешкод таких як болота та ставки а на митному кордоні, принаймні влітку, можливий легший контроль. Буяковський також за допомогою точного реєстру виправив неправильні дані Шьонауера: в Бродах було 60 єврейських та 6 християнських великих торгових підприємств, а торгівельний оборот міста за рік становив не 526 000, а у восьмеро більше, а саме 4 226 400 фл. Далі він наводить дані про грошовий оборот, що виріс, та про збільшення насе-

21 Grossmann. *Österreichs...* – S.375-376, 386-387.

22 ÖStA/HKA, *Cammerale*, Nr. 218, Fasc. 7. Gal., 169 ex Januario 1778, Produktnr. 8.

лення приблизно на 3000 жителів в порівнянні з 1778 р. Багаторічний досвід Буяковського та його діяльність безпосередньо на місці переконливіше подіяли не тільки у галицьких крайових установах, а й у Відні, завдяки чому і було збережено привілей вільної торгівлі. Уряд також прислухався до його пропозиції і надалі повністю не обкладати митом продукти харчування, які ввозилися з Галичини в Броди, оскільки відповідне спеціальне розпорядження існувало вже з 1782 р.²³ Та все ж до думки Буяковського (якого також підтримувало галицьке крайове губернаторство) щодо зменшення області вільної торгівлі до міського кордону тільки на півдні, а на півночі аж до Стремільче все залишити по старому уряд не дослухався; тому вільний митний округ обмежувався практично самим містом та дорогою до кордону (приблизно година-півтори ходьби).²⁴ (Див. карту, пунктирна лінія).

Бродівські торговці та митний інспектор в Бродах, Маєргоффер (Mayerhoffer- нім.), в своїх поданнях та звітах не припиняли вказувати, що через територіальне обмеження вільної торгівлі виключно кордонами самого міста, торговці знову безальтернативно залежатимуть від митних службовців в Радивилові. Тому у листопаді 1786 р. територія вільного митного округу знову була розширена на

північ і проходила тепер вздовж річок Стир та Болдурка (Бовдурка) до Смільна, тоді різко повертала на схід і пробігала вздовж міського кордону до Гаїв Дітковецьких. Всі зміни з 1779 р., а також відкриття головної митниці на Старих Бродах на галицькій стороні бродівського кордону (який мав протяжність 52,5 км) та інших митних станцій в Щуровичах, Берліні та Дітківцях, були на завершення підсумовані надвірним декретом в циркулярі від 19 квітня 1787 р. Територія вільного митного округу охоплювала тепер 246 км² з понад 20-ма тисячами жителів. Це нововведення залишалося в силі наступних 93 роки.²⁵ (Див карту, зафарбована сірим територія).

Хоча деякі доповідачі вже в перші два десятиріччя австрійського владарювання приписували Бродам занепад,²⁶ все ж як підсумок можна сказати, що перехід від польського до австрійського панування відбувся цілком успішно. Таким індикатором можна вважати збільшення населення з 10 887 (1778) до 16 898 (1785) жителів. Положення Бродів всередині політичних кордонів Австрії, але зовні митної лінії Габсбурзької імперії в наступні десятиріччя принесло велику користь для міста.

23 ÖStA/AVA, Hofkanzlei, Protokollbuch Galizien 1782, 445, Nr. 73.

24 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 218, Fasc. 7, Gal., 169 ex Januario 1785, Produktnr. 1. Schreiben der Hofkanzlei vom 3.1.1785; Produktnr. 12. Bericht Bujakowskis; Produktnr. 6. Tabellarischer Ausweis der Großhändler; Lutman. Studia... – S.63-64.

25 Lutman. Studia... –S.65-68.

26 ÖStA/AVA, Hofkanzlei, Ktnr. 402 A, IIIA5, Gal., 1787-März 1808, 12 ex Martio 1789. Brody.

27 Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп. 88, спр. 188, арк. 44.

Тетяна МІНЕНКО

ЗАБУТІ ПАМ'ЯТКИ. ПАРАФІЯЛЬНИЙ КОСТЕЛ СВЯТОГО ЛАВРЕНТІЯ В ТАЙКУРАХ

Рис. 1. Тайкури. Костел св. Лаврентія. Фото 1939 р.

Село Тайкури Рівненського району має багату історію. Свого часу, це було містечко, яке отримало Магдебурзьке право. В ньому проводився ярмарок, працювали млин, кузня та, пізніше, завод з виготовлення паркету [17, 429]. Прикро, що в останні роки цей цікавий своєю історією та культурними пам'ятками населений пункт забутий. Адже, поряд з іншими туристичними об'єктами Рівненщини Тайкурам теж є що показати та про що розповісти. Серед культурно-історичних пам'яток, які викликають інтерес - залишки старого замку XV – XVIст., костел святого Лаврентія, Свято - Покровська церква XVIIст., римо - католицьке кладовище та інші.

Якщо говорити про костел, то його історія починається ще у XVIII столітті. (Рис. 1). У 1710 році тогочасний власник Тайкур Подільський воєвода Лаврентій Станіслав Пепловський власним коштом збудував костел, який було названо костелом святого Лаврентія [19, 255; 20, 145]. Про це свідчить гранітна плита, яка була вмурована в одну зі стін цієї будівлі.

Розміри плити сягали одного метра в висоту і двох метрів завширшки, товщина плити тринадцять сантиметрів. На ній було висічено зображення родинного гербу і напис лати-

ною, який містив інформацію про те, що фундатором костелу виступив Лаврентій Пепловський, було висічено імена членів його родини, перераховано його посади та маєтки в воєводствах Київському, Волинському, Подільському, а також вказано, що у віці 68 років, 8 місяців, 12 днів, 12 квітня 1720 року Лаврентій Пепловський помер [16, 764].

До наших днів плита не збереглася, але під час досліджень території костелу, було знайдено її уламок (Рис.2). Співставивши уламок із зображенням цілої плити, вдалося віднайти місце його розташування, яке показано виділеним на фото (Рис.3).

В документах Держбудархіву Рівненської області зберігся опис костелу 1988 року. В

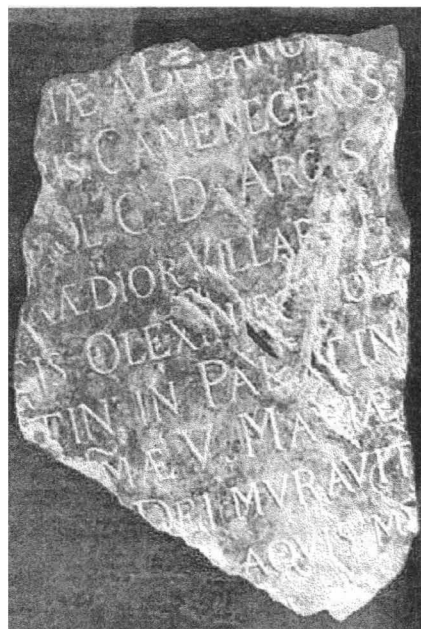

Рис. 2. Уламок плити з костелу св. Лаврентія. Фото Руслана Міненка.

Рис. 3. Гранітна плита з костелу св. Лаврентія.

ньому вказано, що костел святого Лаврентія розташований біля підніжжя замкової гори. Орієнтований був на південний схід. Відноситься до групи пам'яток раннього бароко і являє собою величну, хрещату у плані споруду. Від інших храмів подібного типу відрізняється тим, що алтарне та бічні рамена його п'ятигранні і майже рівновеликі, а західне – значно ширше від них, прямокутне, майже квадратне. Завдяки тому, що бічні рамена майже вдвоє нижчі від основного обсягу будівлі, а приміщення паламарні, ризниці та крита папірть ще нижчі, створюється цікава композиція архітектурних об'ємів.

Будівля відзначається стрункими пропорціями, фасади її декоровані пілястрами. Віконні пройоми перекриті лучковими арками.

Костел перекрито оригінальною системою хрещатих склепінь та підпружних арок.

Під навою і бічними раменами розташовані крипти, вхід до яких здійснюється з середини приміщення.

Територія костелу оточена досить високим муром, складеним з місцевого каменю пісковику та цегли.

Мур по внутрішньому периметру має арочні ніши, в плані утворює майже правильний прямокутник, витягнутий із сходу на захід. Біля північно – східного рогу муру розміщено браму, а над північно - західним рогом підноситься мурована дзвінниця, яка складається з чотирьох прямокутних пілонів, об'єднаних лучковими арками.

Площа території костелу - 30 000 м²; площа забудови - 845 м²; площа мурів - 300 м²; площа костелу - 545 м²; об'єм костелу - 10 900 м³[11]. (Рис.4) (Рис.5)

На території костелу було знайдено декілька цікавих екземплярів цегли, з якої він був побудований. Це великоформатна цегла плоска з обох сторін, виготовлена з червоної глини. На

площині цегли проглядаються чіткі відбитки лап тварин. Враховуючи те, що в околицях Тайкур є великі поклади глини, можна припустити, що цегла була виготовлена на місцевому виробництві, можливо тимчасовому.

Для визначення основних якісних показників цегли з костелу святого Лаврентія, на кафедрі будівельних виробів і матеріалознавства НУВГП (Національного університету водного господарства та природокористування) міста Рівного було замовлено проведення випробувань декількох зразків, які показали такі результати Табл. 1:

Середня густина, кг/м ³	1587...1797
Водопоглинання,%	16,8
Границя міцності при згині, МПа	2,0
Границя міцності при стиску, МПа	4,4

Табл. 1. Результати випробувань зразків цегли з костелу св. Лаврентія.

Випробування показали, що знайдена в костелі цегла є достатньо міцною та пружною, її якісні показники є типовими для цегли початку XVIII ст.

Що стосується описів інтер'єру костелу святого Лаврентія, то їх є дуже мало. Загалом, це лише описи гранітної плити, що була вмурована в одну зі стін костелу при вході та опис портретів:

«В костелі вісили портрет із зображенням Лаврентія Пепловського і портрет із зобра-

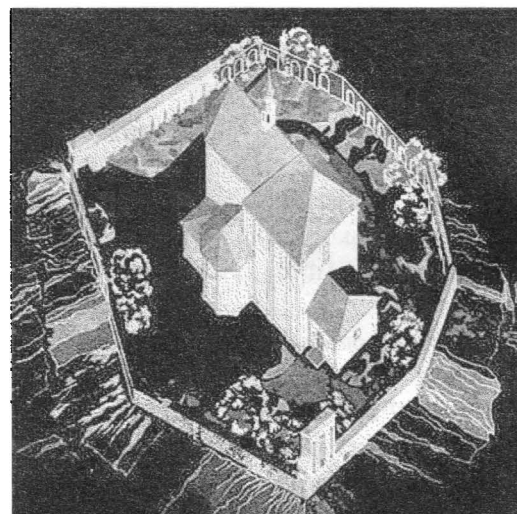

Рис. 4. Тайкури. Костел св. Лаврентія. Ситуаційний план з ескізу консервації.

рік	чоловіків	Жінок
1854	69	74
1857	69	74
1858	59	64
1859	59	64
1860	59	64
1863	58	74
1865	58	74
1885	56	65
1910	48	53
1911	48	53

Табл. 2 Статистичні дані про кількість католицького населення с. Тайкури у 1854-1911р.р. женням біскупа Чолганського ...» [19, 255].

«Засновником костелу, судячи з напису на правій стіні його під зображенням чоловіка у весь зріст з польською фізіономією і в польському костюмі, був один із володарів Тайкур Пепловський...» [14, 88].

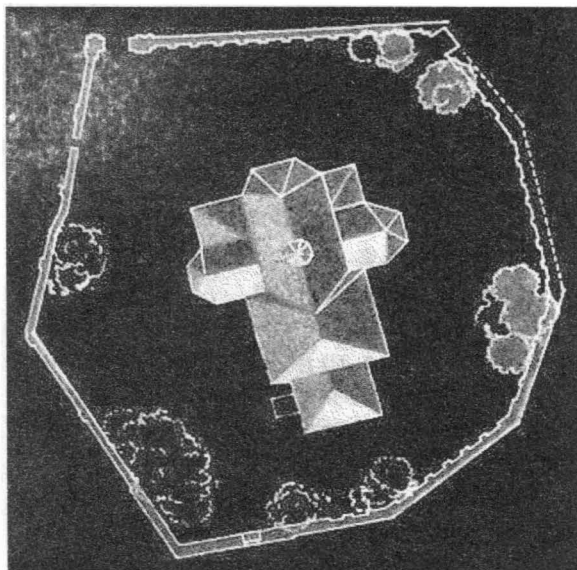

Рис. 5. Тайкури. Костел св. Лаврентія. Ситуаційний план з ескізу консервації.

«Над дверями костелу знаходився довгий латинський напис, на одній із стін знаходився портрет фундатора, на іншій портрет біскупа Чолганського...» [15, 145].

«Латинський напис, який знаходився над дверями костелу під зображенням чоловіка у весь зріст з польською фізіономією...» [16, 764].

Зрозуміло, що частково інтер'єр можемо побачити лише на фотографіях, які збереглися у незначній кількості. (Рис.6)

На одній з фотографій видно, що внутрішнє убранство костелу було пишним. Вітвар оздоблений великою кількістю колон та

дерев'яними скульптурами. У вікні над вітварем було вміщено статую розп'ятого Ісуса Христа. Амвон храму було виконано з дерева, оздобленого об'ємним різбленням, прикрашено зверху дерев'яною статуєю. Місцеві старожили згадують костельний орган, який чудово звучав під час мес і розташовувався на хорах.

Відомо, що у костелі зберігалась частина речей XVI – XVII ст., перенесених зі старого замку [19, 255]. Костел залишався діючим до 1939 року. Храмове свято відзначали 10 серпня – в день святого Лаврентія. В метричних книгах 1828 – 1836 р.р. було віднайдено інформацію про те, що в цих роках ксьондзом служив Йозеф Гудковський, а також збереглося зображення печатки костелу [1 - 10]. (Рис.7)

В ході досліджень, у клірових відомостях

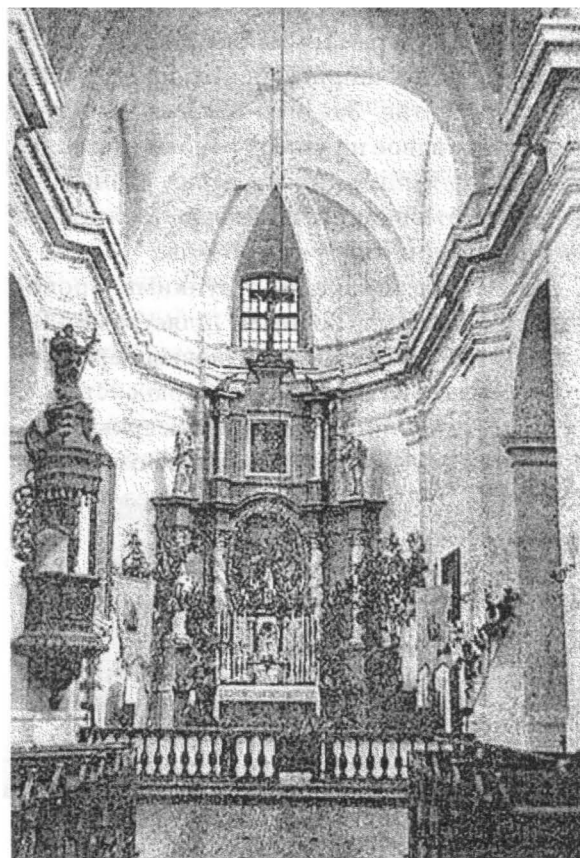

Рис. 6. Тайкури. Костел св. Лаврентія. Фото 1939 р.

Свято – Покровської церкви Тайкур вдалося знайти статистичні дані про кількість римо-католиків села у 1854 - 1911 роках Табл. 2:

Враховуючи той факт, що кількість населення Тайкур в зазначений період складала близько 800 чоловік, то можемо стверджу-

вати, що католики були не дуже чисельною частиною населення села. Також, варто відзначити, що прихожанами костелу святого Лаврентія були не тільки мешканці Тайкур, але й жителі Здолбунова, Новосілок, Краєва, Стадник, Оженино, Мятина, Посягви та інших навколишніх сіл.

У 1939 році частину майна костелу святого Лаврентія віряни разом із ксьондзом Андрикою підводами вивезли у Здолбунів.

Після закінчення другої світової війни будівля костелу використовувалася в якості складу для збіжжя [18, 86]. Дерев'яне обладнання храму, в тому числі і орган, було розібрано місцевими жителями на дрова. Залишилася неушкодженою одна з балясин

Рис. 7. Зображення печатки з метричних книг костелу св. Лаврентія 1828-1836р.р.
Фото Руслана Міненка.

бортику, що обмежував доступ до вітлярної частини костелу. Її зберіг мешканець Тайкур Володимир Верхотуров. (Рис.8)

Зрозуміло, що після такого використання інтер'єр та екстер'єр костелу дуже постраждали і відновити їх стало справою майже неможливою.

5 лютого 1979 року головою колгоспу «Перемога» Бойко Т.Ф. було здійснено передачу будівлі пам'ятника архітектури 1710 р. костелу святого Лаврентія в с. Тайкури Рівненської області представнику «...Ровенського облвідділу по справам будівництва та архітектури Воробйову Н.А....», згідно Постанови Ради Міністрів СРСР №3898 від 14.10.1948р. і рішення Ровенської обласної Ради народних депутатів №352 від 26.10.1978р.

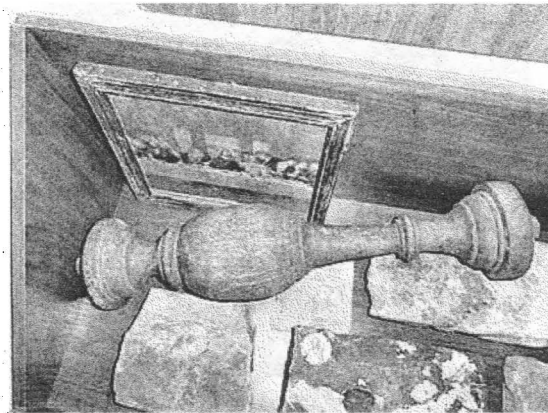

Рис. 8. Балясина з костелу св. Лаврентія. Фото Руслана Міненка.

У 1979 році, згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1979 року, № 442 костел святого Лаврентія, був взятий під охорону з категорією республіканського значення під №1520 [12; 13, 331].

В 1988 році на замовлення Головного управління архітектури та містобудування Ровенського облвиконкому львівським філіалом Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту «К-РПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ» було розроблено ескізний проект консервації пам'ятки архітектури /ох. №1520/ «Костьол св. Лаврентія 1710 р. в с. Тайкури Ровенського району Ровенської обл.» [11].

Але цей проект так і не був втілений у життя. І досьогодні будівля костелу руйнується від людської бездіяльності та втручання непоборних сил природи.

В 2011 році на території костелу було знайдено скелетовані рештки людей, які вияви-

Рис. 9. Тайкури. Церемонія перепоховання. 2011 р. Фото Тетяни Міненко.

лись відритими з крипти. Відомо, що в крипти костелу було поховано фундатора Лаврентія Пепловського та його сина Яна - Павла [21, 43].

Рис. 10. Ікона св. Лаврентія з костелу с.Тайкури Рівненського р-ну. Фото Руслана Міненка.

У жовтні 2011 року відбулось перепоховання, влаштоване за сприяння місцевого священика УПЦ КП Станіславчука Андрія Анатолійовича, голови сільської ради Музичко Валентини Романівни, ксьондза Рівненського римо - католицького костелу Чайки Владислава, та мешканця міста Рівного Міненка Руслана Євгенійовича. Обряд перепоховання було здійснено на римо - католицькому цвинтарі Тайкур священником Свято - Покровської церкви села Андрієм Станіславчуком, та єпископом - ординарієм Луцької дієцезії Маркіяном Трофим'яком. У церемонії брали участь генеральний консул республіки Польща Марек Мартінек, заступник голови Рівненської районної державної адміністрації Сергій Подолін, голова Тайкурської сільської ради Валентина Музичко, директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Олександр Булига та місцеві жителі. (Рис.9)

У костелі святих апостолів Петра і Павла міста Здолбунова було виявлено ікону з тайкурського костелу, яку передав до храму один із вірян. На іконі зображено святого Лаврентія. Хочеться вірити, що це не остання знахідка речей з костелу святого Лаврентія в Тайкурах.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф.171, оп. 1, сп. 2. – Ст. 39-47.
2. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 3. – Ст. 48-59.
3. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 4. – Ст. 46-54.
4. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 1. – Ст. 42-52.
5. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 5. – Ст. 46-55.
6. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 6. – Ст. 51-61.
7. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 7. – Ст. 55-67.
8. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 8. – Ст. 77-83.
9. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 9. – Ст. 74-89.
10. ДАРО. – Ф. 171, оп. 1, сп. 10. – Ст. 72-75.
11. Державний будівельний архів Рівненської області (ДБАРО). Ескізний проект консервації, рік 1988, том III, книга I, шифр 87 – 45.
12. ДБАРО. Паспорт пам'ятника / індекс 3.4.1520-2.17.12
13. Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР Т.3 / под ред. Г.Н. Логвин, Е.М. Годованюк, И.М. Кравец, И.Р. Могытыч, Т.А. Трегубова. – К.: «Будівельник», 1985. – 337 с.
14. Рафальській Л. Путешествіе по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864/5 году. Приложение къ Вол. Еп. Вед. 1872 г. – 218 с.
15. Рычков П.А. Дорогами Южной Ровенщины. – М.: «Искусство», 1989. – 175с.
16. Теодоровичъ Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходоу Волынской епархиі. – Т.II. Уезды Ровенскій, Острожскій и Дубенскій. – Почаевъ, 1889. – 1121с.
17. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). – Т.2. – Канада. ВІННІПЕГ, 1986. – 578 с.
18. Blaschke K. Archaiczne schematy przestrzenne w architekturze sakralnej Wołynia: KOŚCIÓŁ PARAFIALNY W TAJKURACH // Архітектурна спадщина Волині Збірник наукових праць. Вип.2 – Рівне: ПП ДМ, 2010. – С. 86 - 96.
19. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929 (1992 p.). – 379 s.
20. Słownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, tom XII. Warszawa, 1892. – 657 s.
21. Wernik R. Tajkury wioska która była miastem. –London: Caldra House Ltd., 1997. – 112 s.

Степан МОХНЮК

ПРО СТАН ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ НА РІВНЕНЩИНІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ — 40-80 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Вивчаючи культурно-освітні процеси Рівненщини в 40-80 роки ХХ століття та періоду незалежності дають можливість визначити шляхи розвитку культурно-освітньої роботи в цей період, а також визначити позитивні і негативні культурологічні процеси та їх вплив та подальший розвиток культурно-освітнього життя краю.

Важливість даного дослідження є потребою аналізу тенденцій розвитку різноманітних форм і методів культурно-освітньої роботи в регіоні в різні часові періоди, їх вплив на формування специфіки регіональних особливостей культури на кожному етапі її розвитку.

Після возз'єднання західно-українських земель у вересні 1939 року, уже на початку 1940 року відкрито три будинки культури, 19 районних і 86 сільських клубів, 106 хат-читалень.

На кінець 1940 року почали працювати 35 міських та 27 сільських кіноустановок. Було організовано Рівненський обласний театр та обласну філармонію. Відкрито обласний будинок народної творчості, музичну школу в м. Рівне.

Постановами бюро Рівненського обкому КП (б) України від 3 лютого 1940 року було прийнято рішення про організацію музеїв в області. На базі інсценуючих музеїв організовані: історико-краєзнавчий музей в м. Рівне, історико-археологічний в м. Дубно, історичний в м. Острозі. Зобов'язано партійні і радянські органи передати музеям всі експонати і історичні цінності, які знаходяться в бувших графських, князівських та поміщицьких маєтках. Відкрито при музеях відділи антирелігійної пропаганди. Укомплектовувати музей керівними та науковими кадрами.

Цією ж постановою бюро Рівненського об-

кому КП (б) України прийнято рішення, про організацію бібліотек в області: обласну центральну бібліотеку для дорослих в м. Рівне, обласну центральну бібліотеку для дітей в м. Рівне; центральні міські бібліотеки в містах: Дубно, Сарни, Здолбунів, Остріг, Костопіль з дитячими відділеннями, районні бібліотеки по всіх районах області. Зобов'язано керівництво міст і районів, виділити приміщення, забезпечити необхідною літературою та укомплектувати відповідними кадрами.

В серпні 1944 року зразу після звільнення території області від німецьких окупантів відновили роботу 28 районних будинків культури, 77 сільських клубів, 278 хат-читалень, 48 червоних кутків, 8 робітничих клубів, 2 області, 29 районних і 35 сільських бібліотек.

22 серпня 1944 року була прийнята Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП (б) України про відновлення роботи Рівненського музично-драматичного театру. Для творчого підсилення колективу театру командировано на постійно Мелітопольський музично-драматичний театр з міста Уфа до міста Рівне. Зобов'язано виконкому обласної ради виділити необхідне фінансування та створити всі умови для нормальної роботи театру.

Розпочала фінансувати обласна філармонія. Розгорнулось будівництво клубів, будинків культури, та хат-читалень. Активізувалось широке використання установ культури, кіно, радіо для мобілізації трудящих на успішне рішення завдань соціалістичного будівництва. Значно поліпшилось культурне обслуговування трудящих. Розширилась сітка культурно-освітніх закладів на селі. Позитивним є те, що багато колгоспів будували приміщення клубів та будинків культури за свій рахунок.

Лише в 1956 році колгоспи побудували 16 клубних приміщень в стадії будівництва знаходилось 59 приміщень.

Для поліпшення культурно-освітньої роботи на селі — направлено 240 випускників культосвітніх лубових закладів. Поліпшили свою роботи Рівненський обласний та Дубнівський пересувний театри. Покращилась робота обласної філармонії.

В 1956 році в Рівному відкрилось музичне училище, яке буде готувати для області професійних музикантів різних жанрів, спеціальностей.

З метою підвищення ідейно-художнього рівня, та дальшого розвитку самодіяльного мистецтва, вдосконалення майстерності творчих колективів, кращої організації культурного дозвілля та більш активного залучення трудящих до культурно-освітньої роботи було прийнято рішення про участь у VI Всесвітньому фестивалі в Москві, який відбувся влітку 1957 року. Було схвалено почин Острозького району в організації підготовки до фестивалю: привести в порядок приміщення установ культури області. Сприяти створенню нових колективів художньої самодіяльності, активізувати роботу існуючих.

Починаючи з 50-х років минулого століття в області стало традицією проведення різноманітних фестивалів, конкурсів, оглядів, творчих звітів. Водночас на Рівненщині було започатковано практику проведення у селах, містах і районах області виставок майстрів народної творчості, яка стала важливим засобом популяризації народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Ознайомлення трудящих Рівненщини з творами самодіяльних художників та майстрів народної творчості.

Станом на 1 січня 1957 року в області працювало 1 міський, 30 районних будинків культури, 858 клубів і хат-читалень, 2 обласні, 60 районних, 15 міських і 603 сільські бібліотеки. В клубах працювало 2700 гуртків художньої самодіяльності, в яких брало участь 31800 учасників. Книжковий фонд бібліотек становив 4 мільйони екземплярів книг.

У зв'язку з підвищенням матеріального і культурного рівня трудящих в області повсякденно ставилось питання про поліпшення матеріально-технічної бази культурно-освітніх установ. Так за кошти з місцевого бюджету збудовані – Козинський, Мізоцький,

Мижиринський, Млинівський районні будинки культури. У 1960 році побудовано обласний музично-драматичний театр.

Газета «Червоний прапор» за 24 червня 1961 року в статті «Художню самодіяльність мас – на вищий рівень» де говорилось щоденно розкриваються і зростають народні таланти Рівненщини, розквітає культура міст і сіл. Зростає кількість гуртків художньої самодіяльності, підвищується їх ідейний рівень, більш спрямований стає репертуар. Художня самодіяльність стає більш масовою, помітно поліпшується виконавська майстерність.

7 лютого 1973 року в газеті «Червоний прапор» була поміщена стаття, про районні театри народної творчості. Це нова форма обслуговування трудівників сільського населення. Сарненський театр народної творчості на обласному огляді зайняв перше місце. В його роботі беруть участь 55 клубів і будинків культури, на протязі року дано 654 концерти. На яких побувало близько 200 тисяч чоловік. Виступи проводяться по планах-графіках поквартально.

В статті «І піснею і словом полум'яним» директора обласного будинку народної творчості Герлджі Ф. П. в газеті «Червоний прапор» від 30 березня 1973 року йшла мова про огляд агіткультбригад Рівненщини, де сказано, що в районних оглядах брало участь більше 250 агітбригад, які продемонстрували масовість, майстерність та професійну направленість. 23 художні колективи стали переможці обласного конкурсу, які засвідчили високоідейні сценарії, професійну виконавську майстерність. Були представлені не просто концертно-розважальні програми, а з конкретним місцевим матеріалом. Обласний огляд художніх агітбригад засвідчив високу популярність цього жанру серед трудівників області, ще раз переконливо довів його необхідність для нашого сьогодення.

В статті «Обрії творчості» в газеті «Червоний прапор» за 30 січня 1976 року – начальника обласного управління культури Песчаного М. М. сказано, що переважна більшість клубів, будинків культури, бібліотек, музеїв з честю виконують свої обов'язки. Вони стали дійсно опорними базами масово-політичної та культурно-освітньої роботи на селі.

В газеті «Червоний прапор» від 26 березня 1976 року вміщена стаття «Буйноцвіт» - про рівненський міський конкурс-огляд

художніх колективів та окремих виконавців за програмою Першого всесоюзного фестивалю художньої творчості трудящих. В статті зазначено, що найбільше був представлений вокально-хоровий жанр. В конкурсі приймали участь: самодіяльний народний хор міського будинку культури – керівник П. Невірковець, самодіяльна хорова капела міського будинку культури – керівник О. Безсалов. Самодіяльний ансамбль пісні та танцю льонокомбінату – керівник І. Корсюк, капела бандуристок профспілок – керівник А. Грицай, чоловіча хорова капела РЗВА – керівник С. Вернюк, чоловічий хор інституту інженерів водного господарства – керівник А. Покотило, хор центральної міської лікарні – керівник П. Фесай.

В 50-80 роки ХХ століття радянські органи влади створили на місцях всі умови для швидкого росту мистецьких аматорських колективів, зростання їх професійності. Активізація культурного життя в області дозволила залучити до творчої діяльності широкі маси населення. Особливого розвитку на території області набуло хорове мистецтво. Так в усіх селах і містах краю масово почали створюватись хорові колективи, які виконували складні музичні твори.

Найвідомішими колективами були: народний хор Березнівського районного будинку культури, народний самодіяльний хоровий колектив колгоспу «Зоря комунізму» с. Зоря Рівненського району, народний чоловічий хор колгоспу ім. «1 травня» с. Крилів, Корецького району, хор Острозького районного будинку культури, хор Мізоцького будинку культури, народний хор с. Доротичі Сарненського району, народна хорова капела Дубнівського районного будинку культури. (Аналіз репертуару хорових колективів і окремих виконавців свідчить про його заповнізованість).

В зв'язку з великою кількістю хорових колективів, та окремих виконавців виникла потреба в музичних та вокальних творах. Тому у 1958 році була створена секція самодіяльних композиторів, творче об'єднання при обласному будинку народної творчості. Серед композиторів були: Каганов М. І., Андрухов А. П., Толканьов В. В., Жевченко Я. В., Безсалов О. І., Чорнобай В. П., Грицай А. Ю., Долін Б. П., Корейчук М. П., Куш М. Д., Лисенко-Дністровський, Немченко Д. О. та багато інших.

Слід відмітити, що на перших порах в

творчості рівненських самодіяльних композиторів переважала тематика, яка оспівувала радянську героїку, комуністичне будівництво, та з часом вони все більш творів присвячували українській народній тематиці. Слід зазначити, що з метою популяризації пісень поліського краю, рівненські композитори поширювали свої твори в інші області України.

Багато композиторів Рівненщини не бажали сліпо виконувати вимоги радянської влади, а значну увагу приділяли ліричній тематиці та народній творчості. Починаючи з 60-їх років ХХ ст. обласне управління культури щорічно проводило конкурси на крій музичний твір, та українську пісню – в конкурсах приймало участь більше сорока композиторів області.

Було доброю традицією кращі пісні друкувалися в пісенних збірниках, спеціальних листівках та на сторінках обласної преси. В той час на Рівненщини було започатковано практику проведення у селах, містах та районах області виставок майстрів народної творчості, які стали важливим засобом популяризації народного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, серед жителів Рівненщини з творами самодіяльних художників і майстрів народної творчості.

Однією із нових дійових форм залучення трудящих до скарбниці знань були народні університети. Органами культури області здійснено ряд організаційних заходів щодо організації розвитку та подальшої роботи народних університетів культури, підвищення їх ідейного змісту, та вдосконалення навчально-виховної роботи. В області тільки на базі державних установ культури працювало 30 університетів, 46 факультетів. Навчанням охоплено понад 40 тисяч слухачів. Справжнім центром ідейно-політичного і естетичного виховання став народний університет культури при Клеванській музичній школі, очолив його директор музичної школи, великий ентузіаст цієї форми самоосвіти Василь Горностай.

По всій Рівненщині у 50-80 роки масово створюються хор-ланки. Особливостями творчості таких колективів було те, що їх репертуар складався із українських народних пісень, записаних у своєму та навколишніх селах, а також пісень створених самим колективом. У таких колективах зберігаються народні традиції, які передаються від діда-прадіда, старовинні пісні, які співалися ба-

гато років тому в народі до нашого часу, хор-ланки – це справжня скарбниця усної народної творчості. Необхідно зазначити, що рівень виконавської майстерності хор-ланок творчо зростає і мав змогу представляти своє самобутнє хорове мистецтво не тільки на обласних конкурсах, але і на республіканських, де займали призові місця. Серед таких колективів слід відмітити – хор-ланку с. Висоцьк Дубровицького району, села Сичиці Зарічненського, села Сінне Гощанського, колгоспу «Правда» Сарненського районів.

В 60-80-ті роки в області працювали доповідчені, вмілі, професійні завідувачі райміськвідділами культури. Слід назвати: заслужений працівник культури Шевчук І.В. завідувачий відділом культури Сарненського, Кулик С. М. – Дубровицького, Кравчук П. П. – Здолбунівського, Скупський Ю. Д. Млинівського, Шевелев І. Ю. – Костопільського, М. Вакуленко – Радивилівського, Ворожбит Б. Г. Березнівського, Приходько В. І. Гощанського, Дудак В. І. Корецького районів. Це були справжні, непересічні ентузіасти, організатори культурно-освітньої роботи в області.

Культурно-освітні установи комуністичної доби були справжніми опорними базами партійних і радянських органів на місцях. Вони були місцем проведення усіх політичних заходів по місцю їх знаходження. Лекційна пропаганда, тематичні вечори і всі інші заходи культурно-освітньої роботи були спрямовані на підняття виробничих показників у сільському господарстві, тваринництві, механізації, за вшанування людей праці, колгоспу, бригади, ферми. В кожній установі культури вагоме місце займала конкретна наочна агітація: «Дошка пошани», «Соціалістичні зобов'язання», «Передовики виробництва», «Хто сьогодні попереду».

Влада, партійна організація, правління колгоспу, постійно дбали про нормальні умови для роботи установи культури села. Ремонт приміщення, робота в зимових умовах, розвиток художньої самодіяльності, придбання костюмів, музичних інструментів, платне утримання керівників художньої самодіяльності, доплата працівникам установ культури. Це була державна політика.

Орієнтацією всієї роботи культурно-освітніх установ були постійно-діючі семінари, навчання, практикуми в районних та обласних

установах культури. Та підвищення кваліфікації. Установи культури органічно влились в систему ідеологічної роботи особливо серед трудівників села. Клуби та будинки культури стали невід'ємною частиною у вихованні усіх верств населення. Художня самодіяльність набрала масового характеру, та професійної майстерності. Працівники культури крім фахової роботи були активними пропагандистами та організаторами виконання виробничих завдань часу.

З проголошенням Незалежності України постало питання духовного відродження нації. Чільне місце у вирішенні цієї задачі, окрім всього іншого належить установам та закладам культури і мистецтва. Найбільшим музейним заходом на Рівненщині стало проведення Рівненським обласним краєзнавчим музеєм фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», яке починаючи з першої незалежної весни 1992 року щорічно проходить на території вищезгаданої установи культури. 20-ті ювілейні Гостини зібрали більше 200 народних майстрів та більше 10 тисяч учасників. Це музейне свято по праву є найбільшим весняним культурним заходом Рівного та області.

Одна з проблем полягала у тому, щоб визначити якими формами і методами роботи установи культури можуть вплинути на формування, відродження нації та національних інтересів. Зникла Комуністична партія, як керівна і спрямовуюча сила. Установи культури перестали бути опорними базами партійних організацій, та центрами масово-політичної роботи на селі. Розформувалися колгоспи, що позбавило фінансової підтримки установ культури. Керівник установи культури залишився сам на одинці і доля успішної роботи стала залежати перш за все від переорієнтації самих працівників культури на місцях.

Яка повинна бути установа культури на селі? З чого починати? Як організувати роботу клубу, будинку культури? Де шукати підтримку? Які заходи передбачати в клубі? Як налагоджувати зв'язок з виробництвом? До якої партії прихилитись?

Все це вимагає від працівників культури села практичного вирішення зазначених питань в умовах незалежності України. Обласні методичні центри, обласний будинок народної творчості на чолі з управлінням культури не спішили із своїми рекомендаціями, щодо організації роботи установ культури села в

нових умовах.

На певний час установи культури села випали з поля зору керівництва влади. Фінансування культури проводилось по залишковому принципу. І як результат майже 50 процентів клубних працівників області стало працювати на 0,5; 0,75 ставки. Значно погіршилась матеріальна база установ культури – не проводились капітальні, поточні ремонти, ремонти опалення, не говорячи про капітальне будівництво.

Багато провідних колективів художньої самодіяльності розпались, або працюють нерегулярно в тому числі і в місті Рівне. Соціально-економічні перетворення, що відбулися у нашому суспільстві, вимагають розробки і впровадження нових форм суспільних відносин на селі, нової гуманітарної політики.

2003 спонукав до створення в області культурно-дозвіллевих комплексів, що стало органічною складовою тих реформ, які відбуваються сьогодні на селі. На Рівненщині здійснено комплекс організаційно-методичних заходів, результатом яких стало створення на території кожної сільської ради культурно-дозвіллевих комплексів. На сьогоднішній день кількість їх налічує 353. Заклади культури, як структурні підрозділи культурно-дозвіллевих комплексів, забезпечують не тільки організацію дозвілля, розвиток народної творчості, а і працюють над посиленням іміджу органів влади та місцевого самоврядування.

Найбільш популярними формами клубних установ стало проведення урочистих заходів та концертних програм до державних свят, видатних історичних подій, свят за історичними, міжнародним та народним календарем, зокрема до Дня Соборності України, Дня незалежності України, Дня перемоги, Дня Конституції України.

Одною з найважливіших ознак сучасності є інтенсивний духовний розвиток – народної художньої творчості, а одним з пріоритетних напрямів діяльності закладів культури села є проведення обласних свят, конкурсів і фестивалів. Сучасні фестивалі дають хороші наслідки, відчутний поштовх дальшому розвитку самодіяльної народної творчості. Нині на Рівненщині тільки в установах культури системи Міністерства культури діє більше 6 тисяч художніх колективів (25 тисяч учасників) серед них 30 «народних».

Серед наймасштабніших культурних за-

ходів – обласне літературно-мистецьке свято «Кобзарська струна не вмирає». Обласний фестиваль народних хорових колективів ім. Є. Кухарець «Пісня – доля моя». Культурно-мистецька акція «Мистецтво одного села», обласний огляд культурно-дозвіллевих комплексів, в рамках якого проходили творчі звіти аматорських колективів, естафета праці та культури «Від села до села» районні свята народного мистецтва та свята сіл.

В 2003 році завершився обласний огляд-конкурс сільських і селищних рад. Голови, як координатори новоствореної структури, взяли на себе відповідальність за вирішення питань матеріально-технічної бази та роботи в зимових умовах. Своєрідне вивчення ефективності роботи установ культури клубного типу стало підбиття підсумків обласного етапу Всеукраїнського огляду-конкурсу роботи установ культури сільських клубних закладів. Він показав, що найкращий рівень роботи у тих установах, які мають підтримку сільських рад і творчо співпрацюють.

Активізація дозвіллевої діяльності для молоді села сприяло проведення обласного огляду програм сценаріїв, виконавської майстерності працівників культури. Колективи аматорської творчості взяли участь у 472 районних, 106 обласних та 10 міжнародних заходів. Незмінно високим залишаються виконавський рівень ряду аматорських колективів, що дозволяє їм гідно представляти область на міжнародних фестивалях. Так духовий оркестр с. Олександрія Рівненського району на міжнародному фестивалі молодіжних духових оркестрів «Балтійське море» в м. Росток (Німеччина) – виборів перше місце серед духових аматорських оркестрів. Ансамбль пісні і танцю с. Чудниця Гоцанського району брав участь у фестивалі весільних та ліричних пісень, що проходив у Польщі. Аматорські колективи та народні умільці с. Крупове, Дубровицького району достойно представили область на Всеукраїнській акції «Мистецтво одного села в м. Києві. Загалом у закладах культури клубного типу діє понад 30088 клубних формувань, в яких заняті 35 тисяч учасників.

Головною подією 2008 року стало проведення у Національному палаці мистецтв «Україна» творчого звіту майстрів мистецтв і художніх колективів Рівненської області «Пісні бурштинового краю». Впродовж остан-

ніх років на теренах області відбулось чимало мистецьких подій. Наймасштабнішим з них були: Всеукраїнський фестиваль-конкурс козацької пісні «Встань козацька слава». Фестиваль «барви України» для українців Республіки Польща. Урочисті заходи до 70-річчя утворення Рівненської області. Такі в основному форми роботи проводились в клубних установах області за період незалежності.

Заходи, які проводяться сьогодні у сільських клубних закладах в основному носять календарний характер – присвячені визначним датам. У фестивалях, конкурсах приймають участь одні й ті ж установи культури та їх колективи.

За 20 років Незалежності України у клубній роботі виникли і проблеми. Про визнання клубних заходів, які б прижилися і стали органічною потребою села сказати досить важко, вони життєво невмотивовані. На жаль майже не відроджуються народні традиції, розгублюється пісенний репертуар старожилів.

Популярним масовим відпочинком молоді села – є дискотека. Сьогодні рівень роботи клубної установи визначається сумою коштів зібраних від платних послуг, які оподатковуються державою. Багато працівників культури клубних закладів села знаходяться у розгубленому стані не маючи підтримки від місцевої влади на місцях, оскільки клубні заклади села, знаходяться на балансі сільських рад.

З метою виживання в області приймаються місцевими радами рішення про віднесення установ культури до комунальної власності, а це дає юридичну можливість здавати клубні приміщення в оренду, що і робиться: орендують клубні приміщення під кафе, диско-бари, дискотеки, майстерні по ремонту взуття, магазини роздрібною торгівлі, перукарні, відділенням зв'язку, офіси фірм, дитячі кімнати ігрових автоматів.

Таким чином клубна установа поступово перепрофілюється, а з часом самоликвідується. Із року в рік держава недофінансовує клубні установи, тому багато працівників працюють на 0,50; 0,75 ставки. Спостерігається велика плинність кадрів, особливо фахівців, не ведеться і не планується капітальне будівництво. Творчі надбання поступово зникають. Фахівці на роботу в сільські клубні установи не йдуть.

Враховуючи ситуацію сьогоднішнього дня: телебачення комп'ютеризація, звукоза-

пис, технічний прогрес в мистецтві, клубні установи села їх керівники по мірі можливості повинні використовувати зазначене, аналізувати потребу жителів села, роблячи основну ставку на молодь.

Минуле надбання народної творчості слід зберігати та розвивати. Тільки разом із місцевою владою можливо підтримувати в належному стані приміщення установи: тепло, затишок, проводити масові заходи, традиційні, які побутують в селі.

Особливе місце належить методичним центрам району, області. Слід організувати систематичне навчання, безпосередньо завідувачих сільськими клубами, будинками культури з питань переорієнтації роботи.

Особливу увагу слід звернути на утвердження статусу клубної установи села в умовах сьогоднішнього дня. Необхідно відшукувати зв'язки установ культури з місцевим виробництвом, незалежно від його власності. Адже люди в селі залишилися одні і ті ж.

Невід'ємною частиною клубної роботи є конкретна наочна агітація. Фотографії, текстовий матеріал з конкретними прізвищами. На це, людська психологія спрацьовує позитивно. Потрібно поступово домагатись, щоб клубна установа стала місцем політичних дискусій населення села, проводити зустрічі з депутатами різних рівнів, різних партій. Піднімати питання, які хвилюють людей. Поступово напрацьовувати актив установи культури вести пропаганду заходів, які проводяться в клубі. Вивчати інтерес і запити трудівників села. Враховувати їх вікові особливості. В проведенні масових календарних заходів слід мати зв'язок з бібліотекою, школою, інтелігенцією села. Максимально використовувати народні традиції, які побутують в селі, люди їх знають хочуть їх бачити в селі і безпосередньо приймати участь незалежно від віку.

В області працює регіональний факультет Київської академії керівних кадрів працівників культури і мистецтв. Це єдиний учбовий заклад на Західній Україні, в обов'язки якого входить підвищення кваліфікації клубних працівників. Більше того, факультет знаходиться у Рівному, що дає реальну можливість підвищити кваліфікацію клубних працівників області. Необхідно давати теоретичні знання по переорієнтації роботи. В цьому вимога часу.

Інна НАГОРНА

ХАРИТИНА – ЦЕ МИЛОСЕРДЯ

Навіть не йметься віри, що колись тут був досить глибокий яр і що це була околиця приміського села Видумка. Бо тепер це вулиця Степана Бандери – одна з найпоказніших у Рівному. Тільки пам'ятник у видолинку неподалік станції технічного обслуговування нагадує, що саме тут у 1943-1944 роках гітлерівці розстріляли, спалили і прикопали близько трьох тисяч українців.

Серед полеглих тут від рук окупантів була й вона, жінка, яка заслуговує на найвищу шану в Україні. Була вона взірцем милосердя і справами, і помислами, і навіть іменем: Харитина – від грецького слова «благодать», «милосердя».

Харитина Кононенко народилася 18 жовтня 1900 року в селі Миколаївка Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Осиротівши у малих літах, виховувалася у сім'ї Вілінських – людей високоосвічених, діяльних, щирих українських патріотів.

Олександр Валер'янович Вілінський був всесвітньо відомим інженером, видатним громадським діячем і дипломатом, одним із засновників Української Центральної Ради. Його дружина – Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська, уродженка того ж села Миколаївка – була відомою письменницею і перекладачем, подвижницею щодо відстоювання української державності. Вона теж була серед засновників Української Центральної Ради, очолювала літературний відділ Міністерства культури Української Народної Республіки.

Отож Харитя (здебільшого її називали саме так) змалечку виховувалася в душі любові до України, в душі жертвності заради високих громадянських цілей. Брала активну участь у багатьох посильних патріотичних справах, зокрема й у здійсненні похорону героїв Крут.

У 1919 році Харитя Кононенко разом із Вілінськими емігрувала до Чехословаччини в місто Подебради. Там Олександр Валер'янович влаштувався працювати в Українську Господарську Академію – спочатку доцентом, а з 1925 року – професором машинознавства.

Рис. 1. Харитя Кононенко

У цій же академії здобувала освіту й Харитя. Водночас була вона серед учнів відомої тоді Школи гри на бандурі педагога В.Ємця.

Незабаром доля закинула Харитю Кононенко до Канади, де вона потрапила в гущу громадського життя. У відомій об'ємній праці Симона Наріжного «Українська еміграція» читаємо таке: «Перші жіночі товариства в Канаді повстали в 1923 р., а в 1926 р. відбувся у Саскатуні I Жіночий з'їзд і засновано централю Союзу Українок Канади. До повстання останньої причинилися й Українська Жіноча Рада в Празі та перебуваюча тоді в Канаді наддніпрянська емігрантка Х.Кононенкова, що була головою Жіночого Т-ва ім.О.Кобилянської в Саскатуні. За 12 літ своєї діяльності цей Союз об'єднав у своїх 140 відділах до 4-х тисяч членкинь. Союз Українок Канади проводить і культурно-просвітню працю – впоряджує свята, видає публікації, розпочав акцію збирання експонатів для музею при інституті ім.П.Могили в Саскатуні (у ньому і працювала Х.Кононенко – І. Н.), влаштовує курси та інше. Союз Українок Канади

дав почин і до організації тамошнього Союзу української молоді» [8;302].

У 1928 році Харитя повертається до Чехословаччини, продовжує навчання на економіко-кооперативному факультеті Української Господарської Академії в Подебрадах. Його вона закінчила у 1930 році, одержавши фаховий титул інженера-економіста. Відтоді Х.Кононенко активно трудиться в українському жіночому русі, очолюючи найвідповідальніші його ділянки.

Тоді « українські жінки закордоном навізували зносини й з чужими жіночими організаціями, як от «Ліга мира і свободи»... Представниці українського еміграційного жіноцтва брали участь в конференції жіночої «Ліги мира й свободи» у Празі 1929 р. На міжнародному конгресі «Ліги» 1932 р. в Греноблі були присутні голова Національної Ради С. Русова і Х.Кононенко з Праги, подорож яким на цей конгрес уможливив своєю грошовою допомогою Я.Макогон» [8; 293].

Протягом 30-х років минулого століття Харитя Кононенко працювала у «Просвіті» на Закарпатті(м. Ужгород), у товаристві «Сільський господар» на Галичині, організувала жіночі гуртки на Холмщині і Посянні. І повсюдно докладала чимало старань для ефективнішої роботи Союзу Українок та «Просвіти».

У літературі та Інтернеті знаходимо різні дати захисту Харитею Кононенко докторської дисертації. Та й галузь науки, яку вона досліджувала, називається різна. Тому пошлюся на, як на мою думку, найдостовірніше джерело, яке стверджує: «Докторами прав УВУ до кінця 1939 р. стали такі українці: ...Х.Кононенкова» [8; 131-132].

Недослідженою залишається і тодішня літературна діяльність Х.Кононенко. Тим часом у різних виданнях подибуємо,що сучасники відносять її до українських письменниць-емігранток. В уже згадуваній праці С.Наріжного читаємо: «В Празі ж перебувають літературно-чинні Ол.Самойлович, О.Чернова, Г.Лашенкова, а в Галичині д-р Х.Кононенкова [8;301]. А канадський журналіст українського походження Ол.Луговий у своїй книзі «Визначне жіноцтво України» згадує ім'я Х.Кононенко саме в розділі «Письменниці й мистці ХХ століття у Західній Україні». Він пише: «Значніші з письменниць – Олена Теліга, Х.Кононенко, Ір. Наріжна, Оксана Печеніг,

Олена Цегельська, Наталка Левицька-Холодна, Марія Пеленська...» [Ол. Луговий. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. Друге видання. – Київ: Ярославів Вал. – 2007. – С. 199]. Як бачимо, в досить розлогому списку імен автор називає Харитю другою.

До Рівного вона приїхала влітку 1941 року і очолила Жіночу службу України. За короткий час діяльність цієї організації набула неабиякого резонансу в краї, а ім'я Хариті Кононенко вимовляли з повагою тисячі люди.

Оскільки рівненський період життя і діяльності цієї людини став для неї воістину вершинним, то дозволю собі зупинитися детальніше саме на ньому.

Із перших же днів Жіноча служба України в Рівному перебрала на себе місцеву філію Українського Червоного Хреста і активізувала її роботу. Головою філії обрали лікаря Миколу Корниліва-Василіва, а його помічниками стали сама Харитя Кононенко та колишній старшина армії УНР полковник Леонід Ступницький, який тоді очолював у Рівному так званий поліцейний батальйон.

Згодом, як німці заборонили діяльність Українського Червоного Хреста а Леонід Ступницький пішов разом з батальйоном до Діючої УПА, Х.Кононенко перебрала на себе керівництво УЧХ як підпільної організації Української Повстанської Армії.

Про просто таки титанічну роботу очолюваної Х.Кононенко Жіночої служби України у тих неймовірно тяжких умовах війни свідчить піврічний звіт цієї організації, опублікований Уласом Самчуком у газеті «Волинь» від 1 лютого 1942 року.

Саме з ініціативи Хариті Кононенко в Рівному восени 1941 р. було організовано школу медсестер. Трьохрічна програма передбачала підготовку медичних сестер, акушерок і гігієністів. Крім медичних дисциплін, у школі викладалися українознавчі предмети. Бракувало викладачів, навчальних посібників та підручників, тільки протягом першої зими школа змушена була чотири рази змінювати своє приміщення. Невтомна Харитя Кононенко щоразу підшукувала і приміщення, і викладачів, організувала гуртожиток для найбільш необхідних учениць і безкоштовну їдальню. Німецькі окупанти всіляко перешкоджали діяльності школи, робили спроби закрити її, а дівчат вислати на роботу до Німеччини. Але Х.Кононенко щоразу відстоювала учбовий за-

клад. І в лютому 1943 року школу успішно закінчило 25 учениць. Майже всі вони отримали роботу в шпиталях і амбулаторіях Рівного. Згодом більшість з них опинилися в шпиталях Української Повстанської Армії.

Ніхто не рахував чоловіків, вирятуваних Харитею Кононенко із таборів для військовополонених. Але свідки стверджують, що таких були тисячі. І не тільки українців, а й людей інших національностей. Вона організувала цілі «походи» жінок та дівчат до ближніх і дальніх таборів «шукати» своїх рідних – чоловіків, братів, батьків. Бо німці тоді, на початку війни, відпускали військовополонених західняків додому, щоб було кому працювати на окупованій ними землі. Для цього треба було тільки, щоб того чи іншого полоненого «впізнали» родичі.

Отож цілком зрозуміло, що в окупованому Рівному особа Хариті Кононенко дуже скоро стала напівлегендарною. Про цю жінку говорили, її запрошували в гості, з нею радилися, шукали її підтримки.

Згадками про Харитю Кононенко рясніють і відомі книги спогадів Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному»:

«Дуже милі, щирі й приємні стосунки з родиною Арсена і Ганни Шумовських, письменником і просвітянським діячем Неофітом Кибалюком, як також незабутньою, замученою нацистами відданою громадською діячкою Харитею Кононенко» [11; 229].

«В неділю 28 червня в залі «Просвіта» - велика виставка народнього мистецтва і народніх строїв зо всіх теренів України, влаштована жіночою секцією «Просвіти», до якої належали Харитя Кононенко, Марія Бульба, Галина Варварова, Євгенія Шудрак» [12; 197].

«Ось нас з Танею, Галина Варварова і Харитя Кононенко, намовляють їхати до Голоб на свято відкриття пам'ятника героям визвольної боротьби. Своєрідна подоріж потягом через Цуманські ліси, де вже кожна станція обнесена валами і колючим дротом, як фортеця» [12; 213].

«Її (дружину У. Самчука Таню – І. Н.) відвідували Галина Варварова, Марія Кибалюкова, Харитя Кононенко і, розуміється, завжди Віра Шеккер» [12; 272].

«Українські люди! Мешканці міста Рівного! Коли ви будете проходити біля того пам'ятника (радянському терористові Миколі Кузнецову – І. Н.), пам'ятайте, що його постав-

лено провокаторові за знищення дуже вартисних ваших братів і сестер, числом понад пів тисячі. А в тому було знищено життя великої гуманістки, невтомної діячки на полі допомоги всім людям, які допомоги потребували – Хариті Кононенко. Що їй завдячували своїм життям тисячі і тисячі полонених, покритих джених, вбогих, немічних. Не забудьте цього ніколи!» [12; 353].

А ось спогади колишньої рівнянки Наталії Іщук-Пазуняк:

«Одного ранку зустріла мене відома наша діячка д-р Харитя Кононенко словами: « Чи чули, уже взяли Тамару Мартинюківну і її маму – треба якось їх рятувати, поки ще нас не взяли. Вона побігла, я не встигла нічого перепитати, немов заніміла... Маленька, дрібненька Тамара, ще майже дитина із шкільної лавки... Як дивилась колись я їй у вічі, то, здавалось, не проникло ще в її юну душу поняття жаху, заглади смерті. Може так, не знаючи його, вона й загинула?.. А її мати? Що знала у ту мить вона, коли поруч із дочкою йшла в останню путь?.. Вона знала певно тільки одне: вони йдуть за Україну... Потім казали: мала Тамара трималась добре – нікого не видала. Тоді Тамара була в очах наших **великою**.

Минули тільки тижні – і д-р Х.Кононенко, пані Харитя, як ми її звали, пішла туди ж. Сиділа, йшли допити, наближався останній день. Олена Теліга назвала його «життя короною» - тернова це корона. Вона хоробро вмирала. У день свій дала останній бій – боролась за честь, за гідність українки. Вона була, чим могла, своїх катів, навіть черевиками. Врешті – впала навіки. Світла пам'ять тій, що думала тільки про рятування друзів – ближніх своїх, що уміла любити» [5; 121 - 122].

Тепло відгукувався про Харитю Кононенко і отаман «Поліської Січі», засновник УПА Тарас Бульба-Боровець:

«Ще у червні 1943 року представники німецької армії за посередництвом колишньої директорки Українського Червоного Хреста в Києві пані д-р Хариті Кононенко пропонували нам нав'язати нові переговори. Відступаючи на Захід, німецька армія часто не мала змоги вивозити великих запасів воєнного матеріалу. Німецька армія не ставила нам жодних вимог, а лише хотіла передати цей матеріал в антисоветські руки, щоб його не нищити чи лишити для москалів. Пані д-р Х.Кононенко приїхала до нашого штабу. Все було домовле-

но, але про це якось довідалось гестапо і пані Х.Кононенко була негайно арештована і розстріляна в Рівному. Таким чином, до цього нового контакту не дійшло.

Пані д-р Харитя Кононенко заслуговує на більше, ніж ця хронологічна згадка. Її розстріляли не за саму спробу нав'язати контакт між німецькою та нашою армією. Їй було доказано, що вона, маючи різні матеріали в міжнародних харитативних організаціях, особливо медикаменти, велику їх частину передавала українським партизанам. І це була правда. Харитю Кононенко тяжко зарахувати до жінок. Це був з крові і кости хоробрий, самовідданий фронтовий патріот-воjak. Ризикуючи своїм життям в запіллі ворога, вона врятувала життя сотням наших ранених воjakів на партизанському фронті постійним постачанням великої кількості медикаментів та санітарних матеріалів. Це була палка патріотка народоправної, вільної України, заслужена діячка УНР. Перебуваючи в постійному контакті з нашим начальником штабу отаманом Зубатим-Щербатюком та сотником Раєвським, Харитя Кононенко, крім того, виконувала багато інших таємних завдань нашого штабу. Українська жінка нога в ногу крокує всюди в перших лавах найвідважніших і найхоробріших борців за волю нашої батьківщини. Таких героїнь, як Харитя Кононенко, в нас були тоді сотні та тисячі. Пані д-р Харитя Кононенко – це їх уособлення та живий приклад українським дівчатам та хлопцям в майбутніх звитяжних боях християнської України з темними силами советського тоталітаризму»[1; 275].

До речі, згаданий вище Т. Бульбою-Боровцем начальник штабу отаман Леонід Щербатюк (псевдо «Зубатий») починав свою підпільну діяльність у Києві, очолюючи, як і Харитя Кононенко в Рівному, тамтешнє відділення Українського Червоного Хреста. Він був уродженцем Києва, сином полковника армії Української Народної Республіки, і теж інженером-економістом за професією та старшиною резерву польської армії. Крім української, вільно володів польською, російською, німецькою, французькою та англійською мовами, до початку Другої світової війни працював представником Бориславської нафтової компанії в Англії. Тож цілком вірогідно, що Харитя Кононенко була знайома з Леонідом Щербатюком ще з довоєнного часу.

Про жорстокість гітлерівців на окупова-

них ними українських землях сьогодні відомо всім. Їхні репресії призвели до того, що вже восени 1941 року на Волині й Поліссі створилися українські антифашистські збройні формування – Українська Повстанська Армія. Згодом почали діяти й польські та радянські партизанські загони. Серед останніх із літа 1942 року виділявся розвідувально-диверсійний підрозділ НКВД, очолюваний полковником Д.Медведевим. Його головним завданням було викликати у місцевого населення невдоволення і навіть ненависть до діяльності ОУН-УПА. «Досягти цієї мети планувалась шляхом серії політичних убивств високопоставлених військових та цивільних нацистських чиновників, приписуючи публічно ці дії бойовикам УПА, які були особливо небезпечні для більшовиків... За убивство кожного чиновника-німця ... нацисти методично знищували від 10 до 100, а то й більше заручників з числа мирного населення та в'язнів. З вересня 1943 року по березень 1944 року терористичною групою медведівців під керівництвом Миколи Кузнецова було здійснено принаймні 7 публічних атентатів (терористичних актів) проти керівних діячів нацистського режиму на Рівненщині та Галичині, що набули політичного резонансу» [9; 28].

За один із таких «подвигів» радянського терориста Кузнецова 15 жовтня 1943 року в числі багатьох інших заручників гітлерівці розстріляли і Харитю Кононенко.

Через п'ятдесят років відомий рівненський краєзнавець-дослідник Йосип Пацула опублікував список (на жаль, далеко не повний) тих розстріляних заручників, укладений за спогадами їхніх родичів, близьких, друзів, сусідів та знайомих [10; 95-107]. У цьому списку ім'я Хариті Кононенко значиться під числом сорок п'ять.

Героїні слава!

Джерела та література:

1. Бульба-Боровець Тарас. Армія без держави. Спогади. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь». – 1981.
2. Волинь незабуття. Тези VI регіональної науково-практичної конференції «Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України». – Рівне: Рівненська друкарня. – 1995.
3. Демон-Довгопільський Анатоль. Живе

слово – рухом, звуком, барвою. – Рівне: Азалія. – 2009.

4. Дем'янчук Григорій. Воскреслі для життя. Літературні силуети. – Рівне: Оріана. – 1998.

5. Іщук-Пазуняк Наталія. Героїчні дні Волині//Літопис Волині. Ч.10-11. – Вінніпег. – 1972.

6. Медведєв Дмитро. Сильні духом. – Львів: Каменяр. – 1984.

7. Нагорна Інна. У дні виняткового часу. – Рівне: Азалія. – 2008.

8. Наріжний Симон. Українська еміграція. Частина перша. – Прага. 1942.

9. Пацула Йосип. Провокації терориста Кузнецова//Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. Випуск 1. – Рівне: Азалія. – 1993.

10. Пацула Йосип. Волинський мартиролог сорок четвертого...//Із криниці печалі. Збірник спогадів та документів. Випуск 2. Рівне: Азалія. – 1994.

11. Самчук Улас. На білому коні. Спомини і враження. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь». – 1980.

12. Самчук Улас. На коні вороному. Спомини і враження. – Вінніпег: Видання Товариства «Волинь». – 1990.

Валентина НАДОЛЬСЬКА

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕРЕЖІ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1991–2011 РР.)

У музейній справі Волинської області сталися значні зміни, які активізували творчий пошук музейних працівників у науковому і культурному житті регіону, в розбудові незалежної України, поглибили історико-краєзнавчі дослідження, посилили процес переосмислення експозиційного показу історичного минулого і сучасного краю, дали поштовх до створення експериментальних виставок, побудованих на нововиявлених документах і матеріалах, раніше неекспонованих музейних предметах, присвячених малодослідженим і дискусійним питанням.

Однією з важливих тенденцій розвитку музейництва краю в останні десятиріччя стало удосконалення музейної мережі, зумовлене переосмисленням концепції музею, активізацією його соціокультурного впливу. На формування музейної мережі впливає низка факторів. Головні з них – зміна суспільних потреб, розвиток науки і мистецтва, нові технології в області реставрації і консервації, нові підходи в теорії і практиці музейної роботи, а саме, розширення поняття «музейний предмет», розвиток знань про те, що зберігати і експонувати слід не тільки пам'ятки, але й їхні функціональні зв'язки з іншими об'єктами.

Процес якісних змін мережі музейних закладів області співпав з періодом зростання національної самосвідомості й патріотично-культурного відродження, що тривав в Україні з кінця 1980-х – у першій половині 1990-х рр. На Волині ряд відділів обласного краєзнавчого музею стали самостійними установами. У 1991 р. відокремилися і перейшли в районне підпорядкування Лобненський музей партизанської Слави [1, 23] і Володимир-Волинський історичний музей [13, 228], в 1992 р. – Маневецький краєзнавчий і Ковельський історичний музеї [7, 5].

Згідно з рішенням Любомльської районної ради у 1993 р. на базі діючого народного було створено самостійний державний Любомльський краєзнавчий музей [10, 73]. В цьому ж

році ліквідовано Музей атеїзму і створено відділ Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) – Музей Волинської ікони. У 1994 р. повернуто на територію Луцького замку в Шляхетський будинок XVII ст. експозицію Картинної галереї (художній відділ ВКМ). Згідно наказу управління культури обласної держадміністрації від 29 травня 1995 р. розпочато організацію меморіального музею-садиби В'ячеслава Липинського в колишній садибі Ліпінських в с. Затурці Локачинського району з правами відділу ВКМ. З 2001 р. згідно Постанови Кабінету Міністрів України цей музей визнано пам'яткою історії національного значення. У цьому ж році Кортеліський історичний музей отримав статус самостійного комунального музею районного підпорядкування [11, арк. 18].

У результаті зазначених змін Волинський краєзнавчий музей, як головний музейний осередок області, нині має в своєму складі чотири діючі музеї. Це філія – Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки (1949 р.), три відділи: Художній музей (1973 р.) і Музей волинської ікони (1993 р.) у Луцьку, та меморіальний музей В'ячеслава Липинського у с. Затурці Локачинського району. Урочисте відкриття меморіального музею В'ячеслава Липинського відбулося 22 серпня 2011 р. У родинному будинку садиби Ліпінських сьогодні функціонує єдиний в Україні і світі музей відомого історика, політолога і державного діяча початку ХХ століття, уродженця Волині В'ячеслава Липинського.

Продовжують розвиватися музеї, створені ще за часів УРСР: перший на Волині народний музей – Торчинський історичний (1957 р.), Іваничівський народний історичний музей (1975 р.), Рокинівський музей історії сільсько-го господарства Волині (де з 1990 р. діє перший на Волині скансен – експозиція музею просто неба) та ін.

Нові історичні реалії, бурхливий розвиток краєзнавства спричинили зміни у розбудові

на Волині громадського музейництва, засвідчивши посилення інтересу широкого загалу громадськості до історичного минулого, традицій і побуту свого краю.

Для висвітлення особливостей функціонування громадських музеїв Волині доцільно поділити їх на три групи: музеї, що працюють під керівництвом органів культури (обласні, районні, міські, сільські); музеї при закладах освіти, діяльність яких регламентується спеціальним Положенням; музеї колективів підприємств та закладів.

Зміни в суспільно-політичному житті країни у 1990-х рр. суттєво вплинули на стан громадських музеїв, зокрема звузилась їх мережа, змінилися профілі. Припинилась негативна політика створення громадських музеїв у кожному населеному пункті, що за відсутності краєзнавчих кадрів та матеріально-технічної бази на місцях вела до розпорошення, знищення і безконтрольного розкрадання музейних цінностей. Багато із них не пройшли витримки часом і були ліквідовані. Із 133 в 1990 р. до сьогодні їх залишилось всього 51 [8].

Враховуючи потреби суспільного розвитку та нові тенденції музейного будівництва в 1990-х рр. на Волині було створено ряд нових музеїв, серед них: Устилузький музей Ігоря Стравінського (1990 р.), Старовижівський народний краєзнавчий (1992 р.), Нововолинський історичний (1998 р.), Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (1999 р.), Ківерцівський районний краєзнавчий музей (2009 р.) [5, 1; 9, 7].

У вересні 2005 року у м. Луцьку в будинку, що стоїть на замковому дворі, який первісно був повітовим казначейством (скарбницею) відбулося відкриття Музею книги. Його основу склала книгозбірня – дар владика Варфоломія, архієпископа Рівненського і Острозького УПЦ. Основна її частина – стародруки, найстарішому з яких 366 років [4].

В області нагромаджено позитивний досвід роботи музеїв при навчальних закладах. Аналіз їх діяльності підтверджує, що вони позитивно впливають на підвищення освітнього і культурного рівня учнівської та студентської молоді, сприяють залученню її до суспільно-корисної діяльності, формують глибокі почуття поваги до ратної (військової), трудової, культурної спадщини старших поколінь, заохочують до вивчення та збереження історико-культурних пам'яток народу,

природи рідного краю, військово-патріотичних традицій.

Стабільною є динаміка розширення мережі такого виду музеїв: у 1998 р. на обліку перебувало 32 музеї, у 2001 – 47, у 2004 – 102, у 2007 – 137, у 2009 – 141 [3, 234]. З метою впорядкування мережі проводяться огляди музеїв на підтвердження статусу музею при навчальному закладі.

З метою вдосконалення роботи музеїв, підвищення їх ролі як осередків освіти і виховання учнівської і студентської молоді раз на 3 роки проводиться огляд музеїв при навчальних закладах Волинської області на підставі наказу Міністерства освіти і науки України «Про проведення огляду музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» та наказу управління освіти і науки облдержадміністрації.

За значні успіхи в підвищенні ефективності навчально-виховного процесу засобами пошукової, туристично-краєзнавчої, науково-дослідницької роботи, у формуванні та збереженні Музейного фонду України, пропаганді пам'яток історії, культури, природи серед учнівської і студентської молоді та інших верств населення музеям при закладах освіти присвоюють звання «Зразковий музей» згідно «Положення про звання «Зразковий музей» від 20 травня 1997 р.».

Станом на 1 березня 2009 р. на обліку у Волинській області перебував 141 музей при навчальних закладах, з них 16 отримало звання «Зразкового» [3, 236].

Важливим центром діяльності музеїв у луцьких вищих навчальних закладах є Волинський національний університет імені Лесі Українки. При ньому функціонує 6 музеїв: Музей археології (збірка з 1977 р.), Музей Лесі Українки (1985 р.), Музей спортивної слави (1994 р.), Геологічний музей (1998 р.), Музей історії ВНУ ім. Лесі Українки (2002 р.), Музей етнографії Волині і Полісся (2010 р.).

Також з 2000 р. у Луцьку працює музей освіти Волині при Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти [6, 60].

З метою збереження і розширення мережі музеїв, удосконалення їх роботи, підвищення ролі як важливих осередків освіти і виховання учнівської та студентської молоді затверджено «Заходи з розвитку музейної справи у навчальних закладах Волинської області»

(наказ управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації від 15 серпня 2008 р. № 516) [3, 237].

У Волинській області опікою розвитку музейної справи в закладах освіти займається Центр туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської ОДА. У 2005 р. ця установа видала путівник «Музеї – осередки освіти і виховання», який вмістив інформацію про всі зареєстровані на Волині музеї при навчальних закладах. У 2008 р. Центром туризму, спорту та екскурсій підготовлено і видано методичні рекомендації на допомогу керівникам музеїв «Музей при навчальному закладі». Відповідно до нормативних документів у них подано рекомендації щодо створення та основних напрямів діяльності музеїв при навчальних закладах системи освіти і науки України [3, 236].

З'явився у Волинській області і ряд музеїв, створення яких засвідчило потяг краян до збереження та популяризації речей, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю. Такими є: Аптека-музей (2002 р.), Музей історії волинської бази «Укроптбакалія», СП «Волиньпак» та Корпорації ПАККО (2005 р.), Музей історії органів внутрішніх справ Волині (2005 р.), Музей історії кінематографії і фотомистецтва (триває збір експонатів).

З метою забезпечення збереження Музейного фонду України Кабінет Міністрів України у 2000 р. затвердив перелік у Волинській області музеїв та перелік музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України. Станом на 6 липня 2010 р. у музеях районної та міської комунальної власності зберігалось понад 52,7 тис. експонатів основного фонду, а в музеях на громадських засадах – 53,7 тис. [2].

Мережа державних музеїв в області станом на 2011 р. налічує 20 комунальних (державних) музеїв, 75 музейний заклад на громадських засадах, з яких 4 – носять звання «Народний музей» (Горохівський історичний музей, Берестечківський історичний музей, Музей історії органів внутрішніх справ Волині, Устилузький музей Ігоря Стравінського), 149 музейних закладів системи освіти, з яких 18 – носять почесне звання «Зразковий», де зберігається понад 260 тис. пам'яток мате-

ріальної та духовної культури волинського краю основного фонду. В попередньому 2010 р. музеї Волині відвідали більше 300 тис. осіб [12, арк. 21–24].

Для порівняння – у 2010 р. налічувалося 13 комунальних музеїв, 51 музейний заклад на громадських засадах, з яких 10 – носили звання «Народний музей», 148 музейних закладів системи освіти, з яких 18 – носили почесне звання «Зразковий», де зберігалось понад 200 тис. пам'яток матеріальної та духовної культури волинського краю основного фонду. У 2010 р. музеї відвідало 250 тис. осіб [2].

Доробок музеїв Волині в науково-дослідницькій, експозиційній, виставковій, збиральницькій, реставраційній, науково-освітній, методичній роботі знаходить своє відображення в наукових виданнях, експозиціях, різноманітних творчих музейних проектах, що робить доступними музейні колекції для широкого загалу. Музеї Волині є визнаними джерелами духовності, науковими і культурними осередками, які дбайливо зберігають і популяризують пам'ятки минулого. Завдяки зусиллям музейних працівників зібрання музеїв Волині не тільки примножуються, але й активно служать справі розвитку української культури та науки.

З метою ознайомлення всіх зацікавлених з тим, що відбувається у музейному житті Волині, ВКМ було започатковано Інтернет-ресурс «Музейний простір Волині» [8]. У структурі ресурсу передбачені розділи з суто професійною інформацією, а також загальні відомості, що можуть зацікавити туристів, будь-кого, хто небайдужий до культурної спадщини краю. Меню сайту містить розділ «Галерея музеїв», в якому подано коротку інформацію про 45 музейних закладів області. Тут висвітлюються новини музейного життя, розміщуються наукові публікації про історію, діяльність музеїв Волині, видатних музейних працівників регіону.

За допомогою інформаційних технологій здійснюється популяризація експозицій та виставок волинських музеїв. Публікації про волинські музеї можна знайти в мережі Internet, на Web-сайтах: «Історична Волинь», «VIP», «Волинські новини», «Музеї України» та ін.

Проведення фестивалів, виставок та конкурсів, поліпшення умов функціонування, підвищення музеями рівня збереження

пам'яток національної культурної спадщини сприяють туристичній промоції Волинської області та залученню як іноземних, так і вітчизняних туристів та екскурсантів.

Проблемою музейної мережі області є відсутність районних музеїв у Турійську, Локачах, Любешові, Шацьку та Ратному. Досі ще не створений музей етнографії у Луцьку, хоча такі наміри були задекларовані ще у 1990-х рр. У зв'язку із втратою приміщення та ряду експонатів у 2004 р. за рішенням колегії Волинського обласного управління культури з Олицького історичного музею знято звання «Народний» [14, 3].

Таким чином, за роки незалежності на Волині відбулися істотні зміни в музейній мережі, зумовлені об'єктивними чинниками. Постійна робота над удосконаленням музейної мережі області покликана сприяти розвитку музейництва, ефективному використанню фондів збірок для популяризації української культурної спадщини.

Джерела та література:

1. Бишевич П. К. Музей відтворює героїчне минуле / П. К. Бишевич, І. С. Журавлюк, П. А. Клубук // Любешівщина: з глибин століть – у майбуття: Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк: Надстир'я, 2004. – С. 22–23.

2. В обласній раді відбулися громадські слухання про стан музейної справи [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Волинської обласної ради. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/news/v-oblasnii-radi-vidbulisya-gromadskislukhannya-pro-stan-muzeinoi-spravi>.

3. Грабинська Л. Розвиток музейної справи в закладах освіти Волинської області / Л. Грабинська, Л. Хмельярська // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна органі-

зація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск. – Луцьк, 2009. – С. 234–237.

4. Мандзюк Ф. Музей старовинної книги у замку / Ф. Мандзюк // Луцький замок. – 2005. – 27 жовтня. – С. 12.

5. Манько А. Музею Ківерцівщини – бути! / А. Манько // Вільним шляхом. – 2009. – 25 квітня. – С. 1, 5.

6. Маслай Г. С. Про створення волинського музею освіти / Г. Маслай // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. – Луцьк, 1992. – С. 60–62.

7. Матвійчук М. Тут «живе» історія краю / М. Матвійчук // Вісті Ковельщини. – 2010. – 30 листопада. – С. 5.

8. Музейний простір Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynmuseum.at.ua/>.

9. Оліщук Л. Без минулого немає майбутнього / Л. Оліщук // Вільним шляхом. – 2010. – 11 лютого. – С. 7.

10. Остапюк О. Про створення і діяльність Любомльського краєзнавчого музею / О. Остапюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 2. – Луцьк, 1999. – С. 72–74.

11. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу Волинського краєзнавчого музею у 2001 році, 23 арк.

12. Поточний архів ВКМ. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2010 році (порівняльно-довідковий матеріал), 27 арк.

13. Стемковський В. Історія музейної справи на Володимирщині / В. Стемковський // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. – Луцьк, 2009. – С. 227–229.

14. Філатенко А. Як занепастили і розікрали народний музей / А. Філатенко // Волинь. – 2004. – 16 листопада. – С. 3.

*Світлана ПАНЬКО,
Марія БУНЬКО*

КУШНІРСТВО РОКИТНІВСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СЕРЕДИНА ХХ СТ.)

Поява хутряного одягу відноситься до давніх часів, коли людям, які жили в районах з холодним кліматом, одягом слугували шкіри вбитих тварин, відомості про це належать до часів палеоліту. Такий одяг був характерний і для східних слов'ян, які жили переважно у лісовій смузі з досить суворим кліматом. Тому полювання на дику звірину було життєво важливим заняттям наших предків. Крім того, вони широко використовували й сировину, яку давали свійські тварини. Відомо, що кожухи неодноразово згадувались у давньоруських літописах. Кожухи з дорогого хутра, зокрема, носила давньоруська знать [2, с. 219].

Найголовнішою вимогою щодо одягу, яка супроводжувала його від початку існування, був захист тіла людини від негативних впливів зовнішнього середовища. Щодо кожуха, то він був найтеплішим верхнім хутряним одягом, зігрівав людей у найлютіші морози. Розміри кожухів, співвідношення окремих частин, їх конфігурація складалися історично і міцно закріплювались на певний період. На форму кожухів, як і народного одягу взагалі, поряд з іншими факторами, певний вплив мали географічне положення і рельєф місцевості. Так, етнограф Горинь Г. Й. вважає, що в рівнинних районах України кожухи завжди довші та об'ємніші, ніж у горах [1, с. 52].

Вичинкою шкур для одягу та пошиттям кожухів займались кушніри, існували кушнірські цехи, а також окремі ремісники, що вичиняли шкури.

У нас, у Рокитнівському районі, інколи кушніри займалися тільки вичинкою овечих шкур, а кожухи шили кравці. У такому випадку перед вичинкою шкур кравець і кушнір разом відбирали їх для подальшої обробки. [3, с. 68].

Ремесло вичинки шкур та пошиття кожухів передавалося з покоління в покоління. Уже часто ця робота ставала сімейною справою. За відсутності таланту в дітей чи внуків

майстри брали собі учнів, які мали хист і бажання вчитися.

Щоб навчитися цьому ремеслу, потрібно було платити, і немало. Тому юнаки, що мріяли про навчання, змушені були протягом довгого часу працювати в наймах, щоб заробити потрібні гроші, або ж батьки продавали щось із господарства, щоб заплатити за навчання.

Кушнірське ремесло добре оплачувалося, ним займались переважно чоловіки, хоча до роботи часто залучалися і жінки. Виготовляли кожухи переважно вдома. Ми з'ясували, що відомими майстрами вичинки шкур у Рокитнівському районі були Місюкевич Семен Іванович (с. Блажево), Білець Мусій Мусійович (с. Кисоричі), Рогульчик Василь Матвійович та Ковалевич Купрій Іванович (с. Глинне). Виготовленням кожухів займалися Кулакевич Тимофій Гаврилович із с. Блажево, який обслуговував майже всю північну частину району. На півдні Рокитнівщини, у с. Нетреба шив кожухи Козел Антон Семенович, який сам і вичиняв шкури. До нього зверталися жителі села Борове, а також мешканці сусідньої Житомирської області.

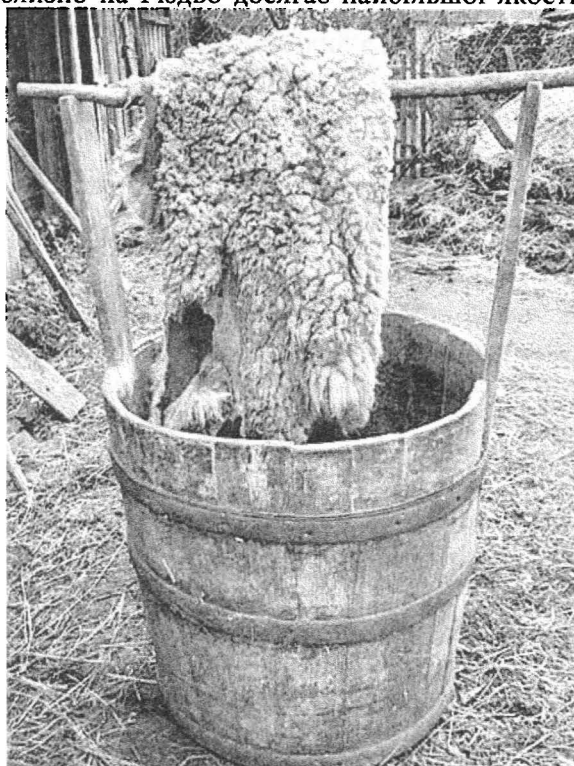
Традиційний одяг із хутра являє собою й неповторний конструктивно-художній витвір, який розкриває високий рівень розвитку цього важливого ремесла, є свідченням таланту і кмітливості майстрів. Кожух переходив від батька до сина, від матері до дочки, переживаючи кілька поколінь.

Як розповідають старожили, кожух був переважно святковим одягом. Новий кожух дбайливо зберігався у скрині або висів у коморі разом з іншим одягом, що вдягався лише на свято, до церкви тощо. Тому кожухи часто оздоблювали вишивкою та хутром. Якщо оберегова та пов'язана з нею обрядова функція кожухів у кін. ХІХ - поч. ХХ ст. здебільшого втрачають своє давнє значення, то естетична, переживаючи певні видозміни, й сьогодні успішно утверджує себе, що й робить це

вбрання мистецьким твором.

Як було зазначено вище, основним матеріалом для виготовлення кожухів слугували овечі шкури. Вичинка овечої шкури – процес довготривалий і копіткий. Він вимагає від майстрів не тільки фізичної сили, але і використання знань, вмінь і великого досвіду. Якість хутра залежала від часу зняття шкури, місцевого клімату й корму. Влітку хутро короткошерстне, грубше за зимове і майже завжди темних відтінків, підшерстя або взагалі немає, або воно рідке, а верхнє хутро сидить дуже глибоко. Тому-то літнє хутро невисокої якості: у цей час овець стрижуть, і вони линяють. Восени ж хутро знову наростає і приблизно на Різдво досягає найбільшої якості.

Діжка в якій вичиняли та фарбували шкури

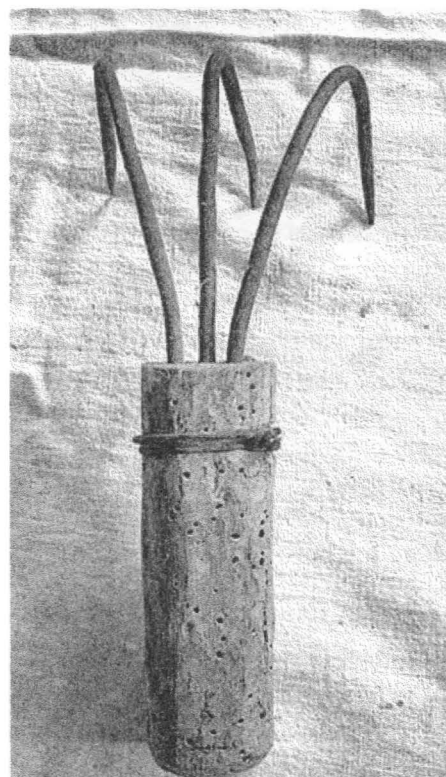
Крім того, цінність шкури залежить від уміння знімати її з тіла тварини та від правильного сушіння. Просушувати краще за все на сонці, не допускаючи пересушки. Якщо сушити біля протопленої печі, то шкуру треба тримати на відстані, щоб вона не зморщувалась.

Якість шкурок визначалась не тільки за їх розміром, висотою хутра але й по тому, як їх знято з вівці (знімали обережно руками, щоб не пошкодити, бо під час вичинки могли з'явитись дірки). Шкурки зразу не розподіляли за ґатунком, а вичиняли всі разом.

Після зняття шкур, розпочинався процес

вичинки, який тривав приблизно 1-2 місяці. Спочатку шкури солили, потім готувалось тісто з води і житнього борошна, цим тістом змащували шкури, скручували й складали у великі діжки (бочки) і заливали водою приблизно на дві неділі, не забуваючи кожен день помішувати.

Коли виходив термін – дивились, чи шкури добре вичинились. Ознакою добре вичиненої шкурки було те, що плівка на піхві дуже легко знімається, а якщо її стиснути – утворюються дрібні складочки (зморшки). Після того, шкури виймали, перемивали та сушили, розтягуючи на спеціально зробленому пристрої з дерева (рамі), яка мала чотири кути, на які на-

Гак для витягання шкур із діжки

тягувалась шкура з одного й другого боку, або на горищі на спеціально прибитих жердинах.

Цей етап займав 10-15 днів, а далі розпочинався процес, який вимагав найбільше фізичних сил. Сушу шкуру виминали ключем – спеціальним знаряддям, що виготовлялося ковалем на замовлення. Він мав форму залізної дуги з дерев'яним держакон зверху й петлею вниз.

Після цього вже розім'яту шкіру закріплювали на спеціальному пристрої для тримання шкурки – «верстаку», що зазвичай виготовляв сам майстер з дерева. Натирали крейдою

Ключ для виминання шкіри

та чистили (шкребли) «шкребкою» - прямокутним дерев'яним бруском із закріпленою в ньому гострою металевою пластиною – поки шкіра не стане білою.

До наступного етапу потрібно було визначити якість вичиненої шкіри за висотою, густотою та м'якістю вовни. Якщо вона невдало знята з вівці, погано висушена чи вим'ята – на пошиття кожухів не бралась і тому її не дубили, залишаючи для використання в домашньому господарстві.

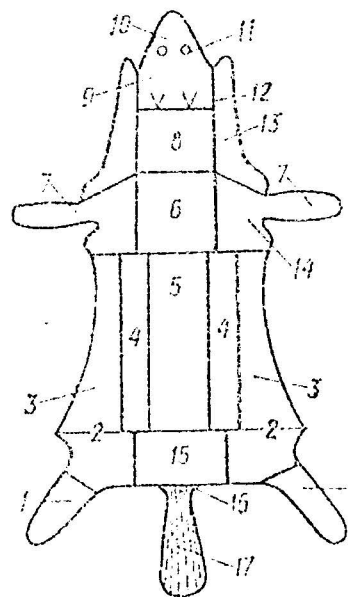
Процес фарбування називався «дубленням» (зануренням у розчин із кори дуба). Від вміння приготувати розчин і часу перебування в ньому шкіри, залежали колір та рівномірність забарвлення майбутнього кожуха – від світло-коричневого до червонуватого відтінку. Також бралось до уваги те, що коли шкіра погано дублена, то у вологу погоду кожух буде вогким.

Заготовляли кору для дубової заварки літом, та ще й з того дуба, що ріс на горбку, щоб колір був червоний та насичений. Кору рубали, сушили на сонці, згодом кидали у великий казан («чигун») і варили. Чим більше кори, тим інтенсивніший колір кожуха. Готовий розчин слід було обов'язково охолодити до кімнатної температури. А далі вже кидали шкурки, але так, щоб у бочці вони легко плавали, і можна було легко їх перемішати для рівномірного фарбування. На 6 шкурок потрібно було 6-8 відер заварки. Там їх витримували від 1 до 2 тижнів, тоді виймали, добре просушували і знову виминали ключем. Потім натирали крейдою, яка робила шкіру ще більш м'якою й допомагала довгий час зберігати колір.

Щоб пофарбувати кожух у чорний колір, використовували дьоготь. Його розігрівали, розводили з водою. Фарбували щіткою. Якщо кожух мав бути оздоблений вишивкою, то спочатку проводилось фарбування. За Польщі почали використовувати фабричні барвники,

які були стійкішими. Вони коштували дуже дорого, тому переважно використовувались традиційні місцеві фарби.

З'єднували шкіри з допомогою лляних ниток власного виготовлення, пізніше з'явилися фабричні нитки. Чоловічі кожухи були переважно прямого силуету, із вшивними прямими рукавами, з виложистим коміром, іноді з капюшоном. Чоловічий об'ємний кожух довжиною до п'ят, із капюшоном, вважався найшатнішим, такі кожухи називали «дамахи». Жіночі кожухи були прямі і приталені, коротшими від чоловічих. Їхня довжина до-

Топографічні ділянки шкурки

1-задня кінцівка;	12-вуха;
2-стегно;	13-душка;
3-череву;	14-лопатка;
4-бік;	15-огузок;
5-хребет;	16-репиця хвоста;
6-загривок;	17-хвіст,
7-передня кінцівка;	
8-шия;	
9-чоло;	
10-мордочка;	
11-перенісся;	

ходила лише до середини литки, а часом і до колін. Шились із шшивними рукавами, коміром стійкою. Характерною особливістю крою чоловічого та жіночого кожухів є одnobортність.

Для виготовлення довгого кожуха потрібно було 6 шкур, для короткого – 4. У головних рисах крою жіночих і чоловічих кожухів суттєвої різниці не існувало. Якщо вона й була, то стосувалася кольору, оздоблення, форми коміра.

Як було зазначено вище, якість шкурок визначалась за якістю вичинки та якістю волосяного покриву, на різних ділянках шкури волосяний покрив може бути різний. Тому для пошиття ошатного кожуха потрібно було відібрати найкращі ділянки шкури. Отже, у відходи вирізали: задні та передні кінцівки, черево, чоло, перенісся, мордочку, вуха, хвіст.

Розпочинаючи пошиття спочатку підбирали шкури по розміру та кольору, потім за викрійкою вирізали задню частину, потім передню, і рукави з коміром. Зшивали деталі руками користуючись голкою і обов'язково наперстком, тому що шкіра важко проколювалася. Також користувалися спеціальними ножицями. У 50-60 -х роках кожухи почали шити на швейній машині.

Перш ніж починати зшивання, вирізали зі шкіри вузьку стрічку - «ретязь», її вишкрібували від хутра, складали вдвоє і вставляли у шви, щоб вони не розтягувались та тримали форму. Зшивали протягом 2-3 днів. З'єднання овчин між собою не обов'язково було симетричним, бо в деякій мірі все залежало від форми шкурки. Це робили також задля економії або у випадку дефектів на шкурі. Дитячі кожухи виготовляли подібно до чоловічих та жіночих.

Гудзики («кузіки») до виробів кушніри виготовляли самостійно. Вони виплітали їх із тієї шкіри, що призначена на пошиття кожуха. Із відходів («зрізків») робили смужки («ретязь») і плели гудзики круглої чи овальної форми за допомогою веретена. Петлі також виготовляли зі смужки шкіри, яку перекручували багато разів, і прикріплювали до кожуха. Так дбали про безвідходність виробництва. Пізніше почали використовувати фабричні гудзики, що дало змогу економити час.

При використанні кожух звичайно забруднювався, і його потрібно було чистити. У такому випадку користувалися спеціальним но-

жем - «шкробкою». Зберігали кожух у сухому місці, обкладали багном, тютюном, щоб не заводилась міль, тощо. Що стосується оздоблення, то вишивали краї рукавів, бортів, поділ, спостерігається вишивка на плечових бічних швах. Оздоблювали хутром манжети, комір, кишені, поли та поділ.

Жінка у кожусі 40-х років ХХ ст.

Найпоширеніші техніки вишивки кожухів – «ланцюжок», «козлик». Якщо поверх вишивки козликом накладали таку саму вишивку, змістивши її вправо, отримували «оксамитовий» шов. [4, с. 82]. Для вишивання використовували вовняні нитки домашнього виготовлення, пізніше – фабричні. Домінуючими кольорами вишивок були зелений, синій, рідше – червоний.

Саморобні гудзики, петлі, плетені з мотузки чи шкіри, гармонійно вписувалися в загальний стрій одягу, а іноді були основною його прикрасою.

Художня довершеність виробів народного мистецтва великою мірою є наслідком глибокого розуміння майстром пластичних можливостей матеріалу. Щоразу в його руках народжується маленьке диво, тому що в самому процесі праці матеріалізуються не лише професійні навички майстра, але і його поетичне сприйняття світу, невичерпна фантазія.

Чоловічі кожухи не мали оздоблення, єдиною прикрасою вважався викладений комір і обшивка бортів білим хутром. У жіночих кожухах 40 – 50-х років комір та обшивка виготовлялись із чорного хутра. Кишені були або

відсутні, або накладні. Всі складники народного одягу, позначені фантазією народного майстра, позбавлені випадкового і штучного.

Процес виготовлення кожухів був майже однаковим, але з другої половини ХХ ст. почали використовувати швейні машини, що дало змогу полегшити роботу та удосконалити пошиття. Змінилися пропорції та ще деякі деталі. У наш час вручну кожухи не шують, але багато його елементів використовуються в промисловості для пошиття сучасного кожуха – дублянки. Для зручності розроблені спеціальні шаблони для розкрою, а розкладку лекал здійснює комп'ютер.

Традиційний український хутрянний одяг – не лише цінна історична пам'ятка. Варіативність його крою, пропорцій, форм, функціональність і практичність, логіка зв'язку між

формою, конструкцією й художнім вирішенням – це справжня енциклопедія дизайну, яка має бути завжди в пригоді творцям сучасного одягу.

Джерела та література:

1. Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина ХІХ-поч. ХХ ст.) - Київ: Наукова думка, 1986 – 91.

2. Енциклопедія українознавства (Загальна частина).- Київ, 1994. – С. 210-211, 213-214, 219-220.

3. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка. – Київ: «Наукова думка», 1988.

4. Кара-Васильєва Тетяна, Чорноморець Алла. Українська вишивка. – Київ: Либідь, 2002. – 160 с.

Лариса ПАРФЕНЮК

ПЕРШІ СПРОБИ ПЕРЕКЛАДУ СВЯТОГО ПИСЬМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Горе тим, котрі зло називають добром, а добро – злом; темряву мають за світло, а світло – пільмою.

Ісаїя. 5:21

Грецьке слово «феномен» означає «рідкісне, видатне явище». Саме таким явищем у світовій історії є Біблія – Книга книг людства, значення якої упродовж багатьох віків безперервно зростало і продовжує зростати.

Біблія – зібрання книг, що є Священним Писанням. Вона складається із Старого Заповіту (православ'я включає 50 книг Старого Заповіту, що вважаються священними в іудейській та християнській релігіях) і Нового Заповіту (27 книг, що вважаються священними лише в християнстві). Книга ця писалася (складалася) упродовж 1700 років (з XIV ст. до Р.Х. по Іст. після Р.Х.) в Єгипті та Месопотамії, Палестині та інших країнах Близького Сходу та Середземномор'я пророками та апостолами й не зазнала практично жодних змістових відхилень від оригіналу. Відтак цей твір став першою друкованою на земній кулі книгою. Як засвідчує кембріджська «Історія стародавнього світу», жодна з книг ніколи навіть не наближувалася до такої величезної і постійної популярності, як Біблія. За енциклопедичними даними, повний переклад Біблії здійснено більш ніж 250-ма мовами світу, окремі книги Святого Письма перекладалися ще 740-ма мовами та діалектами, що в цілому складає близько 1000 перекладів [6, 7].

Завдяки богослужбовому використанню Біблія не стала артефактом, що належить виключно до історії релігії, культури чи літератури. Вона в цілому або окремими книгами вже близько трьох тисяч років залишається актуальним релігійним текстом для мільярдів людей. Мабуть жодна книга не спричинила такого критичного, навіть негативістського ставлення, а одночасно – вшанування, поклоніння й інтенсивного дослідження та інтерпретації із застосуванням різноманітних наукових та філософських методів, навіть із виникненням відповідних спеціалізованих

дисциплін. Постійне богослужбове використання, а також ретельне дослідження біблійних текстів виявило їхній неоціненний богословський, літургічний, археологічний, історичний, географічний, мовно-літературний та філософсько-етичний внесок до кращого розуміння культури не лише Стародавнього світу, а й практично усіх пізніших культурних формацій, включаючи й сучасну цивілізацію [10,43].

Біблія дійшла до нас у двох основних перекладах, званих Септуагінта – переклад з давнього масоретського тексту грецькою мовою Старого Заповіту (в Александрії за Птолемея Філадельфа за 270 років до Р.Х.), та Вульгата – переклад з грецької та арамейської латиною (у Римі за Костянтина, IV ст. після Р.Х.). Вони лягли в основу подальших перекладів.

Наші предки вперше познайомилися зі Священним Писанням, коли воно було перекладене відомими просвітниками, братами Кирилом та Мефодієм у IX столітті. Костянтин (в чернецтві – Кирило, 827 – 14.02 869 р.) здобув вищу освіту в Константинополі, знав східні мови, був талановитим філологом, працював бібліотекарем у патріаршій бібліотеці, викладав філософію у вищій константинопольській школі. Мефодій (близько 815 – 6.04 885 р.) був управителем однієї слов'янської провінції у Візантії, а згодом став помічником Костянтина в місіонерській літературній і освітній діяльності. Брати Кирило і Мефодій походили з міста Солуня (тепер Салоніки, у Греції), у якому проживало мішане населення – греки й слов'яни, тому з дитинства добре знали як грецьку, так і мову солунських слов'ян [5, 17].

З часом початку формування української літературної мови співпадає поява й перших біблійних книг (причому це були переважно богослужбові тексти), написані зрозумілою

для простого люду так званою народною мовою.

У XV – першій половині XVI ст. з'являється ряд спроб надати новозавітним книгам українського мовного колориту. У цей період уже існували переклади богослужбових текстів мовами інших слов'янських народів.

На той час у богослужбових текстах використовувалася словенороська (словено-українська) – церковнослов'янська, тобто старослов'янська мова, що протягом віків зазнавала впливу української живої мови. Незважаючи на тісну взаємодію староукраїнської і церковнослов'янської мов, відмінності між ними поглиблювалися, церковнослов'янська мова ставала дедалі менш зрозумілою для людей без спеціальної освіти. У зв'язку з цим прогресивні, демократично налаштовані українські книжники доходили висновку про необхідність перекладу Святого Письма зрозумілою для народу мовою [9, 13].

Ідея перекладу церковних текстів староукраїнською писемно-літературною мовою підтримувалася й реформаторським рухом, який у XVI ст. через Польщу дійшов до України. Взагалі ідея перекладу біблійних творів народними мовами була найвизначнішою ідеєю Середньовіччя, а самі переклади стали найсильнішою ідеологічною зброєю проти католицизму [8, 15].

Поява цих перекладів була зумовлена кількома чинниками:

- в XVI ст. в Україні увиразнилося розходження між церковнослов'янською мовою та живими народними говірками;
- в той час інтерес до Священного Писання почали виявляти люди, які не належали до духовних осіб, нерідко вони погано розуміли церковнослов'янську, тому воліли послуговуватись перекладами Біблії на «просту мову»;
- в XVI ст. українці усвідомили: щоб зберегти свою ідентичність в умовах польської експансії, їм треба активно працювати на релігійно-культурному полі [2, 50].

Саме в XVI ст. не без впливу протестантів з'являється низка перекладів біблійних текстів народними мовами. Виникла потреба проводити релігійну полеміку з католиками, і найавторитетнішим джерелом, на яке посилались, була конфесійна література. Найбільше підходило у цьому плані Євангеліє. Отже, переклад конфесійних текстів українською

«простою» мовою був потрібний насамперед з ідеологічних міркувань.

Наступ книжної української мови на церковнослов'янську в конфесійному жанрі відбувся, однак, поступово й дуже обережно. Надзвичайно високим був авторитет церковнослов'янської мови і віра в її недоторканність. Перекладачі побоювалися конфесійно небезпечних перекручувань у процесі перекладу. Тим сміливішою видається діяльність пересопницьких книжників, котрі в середині XVI ст. здійснили переклад канонічного євангельського тексту книжною українською мовою, створивши своє рідний перекладацький шедевр – Пересопницьке Євангеліє. Цим перекладом творці рукопису відкрили нові потенційні можливості духовного розвитку української нації, сконцентрованій у силі українського слова і залишили нащадкам унікальну рукописну книгу, пам'ятку мови та культури, яка не втратила цінності й до сьогодні. Вона є свідченням того, що переклади конфесійних текстів – це невід'ємна частина писемної культури народу [8, 16].

Перекладацька діяльність українських книжників продовжувала, таким чином, кирило-методіївські традиції щодо розбудови національної церкви й оцінюється як подвижницька праця українських патріотів, котрі майже за століття до початку національно-визвольної війни 1648-1654 рр. виявили прагнення українського народу до відродження своєї мови і духовної культури [9, 54].

У 60-х роках XVI ст. на Волині з'являються й інші переклади біблійних книг розмовною українською мовою, які були пов'язані з польськими протестантськими впливами. Помітну роль тут відіграв вихід у світ Радзивілівської Біблії. Саме вона великою мірою вплинула, як зазначає Д. Чижевський, на появу т.зв. Крехівського Апостола [7, 220]. Український текст цього перекладу був складений переважно на основі Радзивілівської Біблії. Ймовірно, паралельно з Пересопницьким Євангелієм і Крехівським Апостолом переклад «руською мовою» новозавітних текстів спробував зробити Василь Тяпинський, якого традиційно вважають білорусом, а його працю розглядають як переклад білоруською мовою. Однак достовірні відомості про В. Тяпинського відсутні, невідомо де він народився, жив, де й коли здійснив видання свого Євангелія [2, 53].

Заслугує уваги й Волинське Євангеліє, яке було переписане кількома роками пізніше від Пересопницького Євангелія у 1571 р. у Володимирі, в якому в більшості вживалася староукраїнська мова. Це Євангеліє вказує на бажання народу мати богослужбові книги в перекладі на рідну мову. До цього часу Волинське Євангеліє є першим, про яке відомо, що започаткувало переклад Святого Писання на рідну мову.

Ще один волинський переклад новозавітних текстів розмовною українською мовою з'явився у 1581 р. Це – Євангеліє, перекладене в селі Хорошові (неподалік Кременця) місцевим шляхтичем Валентином Нагалевським. У передмові до свого перекладу Євангелія В. Негалевський писав, що цю роботу він виконав не з власної волі, а за намовою та заохотою багатьох учених та побожних людей, що люблять слово Боже, але не вміють читати польською, а церковнослов'янську не дуже то й розуміють. Із цих слів випливає, що на Волині в той час були відносно грамотні люди, які, втім, не знали ні польської мови, ні церковнослов'янської, а їхньою лектурою були тексти, писані саме розмовною українською мовою [2, 54].

У 1595 р. в Луцьку було написане Літківське Євангеліє (знайдене в с. Літках тепер Броварського р-ну Київської обл.), яке налічувало 255 аркушів, списане з невідомого примірника церковнослов'янською мовою. Проте є в ньому український переклад частини Євангелія від св. Луки, при тому ця перша частина перекладу відповідає певному тексту Пересопницького Євангелія, а в інших трьох частинах Літківського Євангелія бачимо прямі переписи церковнослов'янською мовою.

Крім того, від XVII ст. дійшло кілька учительних Євангелій (рукописних і друкованих), написаних українською літературно-письменною мовою XVI- XVII століть [3, 47].

Відомо, що у 1616 році в містечку Єв'є біля Вільна (Вільнюса) М. Смотрицький надрукував свій переклад (із грецької) Учительної Євангелії, автором якого вважають константинопольського патріарха Калиста. Книга охоплює євангельські читання на неділі й великі свята всього церковного року. Ця Учительна Євангелія, вочевидь, була дуже популярна в Україні та Білорусі, і за благословенням митрополита П. Могилы книжку з незначними змінами передруковано 1637 року

в Києві. Отже, українці вже від початку XVII ст. мали переклад рідною мовою Євангелії - апракосу [4, 2].

Особливо поширеними, як видно зі сказаного, були переклади Нового Завіту, які використовувалися й у богослужінні, про що свідчить, наприклад, текст Пересопницького Євангелія, розбитий не тільки на глави, але й на зачала.

Становище погіршало наприкінці XVII ст., коли Українська православна церква була підпорядкована Московській патріархії. Російська православна церква почала боротьбу з українською мовою прикриваючись гаслом: «за єдність, за чистоту віри». Потрапило в немилість усе українське духовенство, під сувору заборону втрапили «Большой требник и служебник» Петра Могилы, «Мир з Богом» Інокентія Гізеля, «Меч и трубы» Лазаря Барановича і багато інших книг, писаних близькою до народної мовою. Натомість категорична вимога, щоб «не было Игумена и Архимандрита от козацкого роду» і перевидання богослужінь на церковнослов'янську мову, наближену до «правописания и правоверия великороссийского, правильного», як пояснювалося тоді.

Кількасотлітня заборона читати і проповідувати Святе Письмо українською мовою була офіційною політикою російського царизму. Дозволити видати Євангелію в перекладі мовою, яка була проголошена, власне, неіснуючою, означало її визнати, а разом із цим окремішність української нації. Валуєвським указом завдався удар, спрямований на придушення українського визвольного руху ще в зародку. Він став свого роду продовженням узаконеного Петром I ще 1720 року інституту цензури, насамперед щодо української мови: «...оные церковные старые книги для совершенного согласия с великороссийскими, с такими же церковными книгами сравнить прежде печати с теми великороссийскими печатями, дабы никакой розни и особого наречия в нем не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатають, дабы не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великороссийской печатью несогласия произойти».

Відтоді, зусиллями ієрархів Російської православної церкви у спілці з владою світ-

ською зводились непереборні перешкоди для розвитку української писемності, а разом із тим і освіти. Адже кожен культурний народ мав переклад Святого Письма, який став йому наріжним каменем у розвої рідної літературної мови. Біблія, за висловом Григорія Сковороди, Книга Книг, була книжкою, що всі читали, всі взувалися на її мову, одним словом, – така Біблія довгі віки правила для цілого народу за найкращий класичний взірець літературної мови [1, 236].

Підсумовуючи все вищесказане, можемо констатувати, що вже в середині XVI ст. в українських церквах запроваджувався український переклад Святого Письма. Україна, таким чином, крокувала в ногу з передовими тенденціями світу [8, 16]. Адже добре знано, що народ, який має переклад Святого Письма рідною мовою – незнищений.

Джерела та література:

1. Котенко Т., Шендеровський В. Перший перекладач Євангелії українською мовою Пилип Морачевський // Пам'ять століть: історичний науковий та літературний журнал. – 2009. – № 3/4. – С. 235-242.
2. Кралюк П. Перші переклади біблійних книг українською мовою // Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – 2005. – Кн.5 – С.50-55.
3. Лозовицький В. Унікальність Пересопницького Євангелія в контексті перекладної церковно-писемної спадщини українського народу XVI століття // Пересопницьке Єванге-

ліє в історії Української Православної Церкви і українського народу (до 450-річчя духовно-національної святині): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 450-річчю Пересопницького Євангелія. - Луцьк, 2011. – С.47.

4. Німчук В. Найновіший переклад Біблії українською мовою: фрагменти інтерв'ю з Патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом. // Наша віра. – 2009. – №3. – березень. – С.2.

5. Станівський М. Старослов'янська мова. – Київ, 1983. – С. 17.

6. Тимошик М. Книга серед книг:(історія перекладу й видання Святого Письма українською мовою) // Березиня. – № 4. – С. 7.

7. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994. – С.220.

8. Чепіга І. Дві яскраві дати української національної святині // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Вип. ІХ.: в 2-х ч. – Рівне, 2011. – Ч.1. – С. 15-16.

9. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – Київ, 2001. – С. 13-54.

10. Цап'юк М. Використання Священного Писання у православному богослужінні // Пересопницьке Євангеліє в історії Української Православної Церкви і українського народу (до 450-річчя духовно-національної святині): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 450-річчю Пересопницького Євангелія. - Луцьк, 2011. – С.43.

Тетяна ПАРХОМЕНКО

ТРАДИЦІЙНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ В ЕКСПОЗИЦІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Українська хліборобська нація, як і всі народи світу не випадково наділяла зерно магичними властивостями. Жито та пшениця стали символами родючості, достатку та довгого життя, свідченням чого є народні прислів'я: «пшениця колоситься, життя – веселиться», «пшеничка тучна, то й збирання не скучне», «де плуг – господар, а борона господина, там повні бочка і скриня». Окремі легенди про походження хлібних злаків наводять дослідник українських легенд та вірувань Г. Булашев: «Сам Бог посіяв для людей пшеницю, причому спочатку колос у неї, як і в усіх хлібних злаків, починався від самої землі і йшов до верхівки стебла, так що не можна було ні косити, ні жати, а підгинали колосся, щоб не розгубити зерна, шилом при самій землі» [1, 300].

Землеробська праця як основа життя в свідомості наших пращурів була заняттям гідним царів. За легендою, записаною Геродотом, щоб відзначити одного скіфського юнака як законного царя, до його ніг з неба впали золоті символи царської влади, серед яких – плуг. Давня легенда згадує і першого чеського короля Пржемысла – звичайного селянина, якого гінці застали за оранкою плугом. Навіть ще на поч. ХХ ст. (до 1911 р.) у піднебесному Китаї першу ріллю на священному полі при храмі Неба зорював сам імператор [32, 23].

Важливим джерелом вивчення землеробських знарядь праці минулих віків є колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею. Стационарна етнографічна експозиція «Основні заняття, ремесла та промисли мешканців Рівненської області», яка функціонує з 1996 р., знайомить із найціннішими експонатами збірки.

Зокрема, в діарамі зали №15 експонуються традиційні знаряддя обробітку ґрунту: плуг та борона [14; 15]. Остання використовувалась для розпушування ріллі, її скородіння (видирання бур'янів), а також волочіння (щоб

закрити насіння землею після посіву). Попередницею плетеної борони була волокуша – молоде дерево з дещо обрубаними гілками або ж гілка дерева. Як правило, волокушею лише заволочували посіви. Конструктивно вдосконалішою стала плетена борона (Рис.1). Знаряддя виготовляли з грубих лозин, скріплюючи гілки попарно: у місцях перехрещення лозин вставлялися дерев'яні зубки (чопи), що перев'язувалися навхрест «калачиками» з лози [12, 40]. Спереду борона мала овальну або напівкруглу форму; щоб з'єднати знаряддя з тяглом до її крайньої лозини (дуги) крипили плетене кільце – каблуку. Борона кін. ХІХ ст., що знаходиться в діарамі експозиції, походить зі старих музейних фондів, її розмір: 100 x 100 см (на жаль, 5-й ряд зубців відсутній) [15]. Вона виготовлена з перехрещених під прямим кутом палиць та дубових зубців, прикріплених в місцях схрещення подвійними кільцями з лози.

Згодом плетена борона поступилася місцем брусковій (валковій). У 1992 р., коли була здійснена експедиція РОКМ у північні райони області, вдалося врятувати борону з хутора поблизу с.Черемель Дубровицького р-ну - території, що найбільше постраждала від радіоактивного забруднення. Знайдена рамна або валкова борона 20-х рр. ХХ ст., має параметри 100 x 96 см. Складається з п'яти поздовжніх чотиригранних билець, через які пропущені дві поперечні глици, утворюючи раму (покліть). Дерево в багатьох місцях розсохлося, 6 зубів борони відсутні, а в окремих місцях дерев'яні зуби замінені на залізні болти. Для з'єднання з тяглом прикріплене залізне кільце [16].

Ще одна рамна борона кін. ХІХ - поч. ХХ ст., яка зберігається у фондах РОКМ, походить із с.Люхча Сарненського р-ну [17]. До музею вона надійшла у 1961 р. Борона розміром 100 x 88 см має прямокутну міцну раму з 5-ти паралельних і двох розміщених перпендику-

лярно до них брусків. На відміну від описаних вище знарядь скородіння, у цієї борони всі 18 зубців металеві (4 зубці відсутні). Збереглися металеве кільце з довгим ланцюгом і гаком на кінці.

Нерідко на Поліссі і плетену, і брускову борону використовували одночасно.

Найдавніше традиційне знаряддя для збирання зернових культур – серп. В експозиційних залах РОКМ представлені як кременеві серпи з ретушшю (№ 9, 8), так і залізні (№15). Останні вирізняються наявністю чи відсутністю насічки, тож під час жнив мешканці Рівненської області зажинали зазубреними

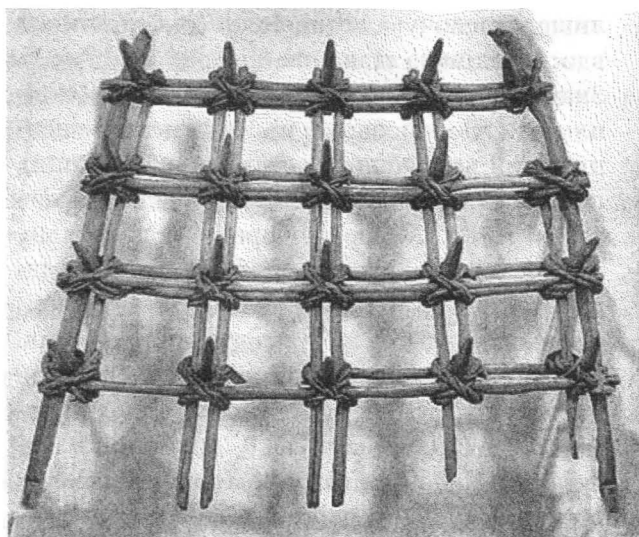

Рис. 1. Плетена борона, кін. XIX ст. Експозиція РОКМ. Фото О.А.Нагорнюка, 2006 р.

й незазубреними серпами [18; 19]. Залізо для серпів виплавляли з місцевої болотної руди. Згідно з матеріалами В. Горленко, на північному заході України, особливо на Рівненському Поліссі, а також на Буковині та Закарпатті, часто використовувалися незазубрені серпи [3, 79]. На межі XIX – XX ст. на Житомирському Поліссі як залишок минулого зустрічався серп з гладким лезом – косак [12, 41]. Незазубрені серпи клепали на бабці та мантачили мантачкою так само, як косу.

Експедиційні записи авторки даної статті засвідчують, що особливу увагу серпу приділяли на обжинки. З метою повернути витрачену під час жнив силу та забезпечити себе здоров'ям на наступні жнива, жінці с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. кидали серп на землю. Ці дії супроводжувало відповідне замовляння: «Бежи, серпику,

по полю! Верни силку за мною!» Або: «Серпику, скачи по полю, збирай силку за мною! Збирай силку на другу нивку!» [8; 7]. У сс. Вежиця, Біловіж, Дроздинь, Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. жниця тричі крутила серп навколо голови та з примовкою: «Суді, Боже, на літо дождаті да ше жаті!» — кидала його через голову, уважно придивляючись, яким кінцем він впаде на землю [4 - 6; 9]. За прикметами, що побутували в с.Біловіж, якщо «серп заткнетца, каже, ще буду жаті, а як падає боком, каже, вже умру» [4]. Подібні народні уявлення були притаманні й мешканцям с.Дроздинь: «Як упаде серп, так як жать (як жнеш), то будеш жать, і перевернеца носком (вроді тебе завернит), кажут, шо ни дождеш» [6].

Значно продуктивнішою від серпа була коса, примітивний різновид якої – горбушу – знаходили ще в городищах часів Київської Русі, згодом її змінила коса-литовка. На відміну від серпа коса – чоловіче знаряддя праці, адже вимагала значної фізичної сили і вміння «клепати» косу. З Острозького р-ну Рівненської обл. потрапив в етнографічну експозицію РОКМ інструмент для заточення коси – кошівка, яку косар завжди кріпив до пояса. Знаряддя складається з двох частин - дерев'яного футляра та прямокутного кам'яного бруска з ручкою з рогу [20]. Футляр (власне кошівку) видовбували з невеликого шматка дерева (l-18 см, d – 7 см).

Ще в середині XIX ст. були поширені кілька самобутніх пристосувань до коси, одне з яких знаходиться в етнографічній експозиції РОКМ [21]. «Грабки» з с.Новостав Рівненського р-ну Рівненської обл. мають розмір 53 x 31 см. Дослідник С. Лошкар'єв писав: «На відміну від західних країн, де до коси додавалися 3-4 лучки, в Україні існували три способи конструкції цього знаряддя: коса з грабками, на крюк і на лучок, тобто прилаштування до неї зубків у вигляді грабель або лука» [3, 81]. Існує припущення, що такі способи обладнання коси перейняли в українців сусідні народи. У той час, коли у прибалтійських країнах «користувалися грабельками, то на Україні були вже грабки (чи крюк), хоч така коса була важчою» [3, 81].

В окремих регіонах України, щоб створити сніп чи куль соломи, користувалися спеціальним дерев'яним пристроєм – цуркою, яку

використовували і на Рівненщині. У залі №15 РОКМ представлені три такі експонати, два з яких орнаментовані різьбленим малюнком. Щодо діалектних варіантів назв сільськогосподарського знаряддя, то в Рівненській обл. назва «цурка» була загальноживаним терміном для пристрою, яким в'язали перевесла; менш поширеною була назва «дерево» [10], а от у Демидівському районі використовували «в'юрок» [11]. У південній частині сусідньої Білорусі паралельно вживали назви і «цурка», і «закрутка» [13, 522]. Ціла низка діалектних назв цього знаряддя праці наведена в словнику сільськогосподарської лексики з Волинської області: «юрок – в'юрок, кілок, древко, круцюн, цурка, закрутинь, кнпель» [2, 148].

На увагу етнографів і мистецтвознавців заслугує традиція оздоблювати цурку геометричним орнаментом, вирізьблювати на ній жіночі імена та ініціали (адже в давнину цурка, як і серп, були жіночим знаряддям праці). За матеріалами А. Литвинович: «Спеціально прикрашену цурку парубок дарував коханій дівчині, брат - сестрі, чоловік - жінці...» [13, 522].

У музейній колекції РОКМ найбагатше орнаментованою є цурка 40-х рр. ХХ ст., яку виготовив Петровець Андрій Федорович, 1906 р. н., мешканець с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл. Кругла в перетині дерев'яна паличка (l – 35,5 см, d – 1,5 см) звужується до кінця, де має три кругові надрізи. Верхня і нижня частини цурки вкриті подібним рослинно-геометричним орнаментом: ножем вирізьблені три вузькі смуги горизонтальних «сосонок», поміж яких розташована широка сітка з ромбів та широка смуга з вертикальних мотивів «сосонок» [22]. Інша цурка 40-их рр. ХХ ст. із с.Переброди Дубровицького р-ну вирізняється не тільки декоративним орнаментом, але й вирізьбленим роком виготовлення знаряддя - 1944 - та літерами латинського алфавіту PD (можливо, ініціалами). Цурка була зроблена з березової гілки (l – 41 см, d – 3,5 см), кругла в перетині. Верхня частина цурки вкрита двома смугами трикутників, в обрамленні яких знаходиться прямий хрест, зазначені рік виготовлення, дві літери. У нижній робочій частині знаряддя має шість круглих насічок. Над верхньою насічкою розташований геометричний орнамент з ромбів [23].

Цурка-«юрок» із с.Глинне Рокитнівського

р-ну кін.ХІХ-поч.ХХ ст. (l – 36,5 см) згори кругла в перетині, знизу – квадратна. У нижній робочій частині з чотирьох боків має 9 зарубок. На знарядді ледь вгадується вирізьблений напис: АННА [24].

У фондовій колекції РОКМ зберігаються дві цурки 40-х рр. ХХ ст. із Рівненського р-ну, які носилися в парі із серпом, для чого у їхній верхній, грубшій частині був прорізаний спеціальний прямокутний отвір (Рис.2). Одна з цурок була подарована авторці статті під час етнографічної експедиції в с.Житин Рівненського р-ну 2008 р. [25]. «Дерево» (l – 39,5 см, d

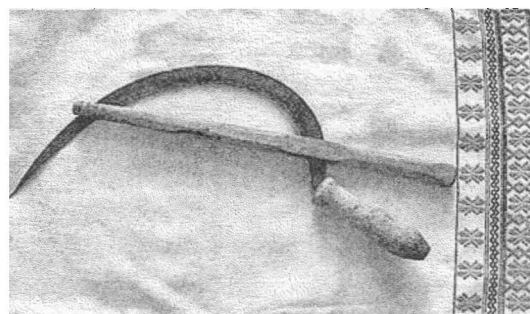

Рис. 2. Серп із цуркою, I пол. ХХ ст. Фонди РОКМ. Фото Т.П.Пархоменко, 2008 р.

– 2 см) вистругане таким чином, що потовщений кінець має кубічну форму, а тонший – циліндричну. Наскрізний отвір знаходиться на відстані 12,5 см від грубого кінця знаряддя. Цурка з с.Шпанів – це загострений, відполірований кілок завдовжки 38,5 см, що має чотири виступи на робочому кінці. На відстані 12,9 см від грубого краю цурки прорізаний наскрізний отвір у вигляді прямокутника (4,7 x 0,5 см) [26]. Згрібши сніп збіжжя, жниця виїмала цурку з-за крайки, стягувала нею сніп перевеслом і підвертала останнє петлею таким чином, щоб сніп не розв'язався.

Головним традиційним знаряддям молотьби мешканців краю наприкінці ХІХ - у І пол. ХХ ст. залишався ціп. Два таких знаряддя походять зі старих фондів РОКМ. Один із них, який експонується в №15 залі РОКМ, має розміри: д. держака – 152 см, д. бича – 83 см [27]. Другий ціп походить із с.Задовже Зарічненського р-ну, його параметри: д. держака – 140 см, д. бича – 80 см [28].

У 2003-2004 рр. поповненню фондів РОКМ сприяло проведення комплексної етнографічно-культурологічної експедиції «Шляхами Південної Рівненщини» (грант Рівненської обласної держадміністрації), керівником якої

Рис. 3. Г.А.Колодич молотить ціпом, с.Познань Рокитнівського р-ну Рівненської обл. Фото Т.П.Пархоменко, 2006 р.

була авторка цієї статті. Зокрема, у с.Нова Мощаниця Здолбунівського р-ну, учасником експедиції був подарований ціп поч.ХХ ст. Знаряддя складається з гладко виструганої палиці – держака (д. – 122 см), виготовленого з м'якої породи дерева – ліщини та бича (д. – 82 см), зробленого з твердої породи дерева – дуба [29]; обидві частини з'єднані гужиком із сириці, що дозволяє бичу вільно обертатись на держаку. Ще один ціп поч.ХХ ст., виготовлений із різних порід дерева, був знайдений у с.Рясники Гоцанського р-ну [30]. Його держак (д. – 136 см) і бич (д. – 85 см) є круглими в перетині, частково втрачене шкіряне кріплення знаряддя доповнює біла мотузка. Подібним за розмірами є ціп I пол. ХХ ст.: д. держака – 134 см, д. бича – 90 см [31]. Як і попередні знаряддя молотби, він так само виготовлений із різних порід дерева, має сиром'ятний гужик.

Колоссям докупи снопи розстеляли на току в два ряди, брали ціп двома руками за держак і вдарили бичем по колосцю. Залежно від кількості врожаю та молотників молотили «в один ціп», «у два ціпи», «в три ціпи» або «в чотири ціпи» (Рис.3).

У статті була зроблена спроба дослідити

функціональне призначення землеробських знарядь праці, що сьогодні зберігаються в музейній колекції РОКМ. Об'єктом дослідження стала як постійнодіюча експозиція «Основні заняття, ремесла та промисли мешканців Рівненської обл.» (зала №15), так і етнографічна фондова збірка. Експедиційне обстеження краю відділом етнографії з 1996 по 2008 рр. дозволило не лише значно поповнити речовий фонд музею, але й розширити уявлення щодо використання землеробських знарядь праці в місцевій обрядовості. Насамперед, це стосується свята першої борозни, посіву, зажинок та обжинок, особливості проведення яких уже висвітлені авторкою в окремій монографії.

Джерела та література:

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – 416 с.
2. Веремійчук І. М. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995. – 256 с.
3. Горленко В. Ф., Бойко І. Д., Куницький

- О. С. Народна землеробська техніка українців (Історико-етнографічна монографія). – К.: Наукова думка, 1971. – 164 с.
4. Зап. Пархоменко Т. П. у 1998 р. у с.Біловіж Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Носач Ганни Семенівни, 1910 р.н.
  5. Зап. Пархоменко Т. П. у 2006 р. у с.Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Ковалець Христини Володимирівни, 1930 р.н.
  6. Зап. Пархоменко Т. П. у 2006 р. у с.Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Денищиць Федори Кіндратівни, 1922 р.н.
  7. Зап. Пархоменко Т. П. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Ковенько Марії Павлівни, 1917 р.н.
  8. Зап. Пархоменко Т. П. у 2006 р. у с.Перекалля Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Шарко Марії Андріївни, 1929 р.н.
  9. Зап. Пархоменко Т. П. у 2006 р. у с.Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Чурилович Марії Тимофіївни, 1927 р.н.
  10. Зап. Пархоменко Т. П. у 2008 р. у с.Житин Рівненського р-ну Рівненської обл. від Лісовець Анастасії Карпівни, 1943 р. н., уродженки с.Переброди Дубровицького р-ну
  11. Зап. Пархоменко Т. П. у 2012 р. у с.Копань Демидівського р-ну Рівненської обл. від Сеня Петра Михайловича, 1948 р. н.
  12. Костриця М.Ю., Костриця Н. С. Природа і матеріальна культура Житомирщини: Посібник з етнографічного краєзнавства. – Житомир: Видавництво «М.А.К.», 1999. – 240 с.
  13. Літвінович А. Ф. Цурка / Етнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1989. – С.522.
  14. РОКМ КН 708/1 / IV м 26
  15. РОКМ КН 707/1 / IV д 4047
  16. РОКМ КН 19729 / IV д 5246
  17. РОКМ КН 6254 / IV д 4559
  18. РОКМ КН20581/1 / IV м 860/1
  19. РОКМ КН20581/2 / IV м 860/2
  20. РОКМ КН 19746 / IV д 5261
  21. РОКМ КН 622/2 / IV д 4032
  22. РОКМ КН 24588 / IV д 5987
  23. РОКМ КН 23162 / IV д 5751
  24. РОКМ КН 615/1 / IV д 4561
  25. РОКМ КН 23596 / IV д 5825
  26. РОКМ КН 21680 / IV д 5539
  27. РОКМ КН 707/2 / IV д 4048
  28. РОКМ КН 883 / IV д 4128
  29. РОКМ КН 22541 / IV д 5672
  30. РОКМ КН 22350 / IV д 5638
  31. РОКМ КН 23447 / IV д 5795
  32. Чернецов А. Родословная плуга // Знание – сила. – 1985. - №2. – С.23-25.

Іван ПАЩУК

“ЛИШ ІМЕНЕМ СВЯТОЇ ПРАВДИ...”

Деякі листи на Рівненщину і автографи на книгах білоруського письменника-земляка Сергія Граховського (1913-2002)

Завжди із якимось світлим внутрішнім трепетом беру в руки книги з автографами чи придбаними у магазинах від багаторазового перебування у різних містах Білорусії, зокрема у Мінську, Бресті, Вітебську, Гомелі, Солігорську, Октябрському, Кобрині та інших, популярного білоруського поета і прозаїка Сергія Івановича Граховського, уродженця с.Нобель Зарічненського району, дещо перечитую.

Його твори, а він видав кілька десятків книг, відверто щирі і лаконічні, захоплюють своєю майстерністю і правдивістю.¹ Перекладав на рідну мову і вірші багатьох українських поетів.

У моїй пам'яті зоріє і кількогадинний незабутній вечір-розмова у мінському готелі “Білорусь” 11 січня 1993 року, про що уже частково писав у газетній статті “Вечір із Сергієм Граховським”,² згадував у літературознавчих публікаціях в збірниках науково-краєзнавчих конференцій,³ в “Літературо-краєзнавчій енциклопедії Рівненщини”.⁴

Письменник після переселення з матер'ю в містечко Глуцьк ще на початку Першої світової війни, пізніше закінчення Мінського педагогічного інституту був репресований органами НКВС і висланий на каторгу в Сибір, а реабілітований із розвінченням сталінського культу особи в 50-х роках ХХ століття, уперше зміг відвідати рідне село Нобель улітку 1960 року, припливши катером увечері з Пінська, а вранці повернувся назад. Потім у липні 1973 року два дні гостював у вчителя, поета-гумориста Петра Красюка (1924-2008) у с. Висоцьк Дубровицького району.⁵ А вже у вересні 1984 року вони разом були у Нобелі, зустрічалися з вчителями і учнями місцевої школи, з односельчанами.

“Мені часто писали учні Нобельської школи... Я посилав їм книжки, цікаві альбоми, літератори Рівненщини часто перекладали

Сергій Граховський

мої вірші і щедро друкували у періодиці...”,⁶ – згадував письменник у своїх спогадах “Дорога в дитинство”, які вміщені у книзі “Так і було” (Мінськ 1986).

Нижче подаю деякі листи до своїх земляків, вітальні листівки і автографи на книгах.

1.

Дорогі друзі!

Схвильований Вашою увагою і милим детальним листом.

У свій час мені писали школярі із с. Великий Олексин¹, але ці діти, очевидно, закінчили школу і наше листування перервалось.

Так, у моєму паспорті значиться с. Нобель. Там я вперше побачив світ, там пройшли перші місяці життя. Запам'ятались розповіді матері про живописне озеро, ліси і добрих, і уважних людей. Багато літ мріяв побувати на своїй батьківщині, але все не виходило. Правда, влітку 1960 року з Пінська на пароходику пізньою ніччю приплив у Нобель. Але через мілководдя пароходик зробив останній рейс і

мені прийшлося на світанку відпливсти, так і не побачивши рідного місця. Ніччю пройшовся по селі. В клубі ще не оштукатурені грав гармоніст і танцювала молодь. Постояв, подививсь і відправився у свою каюту.

Коли майбутнім літом все у мене буде добре, приїду обов'язково хоча б на кілька днів.

Що повідомити про себе? Багато років працюю у білоруській літературі. Видав понад два десятки книг поезій і прози в Мінську, Москві і Ленінграді.

Посилаю Вам одну із останніх своїх поезій у перекладі на російську мову.

Дякую за увагу, дорогі земляки!

Бажаю Вам усім благополуччя, відмінних успіхів, радості і щасливої дороги в прекрасне майбутнє.

Рідному селу – нового розквіту!

З глибокою повагою – *Сергій Граховський*

26/XI. 73 р

220005, м. Мінськ – 5, Красіна, 20, кв. 133,

С.І. Граховському.

1. Село у Рівненському районі. - І.П.

2.

Дорогие друзья!

Тронут вашим вниманием, добрыми пожеланиями и приглашением посетит родные места. Теперь у меня есть друзья и приезд возможен.

Особенно приятно, что все Вы хорошо учитесь, много читаете, любите литературу и поэзию в частности. О вашем хорошем вкусе свидетельствует увлечения Эдуардом Багрицким. Да, это подлинная, яркая, добрая поэзия.

Живя в таком сказочном уголке, как Нобель, вы ежеминутно причастны к источникам поэзии. Она вокруг вас. Учитесь везде и во всем видите прекрасное, удивляться ему и беречь красоту родной земли.

Желаю каждому из Вас, учителям вашим и всем близким успехов, благополучия и самых светлых радостей в наступающем году и на многие, многие годы.

Будьте счастливы!

Сергей Граховский

27/XII. – 73г.

3.

(Поштова листівка)

З Новим роком, дорогі діти!

Сергій Граховський

[Без дати]

4.

Дорогі юні друзі і земляки!

Сердечно вітаю Вас, Ваших учителів і батьків з прекрасними травневими святами.

Нехай гарячі екзаменаційні дні будуть радісними і щасливими, а Ваше майбутнє – світлим, натхненим і прозорим.

Благополуччя Вам і вчителям.

Сергій Граховський

1974.

5.

(На книзі “Колокола” (Москва, 1972):

Бажаю учням Нобельської середньої школи щасливої дороги в світле майбутнє.

Сергій Граховський

28/II. – 78

6.

Моїм дорогим землякам бажаю любити і шанувати рідну, таку пригожу і щедрю землю, бути сумлінними, добрими, щирими. Кожен день приносити радість людям, шанувати старших і молодших, любити поезію, а вона – навколо нас у кожній травинці, у кожній рослині, у пташиній і материнській пісні. Уся наша земля поетична і світла, живить так, щоб вона ставала багатшою і процвітаючою.

Щастя Вам і світлої дороги в майбутнє!

Сергій Граховський

6/XI. – 84.

7.

(Друкарською машинкою російською мовою):

Дорогие юные друзья!

К большому сожалению не смогу выполнить Вашу просьбу – написать о моем детстве в Нобеле.

Моя мать временно жила в вашем прекрасном селе, которое в те далекие годы считалось местечком, а в XII-XIII столетиях было городом. В детстве я много слышал очаровательных рассказов моей мамы о живописнейших местах, где мне суждено было увидеть этот мир.

Вся остальная моя жизнь связана с Белоруссией. В 1960 году несколько часов ночью я провел в Нобеле под звездным июльским небом, а утром уплыл на пароходике в Пинск. В сентябре 1984 года вместе с моим украинским

другом Петром Красюком² я провів декілько днів в Нобелі. Жили в вашому общезитті, виступали в школі, зустрічалися со старожилами и керівителем колхоза, багато бесідували с директором школи Николаєм Семеновичем Шклёдой.

Я влюблен в ваше озеро, в ваше село, в прекрасних добрих моїх земляков. Мечтаю приехати и зустрітись с вами.

Желаю Вам всім отличных успіхів в учебі, в благородній роботі по воссозданію історії села, благополучія и щастя Вам и вашим сім'ям.

Сергей Граховский
22/III. – 89г.
Минск.

2. Красюк Петро Харитонович (1924-2008) — український байкар і гуморист, лауреат багатьох літературних премій, вчителював у Вищій СШ Дубровицького району. - І.П.

8.

Дорогі юні друзі!

Вітаю Вас, Ваших учителів, рідних, старших і молодших друзів з усіма світлими травневими святами.

Бажаю всім Вам доброго здоров'я, відмінних успіхів, радощів і щастя на довге світле життя!

Сергій Граховський
26/IV. – 89.
Мінськ.

9.

Дорогі друзі!

Виконую свою обіцянку – посилаю свою "Доброту"³ на мові Кобзаря. Бажаю Вам і наступникам Вашим тільки добра і щастя!

Сергій Граховський
4/IX. – 89

3. Поетична збірка Сергія Граховського, видана у Києві в перекладі на українську мову. - І.П.

10.

(На книзі "Осінні гнізда" (1980):

Моїм дорогим землякам – читачам Нобельської середньої школи бажаю великого щастя на радість і розквіт рідної землі.

Сергій Граховський
6/IX. – 89

Нобель.

Під час згаданої вище зустрічі в Мінську Сергій Граховський передав мені машинописні листки з чотирма своїми віршами на білоруській мові з датами написання, кожен окремо підписавши власноручно, - "Павал" (20.XI.92), "Жывучыя" (17-21.XI.92), "Заврот" (22.X-7.XII.92) і "Пытаецца, колькы я пражыу" (2.I.93). Останній подаю у своєму перекладі на українську мову.

***

Питаєте, а скільки я прожив,
І що успів зробити в цьому світі?
Зривавсь не раз на кожному віражі
І був постійно в когось на заміті.

Рятуючись, я знов летів у вир,
Гасила доля мрії, ніби свічку,
І гнала – небезпечний конвоїр,
Що б'є без промаху і без осічки.

Не бачив, як сади мої цвіли,
Не чув, як діти весело сміються,
Жив чи не жив, а не було коли
Подумати й довкола озирнутись.

Із віхоли в завію я кружив,
щоб вирватись із метушні і глуму.
Так і не знаю, жив я чи не жив,
А час настав про душу свою думати

На жаль, мої письмові та усні звертання до інших адресантів, які в різні роки листувалися з Сергієм Граховським, мають його книги з автографами, ознайомити мене з ними чи надати їх копії не увінчалися поки що позитивними відповідями, а тому не зміг їх подати у цій публікації.

Джерела та література:

1. Лойко А. У вечным падарожжы // Граховскі С. Вершы. – Мінськ. – 1968. – С. 3-14.
2. Пащук І. Вечір із Сергієм Граховським // Вільне слово (Рівне). – 1993. – 13 лютого.
3. Пащук І. Рівненське Полісся у житті та творчості відомого білоруського письменника С. І. Граховського // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Випуск II. – Рівне. – 2002. – С. 104-108; Він же. Пам'ятні літературні сторінки // Західне Полісся: історія та культура. Матеріали конференції, присвяче-

ної 60-літтю утворення Зарічненського району і 20-літтю аварії на Чорнобильській АЕС. Випуск 2. – Рівне. – 2006. – С. 78-83.

4. Пащук І. Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини. – Рівне. – 2005. – С. 47-48, 68.

5. Красюк П. Земля. Серце // Червоний прапор (Рівне). – 1972. – 24 вересня; Пшеничний М. Найвищий чин. Вічний учень. Втрата

// Червона зірка (Дубно). – 1983. – 23 вересня. Перекладали також рівненські літератори Володимир Ящук (Радивилів), Василь Попенко (Дубровиця), Юрій Береза (Рівне) та інші.

6. Красюк П. Сергій Граховський у земляків // Червоний прапор. – 1985. – 1 березня; Він же. Прожите і пережите// Червоний прапор. – 1986. – 2 листопада; Він же. “Життя – натхенна це поема...” // Червоний прапор. – 1988. – 27 вересня.

Богдан ПРИЩЕПА,
 Михайло СЛАВІНСЬКИЙ,
 Миколай ХОМИЧ

ПОСЕЛЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ МЕТАЛУРГІВ БІЛЯ СЕЛА ВЕЛИКА КЛЕЦЬКА КОРЕЦЬКОГО РАЙОНУ

На території Корецького району Рівненської області в багатьох місцевостях зустрічаються сліди давнього залізорозного виробництва – це заглиблення на ділянках, де копали болотну руду, скупчення шлаків на місцях, де «варили» залізо в печах-домницях. Такі знахідки відомі, зокрема, поблизу сіл Сапожин, Користь, Залізниця, Харалуг. Дослідники найбільшу увагу звертали на с. Харалуг, адже в знаменитому творі «Слово о полку Ігоревім» згадуються харалужні мечі та списи [Слово..., 1986, с. 16, 18, 24, 36]. З'явилися публікації, в яких село Харалуг розглядається як потужний давньоруський центр залізорозного ви-

робництва, де й виготовлялись «мечі харалужні» [Свितящук, 1990]. Однак, зафіксовані сліди залізорозного виробництва в районі Харалуга та сусідніх сіл не датовані археологічними методами, тут могли добувати залізо як в епоху Київської Русі, так і пізніше, аж до XVII-XVIII ст. включно. Тому археологічні дослідження пам'яток залізорозного виробництва в цьому мікрореєоні мають вирішальне значення для з'ясування наявності чи відсутності зв'язку між «мечами харалужними» і селом Харалуг Корецького району [Войтович, 2007, с. 78].

Тому особливий інтерес викликають нові

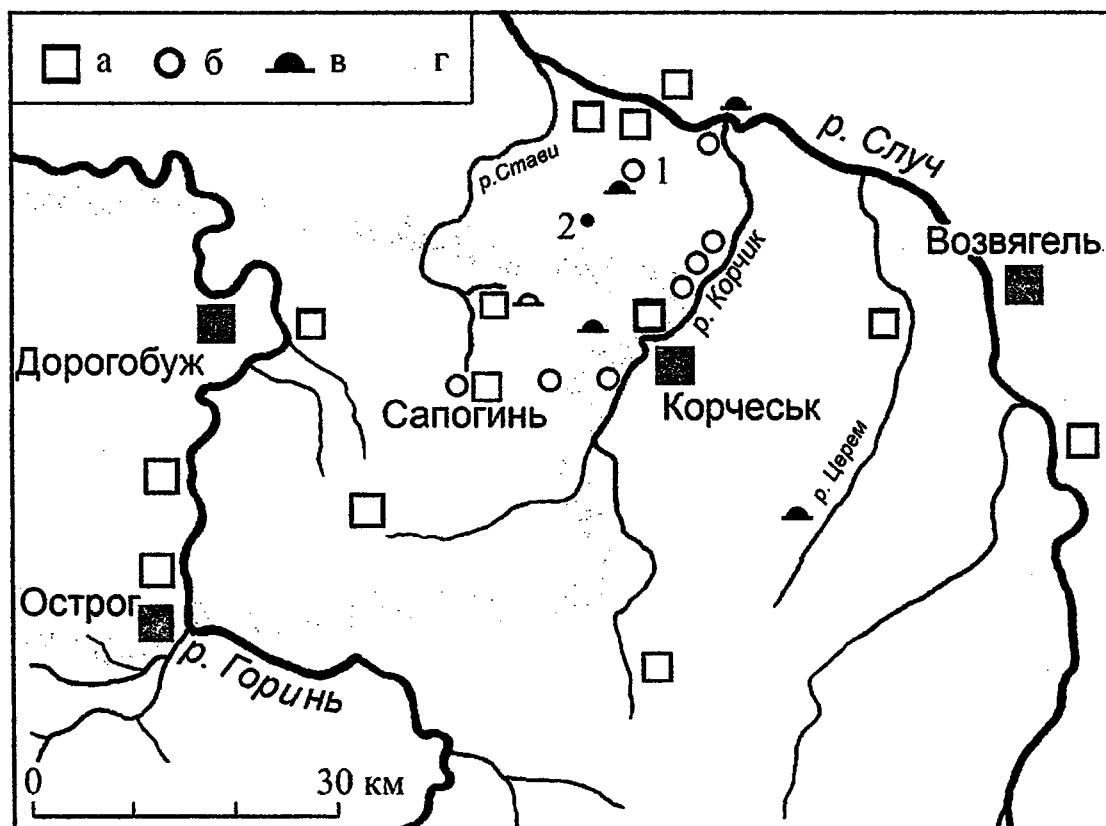

Рис. 1. Слов'яно-руські пам'ятки між ріками Горинь і Случ. На плані позначені: 1 – Велика Клецька; 2 – Харалуг. Умовні позначення: а – городище; б – селище; в – курган; г – межі Волинської височини.

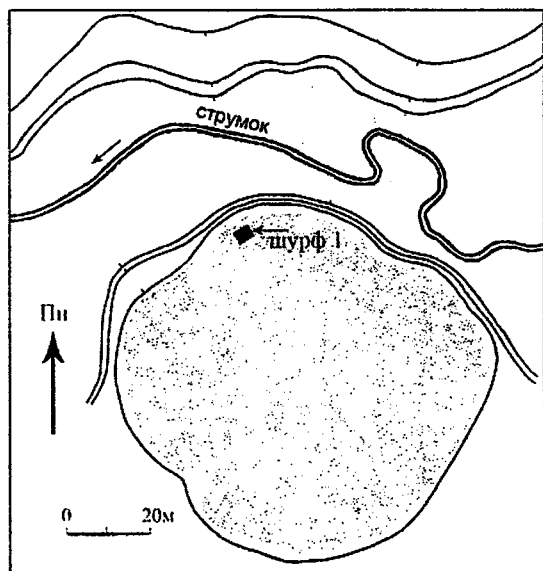

Рис. 2. План поселення біля села Велика Клецька.

археологічні знахідки із поселення поблизу с. Велика Клецька, що розташоване за 6 км на північний схід від с. Харалут (рис. 1). Поселення знаходиться за 2 км на північ від села,

в лісі на мисі, обмеженому із півночі долиною струмка (рис. 2). Струмок нині має сезонний характер, під час нашої розвідки у серпні 2008 р. обстежено лише сухе русло. Мисова площадка має рівну горизонтальну поверхню, з трьох сторін (за виключенням південної, напільної) виділяється в рельєфі місцевості, вона округла в плані, розмірами 70×80 м, підвищується над долиною струмка на 4–5 м. У підйомному матеріалі найбільше знахідок зустрічається в руслі струмка, воно заповнене шлаками, тут також зібрано уламки глиняних сопел та гончарних горщиків доби Київської Русі.

Такі ж знахідки виявлені і на самому підвищенні у викидах із лисячих нір. У місці скупчення перепаленої глини біля північного краю площадки було закладено шурф розмірами 1,3×0,8 м (рис. 3, 1). Під шаром дерну, від глибини 0,15–0,2 м, простежено рештки зруйнованої печі – це шар дрібних фракцій перепаленої глини з включенням шматків печини, лінзоподібний у розрізі, завтовшки до

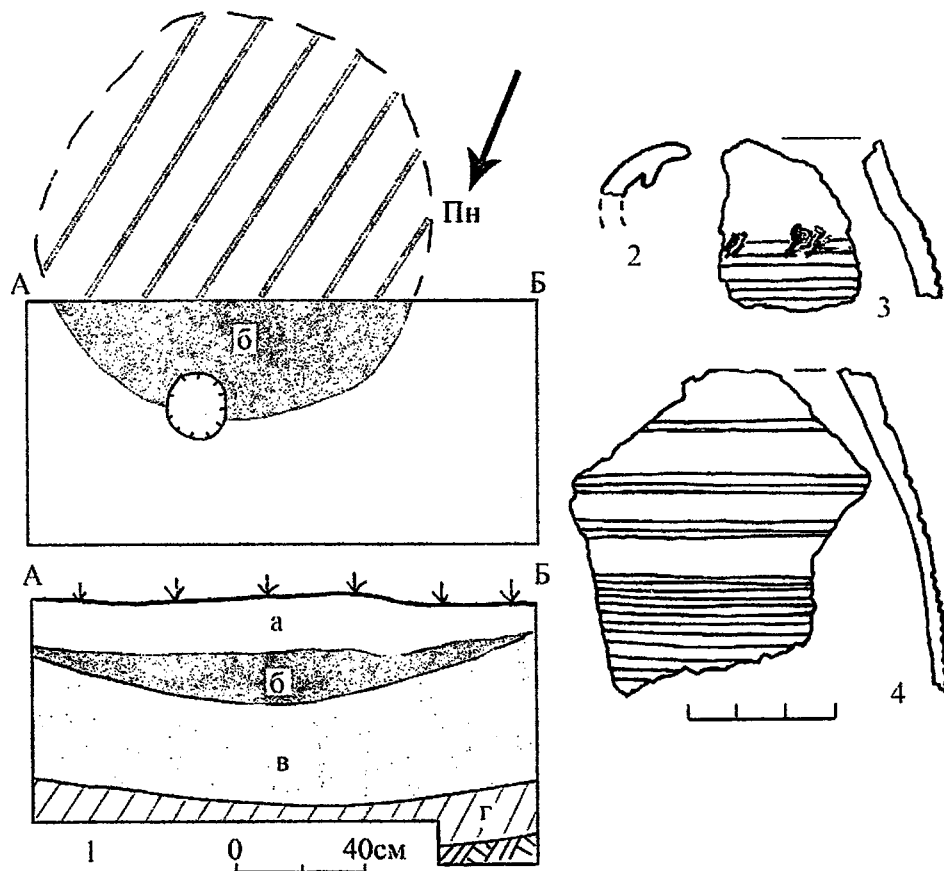

Рис. 3. Поселення біля села Велика Клецька: 1 – план і стратиграфічний профіль південної стінки шурфу № 1; 2–4 – фрагменти гончарних горщиків. Умовні позначення: а – дерн; б – перепалена глина, насичена печиною; в – сірий ґрунт, насичений шлаками, печиною, вугіллям; г – чорний ґрунт із включеннями вугілля та попелу.

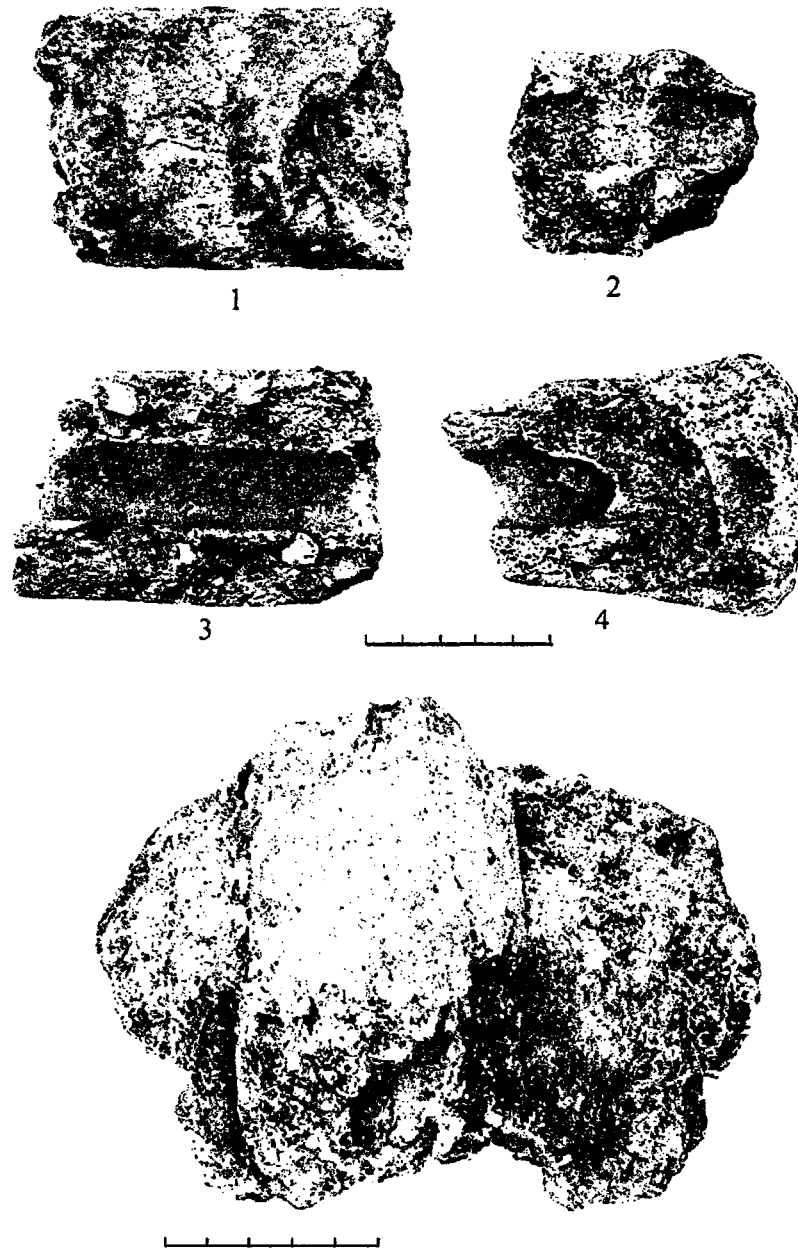

Рис. 4. Уламки глиняних сопел.

0,2 м, він округлий у плані, діаметром близько 1,2×1,3 м. У межах шурфу досліджено північну частину об'єкта. Нижче, на глибині до 0,65 м зібрано уламки глиняних сопел, гончарних горщиків, великі шматки міцно випалених глиняних стінок печі, в тому числі напівсферичного приймача сиродутного горна та залізо-напівфабрикат. На глибині 0,6–0,8 м залягає чорний ґрунт, насичений дрібним вугіллям і попелом. Нижче виявлено материк – жовтий пісок.

Більшість уламків глиняних сопел належать виробам у формі циліндричних трубок діаметром від 5,5 см до 7,0 см. На одному кінці внутрішній діаметр трубок становить 2,0–2,5

см, з протилежної сторони отвір розширюється до кінця і має діаметр до 4,5–5,0 см (рис. 4).

Приймач (заглиблення в дні металургійної печі) виготовлений із міцно випаленої глини з включеннями шлаків, напівсферичний у розрізі, завтовшки 3,5–4,0 см, розміри знайденого в шурфі фрагмента 21,5×22,0 см (рис. 5).

Напівфабрикат залізної криці (чушка) округлий, в розрізі напівсферичний, має діаметр 19,5–20,0 см і максимальну товщину 9 см, вага заготовки 2,5 кг (рис. 6).

Серед уламків глиняних посудин є вінце, стінки та денця від гончарних горщиків. Невеликий фрагмент вінця горщика із зовнішньою закраїною відноситься до виробів, які

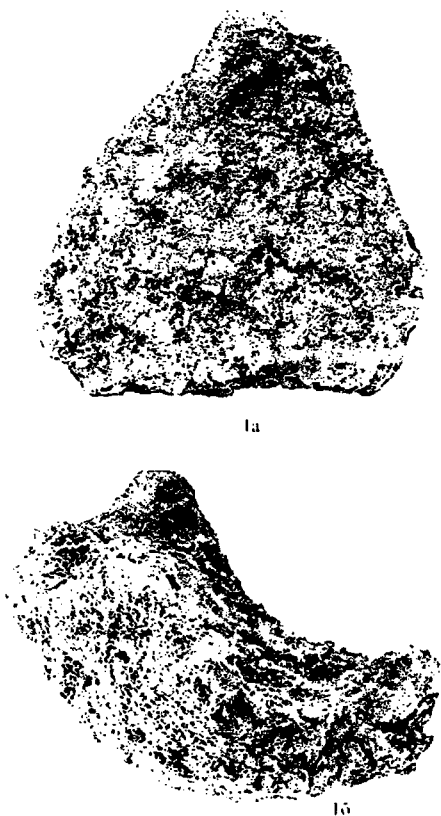

Рис. 5. Уламок глиняного приймача з металургійного горна.

Рис. 6. Залізо-напівфабрикат.

були поширені в кінці X – на початку XI ст. (рис. 3, 2). Стінки горщиків орнаментовані горизонтальними прямими чи хвилястими лініями та насічками «комами» (рис. 3, 3, 4). Поверхня посудин коричневого кольору, домішки – пісок, жорства, мінерал. Технологічні особливості горщиків і профілювання вінець дозволяє датувати їх кінцем X – першою половиною XI ст.

Виявлений на поселенні у шурфі об'єкт можна інтерпретувати як рештки наземного горна, в якому варили залізо. Такі горни відомі на багатьох пам'ятках епохи Київської Русі, зокрема, вони досліджені у Вишгороді та Звенигороді [Вознесенська, Недопако, Паньков, 1996, с. 70–75].

Обстежена біля с. Велика Клецька Корецького району археологічна пам'ятка – це перше надійно датоване археологічними методами поселення металургів епохи Київської Русі кінця X – першої половини XI ст. у регіоні.

Джерела та література:

1. Вознесенська Г. О., Недопако Д. П., Паньков С. В. Чорна металургія та металообробка населення східноєвропейського лісо-степу за доби ранніх слов'ян і Київської Русі. – Київ, 1996.
2. Войтович Л. Чи були мечі харалужні? // Вісник інституту археології. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 74–79.
3. Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Позіховський О. А., Самолюк В. О., Ткач В. В., Войтюк О. П. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області у 2008 році / Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2009.
4. Свистящук В. Где ковались мечи харалужные? // Слава Родины. – 9 января 1990 г. – С. 4.
5. Слово о полку Игоревім. Давньоруський текст і ритмічний переклад. – К.: «Радянська школа», 1986.

Володимир РОЖКО

КОЗАЦЬКІ ПОХОВАННЯ НА ІСТОРИЧНІЙ ВОЛИНІ XVII СТ.

*«Ніхто більшої любові не має над ту, як то свою душу поклав би за друзів своїх»
(Ін. 15: 13).*

Козацькі поховання доби національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. впродовж московської білої і червоної окупації України залишалися поза увагою дослідників і не тому, що таких не було, бо політика окупанта не передбачала збереження, пошанування, тим більше наукове дослідження святих могил українських героїв, а козаків зокрема.

Навпаки, в 60-80-х рр. XX ст. відбувалося з наказу Москви масове знищення поховань козацької доби на історичній Волині, символічних могил. «Невідомі» почали розбивати хрести на козацьких похованнях, могилах вояків УНР, УПА і не лише на кладовищах, а й на полях, лісах.

Так, у місті Володимирі на Козацьких могилах було масово звандалізовано хрести, самі могили героїв Визвольних змагань 1919 року – січових стрільців, вояків армії УНР [1, с. 229].

Подібні акти вандалізації – нищення «невідомими» в нічний час хрестів на могилах полеглих козаків в національно-визвольній війні 1648-1654 рр. у Крем'янці, Підлісцях, Пляшевій, Тайкурах, Вишнівці, Гощі, Вербені, Семидубах, Плоскому, Степані, Клевані, Грабові, Городку та інших місцях.

Найбільшим масовим суцільним похованням напівзбережених козацьких могил є нині П'ятницький цвинтар в м. Крем'янці [2, с. 132 - 135].

Крем'янець з сивої давнини славився своїми монастирями і храмами Божими. В IX - XII ст. тут бачимо печерний монастир, в якому спасалися шляхом щирих молитов, довгих постів, важкої фізичної праці богоугодні ченці-анакхорети. В печерах біля Дівочих скель анахоретна печерна обитель з'явилася ще в Мефодіївську добу (870-992 р.) і стала вона тим непогасним світільником віри нашої, яка світить і гріє душу вірних до сьогодні

[3, с. 111-112].

З виходом ченців з печер і заснування спільножитніх обителей Божих, недалеко Замкової гори з'явилися монастир Преображення Господнього на горі Сичівка, Богоявлення Господнього і за переказами дівочий монастир св. П'ятниці на горі Черчі. Гора Черча знаходиться північніше Замкової і від неї відділена глибоким ярмом, згадується в документальних джерелах ревізії Кременецького замку 1563 року. Назву отримала від чернечої обители на її вершині. Внизу її обнімає стрімка Ірва, яка бере початок з джерел біля Замкової гори і несе свої, особливо весною, бурхливі води до річки Іква [4, с. 523].

Знаходилася ця свята обитель на горі Черчі до першої половини XVII ст., а тоді по зачиненню монастиря, храм св. Параскеви перенесено у її підніжжя для кращого доступу вірних, а навколо започатковано П'ятницький цвинтар, названий в народі «П'ятенською», на якому після земних доріг спочили вірні [5, с. 422].

Національно-визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького 1648 - 1654 рр. внесла свої корективи в історію Крем'янця. Непроступний, на думку панівних польських займанців замок на горі Боні, був взятий козаками Максима Кривоноса. Шість тижнів тривала облога. Поляки завзято відбивалися, але змушені були здатися на милість переможців. Від замку залишилися лише руїни [6, с. 467-469].

Вбитих під час облоги і штурму Кременецького замку козаків поховали на П'ятницькому цвинтарі, який впродовж трьох з половиною віків залишається святим місцем для національно-свідомих крем'янчан, волинян. Слід підкреслити, що на превеликий жаль історія започаткування П'ятницького (козацького) цвинтаря в Крем'янці не знайшла належного дослідження і висвітлення в історичній науці

навіть в добу Незалежної України. Правда, записано кілька переказів від старожилів місцевими краєзнавцями, але серйозних наукових, археологічних досліджень на тому святому місці не проведено. Дехто подумає: із-за святості місця!

В добу московсько-комуністичної окупації 40-90-х років ХХ ст. нашої землі, атеїстическі, незважаючи на святість місця, винищили більшу частину козацьких хрестів і нині, опріч пам'ятного хреста поставленого крем'янчанами, цвинтар залишається не впорядкований, не доглянутий, відсутня огорожа. На ньому валяється сміття, бур'яни, порожні пляшки, целофанові торбинки та інше.

Сьогоднішній П'ятницький (козацький) цвинтар займає незначну частину підосви гори Черче, решта його пішла під забудови. Його довжина з півдня на північ – 102 кроки, із заходу на схід – 48 кроків. Вцілілих хрестів – 64, могил козаків-бандуристів – 2, з трикутними раменами – 3 хрести, одна надмогиляна плита у формі військового хреста довжиною 195 см, довжина рамен – 84 см, ширина – 44 см.

Всі без винятку надмогильні хрести, плити-бандури, плита-хрест виготовлені з місцевого сірого вапняку.

Одна із легенд записаних Неонілою Крем'янчанкою зберігає такий народний переказ про поховання полеглих козаків:

– А коли усі прокинулись від перших сонячних променів, то не знайшли загиблих – вони зникли. І тільки на місці домовин стояли довгими рядами сірі кам'яні хрести, мов дивні вартові, і один з них у формі бандури-хрест кобзаря Остапа [7, с. 65].

Ще з княжої доби крем'янецькі каменотеси славилися своїми ремеслами, зокрема виготовленням надмогильних хрестів-пам'ятників з місцевого сірого вапняку, на який багаті околиці міста. Свідчення того був масивний кам'яний хрест з XV ст. на місці призамкової церкви біля гори Бона. Хрест-однораменний, посередині якого вирізьблений ще один хрест, а прямокутні рамена обох хрестів прикрашають вирізьблені хрести [8, с. 70].

Тому, без сумніву, кам'яні хрести на П'ятницькому цвинтарі над могилою полеглих героїв козаків є мистецькі твори місцевих майстрів каменотесів, а поставлені вони на могилах українських лицарів місцевими ремісниками, українською шляхтою, селянами, які в такий спосіб увіковічили пам'ять

полеглих за волю України ще XVII століття. Хрести – різні за розмірами. Наймасивніший хрест з прямокутними раменами висотою над землею сягає 104 см, довжина рамена – 82 см, ширина – 16 см. Є в меншого розміру хрестах ширина рамен – 20 см, але в більшості кам'яних хрестів ширина рамен від 16 до 20 см [9, с. 134].

Наймасивніший кам'яний хрест з трикутними раменами, який знаходиться в західній частині П'ятницького цвинтаря, має висоту 115 см, ширина рамен – 23 см, а їх довжина – 67 см.

Подаємо також опис надмогильних плит у вигляді бандур з хрестом під якими спочивають тлінні останки козаків-бандуристів, які супроводжували українських вояків у їх походах та надмогильної плити у вигляді покладеного на землю військового кам'яного хреста на могилі козацького духівника-священника, який із невідомих причин знайшов спочинок поруч своїх побратимів. Довжина плити-хреста – 195 см, рамена – 84 см, ширина – 44 см.

Надмогиляна кам'яна плита у вигляді бандури з хрестом на східній частині цвинтаря краще збереглася, вона увінчана зверху хрестом з трикутними раменами дає нам підставу стверджувати, що спочилий бандурист був військовий, козак, а не старець-бандурист, на відмінну від іншої надмогильної плити бандури без хреста з трикутними раменами, яка знаходиться в західній частині П'ятницького кладовища [1, с. 134].

На могилі козака-бандуриста довжина плити-бандури 156 см, ширина – 118 см, довжина хреста – 52 см, трикутних рамен – 25 см.

Вузолів'ї його могили невисокий кам'яний хрест з прямокутними раменами.

Хоч надмогиляна плита формою бандури в західній частині кладовища збереглася далеко не в первісному вигляді і за доби панування московського комунізму зазнала ряд насильницьких деформацій, одначе можемо з впевненістю сказати, що виготовлена вона також була одним і тим же майстром каменотесом [11, с. 135].

Єдиний невеличкий вцілілий кам'яний хрест з трикутними раменами в центральній частині П'ятницького цвинтаря, на думку автора цих рядків, поставлений на могилі малолітнього або дуже юного козака-героя, який віддав своє життя за волю України під час штурму Кременецького замку 1648 року.

Кам'яні хрести, надмогильні плити-бандури, хрест-плита на могилах полеглих героїв-козаків є не лише символом християнського поховання середини XVII ст., а й безцінні пам'ятки нашого церковного мистецтва тої доби, а сам П'ятницький цвинтар – місцем святим і таким має залишитися в нашій багатостраждальній, героїчній історії.

Ще одне масове поховання козаків на півзбереглося в с. Підлісці біля відомої на Крем'янецьчині Богданової церкви-каплиці, будівництво якої народні перекази приписували гетьману Богдану Хмельницькому, який стояв тут кілька тижнів перед походом на Берестечко 1651 року.

Кажуть, що її побудували козаки Богдана Хмельницького для свого гетьмана – знаходимо в історичних джерелах. Кілька тижнів стояли вони сотисячним військом на розлогих полях Підлісців перед тим, як йти на Берестечко. Сюди щоранку приходив гетьман молитися. А останнього дня перед походом навіть вислухав тут цілу службу Богу, відправлену козацькими священиками і монахами недалекого Почаївського монастиря [12, с. 47].

Однак аналізуючи документальні та історичні джерела виявлені автором в держархівах Волинської і Тернопільської області, дізнаємося, що на час походу гетьмана Богдана Хмельницького в с. Підлісцях була мурована церква Благовіщення Пресвятої Богородиці, яка згадується вперше 1593 року [13, с. 690].

І саме в цьому храмі міг молитися Богдан Хмельницький зі своїми старшинами та козаками, дерев'яну церкву-каплицю збудували вірні на місці попередньої святині Благовіщення Пресвятої Богородиці перед першою світовою війною, а недоруйновані стіни попередньої святині стали фундаментом при будівництві. Дерев'яну церкву-каплицю звану в народі Богдановою розламали на початку 70-х років XX ст. московські комуністи, а вірні УПЦ КП відбудували її в добу незалежної України.

Богданова церква-каплиця знаходиться в підніжжі гори у її південній частині, а за вівтарем святині – не діюче місцеве кладовище, на якому збереглися ряд могил померлих в Підлісцях від ран козаків і старшин гетьмана Богдана Хмельницького 1651 року [14, с. 147].

Оглянуті автором збережені недоруйновані комуністичними вандалами могили біля Богданової церкви-каплиці належать героям

козакам. Кам'яні хрести на їхніх могилах належать до козацьких і нагадують оглянуті і досліджені кам'яні хрести XVII ст. на козацьких похованнях в Крем'янці, Збаражі, Вишнівці, Пляшеві та інших місцях історичної Волині.

Однак тут на кількох могилах хрести різьблені на верху тесаних кам'яних стовпчиків і нагадують відбиток печатки з хрестом, на якому трикутні рамена, тобто військовий хрест [15, с. 147].

Ліворуч від входу до церкви-каплиці Благовіщення Пресвятої Богородиці в Підлісцях знаною в народі як Богданова, знаходиться добре збережена могила козацького старшини з непрочитаним написом на кам'яній плиті, довершує її невисокий кам'яний хрест з прямокутними раменами [16, с. 147].

Слід наголосити, що первісне число козацьких поховань на місцевому цвинтарі біля церкви Благовіщення Пресвятої Богородиці в Підлісцях сягало до сотні, на сучасну пору проглядаються залишки лише 27 могил. З них кілька повністю вцілілих, інші зберегли окреслені риси і надмогильні плити з хрестами первісного вигляду.

Козацькі могили в с. Підлісці свято шанувалися і охоронялися в усі часи місцевими свідомими православними вірними, лише в часи панування московської комуні їм завдано неповернених втрат:

В селі на стоці гори є старі могили, де за переказами старожилів, – читаємо в історичних джерелах, – в 1651 році було поховано багато померлих від ран поранених козаків під Берестечком з війська Богдана Хмельницького [17, с. 233]

Ці святі для нас могили старанно і дбайливо доглядалися місцевими українцями, які за свою любов і шану до похованих козаків зазнавали переслідувань з боку польських окупантів в 20-30-х років, які забороняли будь-які масові заходи для увіковічення пам'яті козацьких лицарів-героїв України, але московські окупанти в 60-80-х роках XX ст. перевершили всіх попередніх вандалів і не лише на поч. 70-х років розламали Богданову церкву-каплицю, а й довели майже до цілковитої руїни і занедбаності козацькі могили.

Ось як описала напередодні здійснення цього варварського злочину атеїстами-комуністами очевидець злочинних справ московських комуністичних вандалів:

На середині гірського схилу, неподалік од

Підлісець стояла серед лісу зруйнована біла каплиця. Її стіни із залишками залізних обручів, що колись стягували їх до купи, розійшлися, і між ними сяяли великі, на півметра, а то й більше щілини. Даху не було – він давно упав. Від цієї картини на душі нам стало невимовно боляче... Не раз навіть підселялися сюди лихі безбачечники, які били і руйнували стіни [18, с. 47].

Богданова церква-каплиця в Підлісцях була зруйнована місцевими слугами московських безбожних червоних окупантів, а козацькі могили біля неї «невідомі» нищили, розбивали надмогильні хрести, плити, топтали нашу історичну пам'ять, наші християнські святощі, нашу любов і віру.

На окрему увагу заслуговують козацькі поховання і в інших місцях на Кремянеччині, зокрема могили козаків біля Королівського мосту в Крем'янці, місцевого храму в с. Кімната, а також Збаража і Вишнівця. Кам'яні хрести на могилах біля Королівського мосту і с. Кімната тесані, як і в попередніх місцях поховань, з місцевого каменю кременецькими каменотесами і вони дуже подібні до хрестів на П'ятницькому цвинтарі, в Підлісцях біля Богданової церкви-каплички, інших місцевостях того регіону історичної Волині.

Ще з XII ст. м. Збараж був для Волині історичним оберегом. Рушійним чинником заснування і розбудови цього природного вікового щита землі нашої були гори Медобори, які довгим ланцюгом розтягнулися над річкою Гнізною на десятки кілометрів і творили оборонний земляний вал, з'єднаний місцями кам'яними мурами, вежами.

Важливою ланкою в тому оборонному ланцюгу історичного Збаража були Чернихівці, передовий форпост біля Чорного шляху, за яким простелялися подільські степи, із яких сунули орди кочових племен, які розбивалися об непробивний щит цього вікового волинського оберегу [19, с. 101-102].

Прадавній мурований в оборонному волинському стилі храм Святої Тройці, 1340 р. з такою ж дзвіницею тої ж доби в Чернихівцях були важливими оборонними об'єктами в тому непробивному щиті, а стародавній цвинтар біля святині бере свої витoki із її заснування. На ньому кілька рядів поховання, серед яких були й козацькі.

Автор цієї праці разом із студентом з с. Старого Збаража Романом Клосом робили

кількаразові дослідження як самого храму Святої Тройці, так і поховань на місцевому цвинтарі-пантеоні біля нього і виявили цілу низку кам'яних хрестів притаманних козацьким похованням.

Народні перекази зберігають про бойові дії козаків під проводом Богдана Хмельницького в ході національно-визвольної війни 1648-1654р.р. під час облоги Збаража окремі фрагменти тих боїв, зокрема про те, що намет великого гетьмана стояв на Монастирській горі, яка простягнулася через Чернихівці, а полеглих козаків ховали на місцевому цвинтарі-пантеоні [20, с. 14].

Виявлені нами тут кам'яні хрести на козацьких похованнях належать саме до так званих «козацьких» і можливо, що вони належали козацьким похованням ще до доби Богдана Хмельницького.

Цвинтар-пантеон дуже давній, – читаємо в історичних джерелах, – і на ньому знаходяться кілька рядів поховань, що виявлено в наш час. Найдавніші збережені хрести на могилах цього цвинтаря нараховують чотири століття, більш пізніші знаходили у землі під час поховань небіжчиків [21, с. 52].

В недалекому від Збаража містечку Вишнівцях та його околицях виявлено ряд козацьких поховань доби національно-визвольної війни українського народу 1648-1654р.р., зокрема біля церкви Вознесіння Господнього, 1530 р. у Старому Вишнівці, а також в селах Антонівці, Загайці та інших.

Слід підкреслити, що південна історична Волинь, зокрема Кремянеччина, Збаражчина, Залозеччина, Підкамін'я, Олесько дуже багата на поховання козацької доби, на кам'яні хрести, названими в народі «козацькими» натрапляємо в чисельних населених пунктах, особливо в місцевостях біля замків і фортець, як правило під час облоги і штурму їх гинули найвідважніші сини України і які знайшли вічний спочинок по земних дорогах у волинській землі. Їхні подвиги в ім'я рідної держави, церкви свято зберігає народна пам'ять та нечисленні, із-за окупації нашими сусідами «братами», документальні та історичні джерела.

Тема козацьких поховань в с. Пляшева по Берестецькій битві 1651 року була цілком не досліджена в нашій історичній науці, в якій панувала думка, що пам'ять про полеглих козаків в цій битві, шану героям України розпо-

чали віддавати з появою тут меморіалу храму-пам'ятника Святого Георгія на острові Журавлиха, на якому загинуло героїчною смертю 300 козацьких лицарів. Їх згадував в своїй поезії «За байраком байрак» Тарас Шевченко:

«Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло!» [22, с. 292].

Отож пам'ять про полеглих козацьких лицарів на полі Берестецької битви жила, передавалася від покоління до покоління волинян і саме від них почув великий Пророк України Тарас Шевченко про козацьку славу восени 1846 року, під час своїх відвідин цього святого для кожного українця місця. Безсмертний Кобзар не лише почув про героїчну оборону 300 козацьких лицарів на Журавлисі, а й побачив поховання полеглих у Берестецькій битві в різних куточках цього історичного поля – давні кам'яні хрести, зокрема, в урочищі Монастирщина. На одному з них ще й в наш час читається напис «Цар Ісус Христос», а із зворотної сторони – дата 1651 [23, с. 65].

Були ці хрести-пам'ятники на могилах полеглих героїв козаків і в інших місцевостях Пляшевої, саме їх в добу московсько-більшовицького комунізму і атеїзму розбивали нічні «невідомі» пришельці-вандали, які у варварський спосіб нищили нашу історичну пам'ять, здійснювали нечуване святотацтво над могилами полеглих українських лицарів-козаків [24, с. 65].

По Берестецькій битві полеглих козаків навіть з санітарних міркувань поляки наказали б поховати, а наші свідомі волиняни з навколишніх сіл зробили це не із-за примусу, а переконань і за християнським звичаєм поховали їх в кількох місцях на полі битви. Непохованими залишалися ті козаки, які знайшли свою смерть в багнах, заплавах річки Пляшівка і пізніше, коли ці місця були осушені, розорані і саме при оранці із землі озивалися козацькі черепи і кістки.

Отак, коли вийдеш на поле орати, – знаходимо в історичних джерелах, – заставиш плуга, то він аж гарчить по кістках, неначе по якомусь корінню. Не раз аж леміш пощербиться. Трудно орати було... [25, с. 19].

Отож виорували селяни в колишній багновищах, заплавах річки Пляшівки кості полеглих козаків, похованих в землі самою матінкою-природою, всі ж віднайдені тіла українських лицарів були поховані за українським православним обрядом, а їхні могили

довершували кам'яні хрести. І саме ці хрести-пам'ятники на могилах козаків в Пляшеві з другої половини XVII ст. свідчать, що наш народ ні на хвилину не забував цих святих могил, а підтвердженням нашої думки є поставлені, доглянуті, збережені до червоної московської окупації і масової вандалізації та святотацтва в 60-80-х р.р. XX ст. символів віри, любові, надії і воскресіння [26, с. 62].

Тому маємо констатувати, що волиняни завжди пам'ятали про полеглих козацьких лицарів під Берестечком і поставили на їх могилах ще в другій половині XVII ст. кам'яні хрести-пам'ятники. І не про вікове забуття і не шанування козацьких поховань свідчать нам ці кам'яні хрести на могилах українських лицарів, а й про вікову шану і пам'ять про найкращих синів України, полеглих тут за її волю.

Без сумніву, – знаходимо в історичних джерелах, – що поховали полеглих саме за православним християнським звичаєм, а самі хрести-пам'ятники були виготовлені волинськими майстрами, поставлені, освячені нашими священиками всупереч волі польських окупантів землі нашої ще в другій половині XVII ст. [27, с. 62].

Виорані, зібрані селянами Пляшевої і навколишніх сіл в осушених багновищах і заплавах козацькі черепи і кості на поч. XX ст. знайшли своє місце спочинку в саркофазі храму-пам'ятника св. Георгія на острові Журавлиха.

З Берестецькою битвою пов'язані козацькі поховання в с. Вербень – могила-куртан над річкою Стиром і два вцілілих кам'яні хрести козацької доби на ній, Семидубах і інших [28], в с. Плоске біля Козацького Редуту [29, с. 81].

З доби козацьких повстань і національно-визвольної війни українського народу в XVII ст. знаходимо козацькі поховання біля замків і фортець, вибудованих польськими магнатами і королями на наших землях у околицях Гощі, Тайкур, Пересопниці, Клевани, Грабові, Городку, Новому Дворі, Бережниці, Степані, Ромашківці біля Олики.

Біля містечка Степань, над шляхом до с. Погулянка й дотепер зберігається на козацькій могилі каплиця, названа в народі «Козацький мурованик» [30, с. 155]. Окрім того в околицях містечка над Гориню до поч. XX ст. була низка козацьких поховань з кам'яними хрестами, виготовленими в притаманних

цьому стилю формах і пропорціях – невисокі, прямокутні рамена, шириною від 15 до 20 см.

Під час облоги козаками Олицького замку 1651 року, полеглих героїв поховали в лісі поруч села Ромашківка. Біля цих святих могил православні українські вірні вибудували дерев'яну церкву Успіння Пресвятої Богородиці, яку 1981 року спалили місцеві комуністи. В історичних джерелах про ці козацькі могили в лісі біля села Ромашківка знаходимо такі думки:

...біля цієї святині, збудованої в глибині лісу, поміж козацькими могилами, що о. Дмитро Чирський так старанно утримував, хрести відновлені і помальовані, стежки висипані жовтим піском. Казав пан-отець: «А в тих могилах спочивають найкращі сини України» [31, с. 113].

Окремо потрібно наголосити про велике поховання полеглих козаків під час облоги місцевого замку в Тайруках. Нині більша частина цього колись обширного кладовища розорана, забудована, автор під час наукової подорожі оглянув цілу низку козацьких хрестів в полях, біля окремих господарських будівель. Всі вони належать до козацької доби XVII ст.

Козацькі поховання XVII ст. на історичній Волині на превеликий жаль цілковито не досліджені, тому й автор під час написання цієї наукової розвідки змушений був виключно покладатися на власні попередні дослідження і на надруки з цієї теми. Маємо також пам'ятати, що могили наших героїчних предків є не лише наш біль і сум, а й наша слава і наша гордість.

Джерела та література:

1. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С. 229.
2. Рожко В. *Віковими дорогами прочан (На прощу до Почаєва, Божої Гори і Крем'яця)* – Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції: Митрополит Іларіон (в миру професор Іван Огієнко) – видатний ієрарх Православної Церкви і будівничий Української держави. – Луцьк, 2012. – С. 132-135.
3. Рожко В. *Печерні монастирі Волині і Полісся*. – Луцьк, 2008. – С. 111-112.
4. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1986. – Т.2. – С. 523.
5. Сендульський А. *Місто Крем'янець*. – *Волинські єпархіальні відомості*. – Крем'янець, 1890. – Ч. 14. – С. 422.
6. Там само. – С. 467-469.
7. Крем'янчанка Н. *Орлине гніздо*. – *Крем'янець*, 2001. – С. 65.
8. Цинкаловський О. *Старовинні пам'ятки Волині*. – Торонто, 1975. – С. 70.
9. Рожко В. *Віковими дорогами прочан (На прощу до Почаєва, Божої Гори і Крем'яця)* – Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції: Митрополит Іларіон (в миру професор Іван Огієнко) – видатний ієрарх Православної Церкви і будівничий Української держави. – Луцьк, 2012. – С. 134.
10. Там само. – С. 134.
11. Там само. – С. 135.
12. Крем'янчанка Н. *Орлине гніздо*. – *Крем'янець*, 2005. – С. 47.
13. *Волинські єпархіальні відомості*. – *Крем'янець*, 1890. – Ч. 21. – С. 690.
14. Рожко В. *На прощу до Почаєва, Божої Гори, Підлісців, Крем'яця і Стракліва*. – Збірник матеріалів науково-практичної конференції: «Служити народу – то служити Богові». – життєвий шлях і архипастирське служіння митрополита Іларіона (проф. Івана Огієнка). – Рівне, 2012. – С. 147.
15. Там само. – С. 147.
16. Там само.
17. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1986. – Т.2. – С. 233.
18. Крем'янчанка Н. *Орлине гніздо*. – *Крем'янець*, 2005. – С. 47.
19. Рожко В. *Найдавніша святиня історичного Збаража*. – *Визвольний шлях*. – Київ, 2004. – Ч. 3. – С. 101-102.
20. Рожко В. *Збараж – забута земля історичної Волині*. – *Вільна думка*. – Сідней, 2002. – Ч.3. – С. 14.
21. Рожко В. *Найдавніша святиня історичного Збаража*. – *Відомості*. – Лондон, 2002. – Ч.2. – С. 52.
22. Шевченко Т. *Кобзар*. – Київ, 1989. – С. 375.
23. Рожко В. *Козацької слави не змила віків течія (друга пол. XVII -70-ті роки ХХ ст.)*. *Національний пантеон «Козацькі могили»*. – Луцьк, 2003. – С. 65.
24. Там само.
25. Поліщук К. *Український музей на Козацьких могилах під Берестечком*. *Рідний край*. – Київ, 1911. – Ч. 17. – С. 19.

26. Рожко В. – Цитована праця. – С. 62.
27. Там само.
28. Архів автора.
29. Рожко В. Козацької слави не змила ві-
ків течія. Національний пантеон «Козацькі
могили». – Луцьк, 2003. – С. 81.
30. Рожко В. Дорогами Погориння. – Збір-
ник матеріалів міжнародної науково-прак-
тичної конференції: «Ідея Помісної Право-
славної церкви в Україні у ХХ ст.: історичний,
богословський та канонічний аспект». – Рівне,
2011. – С. 155.
31. З.Т. На прощання. – Літопис Волині. –
Вінніпег, 1982. – Ч. 13-14. – С. 113.

Олег РОМАНЧУК

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА В МУЗЕЯХ

Державні музеї по своїй природі входять у систему науково-дослідних установ. На жаль, не всі працівники музею знають, яким повинно бути їхнє положення в цій системі. Чи є в нас підстави говорити, що музеї, згідно свого статуту, можна віднести до науково-дослідних установ? Щоб відповісти на ці питання, необхідно з'ясувати, які напрямки і види наукових досліджень у музеях є в їхній дослідницькій діяльності, чи які-небудь специфічні ознаки, що відрізняють їх від інших наукових установ.

У музеєзнавчій літературі та в офіційних документах зустрічаються, на жаль, дуже суперечливі судження щодо напрямків наукових досліджень. У музейній справі відсутнє будь-яке чітке розмежування таких понять, як «напрямок» і «вид» науково-дослідної роботи. Напрямки досліджень нерідко змішуються з практичним напрямком роботи музеїв, з окремими їхніми функціями. Типове положення про історичний музей Міністерства культури СРСР (М., 1958), наприклад, до числа напрямків науково-дослідної роботи музеїв цього профілю відносить:

- а) вивчення і дослідження в області історії досоціалістичних суспільно-економічних формацій і історії радянського суспільства;
- б) вивчення і науковий опис фондів;
- в) розробку тематико-експозиційних планів;
- г) розробку методичних питань збиральної, експозиційної, фондової, науково-просвітньої роботи.

Деякі музеєзнавці, як самостійні напрямки наукових досліджень музеїв називають також комплектування фондів і консультативно-довідкову роботу. Іноді ж усе це трактується не як напрямки, а як види чи форми науково-дослідної роботи музеїв.

Тим часом під напрямком наукових досліджень звичайно розуміється визначене коло проблем, над якими працюють учені. Ці проблеми виникають у ході розвитку тієї чи іншої області науки, та є суспільними потребами [2, 9-16].

Взагалі напрямки, які пов'язані з дослідженням різних проблем музеєзнавства, починаючи від історії музеїв, питань експозицій, наукових методик музейної роботи і кінчаючи проблемами, важливими для забезпечення фізичної схоронності музейних предметів. Останні напрямки тягнуть до області хімії, біології, але мають власний музеєзнавчий зміст. Дослідницька розробка питань фізичної схоронності фондів може безпосередньо здійснюватися тільки в музеях, що забезпечені відповідними кадрами, фахівців (преparatorів, таксидермістів, реставраторів і т.ін.) і необхідним устаткуванням. Музеї, позбавлені цих умов, змушені користатися централізованими послугами спеціалізованих організацій. Однак і ці музеї можуть і повинні вивчати умови збереження своїх предметів для того, щоб ставити визначені задачі перед дослідниками-спеціалістами.

Розробка інших музеєзнавчих напрямків не вимагає будь-яких особливих умов, окрім спеціальної підготовки наукових співробітників. Проте ці напрямки не одержали, на жаль, ще належного розвитку в дослідницькій діяльності музеїв, і це завдає помітної шкоди їх практиці. Інші, не музеєзнавчі напрямки наукових досліджень у музеях в загальному відповідають напрямкам, характерним для сучасного стану тих галузей науки, джерельний матеріал яких зберігають музеї. Величезна розмаїтість наукових напрямків в окремих дисциплінах робить недоцільним будь-який перелік профільних проблем, що попадають у сферу дослідницьких можливостей музеїв.

Наукові співробітники того чи іншого музею, спираючись на матеріали, які сконцентровані в його фондах, беруть участь у розробці приблизно тих же проблем, що і співробітники інших науково-дослідних установ, відповідних їм профілю. Завдяки розгалуженій мережі наукових установ, що ведуть спеціалізовані дослідження в різних галузях знань, музейні працівники мають можливість сконцентрувати увагу на питаннях, недостатньо вивчених, але важливих з погляду музею.

У музеях, що зосереджують ретроспективні, тобто звернені до минулого, матеріали, самостійне значення набувають дослідження джерелознавчого характеру. Вони покликані виявляти значення визначених груп музейних предметів для розвитку профільних дисциплін, розробляти методи вивчення цих предметів, розкриття їхнього змісту. Зв'язані з профільною проблематикою, ці дослідження у відомому виді складають особливий напрямок дослідницької діяльності музеїв: тут предметом дослідження є джерела як такі, а не відображені ними процеси і події, що складають предмет таких, наприклад, дисциплін, як історія і т.ін.

Природа музею вимагає, щоб його співробітники працювали як за музеезнавчими напрямками, так і в області профільної проблематики. Особливого значення набуває при цьому задача органічного сполучення профільної проблематики з музеезнавчими дослідженнями. Враховуючи результати дослідження будь-якої теми в експозиції, необхідно спеціально проаналізувати, наприклад, експресивні особливості музейних предметів, що послужили джерелами розробки цієї теми, і т. ін.

Неодноразово починалися спроби класифікувати цю діяльність, відокремити в ній окремі типи і види робіт. Однак рішення цієї проблеми ускладнено відсутністю загальноприйнятої і чіткої класифікації. У природничих науках розрізняють три основних типи досліджень:

- а) фундаментальний;
- б) прикладний;
- в) розробки.

До фундаментальних, чи базових, відносять дослідження, які націлені на більш повне розуміння законів природи, без будь-яких спеціальних практичних задач.

До прикладних досліджень окремих проблем, які виконуються в рамках уже відомих теорій і завжди переслідують визначені практичні цілі.

Під розробками мають на увазі використання результатів фундаментальних і прикладних досліджень з метою впровадження нових корисних матеріалів, пристроїв, систем і т.д. чи удосконалення вже існуючих.

Серед закордонних музеезнавців є прихильники поширення цієї класифікації на діяльність усіх музеїв, незалежно від профілю.

І. Неуступний, наприклад, вважає фундаментальними всі дослідження з профільних дисциплін, виконані музеями з використанням своїх колекцій. До прикладного ж він відносить вишукування, здійснені музеями в зв'язку з питаннями промислового характеру чи для своїх власних потреб, будь-то датування музейних предметів, складання каталогів колекцій чи підготовка експозицій. Проте після публікації результатів такого роду робіт він вважає за потрібним кваліфікувати їх уже як фундаментальні.

Подібна точка зору не представляється досить обґрунтованою, як у силу не універсальності самої класифікації, так і тому, що грані між виділеними в ній типами дуже умовні, у дослідженнях одного типу, як правило, маються елементи інших.

Значно більш конструктивними є пропозиції виділити в музеях окремі види дослідницьких робіт у залежності від зв'язку їх з тими чи іншими етапами, притаманному науковому дослідженню взагалі. Розмежування видів дослідницьких робіт зв'язку з етапами дослідження представляється більш обґрунтованим, чим їх поділ за методами нагромадження і висвітлення фактичних даних. Як змушений був помітити один із прихильників подібної класифікації, в одній і тій же роботі нерідко застосовуються різні методи: експериментальний, порівняльний, лічильно-аналітичний, історико-біографічний і т.ін. [3, 83].

У науковому дослідженні розрізняють три головних етапи:

- 1) вибір проблеми;
- 2) збір матеріалу і його обробка (опис, класифікація);
- 3) рішення проблеми на основі синтезу отриманих даних.

У рамках логіки наукового дослідження прийнято говорити не про вибір проблеми, а про її постановку. При цьому під постановкою проблеми розуміється дослідницька дія, що дозволяє строго відмежувати відоме від невідомого і визначити шлях вирішення поставленої проблеми. Збір матеріалу і його обробка розцінюються як нагромадження нових знань, що мають значення для фактів. Фактом же вважається елемент наукових знань, вірогідність якого встановлюється поза створюваною чи створеною теорією. Під рішенням поставленої проблеми розуміється формування системи знань, теоретичне осмислення

фактів, побудова на цій основі висновків і узагальнень з досліджуваної проблеми [1, 14 - 50].

Дослідження, що вимагають проведення всіх трьох етапів, можна розглядати, як визначений вид. Тим часом для завершення деяких робіт можуть виявитися достатніми два перших етапи. У такому випадку з'являється можливість говорити про інший, другий вид досліджень. У музеях до дослідницьких робіт першого виду можуть бути віднесені, наприклад, розробки проблем, як пов'язані зі створенням експозиції, чи підготовка доповідей, статей, монографії, як по музеєзнавчих напрямках, так і в області профільних дисциплін.

Складання ж карток наукового опису, визначення музейних предметів, їхня класифікація і систематизація та створення на цій основі наукових каталогів, а також спеціальних довідників (наприклад, іменних словників майстрів, покажчиків виробничих клейм, марок і т. ін.) можна кваліфікувати як другий вид досліджень.

Роль цих двох видів досліджень у роботі музеїв є рівноцінною. Однак на сучасному етапі розвитку, особливо в музеях, де зосереджуються предмети, створені людиною, одне з центральних місць повинні зайняти дослідження другого виду. Їх ні в якій мірі не можна вважати другорядними. Значення таких робіт дуже велике. Вони створюють перспективи широкого використання музейних предметів як у діяльності самих музеїв, так і в працях інших дослідників.

Науково-дослідна діяльність музейних співробітників в галузі профільної проблематики має визначені особливості, породжені неодмінними, невід'ємними функціями музеїв з виявлення і збереження матеріалів - першоджерел знання про природу і суспільство, з організації їхнього використання в інтересах науки.

Ці особливості, зрозуміло, не змінюють ні існування сутності даної діяльності в цілому, ні зміст окремих характерних для неї етапів. Вони відповідним чином проявляються в джерельній базі досліджень, проведених музеями, у формах публікації їх результатів, а також у деяких інших моментах.

Одна з особливостей науково-дослідної роботи в музеях складається в її органічному зв'язку з комплектуванням фондів, зі збагаченням їх матеріалами, добутими в процесі

дослідження.

Деякі інші установи в ході дослідження, наприклад при археологічних і більшості природничо-наукових вишукувань, також займаються формуванням колекцій. Однак відповідно до сформованої в нашій країні практики всі основні зібрання різних установ, що вивчають природу, в остаточному підсумку зосереджуються в природничо-наукових музеях, зібрань як збереження першоджерел. У музеї історичного профілю передаються на «вічне збереження» археологічні матеріали, добути іншими установами. Для музеїв усіх профілів постійне поповнення фондів життєво необхідно. Без цього вони не можуть успішно розвиватися.

Проблеми, поставлені дослідженнями музеїв, як правило, базуються насамперед на вивченні предметів, що складають їхній основний фонд. І. Неуступний висловлює протилежну точку зору. Він стверджує, що музейні співробітники, вживаючи у своїх дослідженнях колекції музею, не повинні базуватися на них. І. Неуступний взагалі виступає проти будь-якого підкреслення особливостей дослідницької діяльності в музеях, вважаючи, що ці особливості зводяться лише до ступеня інтенсивності досліджень, де музеї уступають іншим установам. У той же час він визнає, що музеї відрізняються від інших дослідницьких організацій збереженням колекцій і веденням виховної роботи.

Співробітники ж інших науково-дослідних установ майже завжди працюють лише з матеріалами, які зосереджені в сховищах інших установ; абсолютна більшість цих установ, як правило, подібного роду фондами не значиться.

При цьому працівники природничо-наукових і художніх музеїв оперують тими ж типами матеріалів, що і їх колеги з профільної спеціальності, які працюють в інших організаціях, тому що фонди цих музеїв є об'єктом дослідження для представників різних природничих наук і багатьох галузей мистецтвознавства.

Співробітники музеїв історичного, літературного і театрального профілю в незрівнянно великих масштабах, ніж історики (за винятком археологів і етнографів), літературознавці і театрознавці, що не є музейними працівниками, зіштовхуються у своїй дослідницькій діяльності з джерелами особливого

роду, з пам'ятниками матеріальної культури. Дослідницька обробка і введення в науковий обіг цього типу джерел звичайно цілком знаходиться в руках музейних працівників. Як правило, подібні матеріали випадають з поля зору інших дослідників. Це пояснюється не тільки перевагою у відповідних матеріалах письмових джерел, але і тим, що робота з пам'ятниками матеріальної культури вимагає особливої професійної підготовки.

Пам'ятники матеріальної культури відрізняються великою складністю змісту. Інтерпретація, тобто правильне тлумачення їх, вимагає особливих прийомів, припускає ведення спеціальної наукової документації. Вирішуючи за допомогою існуючих пам'ятників, задачі визначених галузей науки, наприклад історії, приходиться, як правило, користатися не тільки методами, властиві даній науці, але і багатьма іншими, зокрема характерними для мистецтвознавства.

Ці джерела можуть дати більш різнобічну інформацію при дослідженні їх методами природних і точних наук. Відомо, наприклад, що впровадження подібних прийомів в археологію, що також досліджує усі види залишків старовинного життя, дало можливість вирішувати такі питання, що довгий час не вдавалося вирішувати звичайними чисто археологічними методами.

Очевидно, широке застосування подібних методів при вивченні можливо більшого числа пам'ятників, може прискорити процес формування такої наукової галузі, як історія матеріальної культури, що створюється на стику ряду областей знання. Різні фізико-хімічні методи дослідження широко застосовуються й у природничо-наукових музеях при вивченні природних об'єктів.

Разом з тим функції музеїв як сховища матеріалів-першоджерел знань ставлять визначені границі застосуванню методів, зв'язаних з різними впливами на предмети, якщо вони не гарантують абсолютну збереженість об'єктів дослідження. Подібні методи можуть застосовуватися лише в тих випадках, коли в музеях (наприклад, природничо-наукових) комплектуються спеціально призначені для цих цілей зібрання наукових матеріалів. Використання їх при вивченні унікальних зразків, а також більшості історичних і художніх пам'ятників, природно, можливо лише в усіх виняткових випадках.

По формах публікації результатів своїх досліджень музеї також істотно відрізняються від всіх інших наукових установ. Тут ці результати одержують відображення не тільки в тих формах, що характерні для науки взагалі, тобто в друкованій продукції, доповідях, звітах і д. і т. ін., але й у формах зовсім особливих, а саме в науково підібраних і оброблених колекціях, а також в експозиціях.

Зрозуміло, у тих же експозиціях, крім того, можуть використовуватися результати досліджень інших, не музейних організацій. Але це не змінює тієї обставини, що саме музеї знаходять особливу форму застосування добутих ними нових знань.

При цьому в музеях, наділених різноманітними виховно-освітніми функціями, експозиція покликана зробити ці знання доступними самим широким масам, тобто відповідним чином популяризувати їх.

Є всі підстави говорити про велику складність науково-дослідної діяльності музеїв.

Ця складність складається насамперед у трудомісткості процесів зібрання й обробки вихідного матеріалу. Музеї не можуть вести дослідження без польових вишукувань, без організації археологічних, етнографічних, історико-побутових, геологічних, геоботаничних організованих експедицій. Дослідження в музеях неможливі без чіткої системи і строгого порядку в розміщенні предметів, що складають їх фонди, без ретельного їхнього обліку, що передбачає міцний зв'язок музейних предметів зафіксованими в спеціальних документах.

Складність науково-дослідної роботи музеїв пов'язана з різноманітністю її напрямків і видів: кожен музей у принципі повинен вести дослідження як в області музеєзнавства, так і з профільної проблематики. У краєзнавчих музеях, що мають комплексні зібрання, профільна проблематика до того ж відноситься до декількох дуже далеких один від одного дисциплін (історії, різним галузям природознавства, мистецтвознавства і т.д.). Музеї не можуть обмежитися лише одним видом досліджень, пов'язаним зі збором і класифікацією історичного матеріалу. Вони займаються також його узагальненням. При цьому вони повинні піклуватися про різноманітні форми використання і публікації результатів, отриманих у ході дослідження.

Характеру напрямків, видів дослідницької

діяльності музеїв, властиві відмінні риси і самостійне положення музеїв у системі науково-дослідних установ дають підстави вважати їх особливим родом таких установ.

Джерела та література:

1. *Логика научного исследования Текст.* / под ред. П.В. Копнина, М.В. Поповича. М.: На-

ука, 1965. - 360с.

2. *Наш коментарий. Основные направления, виды и особенности научно-исследовательской работы в музеях. Музейное дело СССР.* М.: Типография Министерства культуры СССР.-1977.-173 с.

3. Приходько П.Т. *Тропой науки.* - Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1965. - 43 с.

*Файна РЯБЧИКОВА,
Валентина ПЕТРОВИЧ*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ОСЕРЕДКІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВІДДІЛУ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО- ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ (1920–1930 РР.)

Одним із основних напрямів діяльності етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею у 1920-х рр. була масова та індивідуальна культурно-освітня та популяризаторська робота. До збирання етнографічних матеріалів, роботи у музеї регулярно залучалися шкільна молодь, випускники вузів, зокрема Інституту народної освіти (ІНО), селяни. Завідувач етновідділу В.Г.Кравченко давав роз'яснення з питань краєзнавчої та музейної справи, викладаючи в ІНО та на курсах перепідготовки вчителів, надавав індивідуальні консультації окремим педагогам, директорам шкіл, завідувачим сільбудинками, тощо. Одним із векторів популяризаторської діяльності етновідділу була організація широкої мережі краєзнавчих гуртків, а відтак активізація краєзнавчої роботи на території регіону.

У зазначений період краєзнавчі гуртки, що ставили перед собою завдання всебічного вивчення рідного краю, виникали у всіх адміністративних одиницях УСРР. Завідувач відділу пропаганди Головополітосвіти УСРР Я. Гайліс так оцінив стан краєзнавчого, освітньо-виховного руху в країні: «Після Жовтневого перевороту скрізь, де існувала радянська влада, відбувався стихійний зріст політосвітустанов. Виникали вони без жодного плану й здебільшого без жодного керівництва та регулювання згори, за ініціативою самих мас. Кожне виробниче підприємство, велике чи маленьке, кожна військова частина, кожна профспілка чи парторганізація, навіть кожна більша чи менша радянська установа поспішали відкрити свій клуб, улаштувати бібліотеку, створити музей, виставку тощо» [9, с. 51].

Краєзнавчі осередки пореволюційного часу виникали переважно на аматорських

засадах. Ініціаторами їх створення ставали зазвичай сільські вчителі, які мали відповідний рівень профільної підготовки, проте були мало обізнані з організаційними засадами ведення краєзнавчої роботи. Усе це разом із стрімким зростанням кількості таких осередків негативно впливало на ефективність та злагодженість краєзнавчого руху республіки. Український комітет краєзнавства ВУАН у 1927 р. зазначав, що «молодість краєзнавчого руху на Україні взагалі, надто пізні заходи до його організації й об'єднання в єдинім центрі, а з того – брак певних традицій краєзнавчої роботи на місцях і певних організаційних тенденцій, – призвели до цілковитої розпорошеності роботи і сил краєзнавчих. Маємо випадки досить густо розкиданих в одній окрузі краєзнавців, що не знаються поміж собою, провадять роботу на свій страх, не знаючи, куди звернутися з її наслідками, де знайти корективи, пораду» [4, с. 3].

З метою підтримки діяльності різного профілю краєзнавчих осередків, надання їх роботі певної системності, заохочення ініціативи з їх створення, у програмних працях В. Кравченко окреслив власне бачення методики проведення наукових досліджень, запису фольклорного матеріалу, функцій та завдань таких гуртків, серед яких чільне місце відвів створенню музею.

Вчений розробив програмні положення, які регулювали та визначали діяльність гуртків. Зокрема, у рукописних фондах Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського зберігаються наукові розробки В.Кравченка: «Краєзнавство в натурі (Методика краєзнавчої роботи)» (1927 р.) [6], «Техніка краєзнавчої (науково-дослідчої) праці в натурі» (1927 р.) [7], «Про краєзнавчі

гуртки Волинського Товариства Краєзнавства» (1925 р.) та проекти статутів краєзнавчих гуртків [8].

В. Кравченко запропонував мережевий підхід до формування краєзнавчих гуртків Східної Волині з урахуванням існуючого адміністративно-територіального підпорядкування: центр – район – школа. Провідним краєзнавчим осередком регіону мав стати гурток краєзнавства при етновідділі ВНДМ, який підпорядковувався у своїй діяльності округовому музею і зобов'язувався дотримуватись вказівок та розпоряджень його ради [8, арк. 1]. Наступною ланкою були визначені краєзнавчі осередки, що створювалися відповідно у районних центрах. До найнижчого рівня В. Кравченко відніс гуртки при сільських школах, заводах, окремих майстернях, підприємствах, будь-яких громадських установах, військоматах та інших організаціях.

Пріоритетною базою формування краєзнавчого гуртка у розробках В. Кравченка виступає школа. По-перше, завдання шкільного закладу були багато у чому співзвучні завданням, які ставили перед собою гуртківці. По-друге, в школі працювали вчителі, з якими пов'язувалися основні сподівання у краєзнавчій справі і музейному будівництві. По-третє, саме учнівство могло бути легко залученим до краєзнавчої роботи. По-четверте, школа розглядалась В. Кравченком як дієва інституція виховання майбутніх краєзнавців-аматорів і навіть вчених фахівців. До того ж краєзнавчий ухил у навчальному процесі радянських трудшкіл активно підтримувався (принаймні ідеологічно) з боку держави [1, с. 65]. Він визнавався «невід'ємним компонентом і загальною установкою школи, змістом і технікою педагогічного процесу» [5, с. 31].

Утворення краєзнавчого осередку покладалося здебільшого на студентську та шкільну молодь, учительство. Структурно гуртки мали поділятися на три секції 1) природничо-географічну; 2) соціально-економічну; 3) етнографічну (побутову). Кожна з них повинна була діяти за чітко розробленим планом. Такий розподіл дозволяв ефективно організувати роботу осередку, якнайширше охопити об'єкт вивчення – певний регіон, сформувати струнку систему розподілу функціональних обов'язків.

Завданням членів природничої секції було вивчення ландшафту, ґрунтів, водних ресур-

сів, корисних копалин, флори та фауни досліджуваної території.

Роботу соціально-економічної секції пропонувалося поділити на дві «великі галузі». Перша повинна була приділити увагу вивченню історичного розвитку техніки, форм та знарядь праці місцевого господарювання. Зокрема, дослідженню ловецтва; рибальства; бджільництва; скотарства; землеробства; народної техніки – добування вогню, обробки копалин, металу, льону, коноплі, вовни, гутного виробництва; засобів транспортування. Предметом вивчення другої «галузі» мало стати дослідження фабрик та заводів, різноманітних культурних, адміністративних, громадських закладів, як-от: пошта, телеграф, сільрада, суд та ін. Поряд з цим тут варто було здійснювати вивчення соціальних рухів та суспільно-економічних відносин у селищах. На соціально-економічну секцію покладалися також завдання обліку історичних пам'яток регіону, таких як: городища, вали, підземні ходи, кургани, печери, тощо; запису даних про історію населених пунктів.

Етнографічна секція була покликана досліджувати народну культуру у найширшому її розумінні.

Члени гуртка могли проводити дослідження з вказаних галузей як індивідуально, так і колективно. Укладач положень про краєзнавчі гуртки вимагав лише, аби ці вивчення відбувалися не стихійно, а згідно чітко розроблених планів, анкет. Під час загальних зборів секції членам гуртка необхідно було звітуватися про виконану роботу, ілюструючи подані матеріали малюнками, картографіями, графіками, іншими додатками.

У проекті статуту краєзнавчого гуртка, що слугував певним взірцем-шаблоном для новостворюваних аматорських осередків, було відмічено, що гуртки проводять свою діяльність у тісному контакті з партійними, професійними організаціями, школами, тощо. Серед головних завдань були визначені наступні: 1) популяризація краєзнавчої роботи, 2) організація екскурсій, 3) набування матеріалів, за програмами Волинського наукового товариства краєзнавства. Краєзнавчі осередки могли виникати при школах, підприємствах, будь-яких громадських установах, військоматах, та інших організаціях. Гурток вважався організованим, коли до нього вступило не менше трьох членів. Вступ та вихід з

осередку були вільними. Членами гуртка могли стати будь-які особи, які цікавилися краєзнавством.

На чолі гуртка було Бюро, яке складалося з голів секцій, а якщо осередок діяв при шкільному закладі, то й з керівника-педагога. Серед членів Бюро обирали голову та секретаря. У школі, закріплений до гуртка вчитель-керівник, не міг обиратися головою чи секретарем, оскільки він виконував лише дорадчі функції.

Розподіл функціональних обов'язків серед членів гуртка відбувався наступним чином. Голови секції відповідали за роботу своїх підрозділів, організовували екскурсії, проводили лабораторну обробку набутого матеріалу. За головою секції було закріплене право збирати секційні збори, підтримувати зв'язок із гуртком, іншими зацікавленими у роботі секцій організаціями. Голови цих осередкових підрозділів вели облік членів секції, здійснювали запис до неї бажаючих, збирали членські внески, пожертви, причому як у грошовій, так і у матеріальній – предметно-речовій формах, звітувалися про виконану роботу перед Бюро гуртка.

Гуртки при шкільних закладах діяли під загальним керівництвом педради та обов'язково узгоджували свою роботу з дитячими та молодіжними організаціями.

Для налагодження ефективної роботи гуртка запроваджувався збір членських внесків, розмір яких встановлювався на загальних зборах гуртка. На ці кошти гурток міг придбати необхідну для роботи краєзнавчу літературу, канцелярське приладдя, тощо. Використання отриманих коштів бюро гуртків при середніх освітніх закладах узгоджувало із педрадою школи.

В етнографічному відділі були розроблені методичні рекомендації та правила щодо збору краєзнавчого матеріалу. Зокрема, під час досліджень народної словесності, зверталася увага на необхідності дотримання під час запису тієї говірки, якою послуговувався інформатор. У разі, коли для фіксації усіх діалектичних особливостей не вистачало знакової системи української абетки, слід було розробити власну систему додаткових допоміжних знаків, або ж використовувати літери з латинської абетки. При цьому обов'язковою вимогою було укладання «пояснюючого ключа».

Особливо наголошувалось на правилах запису краєзнавчого матеріалу від інформато-

рів. Не допускались перекручування змісту, слів оповідача; додавання будь-яких власних вставок; виправлення мови інформатора (на літературну). У разі, коли інформатор подавав ще власні додаткові зауваження, які безпосередньо не стосувалися досліджуваної теми, варто було неодмінно усе це записати, але у дужках, або ж окремими примітками.

Аби не злякати «неосвіченого оповідача», не рекомендувалося відразу записувати його прізвища та даних про його економічний стан. Крім того, В.Кравченко радив молодим дослідникам часом і самим щось розказувати, аби склалася атмосфера «*нормальної людської балачки*». По завершенні запису краєзнавчого матеріалу потрібно було обов'язково занотувати дату, місце збору інформації, прізвище оповідача, його вік, рід занять, дані про записувача.

Під час загальних зборів секції члени гуртка звітувалися про виконану роботу, ілюструючи свій виступ малюнками, картографіями, графіками, іншими матеріалами.

Діяльність краєзнавчих, освітньо-виховних установ у досліджуваний період характеризувалася надмірною різноманітністю організаційних форм, паралелізмом і невпорядкованістю роботи, відсутністю єдиного змістового спрямування та взаємозв'язку між осередками [9, с. 53–54], тому вироблення В. Кравченком певної системної програми, яка дозволяла простими заходами налагодити ефективну, якісну роботу по вивченню, збору та музеєфікації цінних пам'яток мало у досліджуваний період велике значення.

Обізнаність членів гуртків, музейних працівників із засадами ведення краєзнавчо-організаційної, дослідницької роботи була відчутною проблемою того часу. Доповідаючи на зборах археологічного комітету ВУАН (вересень 1926 р.) про стан охорони пам'яток культури на Поділлі й Волині професор Д. Щербаківський зокрема зазначив: "Стан охорони пам'яток жакхливий. Справа з охороною не покращала, а погіршала... Можна сказати, що роки 1917–1920 знищили менше, аніж роки 1923–1925" [3, с. 351].

Розгалужена мережа громадських краєзнавчих осередків могла активно долучитися до вирішення назрілого питання забезпечення належного стану пам'яткоохоронної роботи, збирання і передання до музеїв предметів старовини. Голова музейної секції Укрнауки

В. Дубровський вказував на те, що проблему охорони, збереження та вивчення пам'яток, як музейних так і позамузейних, не можливо вирішити наявними силами державного апарату, «треба зробити охорону пам'яток культури ділом самих працюючих мас» [2, с. 8]. Запропоновані ж В. Кравченком практичні положення щодо організації гуртків, ефективної системи їхнього керівництва та взаємодії з музейними закладами, заохочення до дослідницької роботи широких кіл громадськості, створювали реальне підґрунтя для ефективного і результативного проведення не лише краєзнавчої, але й музейницької, пам'яткоохоронної роботи.

В таких умовах важливо було ознайомлювати людей, так чи інакше дотичних до краєзнавчої та пам'яткоохоронної діяльності, з методикою цієї роботи, основами класифікації, обліку, опису, збереження пам'яток. Уже згаданий В. Дубровський переконував, що «треба не тільки і не стільки поширювати брошури... але варті науково-інструктивні видання, що давали б потрібний науково-провідний матеріал як для краєвих інспектур і комісій охорони, так і для нечисленних представників громадської ініціативи в цій справі – кореспондентів, наукових і краєзнавчих товариств, гуртків, окремих аматорів тощо» [3, с. 349]. Саме до таких видань з уваги на їх основні положення можна віднести програмні праці і науково-методичні розробки В. Кравченка.

Таким чином, значення діяльності етновідділу Волинського науково-дослідного музею полягає в тому, що поряд із активною практичною роботою у справі налагодження краєзнавчої справи на теренах усієї Волині, його завідувачем були розроблені теоретичні засади діяльності краєзнавчих дослідницьких осередків, а також методика збору, та вивчення краєзнавчого матеріалу.

Джерела та література:

1. Волобуїв П. Краєзнавча робота в школі / П. Волобуїв // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового. – Х.: Держвидав України, 1926. – С. 64–72.
2. Дубровський В. Охорона пам'яток культури в УСРР / В. Дубровський // Охорона пам'яток культури на Україні (під. ред. О. Федоровського, С. Таранушенка, В. Дубровського). Зб. 1. – Х.: Український комітет охорони пам'яток при Укрнауці, 1927. – С. 5–13.
3. Дубровський В. Поточні справи охорони пам'яток культури на Україні / В. Дубровський // Наука на Україні. – 1927. – № 24. – С. 348 – 356.
4. Криворотченко М. Чергові завдання Українського Комітету Краєзнавства / М. Криворотченко // Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 25.
5. Мостовий П. Краєзнавство в трудовій школі / П. Мостовий // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового. – Х.: Держвидав України, 1926. – С. 27–36.
6. РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 152 „Кравченко В. Г.”, од. зб. 68 „Краєзнавство в натурі”, 1927 р. 31 арк.
7. РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 152 „Кравченко В. Г.”, од. зб. 69 „Техніка краєзнавчої (науково-дослідчої) праці в натурі”, 1927 р. 59 арк.
8. РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16 „Волинський краєзнавчий музей”, од. зб. 19 „Краєзнавчі гуртки, що організовував волинський музей”, 1921 – 1929 рр. – 21 арк.
9. Тейтель І. В. Виставочна справа: Досвід виставочної роботи на Україні за 1921 – 1923 роки. Методичний нарис із додатком 56 ілюстрацій / І. В. Тейтель. – Х.: Держвидав України, 1927. – С. 51 – 52.

Петро САВЧУК

ДУБОВЕЦЬКИЙ ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ МОНАСТІР ТА ЦЕРКВА НА ШЛЯХУ ПЕРЕХОДУ ВІД УНІАТСТВА ДО БЛАГОЧЕСТЯ

Після утворення Київського генерал-губернаторства і Волинської губернії розпочався процес навернення уніатів у благочестя. У Підборецькому монастирі працювала церква, побудована К. Острозьким у 1600 р. за вісім років після відкриття монастиря. У період існування монастиря вона постійно поповнювалася різними службовими належностями, богослужбними книгами, а тому на початку XIX ст. хоч була і старою, однак для богослужінь була придатною. У 1796 р. був визначений у церкву священник отець Василь. У настоятеля Підборецького Вознесенського храму Василя Васильовича Гелетки на 1804 р. була велика сім'я. Дружина Оксана (30 років) народила 5 дітей, всі вони були віком від 1 до 9 років. Сім'я жила бідно. Крім того, черниці-василіанки переслідували налаштованого на православ'я священника. А тому він змушений був звернутися до Дубенського духовного правління. Оскільки нічим було платити, він виїхав, і більше у церкву ніхто не призначався довгий час. Всіма землями і фондами користувалися черниці-уніатки. Допоміжні будівлі були дерев'яними і старими [6, 85-87].

Початок XIX ст. виявився складним для монастиря і церкви як у політичному, так і економічному житті. До суперечок господарського і фінансового стану додалися жорсткі суперечки між православними і уніатами. Після третього поділу Польщі царизм повів цілеспрямовану політику щодо повернення уніатів у православ'я. Віруючі уніатської монастирської церкви села Підборці під тиском і добровільно переходили в віру своїх пращурів. Монастирська церква була проголошена православною, але відправлення богослужінь ще кілька років проходило в стилі уніатської церкви, а тому російський уряд у першу чергу активізує свою роботу серед священнослужителів. Відчувалася непослідовність політики у церковній справі.

Так, на початку царювання Олександра I при дворі з'явився спритний польський вельможа волинського походження Адам Чарторийський, що посилює польський вплив на західноукраїнських землях. Перехід у православ'я монастирів, парафій загальмувався. Василіани активізувалися, хоч монастирі були в занепаді. Керівник римо-католицької духовної колегії луцький єпископ Левитський посилав на Дубенщину енергійного Климента Веселовського, запеклого прихильника католицизму. Він став аббатом Хрестовоздвиженського монастиря із возведенням у сан архімандрита. К. Веселовський мав підтримку різних релігійних орденів і дідича Дубна князя Михайла Любомирського. Невдовзі він намагається керувати Підборецьким та іншими монастирями [1].

Дубовецька Вознесенська церква поряд з іншими монастирськими церквами була взята у казенну адміністрацію і перейшла в орендне управління князів Любомирських. Тепер документи на всі угіддя церкви – одні в копіях, інші лише в суліматрах – знаходилися на обліку в Дубенському духовному правлінні. До опису церков активно прилучилася дійсно велика знаменита сім'я Теодоровичів, яка мала вагомні заслуги перед церковним життям Дубенщини, в тому числі Підборецькою церквою [1, 1500].

Урядові розпорядження про повернення майна та парафіян у православ'я саботувалися, землі і далі перебували у віданні уніатського керівництва, стародавні ерекції прав монастирів і чернецтва не виконувалися.

Протягом декількох десятиліть початку XIX ст. йде боротьба царського самодержавства з наслідками польського панування. У різних судових інстанціях розглядаються межові питання між владою, яка націоналізувала частину земель великих польських землевласників, та православною церквою і

поміщиками, особливо між уніатськими общинами і православними віруючими. У цей перехідний період землевласники намагаються привласнити церковні і монастирські землі, обминаючи закони і стародавні ерекції, пожертвування своїх предків. Так, розглядається в суді справа між князем Михайлом Любомирським і василіанськими монастирями. У 1809 р. розглядається судова справа між Климентом Веселовським і Підборецьким василіанським жіночим монастирем. Черниці Дубовецького монастиря вимагали від опата чоловічих монастирів Веселовського повернення документів на острів Горбачину. Архімандрит К. Веселовський 17 червня 1810 р. звертається в Луцьку уніатську духовну консисторію з проханням викликати туди підборецьких василіанок для укладання справи про документи на острів Горбачину. Своє звернення пояснює тим, що лише з йому відомих причин і обставин він не може представити їх суду. Опат роз'яснює, що вимоги дубовецьких василіанок безпідставні [9, 117].

Пройшов місяць, і опат Веселовський 18 липня звертається в з'їздний суд в Дубно про відстрочку розгляду свого позову до підборецьких черниць і князя Любомирського. Мотивація – хвороба. Суд висловлює недовіру до заяви опата. Створюється комісія для огляду хворого. Повітовий лікар підтвердив факт хвороби архімандрита, через яку він не міг з'явитися у з'їздовський суд. 1812 р. опат К.Веселовський помер [9, 117].

У справах Державного архіву Рівненської області є дані, що дерев'яна Підборецька церква Вознесіння ветха, але начинням не бідна. У цій церкві ченці постійно проводили богослужіння, одночасно здійснювали християнські треби. Благостиві ченці до своєї служби ставилися ревно, задовольняючи постійні свої моління, вони дбали про віруючих поселення. Тут же повідомляється, що біля 1650 року уніати знищили благочестивих черниць, завели свої порядки, які розповсюджувались і на селян. Вони перейшли у володіння черниць-уніаток.

Ще князь К.Острозький передав черниці і церкві село Підборці із землями. Монастир мав право на рубку лісу в князівських угіддях, заготовку дров, вільно молоти зерно на власні потреби як для споживання, так і для своєї живності. Монастирські рибалки вилловлювали рибу в озері для власних потреб,

частину збували для одержання прибутків на утримання обителі. Митники платили монастиреві щорічно 30 злотих. Всі ці фондуші відображені в офіційних документах.

На початку XIX ст. Дубенські монастирі перестали існувати. Їх продовженням стали монастирські церкви. Вони пройшли шлях боротьби за піднесення духовності, завоювання авторитету і поваги серед віруючих.

На Дубенщині були закриті Підборецький Дубовецький жіночий, Спасо-Преображенський, Страклівський, Маломильчанський, Хрестовоздвиженський чоловічі монастирі, а їх церкви були перетворені у парафіяльні. Ударом по зміцненню католицьких позицій на українських землях стало скасування в 1833 році щодо уніатського давнього права ктиторства, посилена адміністративна боротьба російської церкви і влади проти уніатства на Дубенщині, в т.ч. Підборцях, що не зустріла опору серед парафіян. Перехід до благочестя в селі проходив повільно, давалися взнаки століття перебування у греко-уніатській вірі, але врешті-решт православ'я перемогло.

На жаль, даних про розвиток села, парафії, стан богослужінь до 1820 року немає. Відомо, що в 1820 р. в селі було 27 дворів, 220 жителів. За вказівкою Волинського губернського правління з 1815 року в Дубенському нижньому земському суді розглядалося питання про передачу 33 десятин орної землі і сінокосів православному кліру, але, як видно, суддівські чиновники не спішили. Проходить ще 14 років. В Підборцях вже 48 дворів, 408 жителів. Церква доглядається страклівським священиком Брояковським, із своїм причтом він здійснює релігійні треби [4, 93].

Тимофій Петрович Брояковський, син дяка, який навчався російській і польській грамоті. У 1798 р. висвячений у село Страклів преосвященним Іоаном, єпископом Брацлавським і Подільським, на що одержав грамоту у 1799 р., а в наступному році став православним. З гідністю виконував християнські треби серед населення обох парафій – Страклівської і Підборецької, займався громадською роботою. З 1802 р. 30 років був депутатом Дубенського духовного правління. Читання, спів, катехізис знав добре. Був удівцем.

Дяком у церкві працював Петро Тимофійович Брояковський, син священика, вибув з середнього відділення духовної семінарії. Ще

в 1825 р. 12 вересня призначений у Страклівську парафію, а в 1829 р. висвячений в стихар, не одружений. Читання, спів, катехізис знав добре. У 1832 році в Підборцях нараховувалось 23 двори, в них проживало 197 парафіян обох статей [5, 47-48].

На 30-40 роки ХІХ ст. Підборецька церква стала проблематичною для богослужінь. Вона була бідна начинням, ризницею для здійснення богослужінь і християнських треб. А після ліквідації унії уніати за рахунок коштів монастиря утримували ієромонаха, проте повного складу причту не було до 1838 р. У цьому році св. Синод затвердив штат у складі священника, дячка і паламаря.

Угіддя і орна земля тепер знаходилися у казенній власності. Під садибою, городом, погостом, кладовищем і сінокосом рахувалося б десятин землі. Але сінокос був болотистий, і тільки в засуху тут збирали сіно. Будинок священника і церковних служителів складався з двох хат і знаходився під одним дахом з коморою. Причт одержував жалування: священник 200 крб., дячок 75 крб., паламар – 65. На опалення будинків та інші церковні потреби виділялось консисторією 10 крб. сріблом, а з 1846 р. – 25 крб. у рік [2,7].

Перехід монастирських церков у парафіальні з ліквідацією обителів супроводжувався конфесійними змінами. Тепер і священнослужителів настановляли з православних або тих, хто перейшов у благочестя. Церква залишалася і надалі центром, де парафіяни реалізовували свої релігійні треби. Тут знайомилися зі святим Письмом, символом віри, таїнствами, вчилися заповідей християнського життя, брали участь у православних святах, обрядах, здійснювали обряди одруження, народження і кінця життєвого шляху.

Царська влада, Синод, ламаючи уніатські звичаї тепер, як і декілька століть тому польська влада, часто застосовувала адміністративні заходи, використовували методи батога і пряника не лише до священнослужителів, але й віруючих. Адже протягом століть релігійне уніатське виховання у населення прищеплювалося з раннього дитинства через сімейне виховання. Спосіб життя у сім'ях міста Дубно, сіл Підборці, Знесення, Вигнанки, а також вся праця парафіян була пов'язана з християнським календарем. Російська влада, проводячи імперську політику щодо західноукраїнських земель, намагаючись якнай-

швидше прилучити їх до єдиної і неділимої, намагалася використати церковний амвон і Підборецької Вознесенської церкви як трибуну для оголошення царських маніфестів та указів. У церкві села Підборці, як і в інших, запроваджувалося засилля царських служб.

У церковному житті села Підборців, Дубенщини, як і загалом Волині, простежуються цілі династії священнослужителів, які внесли свою лепту не лише у зміцнення православ'я, духовного прозріння парафіян, але й прославили себе в громадському житті на славу церкви. Так працював священник Павло Мартинович Слодкевич, син священника, який народився в містечку Острожець. Вчився в Луцькому повітовому училищі у 1804-1813 роках, вивчав граматику, арифметику, географію, латину, фізику, догматику, всесвітню історію, садівництво. Вивчав російську, латинську, польську мови, а в колишній уніатській семінарії богословські науки до її закінчення у 1816 році. Висвячений у священники митрополитом уніатських церков, що були в Росії, Йосипом Болгаком у с. Повчу.

В 1818 р. розпорядженням Луцького єпископа Якова Матусевича відряджений у с. Чекню Дубенського повіту для примирення тамтешніх парафіян, які відмовилися співпрацювати з священником Левицьким. Протягом року був спостерігачем на цій парафії.

Згодом отця Павла відряджають у Підборецький жіночий монастир для здійснення обліку наявності маєтку і генерального опису на підставі припису керуючого Литовською єпархією офіціала і кавалера Антонія Тупольського від 22 березня 1829 р., який був визначений у Дубенський повіт керівником духовних справ департаменту з указу Литовської духовної консисторії. Значну роботу він провів щодо навернення іновірців до православ'я, у благочестя, працював в церквах з облаштування іконостасів, царських воріт, престолів, жертвників, спостерігав за священниками при здійсненні богослужінь і церковних обрядів за православними канонами [1, 15-20].

На початку століття відкривається Дубенське повітове духовне правління. На нього покладається великий обсяг роботи в налагодженні церковних і релігійних справ. Правління займається переведенням уніатських монастирських і парафіяльних церков у православ'я, їх матеріальним становищем,

ремонт приміщень, духовними справами – забезпеченням парафіяльних церков богослужбовою літературою православного типу, підготовкою кадрів священнослужителів. Повітове духовне правління займалося розбором взаємовідносин між священнослужителями, конфесіями. Саме до правління звернувся і перший православний настоятель Підборецької церкви Вознесіння Христа Гелетка [11].

У 1834 р. в повіті відкриваються нові благочинні округи у зв'язку із зростанням кількості церков православного віросповідання. Підборецька церква належить до Дубенського міського благочинного округу. У діяльності повітового духовного правління визначну роль відіграв його перший керівник Хома Климентович Корчинський, випускник Київської духовної академії, який вивчав, окрім богослов'я ще ряд наук, працював на різних церковних посадах, мав багато церковних нагород. Х. Корчинський вів велику громадську роботу – був благочинним, першоприсутнім у духовному правлінні, членом комітету, цензором проповідей у Дубенському повіті, працював службовцем з опіки бідних духовного стану, депутатом слідчої комісії з розкриття причин великого відсіву селян із колишніх василіанських монастирів, в т.ч. Підборецького.

У монастирі також загострилися соціальні питання. Виникли проблеми з утриманням черниць. Важливим продуктом харчування стала риба, яку й далі стали частіше вилловлювати у ставках, наданих монастирю ще К. К. Острозьким. Черниці посилено обробляли город, висівали різні культури і ретельно доглядали за ними. При церкві город складав 4 десятини. Наведений був порядок у складах, льохах, погребях. Назрівали проблеми з житлом, приміщення були старі.

1824 рік. Парафіяни Підборецької церкви (214 душ) чекали рішення Дубенського нижнього земського суду, але рішення про передачу 33 десятин орної землі і сінокосу Вознесенської церкви не було. Між Волинським губернським правлінням і Дубенським судом і далі тривала переписка щодо узаконення землі церкви. Ця тяганина продовжувалася з 1815 року.

Із 1832 р. город і сінокіс у розмірі 4 десятини зі старими дерев'яними будівлями, якими до цього часу користувалися черниці-уніатки, поступили в розпорядження православної церкви, але рішення про передачу землі не

було і нею користувалися черниці-уніатки.

9 вересня 1838 р. своїм указом правлячий Сенат встановив склад причту: священник, дячок, паламар, але до 1850 р. для виконання християнських треб селяни тримали в жіночому монастирі ієромонаха. В 1828 р. для вирішення в імперії справ уніатської церкви була створена греко-уніатська духовна колегія, незалежна від римо-католицької церкви.

У 1836 р. монастирські угіддя Дубенським земським судом за приписом казенної палати були відведені для володіння священнослужителям, але вони ними не користувалися, тепер замість уніатів перешкоджали орендарі казенних маєтків. Через це велася довготривала переписка між церквою і цивільною владою. Священик Страклівської церкви, який опікувався церквою Вознесіння, жив у хаті на погості і досить незручно, а причетники жили в селі в будинку, відведеному поміщиком, без зручностей.

На утримання священнослужителів Синод 9 вересня 1838 р. визначив певні суми грошей, які збирали з маєтків п'яти колишніх василіанських монастирів, що перебували в казенній власності.

У Підборецьку Вознесенську церкву прибув новий священник із знатної сім'ї волинських релігійних і громадських сподвижників Григорій Максимович Теодорович, син священника, який народився у 1784 р. у Волинській губернії, закінчив Волинську духовну семінарію з курсу богослов'я, висвячений в диякони 15 листопада 1808 р. Волинсько-Житомирським єпископом преосвященним Даниїлом, згодом висвячений на священника у церкву Різдва Богородиці села Івання. Мав за це грамоту. У 1838 р. був переміщений у Підборецьку церкву Вознесіння. Священик Григорій Теодорович в 1808 р. призначається в Дубенське духовне правління у присутствіє, а звільнений з цієї посади був 9 грудня 1843 р.

Отець Григорій успішно поєднує релігійну діяльність з громадською роботою протягом десятиліть. За це його чекає низка нагород. Так, 31 травня 1818 р. він одержує Хрест на Володимирській стрічці з надписом "1812 рік". В 1931 р. нагороджений Бархатною фіолетовою скуфією, через 8 років одержує єпархіальний протоієрейський сан, в тому ж році о.Григорій призначений членом Дубенської будівельної комісії, а в 1942 р. – членом комісії у справах Почаївської Лаври, стає депута-

том повітового суду.

Священик працює над вдосконаленням свого пастирського покликання. Про це свідчать оцінки єпархіального начальства. Визначено, що читання, спів, катехізис і священну історію він знає достатньо. В 1844 р. проголосив чотири проповіді власної підготовки, одну з них виголосив у Дубенському соборі, у святкові дні читав повчання, видані священним Синодом. Удівець, дуже доброї поведінки. Діти: син Автоном вчився за рахунок батька в Острозькому училищі у вищому відділенні, а молодший син Олександр, 1823 року народження, навчався у Волинській духовній семінарії [7, 25-28].

В церкві Вознесіння 1844 р. разом з отцем Григорієм паламарем працював його двоюрідний брат Василь Михайлович Теодорович, син дячка, 47 років, згідно ревізії 1834 року приписаний до церкви Різдва Богородиці села Івання, не вчився, читав, частково вмів співати, одружений, мав 4 дітей, переведений у парафію з Івання в 1839 році. Підборецька парафія за розмірами була невеликою. Тут нарахувалося 30 дворів, проживало 120 чоловік, 138 жінок. Основним заняттям парафіян було сільське господарство. Родючі землі давали добрий урожай, але селянам діставалось мало. Розводили худобу бо навколишні луки, що розкинулись на берегах річки Ікви, давали щедрю траву. У роки, коли ріка не розливалася селяни заготовляли чимало сіна, а Іква, що протікала під самим селом, давала рибу різних видів, а в заплавнях розводили водоплавну птицю: гусей, качок. Найбільш спритні господарі вивозили їх десятками і сотнями на ярмарки, що відбувалися в Дубно. Хто мав підводи, птицю віз, а інші гнали табуном декілька кілометрів [7, 27-28].

Кількість дворів і населення села Підборці постійно змінюється. За архівними даними, у 1850 році на місці старої, непридатної для богослужінь церкви побудовано нову за рахунок казни. Проте число парафіян зменшилось. У селі нарахувалося $28 \frac{3}{4}$ дворів, з них $1 \frac{1}{2}$ двори військових, де проживало 6 чоловіків, 10 жінок, а всього в парафії нарахувалося 233 жителі [10, 1859].

На утримання священнослужителів Синод 9 вересня 1838 року визначив певні суми грошей, які збирали з маєтків п'яти колишніх василіанських монастирів, що були в казенній власності.

Особа священика завжди була шанованою серед людей. У селі часто це була єдина освічена людина. До нього зверталися селяни не лише для виконання релігійних треб, але були часто-густо випадки, коли настоятель храму допомагав у вирішенні сімейних, побутових, господарських питань. Він читав безграмотним селянам особисті і державні документи, які стосувалися парафіянина, писав листи, заяви, прохання тощо.

Священики і священнослужителі вели високоморальний спосіб духовного і громадського життя, були прикладом для парафіян у працездатності, проте траплялися поодинокі випадки порушення цих норм. Щорічно благочинний округу переглядав церковні відомості, бував у парафіян і аналізував діяльність усіх священнослужителів і власною рукою робив записи у відомості. Тут давалася лаконічна принципова оцінка службової відповідності.

У XIX ст. Підборецька Вознесенська церква привертає до себе все більше парафіян з Нового передмістя Дубна, яке займало територію від військових казарм до залізниці. Церква стає домінуючою духовною силою. Хоч інколи релігійність парафіян носила емоційний обрядово-релігійний характер, спиралась на поверхові відомості про християнство, одержані в родинному колі і церковнопарафіяльній школі, але під впливом життєвих реалій стала визначальним фактором, який формував спосіб життя парафіян.

У цей час царська влада намагалася використати церкву, набожність людей на противагу вільнодумству, холодності до цінностей, байдужості до справи спасіння, пристрасті, суєтних звичаїв у миру, хоч випадки вільнодумства, невір'я, іновір'я проникали на територію парафій переважно від випадку до випадку. Вознесенська церква і настоятелі били тривогу з приводу негативних тенденцій.

Дубовецька помонастирська церква постійно урочисто відзначала храмове свято. Це були найбільші урочистості, які супроводжувалися тривалими богослужіннями. На храм з'їжджалися священнослужителі сусідніх парафій. У престольних церемоніях брали участь як місцеві селяни, так і навколишні села, їх родини. Після відкриття залізниці Вознесенська церква стала близькою і службовцям, і міщанам. Зайняті постійно господарською роботою, парафіяни відвідували

церкву, як правило, у великі свята.

Дубовецька помонастирська церква встановила протягом століть відповідний церемоніал з приводу різних релігійних свят, світських подій, таких як війни, епідемії, неврожай. До церкви парафіяни зверталися в таких життєвих подіях, як народження дитини, шлюб, смерть рідних, до монастирської церкви зверталися за допомогою у багатьох інших випадках, таких як важкі хвороби, трагічна загибель людей, природні лихоліття. Парафіяни зверталися до священнослужителів для проведення молебнів з нагоди завершення будівництва житла, криниці, “проти вогню”, засухи та інших, ревно ставилася церква до сповідей, причастя віруючих, наголошувалося на носінні натільних хрестиків [10, 101].

Офіційний акт приєднання уніатської церкви завершився указом царя “визнати єдність їх церкви з православними”. Синод своїм рішенням 6 та 13 березня 1839 р. постановив прийняти єпископів, священство і духовну паству в “повне спілкування” з православною церквою.

У середовищі уніатського духовенства та чернецтва освітній рівень, практичний церковний досвід вели часто до несприйняття нав'язаного зверху владою навернення у православ'я. Таким стан був і в Підборецькій Вознесенській монастирській церкві. Серед черниць не було попередньої згоди на перехід у православ'я. Покарання за супротив на благочестя духовенства і черниць було досить різноманітним, наприклад, висилка в інші монастирі єпархії. Деяких черниць позбавили сану, виключали з духовного стану.

До церкви приходили освічені настоятелі, що мали на той час високу освіту, більшість з них закінчили Волинську духовну семінарію – цей духовний П'ємонт на Волині.

Отже, як свідчать матеріали Волинського обласного державного архіву, кляштор і церква села Підборці перейшли від православ'я до василіан біля 1630 р., і з того часу були злучені православні і уніати аж до 1839 р. [2, 7]. Після ліквідації монастиря у 1850 році була побудована нова церква Вознесіння, яка діє і до сьогодні.

Джерела та література:

1. *Волинские Епархиальные ведомости.* – 1880. – № 34. – Октябрь. – С. 1537-1554.
2. *Волинський обласний державний архів (далі ВОДА), ф.35, оп.11, спр.3.*
3. *Баранович О.П. Залюднення України перед Хмельниччиною і Волинське воєводство. / О.П.Баранович. – К., 1931. – 155 с.*
4. *Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф.639, оп.1, спр.3.*
5. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр.10.*
6. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр.12.*
7. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр.26.*
8. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр.74.*
9. *Державний історичний архів України у Львові., ф.199, оп.1,спр.15.*
10. *Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. / І.З.Мицько. – К., 1990.*
11. *Савчук Петро Дубенський Спасо-Преображенський монастир і церква. До 365-річчя церкви. / Петро Савчук. – Рівне, вид. О.М.Зень, 2006. – 136 с.*

Олена СЕМЕНОВИЧ

ЗУСТРІЧ З ІКОНОЮ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ТВОРЕННЯ

Славна людина ділами своїми. Ця життєва істина розповсюджується, звичайно, і на наш край, де упродовж декількох десятиліть працює на мистецькій ниві талановита людина, яка, досягнувши чогось на своєму шляху, вже стала невід'ємною частиною історії краю.

Чоловік статечний і поважний. Високочолий, з привітним і розумним поглядом, щирою, веселою українською вдачею, і просто талановитий художник.

Ця розповідь присвячена нашому земляку – митцю Олександрові Лаворику.

Олександр Ростиславович Лаворик народився 13 жовтня 1955 р. в с. Рясники Гощанського району Рівненської області в сім'ї вчителів.

«Ще з самого дитинства звик до малювання, любов до живопису перейняв від мами-художниці», - говорить художник.

Бажання малювати супроводжувало художника увесь час. Саме тому О. Лаворик вступає до Рівненської художньої студії (керівник В. Г. Ємельянов), де навчався протягом 1970-1973 рр.

Зацікавлення малюванням, жадання пізнати мистецтво привело Олександра до Московського університету мистецтв на факультет графіки (1971-1973 рр.).

В період з 1980 по 2007 рр. відбулося близько 45 виставок, в яких художник брав участь, 25 з яких – персональні (в Гощі, Рівному, Мирогощі Дубенського району, Пляшеві Радивилівського району, Луцьку, Синьові Гощанського району, Києві). Неодноразово художник побував на виставках за кордоном: в Москві (1985, 1989, 1990 рр.) та Празі (Чехія, 1989 р.), зокрема в 1989 р. митець взяв участь в художній виставці в Чехії (центральный музей МВС СРСР). Буквально через рік відбулася персональна виставка Олександра Лаворика в Москві (центральный музей МВС СРСР). З

Рис 1. Ікона Дорогобузької Богородиці Одигітрії XIII ст. (РОКМ). Фото Луця В.Д..

малюнками Олександра Ростиславовича (а їх 43) знайомилися не лише москвичі, а й гості столиці, в тому числі й зарубіжні.

Тематика робіт майстра різноманітна. Ним було створено серії-цикли графічних робіт «Гощанські будні», «Будні Гощанського РВВС», «Село Нобель», «Воїни інтернаціоналісти Рівненщини», «Вілійські роздуми», «Тур'янська сторона», «Відгомін козацької слави», «Чорнобиль» тощо.

По-різному складаються людські долі, не кожен відразу знаходить своє покликання.

Мабуть, все своє життя художник ішов до того, щоб створювати сакральні образи. Десь в глибині душі відчув поклик писати ікони.

Дане дослідження присвячене Олександрові Ростиславовичу Лаворику як іконописцю,

Рис 2. Ікона «Христос Пантократор з апостолами» XV ст. (РОКМ). Фото Луця В.Д.

який належить до тієї не чисельної славної когорти українських митців, які найглибше правдиво проникають в суть духовності свого народу, його мистецтва, і взагалі культури. Адже, іконописець – це водночас і висококваліфікований майстер, і вчений-дослідник, і психолог. Все й не перерахуєш. Іконописець – універсал, у доброму значенні фанат своєї справи, до якої йде багато років, пам'ятаючи «не хлібом єдиним...».

У 1992 р. художник навчався у Міжнародній школі церковної архітектури Львівського політехнічного інституту (керівник Ю. Криворучко), де кваліфіковану допомогу надали Львівське Архієпархіальне управління Української Греко-католицької церкви, Українська Автокефальна Православна церква та Українська Православна церква. З того часу з благословення церкви починає писати ікони.

Мистецтво ікони, дуже давнє і неймовірно складне, осмислюється художником «зсереди», через пізнання традиції, через втаєння й духовну атмосферу цього своєрідного живопису. Як говорить художник, іконопис вимагає повної самовіддачі, інакше не вдається відтворити ідеально рівної лінії, передати нюанс кольору [5, 3].

За підтримки Комітету у справах науки

і техніки при Кабінеті Міністрів України у складі групи фахівців пан Олександр досліджував ікони Волині. Що зберігаються в музеях України. В результаті ознайомився з колекціями ікон в Національному художньому музеї (Київ), Музеї волинської ікони (Луцьк), Острозькому краєзнавчому музеї, Національному історико-меморіальному заповіднику «Поле Берестецької битви» (с. Пляшева Радивилівського району), Львівській галереї мистецтв, Державному музеї-заповіднику «Олеський замок», Науково-мистецькій фундації митрополита А. Шептицького (Львів), Музеї народної архітектури і побуту (Львів), Тернопільському краєзнавчому музеї, Рівненському обласному краєзнавчому музеї (далі РОКМ). Саме в РОКМ митець провів фото фіксацію на кольорову плівку ікон та виготовлення фотографій, зняття іконографічних взірців-кальок з оригіналу в розмір, дослідження конструкції основи ікони, техніки живопису, матеріалів. Серед досліджених Лавориком ікон слід назвати такі: Богородиця

Рис 3. Список з ікони «Ілля пророк з житієм» XVII ст. (Свято-Іллінський чоловічий монастир м. Одеса).

Одигітрія з Дорогобужа XIII ст., Христос Пантократор XV ст., Покрова Богородиці кін. XV ст. тощо. Вцілому тут художником було знято взірці-кальки з тринадцяти давніх сакраль-

них шедеврів Волині XIII – поч. XVIII ст.

Дорога до храму, як висловився про своє покликання Олександр газеті «Вісті Рівненщини», не була легкою. Тому що кожна ікона, яку змальовував художник щонайменше по місяцю, вимагала певного внутрішнього настрою, що сприяв би точності копіювання як головних, так і другорядних деталей, передачі відповідної колористики в зображенні ликів святих [2, 6].

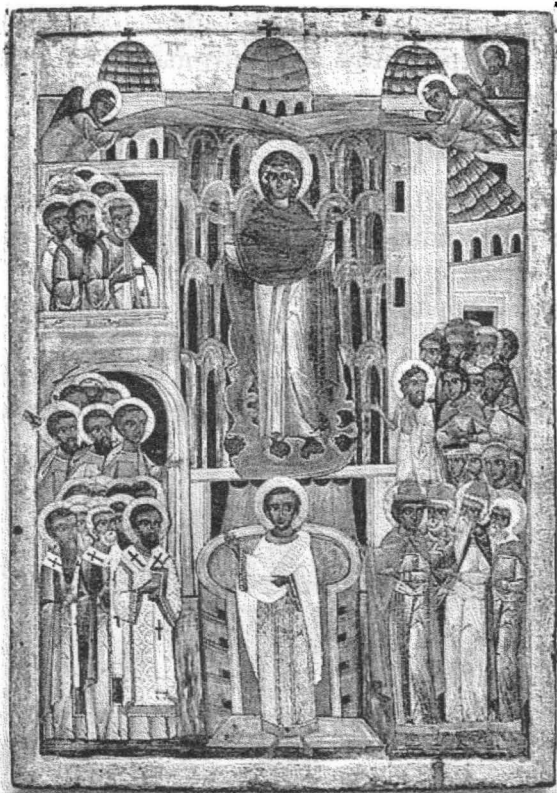

Рис 4. Ікона «Покрова Пресвятої Богородиці» XV ст. (РОКМ). Фото Луця В.Д.

«– І при цьому обов'язково рисочка в рисочку, деталька в детальку», - говорить О. Лаворик, - інакше не зрозумієш і не осягнеш величі і неповторності нашого, волинського, іконопису. Ця копітка робота, можливо, здаватиметься зайвою, адже є методи фоторепродукції, які досить швидко. Але не досить чітко передають зображення.

Протягом 1994 р. О. Лавориком було проведено реконструкцію ікони «Богородиця Одигітрія» XIII ст. з церкви Успіння Пресвятої Богородиці с. Дорогобуж Гощанського району Рівненської області, що є однією з найстаріших богородичних ікон, до дійшли до нас ще з княжих часів. (фото 1)

Ікона є окрасою колекції волинських ікон,

що експонуються на виставці «Наша духовна спадщина» в РОКМ.

Копія виконана на замовлення Покровського собору в Рівному при посильній фінансовій підтримці прихожан і спонсорів. Характерно, що писалася ікона в самому соборі. Як пояснив Олександр Лаворик, це зроблено для того, щоб вона звикла до температурного режиму та того середовища, де буде знаходитись. Можливо, саме тому після освячення,

Рис 5. Список з ікони Пресвятої Богородиці Одигітрії Заставницької XVII ст. (Свято-Михайлівська церква смт. Гоща).

прихожани одразу прийняли ікону, вона органічно вписалася в середовище храму.

Виконаний образ Богородиці з дитям темперою по левкасу на липовій дошці розміром 155x102x3 см із врізнимишпугами. Тло прикрашене золоченням.

З першого дня ікона «запрацювала»: до неї прикладались люди, просили заступництва та благословення. Отже, є всі підстави вважати, що ікона Божої Матері Дорогобужської стане не лише окрасою новозбудованого Свято-Покровського собору, а й величним образом, до якого звертатимуться у своїх молитвах тисячі прихожан [3, 4].

Впродовж 2000-2002 рр. художник виконав

список з ікони «Христос Пантократор з апостолами» XV ст. з церкви Пресвятої Трійці с. Річиця Зарічненського району, яка зберігається в РОКМ. (фото 2)

Пам'ятка з Річиці – найбільш рання поміж відомих нині в Україні композицій такої іконографії.

Точна копія образу XV ст. була написана по благословінню Архієпископа Рівненського і Острозького Владика Варфоломія для Свято-Покровського жіночого монастиря в смт. Гоща Рівненської області. Допомогу надали спонсори і благодійники, серед яких був і сам

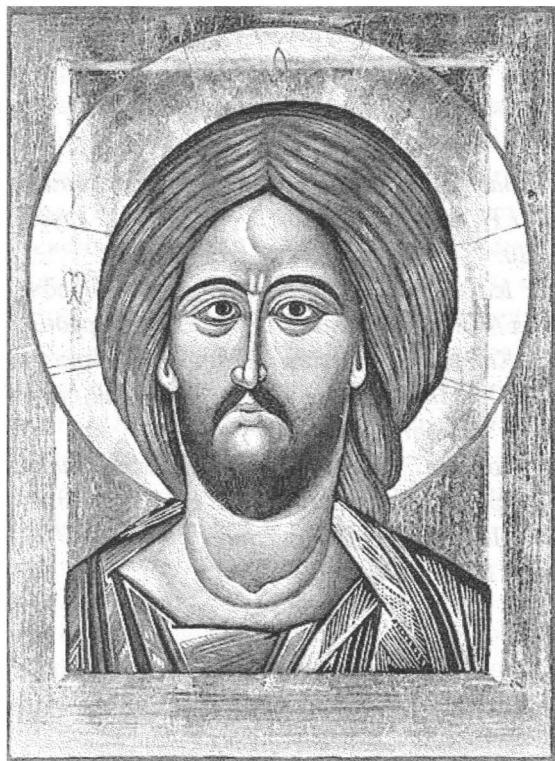

Рис 6. Фрагмент з ікони (лик) «Христос Пантократор з апостолами» XV ст.

автор О. Лаворик.

Виконаний список темперою по левкасу (із використанням золочення) на липовій дошці розміром 141x102x2 см, із врізними наскрізними шпугами.

Освятити образ прямо на Гощанському автовокзалі, звідки хресним ходом ікона була внесена до Свято-Михайлівської церкви, де з цього приводу відслужили подячний молебень. Там же, у храмі, святиня зберігається і донині.

У 2003-2009 рр. митець працював над списком з ікони «Ілля Пророк з житієм» XVII ст., оригінал якої знаходиться в приватній збірці

колекціонера Іванова Олександра Миколайовича, який проживає в м. Москва (Росія). (фото 3)

Як і попередній, цей образ був написаний по благословінню Владика Варфоломія.

Намальована ікона на липовій дошці (159x124x3 см) темперними фарбами, тло прикрашене позолотою.

Список був подарований Рівненською та Острозькою єпархіями УПЦ Свято-Іллінському чоловічому монастирю м. Одеса. Свята ікона хресним ходом була внесена до цього храму.

Протягом 2003-2009 рр. О. Лаворик виконує копію ікони «Покрова Пресвятої Богородиці» кінця XV ст. з церкви Пресвятої Трійці с. Річиця Зарічненського району, яка зберігається в РОКМ. (фото 4)

Замовила образ ігуменя Ірина (Сачук) для Свято-Покровського жіночого монастиря смт. Гоща Рівненської області.

Виконана ікона на липовій дошці з врізними шпугами розміром 129x91x2,5 см темперними фарбами. Основа пролевкашена. Тло прикрашене позолотою.

Впродовж 2009-2010 рр. іконописець малює список з ікони «Пресвята Богородиця Одігітрія Заставницька» XVII ст., оригінал якої знаходиться у вітварі Свято-Михайлівського храму смт. Гоща на горньому місці. (фото 5)

Образ написаний по благословенню Архієпископа Рівненського і Острозького Владика Варфоломія при настоятельниці монастиря ігумені Ірини (Сачук) та настоятелі Свято-Михайлівського храму Миколі Галії (молодшому).

Намальована ікона на липовій дошці розміром 150x101x3 см з трьома врізними шпугами темперними фарбами. Тло прикрашене різьбленням по левкасу, золоченням та срібленням.

Освячення відбувалося у Свято-Михайлівській церкві, яке здійснив керуючий Рівненською і Острозькою єпархіями Владика Варфоломій.

У 2011 р. у с. Замлиння Волинської області проходив Перший Міжнародний пленер іконопису, де зібралися іконописці з Польщі та України. Тривав він на протязі двох тижнів. За цей час кожен митець малював сакральні образи. Метою пленеру було створення ікон, пов'язаних з історією Польщі та України.

Олександр Лаворик, будучи учасником

пленеру, виконав лик Христа Пантократора з ікони XV ст., що розміщена в РОКМ. (фото б) Митець поставив собі за мету «відтворити образ способом, яким писався оригінал, із застосуванням усіх техніко-технологічних прийомів» [1, 10].

Написаний образ на липовій дошці розміром 40x32 см темперними фарбами. Тло прикрашене позолотою.

Виконуючи списки ікон, митець орієнтується на догмати Православної віри, Святого письма, іконописних взірців, супроводжується благословінням, молитвою і працею.

Образи, намальовані паном Олександром, експонувалися на виставках «Прийдімо, поклонімося... (до 2000-ліття Різдва Христового)» (Рівне); ікони, виконані на пленері «Покровителі Польщі і України. Ікона як джерело та натхнення» були представлені на виставках у: центрі інтеграції в с. Замлиння, Любомльському краєзнавчому музеї, Національній Острозькій Академії, виставковій залі Волинської організації Національної Спільки художників України (Луцьк), Державному історико-культурному заповіднику м. Дубно, Сарненському історико-етнографічному музеї, арт-ательє галереї м. Холм (Польща), галереї «Lufcik», що в приміщенні варшавської організації польської Спільки художників (м. Варшава), а також в м. Люблін (Польща). Далі

ікони повернуться в Україну.

Олександр Ростиславович Лаворик, вважаю, є талановитим митцем своєї справи... Щоб стати справжнім майстром іконопису, не досить бути талановитим художником. Треба досконало знати Святе Письмо. Та найголовніше, треба бути людиною глибоко віруючою. Без справжньої віри в Бога не можна писати ікони. Це потрібно відчувати всім серцем, всією душею.

І все це, безперечно, присутнє у пана Олександра, оскільки у створених ним образах проглядаються прекрасні і світлі вічні почуття – віра, надія, любов, частинка його душі, його самого.

Джерела та література:

1. Васильчук В. Сакральний означає священний // Рідний край. – 2011. – № 51. – 17 грудня. – С. 10.
2. Ісаєва Т. Волинський іконопис відроджується // Вісті Рівненщини. – 1993. – 3 грудня.
3. Калько С. Унікальна ікона поповнила віталь Свято-Покровського храму // Сім днів. – 1999. – 15 жовтня. – С. 4.
4. Коваль Т. З молитвою на вустах пише ікони // Провінційна газета. – 2006. – 13 квітня.
5. Поліщук Я. Від писанки до ікони // Сім днів. – 1993. – 6 грудня. – С. 3.

Віктор ТЕРЛЕЦЬКИЙ

ГЕРОЇ 1812-ГО У ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ВОЛИННЮ

Цього 2012-го ми не можемо не згадати події 200-річної давнини. Звернімося до праці «История украинского народа» першої жінки-доктора історії О. Я. Ефименко (народжена Ставровська, 1848-1918). Вона в ній, зокрема, пише: «Русско-Польская Украина в составе земель Киевской, Волынской и Подольской по второму отделу отошла к Русскому государству... Шляхта не могла примириться со своим скромным настоящим. Мечта о восстановлении Польши путем вмешательства этого властелина Европы обратилась к 1810 г. в полную уверенность. Когда Наполеон вступил со своим войском в пределы России, навстречу ему летели из Польской Украины не одни лишь тайные симпатии и горячие пожелания удачи: масса шляхетства бежала за границу, чтобы присоединиться к неприятелю, самые щедрые пожертвования сыпались туда же. Постоянно пересылались французам известия о движениях русских, перехватывались русские транспорты и т.п.» [1].

Питання впливу подій того часу на українські справи обійшов увагою в своїх «Исторических исследованиях» М. І. Костомаров. Не підняв його в «Очерках истории украинского народа», найкоротшій історії України М. С. Грушевський. Однак зачепив у статті «Передне слово» (до «Громади», 1878 р.) М. П. Драгоманов: «Скрізь по Україні кріпаки стали ждати волі ...од Наполеона» [2].

Зарубіжні українські історики-професори Аркадій Жуковський та Орест Субтельний дещо конкретизували це питання: «Хоча відлуння французької революції та вторгнення Наполеона у 1812 р. у Росію на Україні було слабким, з'являлися все ж таки таємні товариства, осередки «декабристів», що спробували здійснити першу в Росії революцію» [3].

Ще раніше висловилися Микола Миколайович Аркас (1852-1909) та Іван Петрович Крип'якевич (1886-1967). Перший зазначав: «За Олександра I у 1812 р., коли на Росію насунув Наполеон I з французами та іншими спільниками (певне, мав на увазі й те шляхетство, про яке писала О. Я. Ефименко - В. Т.), у Пол-

тавщині, Київщині, на Чернігівщині набрано було кілька козацьких полків і одпроваджено в армію. Доля тих козаків була невесела: додому вони верталися з походу обідрані й голі. Те, що на війну з французами узято було козацькі полки, подало українським людям надію, що буде знову заведено колишні козацькі порядки та скасовано кріпацтво. І люди заворошилися, але заворошилися не скрізь і не одразу по всій Україні, а так де-не-де, то тут, то там, - та скоро той рух був приборканий».

Микола Аркас мовив про заведені з царського наказу генералом Аракчеєвим воєнні поселення. І в Слобідській Україні, і в Новоросії. «Це були села, - продовжував історик, - в котрих оселявали москалів: дисципліна по них була така сама, як і у війську; так само воєнно-поселенці поділялися на полки і роти, мали своїх офіцерів, котрі жили по тих селах, навіть діти їхні, - прозивалися вони «кантоністами», - одбували військову службу. Тільки й одріжняло тих поселенців од справжніх москалів, що вони крім муштри були хлібороби та жили не по казармах десь по городах, а в хатах із своїм сімейством по воєнних поселеннях» [4].

Сповідав М. М. Аркас, що такі поселення в 1837 році були заведені ще в Подолії, а скасовані року 1857-го, бо «дорого коштували і не справили тих надій, що на них покладали». І. П. Крип'якевич розширив наші знання про таємні товариства. Він писав, що в Україні поширилося масонство. Заснована в Полтаві (1818) масонська ложа, членом якої був Іван Котляревський, носила назву «Любов до Істини». Один із її членів, Василь Лукашевич (бл. 1783-1866) доклав зусилля для утворення «Малоросійського товариства» з метою відірвати Україну від Росії і злучити її з Польщею, але не знайшов прихильників своїх намірів».

Ложа під назвою «Об'єднані слов'яни» виникла в Києві, менші, провінційні - у Житомирі, Кременці, Рафалівці на Волині. Вони були польського напрямку, підтримували зв'язки з польськими повстанськими організаціями. Рафалівка - нині селище міського

типу Володимирецького району Рівненської області.

М.П. Драгоманов, М.М. Аркас щодо антикріпосницьких намагань і сподівань мали рацію. Дух цих жадань теплився в серцях багатьох мешканців по всій Україні. Ось хоча б такий приклад. У 1847 р. Семен Олійничук (1798-1852) написав від імені селян Острозького повіту на Волині звернення до Миколи І. У ньому пропонував перевести селян із панщини на чинш. Він став автором незакінченого твору «Исторический рассказ природных или коренных жителей Малороссии Заднепровской, т.е. Киевской, Каменец-Подольской и Житомирско-Волынской губернии про свое житье-бытье», у якому містився гострий осуд кріпосництва. Певна річ, за такий виступ його в 1849 р. заарештували. Цей акт не залишився непоміченим в історичній літературі. У 2-му томі «Истории Киева» сповіщається, що С. М. Олійничука, селянна-вільнодумця, царський уряд заарештував того ж 1849-го року неподалік від Києва в «с. Никольская Слобода (ныне в черте города) Остерского уезда Черниговской губернии».

Після остаточного розгрому військ Наполеона на території вже самої Франції в Україні з'явилася революційна організація «Союз благоденствія» (пізніша назва - «Південне товариство»). Вона мала філію в Тульчині на Поділлі. З часом до неї приєдналося «Товариство об'єднаних слов'ян», яке мало свій центр у Новограді-Волинським. Наше основне завдання - розповісти або бодай назвати імена героїв 1812 року, дехто з котрих потім повстав проти деспотизму, монархії, за конституційні права населення.

Закінчивши 1-й петербурзький кадетський корпус, у якому навчався з 1799 р., був випущений 10 червня 1802р. прапорщиком в Апшеронський піхотний полк Федір Михайлович Глінка (1786-1880). Розміщався цей полк на Волині, поблизу м. Рівне. Цей період у житті майбутнього поета, декабриста змалював Володимир Карпець у книжці «Герой 1812 года».

«Во время одного из смотров, - писал він, - на молодого прапорщика, образцово выполнявшего строевые упражнения, обратил внимание генерал М. А. Милорадович. Вскоре он вновь увидел его на балу и там же предложил ему стать его адъютантом. «Есть одно обстоятельство Ваше превосходи-

тельство,- ответил прапорщик Глинка. - На мне лежит зарок, который не хотелось бы с себя снимать. - Какой же зарок вы дали, прапорщик?- Спросил его Милорадович. - Говорить всегда правду, ваше превосходительство, - отвечал Глинка. Глинка ожидал грозы - он понимал, сколь самонадеян в разговоре с прославленным генералом. Но лицо Милорадовича просияло: «Я сам люблю правду, - громко проговорил генерал, - и часто говорю ее наотрез! Говорите мне правду в глаза всегда, обо всем, обо мне самом. Я этого желаю, и требую этого!» [6].

У складі цього полку Федір Глінка взяв участь у війні 1805-1807 рр. з Наполеоном. У бою при Аустерліці ходив у «штыкову». Пізніше, десь між 1812-1816 рр. написав:

Пыль вьется, двинет враг с полками,
Но с нами вождь сердец - герой!
Он бьется нам велит штыками,
Штыками крепок русский строй!
Здесь Милорадович пред строем,
Над нами Бог, победа с ним;
Друзья, мы вихрем за героем,
Вперед...умрем иль победим [7].

Як протікала до цього служба Ф. Глінки під м. Рівне, нам невідомо. Але Волинь увійшла непересічними сторінками в його життя, творчість. Вона нав'яла йому також поезію «Набег Запорожских казаков из Сечи на Волинь» :

Из Сечи скачут на конях,
И смерть за ними в тороках;
И саблей зеркальных размахи
В веселом воздухе горят;
И громко, под напев, свистят
За козаками - сыромахи!
Куда дорогою пустынь?
«К панам - в богатую Волинь!...»
И вот к Полесью, все лесами,
На Степань тянутся тайком;
За Горень, к Дубну по дороге,
Минуя с башнею Клевань.
Уж на Волини быть тревоге:
Бежит наезд - готовьте дань! [8].

Літературознавці стверджують, що ця поезія належить до незакінченої повісті Ф. Глінки «Зиновий Богдан Хмельницький, или Освобожденная Малороссия». У передмові до повісті Глінка писав: «Желая описать блистательную эпоху жизни героя, которая была вместе и незабвенной эпохой освобождения Малороссии, старался получить о ней всевозможные

сведения во время пребывания в Киеве, Чернигове и на Украине. Я собирал всякого рода предания, входил во все подробности и вслушивался даже в песни народные, которые нередко объясняют разные места истории” [9].

Поезія з добрим знанням території Волині (м. Дубно, села Степань, Горинь, Клевань) була написана Глінкою в 1826 році. 16-ма роками пізніше, у чотиритомному зібранні творів з'явилася повість Гоголя «Тарас Бульба». Приходять на пам'ять рядки з неї: «Войско решилось итти прямо на город Дубно, где носились слухи, было много казны, богатых обывателей. В полтора дни поход был сделан, и запорожцы показались перед городом... Высокий земляной вал окружал город; где вал был ниже, там высывалась каменная стена или дом, служивший батареей, или, наконец, дубовый частокол... Запорожцы жарко было полезли на вал» [10].

Гоголь при написанні цього і інших творів широко використовував історичні праці й давні літописи, народний епос. У наведених уривках із поезії Глінки, повісті Гоголя змальовується одна і та ж картина з минушини. Мимоволі виникає думка: а чи не була знайома авторові «Тараса Бульби» поезія Федора Глінки? Чи не надихнула вона його на рядки про похід запорожців на Дубно?..

Варто перелічити хоча о деяких осіб учасників Вітчизняної війни 1812 року та й тих, які того часу виявили себе борцями з феодално-кріпосницьким устроєм, самодержавством, намагаючись повернути країну на шлях республікансько-демократичного розвитку.

Курносів Микола Андрійович (1771-1830) походив з дрібнопомісної дворянської родини Путивльського повіту Слобідсько-Української губернії. На військову службу вступив у 20-річному віці кур'єром лейб-гвардії Преображенського полку. Невдовзі отримує титул штабс-капітана. У 1804-му йому присвоюють звання майора і переводять у Волинський піхотний полк, де він пізніше став командиром. Архівні документи засвідчили, що Курносів, прийнявши командування в 1814 році, отримав від попередника, генерал-майора де Россі недостачу в 32 тисячі карбованців. Її він повністю поповнив із особистих заощаджень [11].

У війну з французами вступив ще на території Австрії та Пруссії. Потім брав участь у боях на лінії міст Гутиштат та Андрійович, під містом Фриндленде (Східна Пруссія), Смо-

ленському і у битві при Бородіно. За усі дії нагороджений орденами св. Князя Володимира ІУ ступеня з бантом, св. Анни ІІ ступеня, знову св. Анни, однак уже з діамантовими прикрасами. А потім були бої в Саксонії, під Лейпцігом (отримав золоту зброю з написом «За хоробрість»). Від короля Пруського його нагородили орденом «За заслуги». І знову участь у боях. За взяття одного з передмість столиці Франції – нова нагорода орден Св. Володимира. Неодноразово був поранений, контужений. У 1819 р. отримав звання генерал-майора, у 1823 р. за вислугу 25-річного терміну – нагороджений орденами Св. Великомученика і Побідоносця Георгія.

Волинь прикувала Курносова до себе. У 1819 р. він здав полк полковнику Баранову. А наступного року великим князем Костянтином Павловичем був нагороджений орендою на 12 років. Потім користування орендою за його бойові заслуги було продовжено ще на 12 років.

Ім'я Курносова, Георгіївського кавалера, вибито на мармуровій дошці Георгіївської зали Великого Кремлівського Палацу.

Усовський Олексій Васильович походив із дворян Полтавської губернії. Навчався у 2-му кадетському корпусі (1814-1821), у якому був залишений прапорщиком. Із 1823р. - поручник Полтавського піхотного полку, став членом Товариства об'єднаних слов'ян. 18 березня 1826 року був заарештований і відданий польовому суду при 1-й армії. За Височайшою конфірмацією позбавлений чинів, дворянства і засуджений на каторжні роботи в заслання строком на 20 років. Після винесення вироку (був поставлений перед полком на ешафот, і кат заломив над його головою шпагу), доставлений у квітні 1827-го з м. Корець «к новоград-волинському исправнику для отправки в Сибирь» (за свідченням біографічного довідника «Декабристы», М., 1988). Як далі склалася його доля – невідомо.

Ходкевич (Хоткевич) Олександр Миколайович (1776-1838) - відставний генерал-майор (бригадний генерал). Був спочатку офіцером польських військ, учасником повстання 1794 р. під проводом Тадеуша Костюшка. Після його придушення у чині полковника поселився в своїх маєтках на Волині. У 1812 р. після вступу до м. Вільно французької армії за свій рахунок сформував 18 піхотний полк, і був призначений його командиром. Згодом спри-

яв контактам польського Патріотичного товариства з представниками Південного товариства в Україні.

Був заарештований і доставлений 8 лютого 1826 р. із м. Дубно в Петербург до головного штабу. За бездоказовістю належності до таємних товариств його звільнили, проте зобов'язали жити у Житомирі під наглядом поліції. Потім повернувся до свого маєтку у м. Млинів Волинської губернії (тепер районний центр Рівненської області), де й помер. І«к новгород-волинському исправнику для отправки в Сибирь»[11].

Князь Яблоновський Антон Станіславович (1793-1855) був учасником польських таємних організацій (бл. 1819), членом Патріотичного товариства (1821), членом його Центрального комітету, делегатом товариств в Київській, Подільсько-Волинських губерніях. 26 січня 1826 р. був доставлений, як заарештований, до Головного штабу в Петербург. Дав значні свідчення про діяльність польських таємних товариств, у зв'язку з чим було заарештовано до 200 чоловік. Засуджений до 20-річної каторги, але помилований Миколою I за його детальні показання. Жив у Саратові, а 1834 р. повернувся до своїх українських маєтків.

Барон Штейнгель Володимир Іванович (1783-1862) з роду добре відомого на Рівненщині Федора Рудольфовича Штейнгеля (1870-1946). Батько останнього, Рудольф Васильович був небожем В.І. Штейнгеля. [13].

Володимир Іванович був вихованцем (з 1792 р.) Морського кадетського корпусу. З 1795 р. плавав по Балтійському морю. В 1799-1800 р.р. у ескадрі контр-адмірала П.В. Чичагова – біля берегів Англії та Голландії. У 1802 р. був командирований в Охотський порт і керував у 1803-1806 р.р. транспортом у Охотському морі. Став учасником Вітчизняної війни 1812 р. (у Полоцьку нагороджений орденом Св. Анни II ступеня, у Чашниках – орденом Володимира I ст. з бантом; у Березині - повторно нагороджений тим же орденом. Був учасником закордонних походів (Данціг). Увійшов до складу членів Північного товариства (1824), став активним учасником підготовки повстання, одним із авторів «Манифеста к русскому народу» і автором «Приказа войскам». Протягом дня 14 грудня 1825р. декілька разів з'являвся на Сенатській площі. 2 січня 1826 р. був заарештований в Москві, кинутий до Петропавлівської фортеці. Засуджений по III розряду і по

конфірмації до каторжних робіт на 20 років. Згодом термін зменшено до 15-и літ. Зберігся його опис: «Лицом бел, круглолиц, волосы на голове и бровях темнорусые с сединою, глаза светлоголубые, нос большой с горбинкой, подбородок раздвоившийся» [14]. У Сибіру В.І. Штейнгель перебував у Читинському острозі, на Петровському заводі, поселені в селі Елань Іркутської губернії, Ішимі, Тобольську. Згідно маніфесту про амністію 26 серпня 1856 р. був поновлений у попередніх правах. Йому навіть було дозволено носити медаль у пам'ять 1812 року. Помер у Петербурзі і був похований на Охтенському кладовищі... Не можемо не зазначити, що Володимир Іванович, підтримував зв'язки з багатьма декабристами. Зокрема, його згадував у своїх творах О.Ф. Бріген. Вони листувалися, зустрічалися. Ще до повстання Штейнгелю писав К. Ф. Рилеев: «Спасибо, что полюбил Пущина, я еще от этого ближе к тебе. Кто любит Пущина, то уже непременно сам редкий человек» [15].

Тісно співпрацював на засланні в Сибіру Штейнгель з І. І. Пуциним. До речі, це стверджував сам Іван Іванович (1798-1859), який у багатьох листах до своїх однодумців називав його не за прізвищем, а просто - «барон». Зокрема, у листі від 29 квітня 1845 року до Егора Енгельгардта, директора Царськосільського ліцею в 1816-1822 рр., де він навчався, Іван Пуцин сповіщав: «Переводами займався не один раз; между прочим, перевел еще в Читинском остроге «Записки» Франклина. Первая часть моей работы, а вторая - Штейнгеля» [16]. Бачимо, що В. І. Штейнгель був і перекладачем, і мемуаристом.

Ушинський Дмитро Григорович (бл. 1786 -десь на початку 1860-х років) походив із роду Ушинських, який бере початок, що цілком ймовірно, у Подільсько-Волинському регіоні. Адже саме тут чимало топонімів з коренем «уш» [17]. Достовірним фактом є те, що нерідко за іменами власників земель звалася місцевість, а вона надавала прізвище багатьом особам. Чи не тому за покликком рідної землі Д. Г. Ушинський після звільнення з Вологодської казенної палати влаштувався на таку саме до Волинської? Зберігся документ про надання йому оригіналу атестату з Волинської казенної палати - про «службу 1836 року, серпня 10».

Дмитро Ушинський також брав участь у подіях Вітчизняної війни. Наведемо дослів-

но виписку із його формулярного списку про службу, надану йому 1826 року: «Был в 1810 г. в Австрийской Галиции и на границе Польши, в начале кампании в пределах российского города Гжатска и находился при ретираде российских войск до города Можайска, где и был при селе Бородино 24 и во главном действительном сражении 26 августа 1812 года; границею в Герцогстве Варшавском в Рейхембахе, что в Саксонии .., при блокаде и сдаче российским войскам крепости Модлина» [18]. Був звільнений із військової служби в чині підполковника.

Джерела та література:

1. Ефименко А.Я. *История украинского народа*. К., 1990 - С. 379-380.
2. Драгоманов М.П. *Вибране*. К., 1991 - С.283
3. Жуковський Аркадій, Субтельний Орест. *Нарис Історії України*. Львів, 1992 - С. 59.
4. Аркас Микола. *Історія України - Русі*. К., 1990 - С.369.
5. *История Киева (в трех томах, четырех книгах)*. Т. 2 - К., 1983 - С. 149.
6. Карнец Владимир. Ф.Н. Глинка // *Сборник «Герои 1812 года»*, М., 1987 - С. 466-467.
7. Глинка Федор. *Сочинения*. - М., 1986 - С. 18
8. *Там само*. - С. 48.
9. *Там само*. С. 332.
10. Гоголь Н.В. *Собр. соч.* - / в шести томах / - Т. 2-М., 1949 - С. 69.
11. В'яла Т. *Путівлянин - герой Бородіна // Червоний промінь*, м. Суми - 1991,7 грудня.
12. «Декабристы» / *Биографический справочник*, М., 1988 - С. 190.
13. Миронець Ніна. Барон Федір Рудольфович Штейнгель: біографічний нарис // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. - Вип. УІІІ, Рівне, 2010 - С 22.
14. *Декабристы*. / *Биографический справочник*. М., 1988 - С. 203.
15. Пуцин И.И. *Записки о Пушкине. Письма*. - М., 1988 - С. 15.
16. *Там само*. - С. 202.
17. Терлецький Віктор. *Ушинські в зв'язках з Волинню і Поділлям // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. ІУ. - Рівне, 2006 - С 137.
18. *Педагогические идеи К. Д. Ушинского и современность*. - Ярославль, 1975 - С. 132.

УДК 94(477)“11/21”

Святослав ТЕРСЬКИЙ

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МОНАСТИРІВ (НА ПРИКЛАДІ МОНАСТИРЯ РІЗДВА ПРЕЧИСТОЇ БОГОРОДИЦІ У ПЕРЕСОПНИЦІ)

Монастирі за доби середньовіччя традиційно займали помітне місце у поселенських структурах. Вони були культурно-освітніми супутниками політичних осередків влади. Їх розташування пов'язувалось із важливими торговельними магістралями. Разом з тим монастирі часто виступали як осередки господарської діяльності та були великими землевласниками.

Питання локалізації середньовічних монастирів Волині ставляться на порядок денний дослідниками краю вже близько півтора десятиліть [9, 22]. Локалізацією волинських монастирів княжої доби плідно займалась протягом двох десятиліть Волинська археологічна експедиція під керівництвом автора. Серед археологічно локалізованих робіт цієї експедиції – монастирі Чесного Хреста в околиці Володимира та Лучеська, монастир Введення в храм Пречистої Богородиці у Дубищах [17; 19; 21].

Важливим напрямком діяльності археологічних експедицій по дослідженню літописної Пересопниці під керівництвом Володимира Шеломенцева-Терського, в роботі яких активну участь приймав автор статті, була локалізація монастиря Різдва Пречистої Богородиці [12; 13]. З цієї метою досліджувалась територія всієї поселенської агломерації, фіксувались топоніми, місцеві легенди та перекази. Особливу увагу було приділено двом сакральним зонам: церковному погосту храму Св. Миколая та ур. «Пастівник», де з давніх часів стоїть кам'яний хрест [16].

Археологічні дослідження 1930-х рр. виявили на цьому місці численні поховання, частина з яких була накрита кам'яними плитами.

Так, в 1935 р. у зв'язку з повідомленням якогось Ружицького про руйнування підплитових ранньосередньовічних поховань у Пересопниці проводив дослідження відомий краєзнавець Якуб Гофман з Рівного [24, s. 249—250]. В одному з поховань було виявлено неоздоблений перстень із срібної стрічки шириною 4 мм, з кінцями, що заходять один за другий, який дозволяє датувати похованих ранньосередньовічним періодом.

На думку О. Цинкаловського, який досліджував Пересопницю у 1937 р., саме там, на укріпленому мисі правого берега річки Омелянівки за кілометр на схід від дитинця розташовувався Пересопницький монастир [22].

Археологічним пошукам обителі безпосередньо були присвячені розкопки польових сезонів 1979, 1992, 1993 рр. У 1979 р. в ур. «Пастівник» поряд з кам'яним хрестом було закладено розкоп площею 90 м². Археологічні дослідження виявили на цьому місці численні поховання, частина з яких була накрита кам'яними плитами. Східна орієнтація похованих та примітивна обробка досліджених кам'яних плит, а також незначна кількість кераміки XI–XIII ст. при повній відсутності пізніших матеріалів дозволили продатувати саме церквище княжою добою. Згодом, у 1994 р. розкопками автора було встановлено невеликі розміри погосту, оскільки з півночі до нього прилягала простора незабудована ділянка – ймовірно, своєрідна вічева площа [7, с. 25].

За результатами багаторічних досліджень Пересопниці за участю, а також і під керівництвом автора було з'ясовано, що єдине місце в

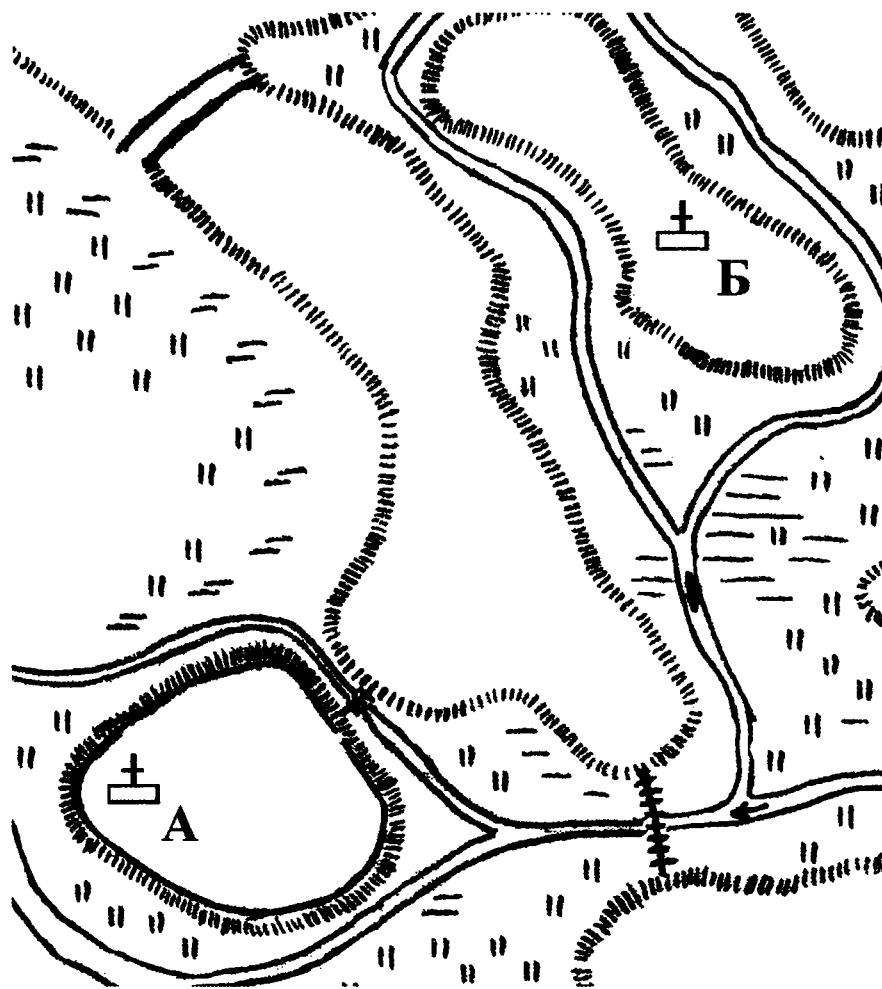

Рис. 1. Ситуаційне розташування ймовірних монастирищ на території літописної Пересопниці: А – давнє церквище на дитинці в ур "Шпихлір"; Б – кам'яний хрест на посадському кладовищі в ур. «Пастівник».

Пересопниці, де наявні потужні напластування з матеріалами XVI–XVII ст. – це ур "Шпихлір", тобто давніший дитинець міста.

На "городище" – укріплену, огорожену територію у значенні монастирського комплексу діючої обителі вказує згадка у документі 1624 р., скарзі кн. Миколая Чорторійського на Збігнева Горайського. Так, у 1624 р. тодішній власник маєтку, розташованого навпроти колишнього дитинця княжого міста "над звычай підвишивши" води у своєму ставку в селі Жуків, затопив пересопницькі ґрунти позивача, а "городисче манастира Пересопницького од вод ставових, витрами порушоновх, навалности ест барзо зо всих сторони подорваное и заваленоє" (в судовому позові з цього ж приводу від 20 квітня 1629 р. інцидент датовано 1625 р.) [цит. за: 10, с. 225].

Окрім того, описи маєтків монастиря 1596 та 1600 рр. не містять даних про існування двох різних храмів на території с. Пересо-

пниці [1, с. 472-499; 2, с. 295-300; 23]. Судячи з інвентаря 1600 р., монастир був досить прибутковим господарством. Його житлові та господарські будівлі займали велику частину території сьогоденного села Пересопниці.

Точне місце розташування монастиря не становило наукової проблеми ще наприкінці XIX ст. Так, В. Б. Антонович, який відвідував с. Пересопницю відзначив, що наявні там укріплення в долині р. Стубли були зведені князями Чорторійськими для захисту заснованого ними монастиря [8, с. 154].

В результаті розкопок, які проводилися на дитинці княжого міста встановлено факт наявності насичених культурних напластувань XVI–XVII ст., які особливо значні на невисокому пагорбі в західному куті городища, де стоїть сучасна парафіяльна церква Св. Миколая [3, с. 2; 4, с. 14-15].

Археологічне обстеження цього пагорба дало цікаві результати, які дозволяють оста-

точно уміщевити рештки монастиря. Там, південніше церковного подвір'я на глибині один-два метри від сучасної поверхні в 1982–1984 рр. вперше було виявлено фундаменти цегляних споруд XVI-XVII ст., що, за всіма даними були руїнами келій. Знайдено численні фрагменти кахлів, віконного скла, скляний посуд тощо [4, с. 14-15]. Інвентар 1600 р. згадує, що в келіях, очевидно цегляних, були кахляні печі та “вікна скла круглого” [2, с. 299].

Датування цих фундаментів, складених з цеглин розміром 30x16x8 см, на XVI-XVII ст. підтвердила група архітекторів-реставраторів із львівського Інституту «Укразахідпроектреставрація» на чолі з І.Р. Могитичем [4, с. 14-15]. Поруч фундаментів виявлено яму для сміття із рештками тиньку зі слідами розписів синьою фарбою.

Розкопки на храмовій ділянці Св. Миколая у Пересопниці, дозволяють відтворити її основні історичні етапи. Перший храм на цьому місці, можливо, існував вже у XII ст. Про це свідчить значна кількість керамічних полив'яних плиток від мозаїчної підлоги цього часу (серед них трапляються майолікові), а також багато різночасових цвяхів для кріплення гонту, які зібрано на різних горизонтах. Про неодноразовий ремонт храму протягом XIII-XIV ст. свідчить також різноформатність полив'яних плиток [5, с. 4-7; 6, с. 3-4]. Отже, храм тут існував без помітних у стратиграфії перерв.

Значна кількість різноформатної цегли, найраніші зразки якої можна датувати не пізніше XV-XVI ст., а також окремі знахідки фрагментів, схожих на плінфу, дали підстави В.С. Терському стверджувати наявність у цьому місці цегляної споруди давнішого храму. Проте, розкопки 1993 р. не виявили церковного фундаменту, а лише рештки цегляних склепінчастих гробниць, зведених з різноформатної цегли [6, с. 2-7].

Спираючись на ці дані, а також власні археологічні розкопки, проведені у Пересопниці у 1993–1999 рр., автором свого часу висловлено здогад, що після занепаду княжого міста, який остаточно завершився, приблизно, в кінці XIV - на початку XV ст., княжий монастир, який до того знаходився в ур. «Пастівник», було перенесено на територію дитинця, де на місці вже зруйнованої князівської церкви, що могла носити ім'я Св. Миколая, було зведено монастирську церкву [14, с. 30]. Це

безпрецедентне переміщення монастирського храму легко пояснюється одночасним занепадом міста: давні укріплення надавали новозбудованому монастирю значно кращі умови побутування.

Навколо храму, очевидно, вже з перших століть існувало кладовище, яке згодом розрослося на площі до 1 га. Проте, виокремити найдавніші поховання поки не вдається. Переважна більшість досліджених поховань можна датувати часом не раніше XVI ст. На Волині кладовища масово виносились за межі сіл лише після відповідного указу царя Миколи I [16].

Виявлені розкопками 1992–1993 рр. гробниці, очевидно, належали особам, причетним до фундації храму та монастиря. Так, у документі від 1 травня 1611 р. Катерина Загорівська, сестра Олени Горностаєвої пожертвувала 250 золотих на дзвін для монастиря, зазначивши, що раніше дала ігумену 100 золотих на побудову «склепа гробов наших», над яким мав бути «придел», і 50 золотих «на малеване образів до того ж придела» (це зробили ще за її життя), крім того, 100 золотих відписала на своє поховання [цит. за: 10, с. 227].

Очевидно, під час перебудови храму наприкінці XVII ст., його розташування змістилося. За спогадами відомого волинського історика та краєзнавця Т.-Ю. Стецького [25, с. 181], який у 1870-х рр. відвідав Пересопницю, після останньої реставрації храму із старого цвинтаря навколо церкви знято поздовжній надмогильний камінь із «слов'янським написом»: «Олена Горностаєва веліла сину своєму Олександру поховати тіло своє коло мужа», і покладено його під вівтар церкви.

Таким чином, одна з гробниць, археологічно досліджена за апсидою існуючого зараз дерев'яного парафіяльного храму Св. Миколая у 1992-1993 рр. могла бути фамільним склепом фундаторів відновлення монастиря наприкінці 16 століття: Олени з Чорторійських на Клевани та її чоловіка Євстафія Горностаєва, воеводи новгородського [6, с. 5-6; 15].

Аналогічні поховальні споруди XVI ст. досліджувалися на Волині принагідно й раніше. Так, професор київського університету Св. Володимира М. Іванішев у середині XIX ст. замалював подібну крипту з похованням князя Курбського у Вербці коло Ковеля, а влітку 1897 р. Ф. Штейнгелем та М. Біляшівським проведено обстеження цегляного склепу XVI

ст. біля с. Великий Олексин Ровенського повіту, який на думку дослідників належав одному з представників роду Чапличів [11, с. 15].

Таким чином, аналіз топографічної ситуації, даних писемних джерел та археологічних досліджень підтверджує висловлений автором раніше здогад на єдино можливий варіант розташування монастиря XVI-XVII ст. – на території дитинця в ур "Шпихлір". Монастир княжої доби, якщо такий дійсно існував, навпаки – міг розташовуватись лише на передмістях, оскільки, як показує систематизація даних про розташування монастирів Волинського князівства, переважна їх більшість виникла в окрузі удільних столиць. Існування монастирів Різдва Пречистої Богородиці на дитинці Пересопниці та Св. Спаса на території Окольного города Володимира швидше винятки з правила. Його можна пояснити виникненням або ж перенесенням раніше існуючих монастирів з території передмістя на міську територію лише в період короткочасного занепаду цих міст, що відбувалася наприкінці XIV або на початку XV ст. [18, с. 91]. При цьому монастирі займали найпрестижніші або ж найвище підняті над заплавами ділянки старого міста.

Монастирі, які йшли, можливо, в парі з князівськими фортецями, контролювали важливі переправи через ріки або ж річкові шляхи. На таких переправах були розташовані монастирі Чесного Хреста в околиці Володимира та Лучеська, монастир Йова Кушника у Перемилі [17; 19; 21]. Розташування монастиря Св. Миколи у Клевані (1450 р.), зокрема, може вказувати на ранню появу в цьому місці важливого шляху від р. Горинь на Лучеськ [20, с. 203]. Така ж важлива переправа, а, швидше, міст з'єднувала з давніх-давен адміністративний центр Пересопниці з важливим лівобережним посадом (тепер ур. Замостя).

Подальші дослідження допоможуть з'ясувати належність виявлених В.С. Шлом'янцеvim-Терським фундаментів до конкретної споруди монастиря.

Джерела та література:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі - АЮЗР).— Ч. 1.—

Т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России.— К., 1859.— 554 с.

2. АЮЗР.— Ч. I.— Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322-1648 гг.).— К., 1883.— 938 с.

3. Терський В. С. Звіт про проведену роботу Ровенською давньоруською рятівною археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР з 3.07. по 3.09.1984 р.— Львів, 1985 // Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі - НА ІУ НАНУ).— Ф. 1.— Од. зб. 171.— 23 с., 51 іл.

4. Терський В. С. Звіт про проведену роботу по Відкритому листу № 125/234 від 8 липня 1985 р... в с. Пересопниці Ровенської обл., в Радехівському районі Львівської обл. та в Горохівському районі Волинської обл.— Львів, 1986 // НА ІУ НАНУ.— Ф. 1.— Од. зб. 193.— 23 с., 26 іл.

5. Терський В. С. Звіт про охоронні розкопки на території Пересопницького городища у 1992 році.— Львів, 1993 // НА ІА НАН України.— Ф. 1992/120.— 20 с.

6. Терський В. С., Терський С. В. Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції у 1993 році.— Львів, 1993 // НА ІА НАН України.— Ф. 1993/88.— 60 с.

7. Терський С. В. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції у 1994 році.— Львів, 1995 // НА ІА НАН України.— Ф. 1994/138.— 45 с.

8. Антонович В. Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы / В.Б. Антонович // Труды XI Археологического Съезда в Киеве.— М., 1901. — Т. 1.— С. 148—154.

9. Гвоздиковский К. Где существовал на Волыни Дубищенский Введенский православный монастырь // Волынские епархиальные ведомости. — 1895. — № 24. — С. 820—824.

10. Горін С.М. Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці (до 1630 року) / С.М. Горін // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. — 2009. — № 22.— С. 222-229.

11. Лазаревский А. М. Городецкий музей Волынской губернии / А. М. Лазаревский // Киевская старина.— 1898.— Кн. 4.— С. 13—17.

12. Терський С. В. Монастир у Пересопниці // Вільне слово.— м. Рівне.— 26 травня 1993 р. — С. 3.

13. Терський С. В., Терський В. С. Монас-

- тирі княжої Пересопниці // *Волинь незабутня: Тези IV регіональної науково-практичної конференції «Краєзнавчі дослідження з історії Волині: Нові підходи, форми і методи»*.— Рівне, 1993.— С. 15—17.
14. Терський С. В. Призабуте княже місто // *Літопис Червоної Калини*.— 1993. — № 7—9.— С. 28—32.
15. Терський С. В. Робота археологічної експедиції по дослідженню літописної Пересопниці в 1993 р. // *Археологічні дослідження в Україні 1993 року*.— Київ: Інститут археології НАН України, 1997.— С. 137—138.
16. Терський С. В. Пересопниця. Краєзнавчий нарис.— Рівне: Азалія, 2003.— 160 с., іл.
17. Терський С. В. Храми середньовічного Володимира та його околиць: історія, локалізація, конфесії (за даними археології) // *Релігія і церква в історії Волині. Збірник наукових праць*.— Крем'янець, 2007.— С. 7—16.
18. Терський С. В. Княже місто Володимир.— Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2010.— 320 с., іл.
19. Терський С.В. Південно-східна околиця Лучеська у XIII-XVI століттях (питання просторової локалізації укріплених садиб) // *Слов'янський вісник. Збірник наукових праць*.— Рівне, 2010.— № 10. Серія "Історичні та політичні науки".— С. 145-152.
20. Терський С.В. Волинська ділянка військово-стратегічного шляху "із хозар у німець" у X-XIII ст.: історико-географічний коментар // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. - Вип. 3. - С. 201—207.
21. Терський С.В. Проблема локалізації середньовічних монастирів Волині // *Студії і матеріали з історії Волині*.— Вип. 2. / Ред. випуску В. Собчук.— Крем'янець, 2012.— (в друці).
22. Цинкаловський О. Пересопниця // *Наша Батьківщина*. — Львів, 1937.— С. 16—20.
23. Шолом'янцев-Терський В., Терський С. Про локалізацію княжої церкви у Пересопниці // *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції*.— Львів, 1993.— С. 77—78.
24. Rauhut L. Wczesnosredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // *Materiały wczesnosredniowieczne*.— 1960.— Т. 5.— С. 231—259.
25. Stecki T.-J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiętki.— Krakow, 1888.— 352 s.

Раїса ТИШКЕВИЧ

ДОСЛІДНИК І ПАТРІОТ ПОЛІСЬКОГО КРАЮ

Розповідь буде про краєзнавця із Бережниць (за Польщі Сарненського повіту, тепер Дубровицького району) Антончика Антона Хомича. Це був невтомний ентузіаст – краєзнавець, активний проповідник рідного слова, мови, культури, щира й добра людина. Його шанували не тільки в рідному селі, а й далеко за його межами.

Нелегкою була його доля. Адже юнаком прийшлося тяжко працювати у фашистській неволі, терпіти голод, злидні, приниження. Народився Антон Хомич в с. Бережниця 28 вересня 1925 року в селянській родині Хоми та Мотрони. В Антона були ще молодші три сестри та брат. Жили бідно, бо заробити копійчину було важко. Перебивались невеликими заробітками батька, який вмів робити з бляхи відра та інші речі вжитку. Невдовзі батька забрали в Сарни на будівництво залізничного депо на станції Сарни, і тоді для родини настали скрутні часи. Відпустили лише тоді, коли на будівництві його замінив Антон.

Весною 1943 року на Пасху Антон із друзями, які також працювали на будівництві, приїхав у село. Місцева управа відбирала молодих людей для відправки в Німеччину. Серед юнаків був і Антон. Відмовитись було неможливо, тому що німці погрожували спалити Бережницю. Зігрівала надія, що пощастить по дорозі втекти. Вже будучи в Дубні, група юнаків вийшли з потяга і почали втікати. По них відкрили автоматну чергу, і вони загинули. Решта хлопців втекти не змогли.

В Німеччині їх доправили до Землі Північна Вестфалія в табір, який був огорожений колючим дротом, високою металевою сіткою та охоронявся військовими постами. Поруч з табором знаходилась військова база, де в кількох десятках величезних, замаскованих кущами бункерах, була зброя. Тут же були цехи, в яких реставрували зброю: чистили, лудили відстріляні гільзи, начиняли вибухівкою, складали в ящики, які потім відправляли на фронт. Праця була тяжкою, виснажливою, а харчування - поганим. Внаслідок цього молоді люди пухли з голоду, або

ставали дистрофіками. Окрім праці в цеху, приходилось навантажувати та розвантажувати величезні ящики зі зброєю, викручувати боєголовки із снарядів, що було вкрай небезпечно, сортувати і розкладати порох відповідно до калібру. Одного разу на цих небезпечних роботах в складі, де працювало 26 чоловік, стався вибух. Всі загинули.

У 1944 році з наближенням фронту частину полонених відправили в інші табори. Антон Хомич залишився на старому місці. Всю базу замінували лише чути було цокання часових механізмів, які могли спрацювати в кожную хвилину. Але при відступі німці перерізали провід з'єднаний з часовими механізмами. Це врятувало оstarбайтерів від неминучої смерті. Визволили американці, які дали право оstarбайтерам вибору країни для подальшого проживання, але Антон дуже хотів додому. Привезли до м. Магдебург, переправили через міст на територію, зайняту радянськими військами. Вишикувавши в колони, наказали пішки йти на Схід. Ще довго прийшлося поневірятись дорогами чужої країни, поки після певної фільтрації товарняками привезли до Львова, а потім самотужки добрався до Сарн. Батько Антона загинув на фронті. Згорьована мати сама залишилась з чотирма меншими дітьми.

У 1945 – 1946 році Антон навчався в Костопільському педучилищі, а потім в Луцькому педінституті. В 1966 році його звільнили з роботи за націоналізм. Але про це розповідь далі[3].

Говорячи про Антона Хомича, не можна не сказати про село Бережницю, колись містечко, де формувалась свідомість і патріотизм нашого героя. Це містечко має витoki ще з княжої доби, про що свідчать численні археологічні знахідки, кургани, срібні, золоті, мідні монети та прикраси, які свідчать про торгівлю жителів краю з країнами Західної Європи, Візантії. Власниками Бережниць та земель навколо неї були князі Гольшанські, Степанські, Острозькі, Заславські. Містечко славилось не тільки торгівлею, ремеслом, а й було осеред-

ком духовності. Тут в добу князів Острозьких руками місцевих майстрів була збудована дерев'яна церква на честь Різдва Богородиці. В храмі була Острозька Біблія з дарчим написом князів Острозьких, яку в 30-х роках минулого століття вивезли до Варшави. До цього часу тут зберігається старовинна благодатна ікона Божої Матері та Євангеліє, подаровані братами Прокоповичами в 1669 році. Після пожежі в 1903 році храм збудований заново, але святині, що знаходились в храмі вдалось зберегти. За Польщі Бережниця входила до Сарненського повіту Поліського, а з 1931 року Волинського воеводства. До Бережниці нерідко приїздили видатні особистості: Степан Скрипник (згодом перший Патріарх Української церкви Мстислав), Професор Іван Огієнко (згодом славнозвісний митрополит Іларіон), посол польського сейму Тимошенко та ін.

З приходом в Бережницю українського патріота священика Мартина Волкова (білоруса за національністю), містечко стає справжнім осередком національного духу. Тоді священиком Волковим разом з випускником Волинської духовної семінарії в Кременці, абсолювентом теологічного факультету Варшавського університету Авеніром Коломийцем було засновано «Просвіту», а також філію Товариства ім. Петра Могили, які повинні були захищати святе українське православ'я, мову, культуру. В храмі отець Мартин вів службу Богу українською мовою. При храмі було організовано церковно-просвітянський хор, який брав участь у всіх культурно-просвітницьких заходах, які проводили просвітяни. Важливу роль у вихованні національної свідомості відіграла й хата-читальня, де була патріотична література, діяв драматичний гурток, Волинське Українське об'єднання (ВУО), Товариство «Сільроб» (прорадянська), українська кооператива [2].

Продовжили славні традиції просвітян бережницькі патріоти і в післявоєнний час. Вони ставили п'єси українських класиків, давали концерти не тільки в Бережниці, а й в навколишніх селах. Ініціаторами були вчитель Іван Юрчук, завідувач клубом Орест Сикидін, бухгалтер лісництва Павло Никитюк, Антон Антончик та ін. особливо в пошануванні бережничан було Шевченкове слово. В кожній хаті на видному місці висів портрет Шевченка, обрамлений вишитим рушником. В багатьох селян був «Кобзар». На честь Ве-

ликого поета щороку 9-10 березня в селі проводилась так звана Академія. Тут читались його твори, просвітянський хор виконував пісні, драмгуртківці ставили його п'єси: «Назар Стодоля», «Наймичка».

Задумали мешканці села встановити пам'ятник Тарасу Шевченку. Ініціатором виступив Антон Хомич разом з іншими просвітянами. Відзначили 100-річчя від дня смерті поета, наближалось 150-річчя від дня його народження. Перевидавались його твори, засоби масової інформації широко висвітлювали матеріали, присвячені ювілею. Здавалося б, що і влада має йти назустріч й схвалити ідею місцевих активістів про відкриття пам'ятника в Бережниці. На зборах громадськості села мешканці палко підтримали цю ідею. І навіть секретар партійної організації колгоспу «Ленінським шляхом» Петро Гордійчук підтримав. Вирішили пам'ятник встановити в центрі села, на місці занедбаного пустиря. Довго обговорювали матеріали, з якого буде виготовлятися пам'ятник та постамент. Вирішили звернутись до землячки – скульптора Теодозії Бриж, яка мешкала у Львові. В десятому класі, керівником якого був Антон Хомич, навчалася Алла, рідна сестра Теодозії. Ось їй і доручили написати лист до сестри, щоб вона допомогла. Через деякий час прийшла відповідь, що не тільки допоможе порадою, а й сама безкоштовно виготовить погруддя. Все наступне листування з Теодозією, відносно пам'ятника, взяв на себе Антон Хомич.

Поряд з ініціативою створення пам'ятника, з'явилась нова ідея- відкрити музейну кімнату Тараса Шевченка в Бережниці. Долучився до цього чоловік Теодозії Євген Безніско, який надіслав свої ліногравюри. Художники Карафа - Корбут, Куткін також передали свої роботи з автографами.

Тут почались перші перешкоди. За камінь, з якого витешуть погруддя, потрібно було заплатити 360 рублів, а ще потрібні були кошти на постамент (217 руб.), який мали привезти з Клесова, опорядити та огородити сквер. Ні колгосп, ні сільрада, ні районна рада коштів не дала і навідріз відмовились від цієї затії. Заборонили також збирати кошти в мешканців села, а лише дозволили закласти сквер на честь 150-ї річниці від дня народження Шевченка, який згодом опорядили силами активістів, учнів та вчителів школи.

Знову Антон Хомич звертається до Тео-

дозії Бриж, митців Львівщини за допомогою. Вирішено було написати лист до голови республіканського ювілейного комітету по відзначенню ювілею Шевченка Миколи Бажана. Довго чекали відповіді, але так і не отримали. Тим часом, завідувач клубом Орест Сикидін, перебуваючи в Києві на курсах підвищення кваліфікації, у вільний час оббивав пороги високих установ, маючи намір отримати дозвіл на збирання пожертв на встановлення пам'ятника та зібрати експонати для кімнати-музею Тараса Шевченка у Бережниці. У вільний від навчання час він зайшов до столичного музею Тараса Шевченка і домігся зустрічі з директоркою, якій виклав прохання, щоб їм допомогли з експонатами для музейної кімнати в Бережниці. Але директорка грубо відмовила. Вийшовши в коридор, Орест зіткнувся з прибиральницею, яка привітно до нього привіталась. Зав'язалась розмова, в якій він виклав мету свого приходу до музею. Жінка повела Ореста в одну з кімнат, де на підлозі була велика кількість списаних паперів, малюнків. Вона сказала: «Вибирай що хочеш, однаково все спалю». Орест набрав цілу папку матеріалів, які згодом стали експонатами в сільській кімнаті – музеї.

Чинили всілякі перешкоди при встановленні постаменту та опоряджувальних роботах в сквері: не давали техніки, штахетника. Навіть, коли привезли постамент із Клесова і його з машини потрібно було перенести на фундамент, то виконроба, який надав кран, що працював на будівництві мосту через Горинь, потім викликали в КДБ і застерігали від таких вчинків у майбутньому. Але ніщо не спинило селян для досягнення своєї мети. Сквер було опорядковано, огорожено, висаджено квіти. Антон Хомич привіз погруддя зі Львова, яке згодом встановили на постаменті. Радості не було меж! Зібралось все село дивитись, як будуть встановлювати кам'яне погруддя. У всіх був піднесений настрій.

Ініціатори знову натрапляють на перепони: потрібно дозвіл на встановлення пам'ятника, а також затвердити сценарій в райкомі партії. До села приїхала секретар райкому і відмінила відкриття пам'ятника, яке планували провести 7 червня 1964 року. Наступного дня в районній газеті вже дали репортаж, що в селі урочисто пройшло відкриття пам'ятника. Тимчасом погруддя Кобзаря ще стояло загорнуте в простирadlo в сквері посеред села.

В районі відрпортували, що шану склали Тарасові Шевченку і встановили пам'ятник в польському селі Бережниця. Пам'ятник же відкрили 14 червня. З району приїхало райкомівське начальство, швидко організували мітинг, на якому виступили, правда, не згадавши навіть організаторів та виконавців. Не дозволили їм виступити сільському хору. Тільки закінчився мітинг, натовп людей підійшов до секретаря райкому й стали вимагати виступу хору. Їй не було куди діватись і вона з притиском сказала: «Ну, ладно, виступайте!» Хор під керівництвом Івана Юрчука виконав «Заповіт» та інші твори на слова Шевченка.

Але не всі були раді своїм культурним набутком. Були й такі, що кожне слово доносили в КДБ, мстилися за встановлення пам'ятника. Першою жертвою став заступник лісничого Бережницького лісництва Павло Новак, якого звільнили з роботи, бо він брав активну участь у хорі та озелененні скверу навколо пам'ятника. Наступним став вчитель української мови та літератури Антон Хомич Антончик. Його викликали листом в Рівне, ніби на курси підвищення кваліфікації. Там його вже чекали. Спочатку привезли в управління КДБ в Рівне, потім в Сарни, Дубровицю. Допитували, чи є заборонена література. Затим привезли до квартири, де провели обшук, пред'явивши ордер рівненської прокуратури. Нарешті знайшли: паперові гроші періоду УНР, ноти твору М. В. Лисенка «Боже, великий, єдиний» та ще декілька газет, які видавалися під час німецької окупації. В акті, який повинен був підписати Антон Хомич, він відмітив, що ці речі - це експонати з шкільної музейної кімнати, яка тепер зачинена, а щоб речі не розікрали, він забрав їх додому. Залишили його вдома, але частенько викликали у відповідні органи. Та найгіршим було те, коли зібрали в районному Будинку культури інтелігенцію і привселюдно принижували його, як буржуазного націоналіста, бандерівця. Забули навіть те, що під час окупації Антон Хомич був у війну вивезений на примусові роботи до Німеччини, а батько загинув в лавах Червоної армії і похований на Лук'янівському кладовищі в Києві. Після цієї ганьби звільнили з роботи по ст. 47 п.В. («За розтрату матеріальних цінностей») хоча він до матеріальних цінностей не мав ніякого відношення. За цією статтею надалі неможливо було знайти собі роботу, а якщо не робиш, то будуть

Антон Антончик

судити за дармоїдство. Довго довелося відстоювати своє чесне ім'я через суди, справа дійшла навіть до Верховного суду. Поки йшла судова тяжба, музейну кімнату викинули із школи в хлів. Частина експонатів зникла безслідно, решту вдалось врятувати. Антон Хомич бережно зібрав експонати, що залишились, і знов забрав все додому.

На педагогічній роботі вдалось влаштуватись лише 1967 році, та й то в сусідньому селі. Лише через деякий час повернувся працювати вчителем в Бережницю. Негайно розпочав оформлення кабінету української мови та літератури, але начальству знову не сподобалося, бо видалось, що надто багато українськості, тобто націоналізму. Прийшли, розгромили кабінет. Про свої митарства Антон Хомич описав у рукописі, який тепер знаходиться у фондах Сарненського музею [1]. Передав до нашого музею Антон Хомич статті, листування з скульптором Теодозією Бриж, листи клопотання у Президію Верховної Ради УРСР про встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку в Бережниці, фотографії та спогади Бережницьких просвітян та ін.

Ідея про відкриття музейної кімнати в школі не залишала Антона Хомича впродовж всіх років вчителювання. Він по крупинках збирав експонати, які зберігались в нього дома: документи археологічні знахідки, козацькі люльки, речі селянського побуту, одяг.

4 липня 1999 року відійшла у вічність землячка Антончика А.Х., заслужений скульп-

птор України – Теодозія Бриж. Великими стараннями й ентузіазмом він зумів добитись в дирекції школи, щоб виділили одну кімнату, в якій зробити експозицію, присвячену славній землячці. Тут представили роботи п. Теодозії, особисті речі, літературу, скульптурні композиції, листи, вирізки з газет. Поряд у вітринах розмістили історико-краєзнавчу виставку, яку навіть не прикрили склом. Всі експонати з дому Антон Хомич передав для школи. 25 червня 2000 року відбулось урочисте відкриття музейної кімнати Теодозії Бриж. Зібралась велика кількість людей з Дубровицького та сусідніх районів. Зі Львова приїхав чоловік Теодозії Євген Безніско, який на мітингу, присвяченому річниці пам'яті Теодозії Бриж, висловив слова подяки за кімнату – музей, привіз свої роботи, які поповнили експозицію. З вітальними словами виступили керівники району. Свято завершилось виступами художньої самодіяльності місцевих аматорів сцени та просвітянського хору з області.

Здійснилась мрія Бережницького патріота, краєзнавця Антона Хомича про відкриття в школі музейної кімнати, експонати для якої збирав все життя. Але, як і в 1964 році на відкритті пам'ятника Тарасу Шевченку, так і тепер на відкритті не згадали ім'я скромного, невтомного краєзнавця, який через свою патріотичність та любов до рідного краю, був звільнений з улюбленої роботи, терпів утиски та приниження від органів влади. Не прагнув Антон Хомич слави, а хотів лише, щоб наступне покоління знало свою історію, любило

свій край, шанувало традиції давнього містечка Бережниці.

3. *Спогади оstarбайтера № СА197. СІЕМ. Н.д.ф.№4895*

Джерела та література:

1. *Антончик А.Х. Пам'ятник Т.Г. Шевченку у Бережниці (Рукопис) н.д. ф. СІЕМ №4426*

2. *Рожко Володимир. Духовна нива ч.2(49), 2007р.*

Ярослав ТКАЧУК

АРХІМАНДРИТ ВІТАЛІЙ – ЗАСНОВНИК КОЗАЦЬКИХ МОГИЛ

Понад три з половиною століття минуло з того часу, як замовкли останні громовиці Берестецької битви. Тисячі козацьких лицарів рясно вкрили тілом і напоїли кров'ю поле героїчно-трагічної битви. Над полем бою залягла мертва тиша, яку лише час від часу порушував крик гайвороння, що злетілося на багату здобич. Вплині часу губилися сліди битви, зникали насипи, вали, шанці.

Минали роки за роками, і там, де колись були непрохідні багнища, все висохло, і ті місця, що були загачені козацькими тілами, стали родити хлібом. Не раз блискучий леміш плуга виорював кості славних предків. Лежали ці кості розкидані по землі без усякої пошани і тільки сиві хмарі плакали над ними холодними сльозами. Але настав цей довгожданий час, коли український народ вклонився останкам, котрі довгі роки топтав і нищив.

Одним з перших, хто звернув увагу на поле Берестецької битви і виступив ініціатором побудови своєрідного храму-пам'ятника полеглим героям, був архімандрит Почаївської Лаври о. Віталій.

Впродовж століття особа Віталія Максименка привертає увагу дослідників меморіалу "Козацькі Могили" під Берестечком, до побудови якого він приклав немало зусиль.

Одні писали про нього як про святого, інші змальовували його як лжемесію, який святу справу робив брудними руками, вкладаючи в неї чорносотенний зміст. "А! – скажуть, – се той союзник чорносотенник відомий!" Але тут діло не в "союзи" і не в "чорносотенстві", а діло в тім, що о. Віталій зробив те, чого ніхто з українців не зробив, не міг або таки й не думав робити.

Зі спогадів самого Віталія бачимо, що народився він 8 (20) серпня 1873 р. в містечку Глафірівка Таганрозького повіту в сім'ї диякона. В семирічному віці залишається сиротою. Живучи в злиднях закінчує місцеву парафіяльну школу. Після чого навчався в Маріупольському духовному училищі, Катери-

нославській духовній семінарії та Київській духовній академії. В тяжкі хвилини життя йому на допомогу приходить тоді ще молодий єпископ, а пізніше митрополит Антоній (П.Я. Хроповицький), котрий не залишав духовної опіки до кінця своїх днів. Також він здійснив постриг Василя Максименка в монахи й дав йому ім'я Віталій. Коли архієпископ Антоній обійняв Волинську кафедру, він в 1902 р. перевів архімандрита Віталія в Почаївську лавру. Декількома роками пізніше архієпископ Антоній в своїх спогадах писав, що своїм розквітом в той час свята обитель зобов'язана була, перш за все, праці архімандрита Віталія. В лаврі о. Віталій розгортає масову місіонерську і видавничу діяльність, організовує "Типографическое братство", в яке входило 150 чоловік, реорганізовує лаврську типографію, яка стає одним із найбільших православних видавництв. Також стає редактором таких журналів і газет як: "Почаевський листок", "Почаевские известия", "Волинская мысль", "Волинские епархиальные ведомости". Активно займається суспільною діяльністю, розширює мережу приходських шкіл, створює двокласні (дворічні) народні школи, цікавиться та вивчає історію Волині [3, 169].

У 1908 р., 28 серпня, йдучи хресним ходом з Почаєва до Берестечка, архімандрит Віталій зупинився на ніч у с. Пляшева. Народні перекази та розповіді жителів села, з якими довелося зустрітись Віталію, про знахідки, доповнювали історичні відомості про Берестецьку битву 1651 р., про те, що саме тут, на цих землях склали голови найкращі сини українського народу. Перебуваючи у м. Берестечку, о. Віталій розповів людям, які зібралися на урочисту службу про саме місто і Берестецьку битву. Серед православного люду о. Віталія слухав датчанин управитель маєтку графині Граббе. Вислухавши його розповідь він сказав: "Ви, українці, дивний і невдячний народ! Коли б у нас, в Данії трапилось щось таке, коли б наші діди так по лицарські вмерли за

нашу віру та батьківщину, то ми давно поставили б там пам'ятника, достойного цього великого подвигу!.. кожен із нас, навіть останній школяр, знав би, де це місце знаходиться і яка історична подія там відбулася!..» [2, 3].

Місцеві селяни також говорили о. Віталію "Злодії і ті мають могили, а наші діди поклали життя за православну віру, а ще й досі не поховані".

Отець Віталій перший зі своїх хором заспівав над Козацькими могилами "Вічну пам'ять". З того часу пішов народ на поклін до святобливих останків, щоб віддати шану героям, полеглим за волю України. І хто б не зробив, нам цей добрий початок з ушанування нашої Голгофи, все ж треба бути дуже вдячним за той початок. А о. Віталій зробив далеко більше, ніж початок...

Перш ніж узятися за ту справу, щоб пошанувати могили, о. Віталій постарався зробити їх власністю самого волинського народу. До цього часу вони були власністю осібних людей.

Газети "Почаївський листок", "Волинська земля" опублікували статті-звернення про збір коштів на будівництво храму-пам'ятника полеглим героям в Берестецькій битві. В них зокрема говорилося, «...нам необхідно всім народом спорудити церкву і чудово прикрасити її, щоб вона була пам'ятником, достойним великого подвигу дідів наших». Одним із таких повідомлень в пресі зацікавився також уродженець волинського краю, письменник Клим Поліщук. Він вирішив побувати на місці подвигу славних лицарів і з точки зору національного патріота розповісти в пресі про побачене. Після відвідин Берестецького поля звитяги та спілкування з о. Віталієм К. Поліщук написав статтю «Український музей на Козацьких могилах під Берестечком», яка була опублікована в Київському журналі «Рідний край» за 1911 рік. У статті зокрема говориться: «щоб збереглася наша рідна українська старовина на Волині, архімандрит Віталій задумав тут же на Козацьких могилах відкрити самостійний музей... Зважаючи на те, що є вже зібраного з нашої волинської старовини, можна сказати, що новий музей сам по собі буде гарний...» Автор закінчує статтю з надією «...що колись сей новий музей буде дуже цікавим становищем на Волині» [5, 3].

Ще задовго до закладин церкви, заходами самого архімандрита Віталія, було розпочато

розкопки, на які прибув з Києва відомий історик Каманін. Із знайденої під час цих розкопок зброї склався не мовбито цілий арсенал. Все знайдене під час розкопок знаходилося в невеликому будинку на Козацьких могилах.

У цьому ж номері журналу до статті К. Поліщука «Український музей на Козацьких могилах» з післясловом «Волинський пам'ятник виступила О.Пчілка. вона пише: «...Може хтось готовий сказати навіть так:» Як мав заходжуватися коло пам'ятника відомий член «Русского союза» о. Віталій, то краще нехай би й ніякого пам'ятника не було!... «Ми ж того не скажемо, що це було б краще. Яка була користь з того, що цілі століття ніхто не міг, або не хотів заходжуватись коло вшанування пам'яті нещасливих лицарів наших загублених лихою долею на Берестецькому полі? Чи краще було, як ті кості козацькі зоставалися цілі віки покинутими на поталу птиці-звірю? Як ніхто ніколи не справив їм, чесного похорону, не згадував убитих ні одним звуком. Чи краще було, як та велика жертва за волю України, – пішла в непам'ять, була занедбана, забута?... Тепер же, хто не поставив пам'ятник на козацьких могилах, вас ж той пам'ятник нагадуватиме нашим людям про минуле, про ту велику жертву, про те "чиї вони діти».

«Отже, коли хтось заходжується коло заснування музею в славетному волинському кутку, при Берестецькому козацькому пам'ятникові, то сьому можна тільки радіти. Нехай се будуть і почаївські отці, однак ми бачимо з листа п. Поліщука, які цікаві речі вдалося їм, уже й тепер, здобути для заснованого ним волинського музею. Чим більше вони зберуть скарбів минулого нашого життя й мистецтва для волинського музею, тим більша буде їх заслуга для місцевої науки і місцевої свідомості, знання крайової історії й давнішньої культури. У всякому разі більша заслуга того, хто збирає і береже історичні пам'ятки, ніж того хто їх руйнує і палить!... А хто толкуватиме зібране се інша річ; всюди на світі й давніші й нові пам'ятки історичні кожен толкує по-своєму. Ото горе як не стає чого й толкувати, – а ми се бачимо в багатьох історичних місцях на Волині.» [4, 3].

Архімандрит Віталій добився свого і на червень 1914 р. на о. Журавлісі уже було закінчено роботи по спорудженню храму-мавзолею, завершено будівництво двоповерхового приміщення, в якому розмістилися келії

монахів, було зведено частину західної стіни, перенесено з с. Острова Михайлівську церкву. У Москві на заводі Самгіна спеціально на «Козацькі могили» було відлито великий дзвін вагою в 885 пудів (майже 14 тонн). Під керівництвом о. Віталія його возами з допомогою двох сотень робітників доправили на о. Журавлиху і встановили на тимчасовій дзвіниці. Весь комплекс 1-6 червня 1914 р. було в урочистій багатолюдній обстановці освячено.

Але усі плани щодо подальшого будівництва комплексу, о. Віталія, перервала у цьому ж році I Світова війна. В зв'язку з воєнними діями, адже неподалік проходила лінія фронту, будівництво архітектурного комплексу не було завершено. Безслідно зникли вивезені австрійськими військами одинадцять картин І. С. Іжакевича, також мідний дзвін. Пограбування зазнала й Почаївська Лавра. Типографію Почаївської лаври – одну із справ його життя, було евакуйовано у Здолбунів, а через деякий час розграбовано Петлюрою. Все, над чим так довго й невтомно працював о. Віталій зійшло нанівець.

Як далі склалася доля о. Віталія?

Все життя він був монархістом. Коли повалили самодержавство, архімандрит, перебуваючи у розташуванні військ Південно-Західного фронту, служив молебні за угодника Миколу. Солдати наполягали на вигнанні його за межі армії. У травні 1918 р. о. Віталій брав участь у таємному монархічному з'їзді, який відбувся в Києві.

За цю монархічну, русифікаторську діяльність, як пише митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко), "все сильно помстилося в невдовгом часі на нещасливій Волині.

Прийшли більшовики – і побили Почаївську Лавру за її занадто консервативні видання, а інші за москвофільство не хотіли шанувати. А прийшли поляки 1920-го року – і відразу архімандрита Віталія арештували й довго тягали по в'язницях, аж поки не вислали з Польщі... і все це сильно пошкодило Почаївському монастиреві" [1, 3].

Після довгих років перебування в Югославії та Чехословаччині о. Віталій переїздить в США.

Під Нью-Йорком, у Джорданвіллі він керував будівництвом монастиря, в якому згодом жив, ставши архієпископом. В обителі монастиря створив типографію і заснував духовну семінарію. У 1995 р. побачила світ книга його спогадів "Мотиви мого життя" в якій він описує, зокрема, роки проведені ним в Почаївській Лаврі.

Помер о. Віталій 21 березня 1960 р. похоронений на кладовищі Свято-Троїцького монастиря в Джорданвіллі.

Джерела та література:

1. Бухало Г. В. Максименко // Прапор перемоги. – 1992, № 52, 27 червня. – С. 3
2. Лотоцький Г. "Козацькі могили". Музейний літопис. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – 84 с., іл.
3. Максименко В. Спогади мого життя. – Джорданвіллі, 1955. – 98 с.
4. Олена Пчілка Волинський пам'ятник // Радянська Волинь. – 1991, № 91, 22 травня. – С. 3;
5. Поліщук К. Музей на Козацьких могилах // Радянська Волинь. – 1991, № 89, 18 травня. – С. 3.

Лілія ТОЛСТУХА

МУЗЕЙНІ ГОСТИНИ - 2012

27 травня, вже в двадцятий раз, на подвір'ї та прилеглий території музею відбулося традиційне фольклорно-етнографічне свято *Музейні гостини*. Погода була ясна, іноді набігали хмарки, даруючи приємну прохолоду.

О десятій годині гримнув святковий марш – це музиканти військового оркестру привітали організаторів, учасників та відвідувачів *Музейних гостин*, створюючи всім святковий настрій. Полилися мелодії маршів, вальсів, українських пісень, на звуки яких поспішали гості на свято.

Ще зранку майстри почали створювати композиції, а швидше міні-виставки своїх виробів – із дерева, соломи, шкіри, глини, солоного тіста, бісеру... (Рис. 4.). Всього на святі зареєструвалися 260 майстрів народної творчості, приїхали майстри також і з сусідніх областей – Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Житомирської, Хмельницької, міста Києва. Вигравали на сонці орнаменти сорочок, рушників, ліжників; красувалися вибагливі разки намиста; вбирали око композиції з квітів та вінки; радували писанки; дзвеніли дзвіночки; звертали на себе увагу різьблені таріли, плетені з соломи брилі, капелюшки, кошики; а ляльки! – скільки майстрів-лялькарів, стільки стилів: від старовинних традиційних українських мотанок до ультрамодних сучасних. А незабаром із музейного парку потягнуло димом – це коваль готував своє начиння до роботи.

Наближається одинадцята година, звучать урочисті фанфари. До мікрофона підходить директор музею Олександр Булига, який вітає всіх присутніх і оголошує відкриття ювілейних двадцятих *Музейних гостин*. Представники ПАТ *Поліссяхліб* і ТзОВ ТМ *Рум'янець* піднесли О. Булизі і А. Українець, голові оргкомітету, святкові короваї. (Рис. 1.)

Потім директор запросив до слова Василя Берташа – голову Рівненської обласної державної адміністрації і міського голову Володимира Хомка. Очільники області й міста привітали організаторів та учасників свята, побажали працівникам музею і майстрам

успішного проведення *Музейних гостин* і творчих успіхів. Від оргкомітету свята Алла Українець, ініціатор та головний його організатор, вручила грамоти й сувеніри майстрам і художнім колективам, найактивнішим учасникам *Музейних гостин*. На цьому завершилася офіційна частина і почалася розважальна програма.

Основою святкової розважальної програми були виступи фольклорних колективів – аматорських і професійних:

- Народний хор *Верес* міського Будинку культури (кер. Петро Невірковець);
- Народний аматорський фольклорний гурт *Барвінок* (кер. Петро Тимошук);
- Зразковий колектив народної пісні *Калинонька* (ЗОШ № 1 м. Рівне);
- Зразковий дитячий гурт традиційного поліського співу *Ранкова роса* ЗОШ № 28 м. Рівне (кер. Алла і Юрій Ковальчук); (Рис. 2.)
- Фольклорний ансамбль *Горина* кафедри музичного фольклору інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету і фольклорний ансамбль *Журавлина* ЗОШ № 23. (кер. Людмила і Сергій Вострікови);
- Народний аматорський ансамбль української пісні *Червона калина* села Карпилівка Рівненського району (кер. Ольга Якимчук);
- Фольклорний ансамбль *Грушвичанка* Будинку культури села Грушвиця Рівненського району (кер. Людмила Кіц);
- Бандурист Назар Волощук;
- Зразковий дитячий фольклорний гурт *Весняночка* палацу дітей і молоді м. Рівне (кер. Ірина Сливчук, Лілія Молодцова, Анатолій Сайчишин).

На всі *Музейні гостини* ми запрошували членів національно-культурних товариств, які діють на Рівненщині, і вони радо відгукуються на наші запрошення. І цього разу в святі взяли активну участь представники Рівненської обласної громадської організації *Російський культурний центр* (кер. Михай-

ло Кирилов), Рівненської єврейської громади і Рівненського обласного благодійного фонду *Хесед Ошер* (кер. Геннадій Фраерман), громадської організації *Товариство німців Відергебурт* (кер. Валентин Бецан). Їх виступи завжди тепло сприймають відвідувачі свята.

Були на святі й інші розваги. Із захопленням переглянули відвідувачі виступ учасників студентського *Театру моди* Рівненського технікуму технології та дизайну Національного університету водного господарства і природокористування (кер. Оксана Саранчук). Студенти самі продемонстрували власні розробки українського сучасного одягу і костюмів з батику (Рис. 3.).

В кінці 20-го століття в Україні й діаспорі почався Рух за дослідження й відродження українського бойового мистецтва, яке народилося в середовищі українського козацтва в численних походах і боях. В Рівному також працюють школи, в яких молодь не тільки вивчає, а й відтворює козацьке бойове мистецтво, бойовий гопак.

На святі показали свій козацький бойовий вишкіл *представники Рівненської обласної федерації козацького бойового мистецтва Спас* (голова - Віктор Пражмовський) і *Рівненської обласної федерації бойового гопака* (голова - Олег Нагорний).

У працівників музею склалися вже багаторічні дружні зв'язки з рівненськими краєзнавцями, колекціонерами, бізнесменами, які обов'язково приходять на *Музейні гостини* з подарунками – раритетними речами, що поповнюють нашу музейну збірку. Такі подарунки ми отримали від Вадима Пономаренка, Олександра Коташевського, Михайла Кирилова. А представник фірми *Реноме* подарувала музею диктофон. На *Монетному дворі* туриста Юлії та Василя Радченків відкарбували пам'ятні сувенірні монети на честь 20-річчя *Музейних гостин*, дві таких монети власники фірми передали музею. (Рис. 5).

Вперше взяв участь у святі відомий в Рівному директор фірми *Че Гевара* Андрій Ляшук. Андрій співає в гурті *Сільська музика*, захоплюється етномузиккою, вивчає музичні інструменти різних народів, грає на сопілці, флюярі, волинці, колісній лірі... Етномузикант показав гостям стародавній український музичний інструмент – колісну ліру, виконав кант, а потім запросив усіх до музейного парку, де продовжив свій виступ, і там гості мали

рідкісну можливість почути звучання інших старовинних інструментів.

Завітали на свято і гості з м. Києва: двоє представників київських клубів з вивчення і відродження козацтва – *козак Лихо і козак Дикий* - показали вбрання і спорядження українських козаків XVII-го століття, яке вони виготовили, користуючись матеріалами фондової збірки нашого музею.

До вечора вирувало свято, яке відвідали тисячі рівнян, і не тільки - побували на музейних гостинах гості з Німеччини, США. А уродженець Рівненщини Віталій Шило (зараз він проживає в США у Санта-Барбарі), майстер спорту СРСР з мотоциклетного спорту, презентував музею свою книгу *Львівський рівнянин Віталій Шило. Антологія Рівненського спідвею*.

Ми також були дуже раді привітати на цьогорічних *Музейних гостинах* редактора Інтернет-порталу *Музейний простір України* Лесю Гасиджак, сподіваємося, п. Леся отримала приємні враження від побаченого.

СЦЕНАРІЙ

проведення фольклорно-етнографічного свята

«Музейні гостини-2012»

Місце проведення:

Рівненський обласний краєзнавчий музей – подвір'я, музейний парк і прилегла територія (вул. М. Драгоманова, 19).

Час проведення: 27 травня 2012 р.

10.00-17.00 год.

Ведучий – Галина Данильчук

8.00 – 10.00 Майстри, народні умільці, художники, за допомогою працівників музею розміщуються на площадках, формують виставки своїх виробів.

Звучать записи українських пісень та музики

I. 10:00-17:00 Відбувається виставка продаж виробів декоративно-ужиткового мистецтва

II. 10:00 – 17:00 Розважальна програма свята

10:00 – 10:40

Грає *Військовий оркестр 13-го армійського корпусу*.

Диригент – майор Анатолій Мазурок

10:40 – 10:55

Звучать записи українських пісень та музики

10:55

Звучать фанфари у виконанні військового оркестру

11:00 – 11:40

Офіційне відкриття свята: вітання директора музею Олександра Булиги; вручення директору святкових короваїв від ПАТ *Поліссяхліб* і ТзОВ ТМ *Рум'янець*; вручення нагород майстрам і художнім колективам; вітання від представників обласної та міської влади.

11:40 – 12:00

Святковий концерт відкриває **Народний аматорський фольклорний гурт БАРВІНОК** - дипломант фестивалів козацької, повстанської пісні, Древлянські джерела, Різдяні піснеспіви. Художній керівник - Петро Тимошук.

Цей колектив є незмінним учасником *Музейних гостин* з 1993 року! Дякуємо вам, наші вірні друзі!

12:00 – 12:15

Виступає **народний хор ВЕРЕС міського Будинку культури.**

Цей співочий гурт вже 40 років очолює Петро Невірковець – заслужений працівник культури України. За час свого існування колектив дав понад 3000 концертів, був учасником фестивалів, конкурсів не лише в Україні, а й за кордоном. Хор відзначається високим професіоналізмом, хоча учасники його – це звичайні робітники, службовці, приватні підприємці, медики.

Хор виконає пісні:

Чом, чом, земле моя, так люба ти мені

Копав, копав криниченьку

Била жінка мужика

Волинь моя

Многая літа [2].

12:15 – 12:20

Гостем сьогоднішнього свята є **Юрій Журавель – фронтмен гурту Ot Vinta!**

Рівненський гурт Ot Vinta! є одним із лідерів українського рокабілі. Рокабілі – одна із ранніх форм рок-н-ролу - на цей час найбільш представлений саме в Україні.

(Виступ Ю. Журавля).

12:20 – 12:25

Виступ **Андрія Ляшука** (директор відомої в Рівному фірми Че Гевара).

Шановні гості свята! Сьогодні ви маєте рідкісну можливість побачити і почути звучання *старовинних музичних інструментів* – грати на них буде Андрій Ляшук, директор відомої в місті фірми Че Гевара. Андрій співає в гурті Сільська музика, захоплюється етномузикою, вивчає музичні інструменти різних народів, грає на сопілці, флюярі, волинці, колісній лірі...

Після виступу на центральній площадці він гратиме і співатиме в музейному парку.

12:25 – 12:35

До виступу запрошується **Зразковий дитячий гурт традиційного поліського співу РАНКОВА РОСА.**

Колектив створено в 2001 році на базі Рівненської ЗОШ I-III ступенів № 28. Основою репертуару гурту є зібрані у фольклорних експедиціях пісні з північних районів Рівненського Полісся, які учасники ансамблю виконують на концертах та фестивалях всеукраїнського і міжнародного рівнів.

Керівники - Алла і Юрій Ковальчуки

12:35– 12:55

Фольклорний ансамбль ГОРИНА кафедри музичного фольклору інституту мистецтв РДГУ і фольклорний ансамбль **ЖУРАВЛИНА** ЗОШ № 23. **ГОРИНА** – один з найпопулярніших фольклорних колективів Рівненщини, заснований 1979 року Василем Павлюком. Ансамбль є переможцем всеукраїнських, регіональних та міжнародних фольклорних фестивалів у Словачії, Польщі, Македонії, Росії, Італії, Білорусі, Австрії.

З 1999 року колектив очолюють Людмила і Сергій Вострікови.

Основу репертуару складають автентичні пісні, записані керівниками та учасниками ансамблю під час фольклорних експедицій у найвіддаленіших кутках Рівненщини – Рокитнівському, Зарічненському, Дубровицькому районах. Репертуар **ГОРИНИ** неймовірно різноманітний: це обрядові, історичні та побутові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, купальські, кустові, петрівчані, весільні, жнивні, стрілецькі, повстанські, ягідні). В червні 2011 р. колектив став лауреатом Міжнародного ака-

демичного рейтингу популярності **Золота фортуна**.

(Після виступу колективу сказати: Кафедра музичного фольклору Рівненського інституту мистецтв (Роман Дзвінка) є повноправним партнером *Музейних гостей*. Адже на цьому подвір'ї неодноразово демонстрували свою професійну майстерність колективи Джерело, Волиняни, Хутірські музики, Горина. Дякуємо вам! [1].

13:00 – 13:10

Народний аматорський ансамбль української пісні ЧЕРВОНА КАЛИНА села Карпівка Рівненського району.

Ансамбль існує 21 рік. В його складі – співочі родини: Сергійчуки, Левишині, Будніки, Кульчицькі.

Керівник – Ольга Якимчук.

Прозвучать пісні:

Молодичка густо сіяла капусту

А я, молода, на базар ходила

Ой, гоп в вашій хаті

Посилала мене мати яровеє жито жати

13:10 – 13:20

Фольклорний ансамбль ГРУШВИЧАНКА Будинку культури села Грушвиця Рівненського району.

Колектив створений в 1987 році; є учасником обласних, республіканських свят. В ньому співають вчителі, бухгалтери, домогосподарки.

Керівник Людмила Кіц.

В їх репертуарі сьогодні:

Ой, вишеньки-черешеньки

Котилася бочечка дубовая

Калина-малина в садочку цвіла

Полька з перетупом

13:20 – 13:35

Російський культурний центр (керівник – Михайло Кирилов).

Ця обласна громадська організація, в рядах якої нараховується більше чотирьох з половиною тисяч чоловік, є одним із найактивніших учасників "Музейних гостей".

Сьогодні російське народне мистецтво представляють - вокальний ансамбль під кер. Маргарити Грицюк і театр танцю *Арабеск* - переможець конкурсів танцю в Севастополі, Києві, Львові. Незмінний його керівник – відмінник народної освіти Естонії, Росії та

України Галина Андріївна Золіна.

В програмі виступу:

Танець Російська мозаїка

Пісня Перевоз Дуня держала

Пісня В деревне то было Ольховке

Танець Поема

Пісня Ой, как ты мне нравишься (соло - Маргарита Грицюк)

Український танець Калина [3].

13:40 – 13:50

Виступають представники *Рівненської єврейської громади і Рівненського обласного благодійного фонду 'Хесед 'Ошер* – вони виконають композицію *Веселий поїзд*, в якій покажуть фрагмент єврейського весілля.

14:00 – 14:10

В нашому святі вперше бере участь *студентський ТЕАТР МОДИ* Рівненського технікуму технології та дизайну Національного університету водного господарства і природокористування. Студенти самі продемонструють свої розробки українського сучасного одягу і костюмів з батіку. Слово надається керівнику театру Оксані Саранчук. (О. Саранчук коментує костюми, що демонструються).

14:10 – 14:20

В кінці 20-го століття в Україні й діаспорі почався рух за дослідження й відродження українського бойового мистецтва, яке народилося в середовищі українського козацтва в численних походах і боях. В Рівному також працюють школи, в яких молодь не тільки вивчає, а й відтворює козацьке бойове мистецтво, бойовий гопак.

Сьогодні свій козацький бойовий вишкіл продемонструють представники *Рівненської обласної федерації козацького бойового мистецтва "Спас"* (голова - Віктор Пражмовський) і *Рівненської обласної федерації бойового гопака* (голова - Олег Нагорний).

14:20 – 14:30

В нашому святі беруть участь члени київських Клубів вивчення і відродження козацтва. *Козак Лихо і козак Дикий* покажуть і прокоментують одяг і спорядження бідного козака часів Хмельниччини, які вони створили за матеріалами фондової колекції нашого музею

Рис. 1. Директор запрошує

14:30 – 14:40

До виступу запрошуються представники громадської організації Товариство німців **ВІДЕРГЕБУРТ** (Відродження) – Тетяна і Дарина Палій. Вони виконають дві пісні –

Про кицю

Про звірят (німецькою мовою)

14:40 – 15:00

Звучать записи українських пісень і музики.

15:00 – 15:30

Виступає Зразковий дитячий фольклорний гурт **ВЕСНЯНОЧКА** Палацу дітей і молоді. Художні керівники Ірина Сливчук та Лілія Молодцова. Керівник інструментальної групи, відмінник освіти України, Анатолій Сайчишин. Керівник етнокультурного центру ПЦМ, заслужений працівник культури України, Віктор Ковальчук.

15:30 – 17:00

Звучать записи українських пісень та музики.

Ведучий: Дякуємо всім гостям і учасникам свята. Запрошуємо Вас на наступні Музейні Гостини.

Джерела та література:

1. З народного джерела. Кафедра музичного фольклору. – Рівненський державний гуманітарний університет, Інститут мистецтв, 2008.
2. 50-річчя хору ВЕРЕС. - Рівне-2010.
3. Ровенская областная общественная организация Русский Культурный Центр. – Ровно 2008.

Рис. 2. Виступає фольклорний гурт Ранкова Роса

Рис. 3. Шоу студентського Театру Моди

Рис. 4. Вироби гончарів з м. Луцька

Рис. 5. Пам'ятна монета (аверс)

Рис. 6. Пам'ятна монета (реверс)

УДК 94 (477.8) "1895-1917"

Ярослав ЦЕЦИК

ПРОТИДІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПОШИРЕННЮ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У запропонованій статті проаналізовано протидію православної церкви протестантським громадам на Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть.

Дослідження причин виникнення та розвитку протестантських громад на Волині та протидії їм православної церкви складають мету статті.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у Російській імперії активізували свою діяльність протестантські громади, що аж ніяк не сприяло зміцненню позицій православ'я й викликало негативну реакцію з боку православного духовенства. Ці процеси не оминули й території Волинської губернії. Хоча протестантські громади тут розпочали свою діяльність у ХІХ ст., кількість їх прихильників поступово зростала. Зрозуміло, що православна церква, яка вважалася опорою російського самодержавства й користувалася підтримкою з боку органів влади не могла миритися з цим. Ситуація у сфері міжконфесійних відносин значно ускладнилася після оприлюднення імператором Миколою ІІ 17 квітня 1905 р. маніфесту про віротерпимість. Згідно з ним православні мали право переходити в іншу віру без будь-яких для них обмежень чи санкцій з боку влади. Після оприлюднення цього маніфесту число католиків і протестантів у Волинській губернії почало зростати. Зростання кількості католиків на Волині було зумовлено, тим що в цей регіон на початку ХХ ст. переїжджали поляки з Царства Польського, одночасно з цим збільшилося число осіб, які переходили з православ'я у римо-католицьку віру.

Посилення впливів протестантів на території Волинської губернії та зростання чисельності протестантських громад великою мірою пов'язується з чеською та німецькою колонізацією краю, ініційованою російськи-

ми урядами.

Перші поселення чехів-колоністів у цьому регіоні України з'явилися ще у першій половині ХІХ ст. Їх засновниками були "чеські брати", члени протестантської релігійної течії послідовників Яна Гуса. Масове ж переселення чеських колоністів на територію Волинської губернії розпочалося в середині ХІХ ст. у зв'язку із зміною економічної та політичної ситуації в регіоні, спричиною реформами 50 – 60-х рр. ХІХ ст., які мали певну специфіку на території Правобережної України, в тому числі й на Волині [1, с. 23].

Щодо їх чисельності, то, згідно з даними першого російського перепису населення, на території Волині налічувалося 27,7 тис. чехів, що складало 55 % усіх чехів, які проживали на території Російської імперії (близько 50,3 тис. осіб) [1, с. 23; 2, с. 94].

Крім чехів, колонізацію Волині здійснювали й німецькі поселенці. Згідно з даними того ж перепису 1897 р., у Волинській губернії проживав 171 331 німець [3, с. VIII].

Щоб уникнути виселення й мати можливість володіти землею, німецькі колоністи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. масово переходили у підданство Російської імперії й таким чином демонстрували свою відданість державі. Станом на 1903 р. лише 4,3% німецьких поселенців Волині не мали російського підданства [4, с. 49].

Отже, як бачимо, упродовж другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. на території Волинської губернії зростає чисельність німецьких та чеських поселенців. Значна частина їх була протестантами, що зумовило з часом зростання їх впливів у краї.

Ще однією причиною, яка вплинула на зростання чисельності протестантських громад на території тогочасної України, стало по-

слаблення колись міцного зв'язку між православним духовенством і парафіянами. То ж різні релігійні секти, охопивши спочатку Катеринославську і Херсонську губернії, перейшли і на Волинь, Київщину та Чернігівщину. Для боротьби зі зростанням впливів "штундистів" влада активно залучала православну церкву, а священників зобов'язували постійно наглядати за протестантами й збирати про них відомості тощо [5, с. 68-69].

Таким чином, керівництво православної церкви намагалось володіти інформацією про протестантські громади, що функціонували на території Російської імперії та створити умови, при яких їх прихильники перейшли б у православ'я. Одночасно найбільш активні члени та проповідники ряду протестантських течій, які поширювалися у краї зазнавали переслідувань з боку органів адміністративної влади.

У середині 40-х рр. XIX ст. у протестантському середовищі почав поширюватися штундизм. У 60-х рр. XIX ст. даний релігійний рух уже вийшов за межі середовища німецьких колоністів і залучення до штундизму місцевого населення сприяло оформленню специфічної форми розвитку цього напрямку в протестантизмі – українсько-російського, який поєднав у собі як риси західноєвропейських реформаційних ідей, так і традиції "духовного християнства в православ'ї" [6, с. 141-142].

Таким чином, упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. число представників протестантських течій на Волині зросло. Важливу роль у досить стрімкому їх поширенні відіграла німецька та чеська колонізація краю, бо саме серед колоністів відсоток протестантів був найвищим.

У боротьбі проти зростання впливів протестантських громад у краї православна церква використовувала різні методи: проповіді священників, протидію діяльності їх громад з боку органів влади, й особливо активно пресу. Саме на сторінках пресових органів, які виходили на території Волинської губернії, було опубліковано цілий цикл статей, в яких нищівній критиці піддавалися протестанти та їх віровчення. Найбільша кількість таких статей була опублікована на сторінках "Почаївського листка" – періодичного видання, яке видавалось Почаївською лаврою й офіційно належало до православних видань. На початку XX ст.

цей журнал став одним з пресових органів, що перебували на платформі "Союзу руського народу" – промонархічної політичної партії.

На сторінках даного видання на початку XX ст. було опубліковано цілий цикл статей "Про православну церкву та еретиків" у формі бесід, в яких їх автори, як правило священнослужителі прихильників протестантизму називали еретиками й доводили, оперуючи відмінностями між православною церквою й протестантською, свою правоту [7, с. 62-66; 8].

У ряді номерів "Почаївського листка" існувала рубрика "Антисектантський відділ". Саме під нею було опубліковано найбільшу кількість статей, в яких гостро й нещадно критикувалися прибічники протестантизму. Так, у статті під назвою "Від кого і коли з'явилися штундисти (євангеліки)?" автор акцентував увагу читачів на тому, що їхня віра пішла не від Бога, а від еретика-німця, "про що простим штундам і не відомо, але цього не скривають їх керівники-безбожники" [9, с. 6]. В іншій публікації під назвою "Хто перший продав свою православну віру" автор звертав увагу на те, що в ряді регіонів України протестанти здобули певні впливи серед місцевого населення [10, с. 5]. У статті під назвою "Як на Русі з'явилися штундисти?" в розповідженні протестантизму прямо звинувачувалися німецькі поселенці-колоністи [11 с. 5-6].

Аналогічного антипротестантського змісту статей у даному виданні було поміщено значну кількість. В одній з них під назвою "Як потрібно відноситися до протестантів" підкреслено негативне ставлення православної церкви до представників цих релігійних течій [12 с. 4-5].

Загалом представники православної церкви у багатьох тогочасних публікаціях ототожнювали появу протестантських напрямів в Україні саме з німецькими колоністами, яких вважали ворогами православ'я й гостро й у більшості випадків безпідставно їх критикували.

Антипротестантська кампанія значно активізувалася після початку Першої світової війни. В одній зі статей, датованій лютим 1915 р., увага акцентувалася на тому що німці, готуючись цілими десятиліттями до війни, будували не лише фортеці та збільшували свої збройні сили, але й перекинули в Росію масу колоністів, щоб розповсюдити серед населення імперії своє лжевчення [13, с. 2-5].

У статті під назвою “Волинська штунда і її зв’язок з Німеччиною” наголошувалося, що керівник протестантської громади у Рожищах (Луцький повіт) пройшов “курс німецької штундистської школи” й під час війни продовжував проповідувати дане віровчення серед місцевих жителів і нині “стали відомими всі німецькі плани мирного завоювання Росії у вигляді насадження штунди і т. д. – засліплені чи підкуплені штундисти й далі продовжують свою нищу зрадницьку роботу” [14, с. 5-6].

Таким чином, представники православного духовенства у своїй протидії розповсюдженню й зміцненню впливів протестантських релігійних громад на Волині робили все можливе, щоб дискредитувати їх в очах населення. Це особливо посилювалося після початку Першої світової війни, оскільки біля джерел утворення протестантських релігійних громад часто стояли німецькі колоністи. Останніх неодноразово звинувачували у співпраці з Німеччиною, з якою Росія була у стані війни, що й використовувалося опонентами протестантів.

Список використаних джерел

1. Шмид О. П. Колонізаційні процеси у Волинській губернії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / О. П. Шмид // Історія очима молодих дослідників. Матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 19-26.
2. Общій свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведённой 28 января 1897 года / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. II. – Спб., 1905. – 417 с.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. – Т. VIII. – Волинская губерния. – Спб., 1904. – 281 с.
4. Шмид О. Роль підданства в колонізаційному русі німців та чехів на Волині пореформеного періоду / О. Шмид // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2011. – С. 48-50.
5. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія / Надія Георгіївна Стоколос. – Рівне: РІС КСУ – ППФ “Ліста – М”, 2003. – 480 с.
6. Жилюк С. І., Бойко В. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.): Монографія / С. І. Жилюк, В. Є. Бойко. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – 228 с.
7. О православной церкви и еретиках // Почаевский листок. – 1899. – 19 февраля. – № 8. – С. 62-66.
8. О православной церкви и еретиках. Беседа восьмая. // Почаевский листок. Приложение – 1903. – 18 мая. – № 20. – С. 155-158; О православной церкви и еретиках. Беседа девятая. Почаевский листок. Приложение. – 1903. – № 22. – С. 157-162.
9. Остальский А. От кого и когда появились штундисты (евангелики?) / А. Остальский // Почаевский листок. – 1913. – 4 февраля. – № 5. – С. 6.
10. Остальский А. Кто первый продал свою православною веру / А. Остальский // Почаевский листок. – 1913. – 4 февраля. – № 5. – С. 5.
11. Как на Руси появились штундисты? // Почаевский листок. – 1913. – 4 февраля. – № 5. – С. 5-6.
12. Как должно относиться к сектантам? // Почаевский листок. – 1913. – 1913. – 28 февраля. – № 8. – С. 4-5.
13. Корнеев А. Война штунда / Андрей Корнеев // Почаевский листок. – 1915. – 15 февраля. – № 6. – С. 2-5.
14. Волинская штунда и её связь с Германией // Почаевский листок. – 1915. – 15 февраля. – № 6. – С. 5-6.

Надія ШАЮН

БУРШТИН – СОНЯЧНИЙ КАМІНЬ, ЧИ СЛЪОЗИ ЗЕМЛІ ВОЛИНСЬКОЇ?

Наша медом і молоком пливуча Земля – називається Волинь. Це Земля, в якій ми народилися, зросли й полюбили, за якою тужимо, та якій ми повсякчас належимо Волинь, як така – це невід’ємна частина Земель Соборної України.

На Волині й до цього часу знаходять ті слъози Сонця, звані бурштином, або янтарем, особливо біля Домбровиці над Горинем. Бурштин входить, як метафора до волинського пісенного фольклору, до його кольору люблять порівнювати колір очей, колір волосся, колір пшениці. З бурштину робили жіночі оздоби – намисто, сережки, каблучки, перстені...». За ліс заходило бурштинове сонце.» Там також, у тих річках і притоках знаходять не лишень бурштин, але речі старовини...

Взагалі ж Волинь – одна величезна археологічна копальня, там де не копни, натрапиш на старовину. Ось так, у своєму виступі, присвяченому 25- річчю Інституту Дослідів Волині, згадає бурштинову Волинь, наш славетний земляк Улас Самчук [4, 16-26].

В Україні мало хто знає, що на Поліссі, в Рівненській області видобувають бурштин. Причому бурштин унікальний, якого немає ніде в світі. Ви бачили коли-небудь блакитний бурштин? Або білий, або салатний, або кольору слонової кістки з прожилками?

Коли в 1994 році представники «Укрбурштину» привезли бурштин із Клесівського-Дубровицького родовища на міжнародний симпозиум по бурштину, що проходив у Польщі, всі присутні там експерти заявили: в Україні немає бурштину і ніколи не було – це, напевно калінінградський. Але український бурштин, як виявилось є, і був давно. Давньоримський історик Пліній Старший згадає про родовища червоного й білого (кольори воску) бурштину на території сучасної України. А за часів Київської Русі з’явилися перші майстерні по обробці бурштину в Києві, Житомирі, Овручі й інших містах і селах [3, 12-13].

Першим детально дослідив і описав бурштинові поклади в північній Україні академік Р. А. Тутковський. Ще в 1903 році він писав, що в Клесові й Дубровиці видобувають унікальний бурштин жовто-зеленого кольору.

А що ж це таке цей бурштин? Бурштин – це закам’яніла смола давніх теплолюбних сосен, аналогів яким немає у сучасному рослинному світі, яка під дією фосилізації: а саме часу, холоду і солоної води перетворилася власне на цей сонячний камінь. Бурштин – слъози Богів чи прокляття Рівненської землі? Цей унікальний жовто-зелений камінь, щедрими покладами якого славиться Клесів, а за якістю та красою перевищує ті, що видобувають у Росії та Польщі, міг би принести не тільки до поліського селища, а й для України бла-гополуччя та розквіт. Натомість «подавав» величезні збитки державі та проблеми для місцевої громади й горе в багато родин. Адже вже понад десять років його видобуток ведуть в основному «чорні старателі», які особливо не переймаються тим, що залишать після себе. Працюють вони в більшості мотопомпами. Вода подається під великим тиском, що вимиває землю на 6-9 – метрову глибини. Через певний час такої роботи бурштин спливає на поверхню. Камінь старателі беруть лише той, що має цінність для ювелірів, все інше залишають. Якщо вода стає білою, значить, добрались до глини, яка лежить під покладами бурштину. Тому вся земля довкола Клесова вкрита ямами, родючий шар ґрунту на ній знищено, сплундровано гаї. Дерев в них також гинуть через те, що їх корені підмиті. Ходити в такий ліс дуже небезпечно: можна потрапити в пастку, що виникає через не надто ретельно закопані ями. Добрались уже й до особистих ділянок громадян. Є непоодинокі випадки гибелі людей під час незаконного видобутку. Страшна картина, чи не так? За лічені дні чарівні поліські гаї перетворюються на жахливі пустелі [5, 3].

Для багатьох мешканців північних районів Рівненщини (а саме Сарненський, Володимирецький та Дубровицький) бурштин став своєрідною панацеєю від бідності. Скрутне матеріальне становище спонукало їх до незаконного, часто дуже небезпечного, промислу. Раніше видобутий бурштин просто спалювали у печах. А тепер його здебільшого продають за безцінь перекупникам із Польщі, Прибалтики та Росії [4, 1].

Історія нелегального видобутку бурштину почалась приблизно у 80-х роках минулого століття, і триває до сьогодні. Щомісяця співробітники міліції краю проводять оперативно-профілактичні відпрацювання Володимирецького, Дубровицького та Сарненського районів. До цих заходів долучаються спеціальні підрозділи «Беркут» та «Сокіл» і навіть внутрішні війська МВС. Однак добре налагоджена система оповіщення часто дозволяє «старателям» уникнути небажаної зустрічі із співробітниками міліції. На в'їзді в урочище стоїть так званий «вахтер», він може продавати якусь продукцію або просто вдавати із себе лісоруба. Насправді ж, лишень на горизонті замаячить «чуже» авто, «вахтер» телефонує своїм співникам. А ті вже знають, що робити. Краще залишити на місці видобутку мотопомпу, аніж мати проблеми із міліцією.

Співробітники міліції постійно виявляють та задокументовують факти зберігання і реалізації виробів з бурштину, так би мовити, «із рук». Та приватні підприємці, які реалізують саморобні бурштинові картини відповідають перед Законом лише за порушення порядку провадження господарської діяльності. Феміда теж не надто сувора до «старателів» – лише кожен четвертий браконьєр отримав відносно невеликий штраф. Втім бувають і випадки коли нелегалів засуджують до позбавлення волі. Але під час судового слідства з'являється арсенал пом'якшуючих обставин, і «старатель» від буваєється суто символічним штрафом – розповідають у центрі громадських зв'язків МВС. А за зберігання, збут, перевезення, скупку та інші операції з коштовним камінням відповідальності не існує. Ось така «бурштинова» проблема існує у нас в Україні [2, 3].

Промисловий видобуток бурштину складає за різними даними від 2 до 10 т. каміння на рік. На даний час у визначеному законом порядку розробку бурштинових родовищ на те-

риторії області здійснює державне підприємство «Бурштин України». До цього видобуток бурштину здійснювали ліквідовані нині ДП «Бурштинові копальні», ДЧП «Укрбурштин», ДАК «Українські поліметали» та ДП «Бурштин».

То як же розв'язати цей «гордіїв вузел»? Для того аби зменшити кількість фактів незаконного видобутку бурштину, а також убезпечити землі та ліси від знищення, необхідно вирішувати це питання на законодавчому рівні.

Перш за все, необхідна взаємодія всіх зацікавлених служб, органів та місцевого самоврядування. Проведення нарад на рівні керівництва, профілактичних заходів в тому числі залучення представників природоохоронної інспекції, екологів та сільських голів, проведення роз'яснювальної роботи серед населення – ось один з напрямків успішної боротьби з цим ганебним явищем. Як варіант – легалізація видобутку бурштину-сирцю, виведення його з розряду «дорогоцінного» каміння, спрощення порядку отримання документів дозвільного характеру для здійснення діяльності з його видобутку, а також врегулювання механізму видобування та реалізації бурштину.

Проблема незаконного видобутку бурштину неодноразово піднімалась в органах державної влади та обговорювалась в засобах масової інформації.

Проте до сьогодні не створено ні єдиної програми з відновлення масової інформації, не створено ні єдиної програми з відновлення порушених територій, ні стратегій з ліквідації першопричини їх виникнення.

Ото ж і ми самі, жителі Рівненщини, і не тільки, а й жителі всієї України повинні берегти цей унікальний скарб, яким нас наділила матінка природа, адже поклади сонячного каменю з кожним роком все біднішають.

Настав час, ота межа, коли не можна залишатись осторонь, бо стосується це кожного з нас. Суспільство, громада та влада, об'єднавшись, можуть навести лад у суспільному домі, де житимуть наші діти, внуки та правнуки. Тож подумаймо, що залишимо їм: квітучі міста і села чи страшні пустки, куди ніхто не захоче повернутися. Вибір за нами.

Бережімо свій край! Пошануймо сонячний скарб землі української!

Джерела та література:

1. Богучар В. Смола століть – Буриштин. //Краєзнавство. Географія. Туризм. № 1(342). – 2004. січень.
2. Одавченко В. Рівненщина збідніє на мільярд! // Рівненський репортер. – 2009. – 3 червня.
3. Ткаленко І. Поліські сльози для портрета Каддафі // Київські Відомості. – 1999.
4. Літопис Волині – Вінніпег - Канада. 1977-78.
5. Запорожець М. Хто зупинить контрабанду поліського буриштину? Рівне Час. № 22. – 2010. – 3 червня.

Ольга ЮРЧУК

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Особливість музею ХХІ ст. в його багатофункціональності. З одного боку, він орієнтований на наукову діяльність, з іншого - все більш помітні позиції займає пізнавально-розважальна функція. Чому? Тому що змінилися умови існування, повсюдна інформатизація змушує музейників переосмислювати своє місце в сучасному світі, шукати нові моделі розвитку. Як же зберегти інтерес суспільства до музеїв?

Формування привабливого образу музею, розширення його аудиторії за рахунок використання виразних інформаційних засобів, потреба людей свій вільний час поєднувати з розвагами змушує сучасні музеї використовувати видовищно-ігрові та інші методики організації поведінки та діяльності своїх відвідувачів.

В музейному лексиконі міцно закріпилося поняття нетрадиційних методик і технологій, серед яких важливе місце займає інтерактивність [1].

Тут допомагає музейна театралізація як важливий прийом експозиційної практики в сучасному музеї і як форма взаємодії з відвідувачами, адже у музею і театру родинні завдання - емоційно зарядити глядача [5]. Відвідувач повинен стати учасником того, що відбувається - музейного дійства, з активним залученням експонатів, бутафорії, муляжів

У музейній театралізації (особливо для дітей) дуже органічними є казкові персонажі, які сприяють більш легкому проникненню в історичне середовище матеріалу, підвищують активність музейної інформації

Елементи театралізації були впроваджені в екскурсії для дітей працівниками нашого відділу ще на початку 1990-х років минулого століття. Спочатку це була лише одна екскурсія - «Здрастуй, музей!», в якій діти з задоволенням спостерігають за пригодами Художника-невдахи та мудрого Дідка-лісовичка. На сьогоднішній момент таких екскурсій понад 10, і призначаються вони насамперед дошкільнятам.

Також і музика може бути яскравим і ефективним доповненням як безпосередньо в експозиції, так і в театралізованих виставах. Завдяки музиці загострюється конфліктність представленого матеріалу, а це, в свою чергу, активізує сприйняття.

Музичні фрагменти ми активно використовуємо на багатьох музейних заходах виховного спрямування – на уроках мужності, годинах історичної пам'яті, творчих зустрічах. Чудово комбінуються етнографічні заняття з традиційними народними мелодіями і співами. Такі заняття започатковані зараз працівниками відділу етнографії.

Звертаються музеї і ще до одного методу залучення відвідувачів – до музейної гри. Це може бути гра-подорож, гра-дослідження, рольова гра. В нашому музеї ми проводили – екскурсію-подорож до нашого озера в переддень Вербної неділі і Великодня під назвою – «В гості до Вербиченьки», де використовувались ігрові моменти з активною участю дітей.

Основний принцип будь-якої форми культурно-освітньої діяльності музею - надання відвідувачам можливості займатися тим, що їх цікавить.

У 1970-1980-их рр. в музеєзнавчій літературі широке поширення отримала теза про те, що в арсеналі радянських музеїв існує близько ста форм науково-освітньої діяльності. Проте, серед них є основні, базові форми.

До числа базових форм віднесемо десять. Це: - Екскурсія; - Лекція; - Консультація; - Наукові читання (конференції, сесії, семінари); - Гуртки, студії, клуби; - Літературні вечори, кіносеанси, концерти; - Зустрічі з цікавими людьми; - Свята; - Історичні ігри; - Конкурси та вікторини, олімпіади [6, 41].

Отже, звернемось до добре відомої нам екскурсії. Сьогодні немає, мабуть, жодного музею, який не будував би свою культурно-освітню діяльність переважно на основі екскурсій. Поступово екскурсія придбала статус провідної форми культурно-освітньої діяльності.

Музейні екскурсії досить різноманітні і розрізняються:

- за місцем проведення,
- за об'єктами показу,
- за характером тематики,
- за цільовим спрямуванням,
- за складом екскурсантів тощо [6, 39]

Найбільш часто для характеристики екскурсій вживаються такі терміни як *оглядова* екскурсія і *тематична*.

Оглядові екскурсії призначені для відвідувачів, які вперше прийшли до музею і бажають отримати загальне уявлення про його історію та колекції.

Екскурсії на теми профільної дисципліни в музейній практиці частіше називають *тематичними*. Цей тип екскурсій, на відміну від оглядової, найбільш детально розкриває одну тему або проблему. В нашому музеї розроблено понад 40 тематичних екскурсій історичного, етнографічного, природознавчого та інших спрямувань.

З 1960-80 рр. екскурсія починає розглядатися як діалог з відвідувачем. Сьогодні до діалогу додався такий прийом як гра у найрізноманітніших її проявах, в результаті чого почали утворюватися досить складні інтерактивні форми – театралізовані екскурсії, рольові ігри [1].

Екскурсії можуть бути *груповими*, а можуть бути і *індивідуальні екскурсії*.

До речі, останнім часом збільшилась частка таких екскурсій і в нашому музеї, і на даний момент складає понад 10%, а на початку 2000-их років – всього 0,3 %.

Лекція. Ця форма належить до числа традиційних форм діяльності.

Особливість музейної лекції - тісний зв'язок з *музейними колекціями*. Навіть якщо не демонструються самі предмети, то читання лекції обов'язково ілюструється показом копій, дублікатів, фотографій, слайдів і т.д. Сучасні технічні засоби дозволяють надати музейній лекції зовсім інший вигляд, ніж це було ще кілька десятиліть тому. І с н у є думка, що в наші дні музейна лекція - це вже архаїзм, що вона не витримує конкуренції з іншими засобами отримання інформації. Однак ця теза спростовується досвідом роботи ряду великих музеїв країни.

В нашому музеї лекції досить популярні і загальна кількість нараховує близько 70 тем, причому окремі працівники пропонують до 10 різних тем.

Лекції можуть бути основою «недільних читань», «усних журналів» і подібних надзвичайно поширених форм.

Досить давно ми організуємо і проводимо Усні журнали для студентів рівненських вузів, зокрема - «Місто, в якому ти вчишся». Сторінки цього журналу «гортаються» в музеї, але спосіб подачі матеріалу комплексний. На кожну сторінку відводиться 5-10 хвилин. Старе місто і місто в роки Великої Вітчизняної війни представляється у відповідних залах музею, щоб студенти змогли відчути історію через зіткнення зі справжніми її свідками – експонатами. Сучасне місто Рівне і культурні споруди демонструються за допомогою фотографій. Про видатні постаті, пов'язані з нашим містом, розповідають самі студенти (2-3 повідомлення). Бібліотекар рекомендує відповідну літературу про Рівне, на початку і в кінці заходу звучать пісні про наше місто.

Лекції можуть об'єднуватися в цикли - *лекторії*.

Ми розробили кілька лекторіїв адресного спрямування:

- Лекторій для студентів - «Край, в якому ти вчишся»;
- Лекторій для військовослужбовців - «Край, в якому ти служиш»;
- Лекторій для вчителів Інституту Післядипломної Педагогічної Освіти

У програму лекторіїв можна «вплітати» екскурсії по музейних експозиціях, бесіди з фахівцями, *Круглі столи*.

В нашому музеї був проведений Круглий стіл «Цвинтарі прикордоння» в рамках польсько-українського проекту «Зміни в регіоні» (2008), Круглий стіл «Від покарання до покаяння» за участю представників державної пенітенціарної служби та капеланів, на базі одноіменної виставки, що була розгорнута в стінах музею (2011 р); Круглий стіл до 80-річчя краєзнавця, музейника, історика Гурія Бухала (2012) УПА (2011 р).

У музейній практиці набули поширення ще такі форми лекційної роботи, як *Тематичні цикли лекцій*, *Лекторії вихідного дня*, *Візні лекції* для різних груп населення.

Є у нас приклади Тематичних циклів лекцій. В багатьох школах зараз введений факультатив по вивченню історії міста Рівне – «Рівнезнавство». Нами підготовлений і розповсюджений по школах перелік музейних занять, лекцій, виховних годин по цій тематиці

на допомогу вчителям. Подібний Тематичний цикл ми розробляли і по курсу «Українознавство», і по курсу Християнської етики.

Таким чином, лекція як базова форма культурно-освітньої діяльності музею продовжує залишатися основою його репертуару.

Консультація. Це традиційна форма роботи в музеї. Роль консультанта нагадує роль екскурсовода, але робота ведеться не з масовим, а з індивідуальним відвідувачем (або дуже вузькою групою, об'єднаною загальним інтересом до музею). Часто консультації надаються в рамках гурткової, клубної роботи музеїв. Величезну роль відіграє поява нових технічних засобів, зокрема комп'ютерів, які відкривають нові можливості і для музеїв, і для відвідувачів.

Консультація в нашому музеї – звична практика, особливо при підготовці органами освіти міських чи обласних конкурсів, зокрема, загальновідомого Конкурсу юних екскурсоводів. Тоді зали музею заповнюються бажаними отримати кваліфіковану консультацію від наукового працівника профільної тематики.

Консультації, до речі, можуть бути як усними, так і письмовими.

Наукові читання (конференції, сесії, засідання) також відносяться до числа класичних, традиційних форм. Вони є засобом обговорення та «публікації» результатів музейних досліджень, способом розвитку контактів з науковою громадськістю. Як правило, вони проводяться в один і той же час, часто приурочуються до ювілейних дат, присвячуються пам'яті тієї чи іншої особистості.

Наш музей щороку, зазвичай восени, проводить історико-краєзнавчі конференції. Ось до яких дат вони були приурочені в останні роки:

2009 р. – до 190-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша;

2010 р. – до 140-річчя від дня народження Федора Штейнгеля;

2011р. – до 450-річчя від часу створення Пересопницького Євангелія [3, 23 - 43].

Багато історико-краєзнавчих музеїв організують Краєзнавчі читання, в яких беруть участь дослідники краю.

Так, практично щороку спільно з Російським культурним центром ми проводимо Літературні читання, присвячені відомому письменнику О. Кондратьєву. У музеї Уласа Самчука регулярно проводиться Свіча

пам'яті, присвячена і самому письменнику, і його соратникам по перу. Учасниками цих читань стають студенти, викладачі вузів, краєзнавці, дослідники творчості.

Перераховані базові форми передбачають *пасивну участь аудиторії*. Однак серед них є й такі, що спрямовані на включення людей в *активну діяльність*.

Ці форми не нові, але сьогодні вони набувають особливої актуальності в музейній діяльності. Їх називають «*клубними*», і вони у вітчизняних музеях дуже популярні.

Основні риси клубних заходів – чітка періодичність, регулярність, масовість, освітня та виховна роль. Сьогодні вони допомагають музеям працювати з певними категоріями відвідувачів, як в самому музеї, так і поза ним, наприклад, в освітньому закладі, оскільки основне завдання музеїв є розширення сфери свого впливу будь-якими засобами.

Клуб, гурток, студія. Клуб, на відміну від гуртків і студій, здійснює свою діяльність шляхом самоорганізації. Ним зазвичай керує обрана його членами Рада, до складу якої входять і наукові співробітники музею. Клуби проводять збори, семінари, зустрічі, тематичні вечори, конференції [6,44].

Музейний фахівець виступає в роботі клубу як професійний консультант.

Музей по можливості надає своїм клубам приміщення, допомагає в організації виставок, дозволяє працювати з музейними фондами. Привабливість клубу в тому, що він створює оптимальні умови для неформального спілкування людей.

Клуби влаштовують виставки, де не тільки експонуються колекції членів клубу, але кожен відвідувач може отримати професійну консультацію або придбати предмети з колекцій.

Вже кілька років наш музей координує і бере участь в роботі підліткових клубів. Вони консультуються у наших працівників, влаштовують щорічні виставки своїх робіт в нашому музеї (як правило, до Дня захисту дітей) – а також і загальноміські. У нас була розгорнута виставка учасників гуртка флористики підліткового клубу «Фантазія» «Солом'яне диво».

Науковці музею активно співпрацюють і з міським Клубом історичної реконструкції, консультуючи його учасників щодо спорядження і озброєння воїнів минулих століть.

Члени цього клубу регулярно беруть участь в нашому святі «Музейні гостини».

Гурток зазвичай являє собою невелику групу дітей або підлітків, об'єднану за інтересами і працює під керівництвом музейного співробітника.

Термін **Студія** найчастіше використовується в художніх музеях, її мета полягає в естетичному розвитку дітей і дорослих [6, 44].

Конкурси, олімпіади, вікторини, пов'язані з тематикою музею, також є засобом виявлення активності аудиторії [4]. Ці змагання організуються таким чином, щоб максимально наблизити відвідувачів до музейних колекцій: завдання передбачають не тільки знання фактів, але і експозицій, пам'ятників, окремих видів історичних джерел. Журі оцінює вміння учасників довести свою точку зору і вести дискусію.

Саме так щороку проходять міські і обласні конкурси юних екскурсиводів. Діти надають свої дослідження з різних галузей знань, але пов'язані з краєзнавством та музейною експозицією. І, звичайно, попередньо активно працюють в залах музею, а також консультуються у наукових працівників. Проводив наш відділ спільно з обласним радіо «Край» і такий цікавий конкурс під назвою **«Хто є хто?»**. Один раз на тиждень в один і той же час по радіо обігрувався якийсь музейний експонат, який слухачам треба було відгадати. Для цього пропонувалося почергово 10 навідних питань. Переможці нагороджувалися Абонементом на безкоштовний вхід до музею в поточному році. Пізніше на основі нашого конкурсу телебачення стало влаштовувати Реаліті-шоу в музеї з пошуку якогось експоната. Для задоволення потреби людей у відпочинку використовуються такі форми, як **зустріч з цікавою людиною, концерти, літературні та інші вечори, театралізовані вистави, кіноперегляди**.

Зустріч з цікавою людиною

Відвідувачів ваблять не лише колекції, але й можливість особистої зустрічі з учасником події, знавцем теми, колекціонером.

Ця форма роботи не залишається поза увагою нашого музею. В рамках шевченківських днів ми провели Творчу зустріч з дослідниками життя і творчості великого Кобзаря – Тетяною Мазур і Володимиром Горбатюком. Учасниками зустрічі були викладачі і студен-

ти РДГУ, які були не лише слухачами, але й самі виступали з цікавими повідомленнями. Прозвучали й пісні на слова Шевченка, виконані бандуристом В. Горбатюком

Напередодні Великодніх свят ми організували для студентської аудиторії зустріч з відомим художником-графіком, іконописцем, дослідником народного писанкарства О. Лавориком. А в переддень Дня Перемоги відбулася зустріч з викладачем університету «Україна» О. Коташевським, який захоплююче розповів про початковий період Великої Вітчизняної війни, про невідомі широкому загалу плакати цього часу, продемонстрував уривки з документальних фільмів німецького та американського виробництва.

Музейне свято. Представляє собою комплексну форму. Воно проводиться музейними спеціалістами на основі розробленого сценарію та за участю працівників театру, музичних установ, художньої самодіяльності, радіо, преси, телебачення. Іноді музейне свято вважають новою формою науково-освітньої діяльності, проте в нього були попередники. Це надзвичайно поширені ще в 1970-80-х рр. ритуали: **прийом у піонери і комсомол, вручення паспортів, посвята в робочі або студенти**, які проходили в залах музею і супроводжувалися урочистим виносом прапорів та інших музейних реліквій.

Для музейного свята, щоб воно мало підставу називатися таким, обов'язкова присутність музейних предметів, активна участь відвідувачів, використання елементів театралізації, тобто поєднання двох умов - «музейності» і «святковості».

Щорічно в травні місяці до Міжнародного Дня музеїв у нас проводиться традиційне свято «Музейні гостини». В ньому беруть участь майстри не лише з нашого краю, але й з Волинської, Львівської, Тернопільської та інших областей. Свято знайомить відвідувачів з традиціями народних промыслів. На майданчику біля будівлі музею свою роботу демонструють вишивальниці, художники, гончарі, плетільники з лози і ткачі, різьбярі по дереву. Відвідувачі, за бажанням, можуть спробувати сили і що-небудь виготовити з глини, дерева бісеру, лози. На святі можна придбати сувеніри, виробити декоративно-прикладного мистецтва, взяти участь в іграх, у музейній лотореї, у Карооке тощо. Протягом усього свята виступають фольклорні колективи та вокально-ін-

струментальні ансамблі.

Ще одне свято, розроблене і не раз проведене нашим відділом - «**Ми вклоняємось Вам, ветерани!**», присвячене Дню перемоги. За сценарієм воно передбачає виступ ветеранів Великої Вітчизняної війни, але, на жаль, їх стає все менше, тому все важче шукати кандидатів на виступ і участь у святі.

Зараз ми знайшли інший варіант - концерт в музеї «Пісня нагадала про героїв»: ми запросили хор ветеранів «Патріот», організували їм аудиторію, і в музейному залі звучали пісні воєнних сорокових.

Презентації. Музейні свята можуть влаштовуватися у формі **Презентацій** - заходів, покликаних вигідно представити суть якогось продукту (таким продуктом можуть виступати музейні виставки, наукові видання тощо).

Ця форма нам дуже близька і користується у нас великою популярністю. Всі події музейного життя представляються на суд публіки і журналістів, тобто влаштовуються Презентації музейних заходів: запрошуються зацікавлені особи, телебачення, преса, радіо, сам захід відбувається в урочистій святковій обстановці. Так, в 2010 році відбулося 32 презентації, в 2011 - 35! «Героями» цих презентацій були художні проекти, нові книги, журнали, фотоальбоми, всілякі виставки. Це черговий спосіб музею заявити про себе, нагадати про себе потенційним відвідувачам.

Майстер-класи. Це одна з найбільш популярних форм роботи з відвідувачем. Майстер-клас зародився поза музеєм і був частиною рекламних компаній фірм-виробників щодо технічних та інших товарів. Пізніше його стали використовувати й інші структури, зацікавлені в пропаганді своєї діяльності [4]. Майстер-клас передбачає активне використання музейних предметів або їх копій, ознайомлення з принципами та методами виготовлення цих предметів, що дозволяє відвідувачу стати активним учасником експозиційної роботи.

Саме такі **майстер-класи** проводять працівники відділу етнографії для викладачів курсу народознавства та для студентів гуманітарних вузів. Учасники знайомляться із специфікою виготовлення традиційних головних уборів, поясів, інших елементів народного одягу, демонструються способи їх одягання та пов'язування. Такі форми музейної

роботи користуються великою популярністю.

За тиждень до Великодня ми в музеї провели майстер-клас по розписуванню писанок. Діти з задоволенням вчилися цьому у досвідчених майстринь. Писанки вийшли гарними, яскравими, а найголовніше – зробленими власними руками від початку і до кінця.

Нічна екскурсія в музеї. Зовсім новою в музейній діяльності є така форма, як «Ніч в музеї», але тим не менше вона користується заслуженим попитом.

Стала проводитися така екскурсія спочатку в нашому музеї, а тепер ще і в музеї бурштину під назвою «Бурштинова казка». Дійство відбувається при свічах, нічних гостей зустрічає Улас Самчук (директор нашого музею) і його Муза (працівниця музею бурштину). Вони розповідають легенди про сонячний камінь, а капела звучать давні волинські пісні у виконанні Музи. Двоє янголят в білих костюмах, з німбами та крилами за спиною розповідають вірші. Наприкінці екскурсії відвідувачі переглядають фільм про сонячний камінь - бурштин.

Музейні форми діяльності можуть носити і **комплексний** характер. До таких, наприклад, відноситься надзвичайно поширена форма, яка отримала назву **Тематичного заходу**. Це, як правило, разова акція, присвячена якій-небудь конкретній темі, події, особі, яка може включати екскурсію і зустріч з цікавою людиною, лекцію і концерт.

Ми проводимо **Тематичні заходи**, об'єднані загальною спрямованістю, тематикою, наприклад, до шевченківських днів, до Великодніх урочистостей, до Дня Перемоги. І тоді більшість форм музейної роботи підпорядковані зазначеній темі: проводяться відповідні екскурсії, читаються лекції, розгортається виставка, організовуються зустрічі, концерти, майстер-класи.

Циклові заходи. Звичайним явищем останніх десятиліть стало переважне використання **Циклових форм**, які набагато ефективніші, тому що дають можливість орієнтуватися на постійну аудиторію [6, 50].

Такою формою, орієнтованою на вихованців дошкільних закладів та учнів молодших класів, стали наші музейні Цикли театраль-но-ігрових екскурсій: для дошкільнят – «Допитливий малечі про музейні речі», для початкової школи – «Твій друг музей».

Форми культурно-освітньої діяльності мо-

жуть бути адресовані різноманітній аудиторії, який, приміром, є сім'я. В останні роки намітився явний рух музеїв назустріч цій категорії відвідувачів.

Ми запроваджуємо дозвіллеві програми по типу «До музею усією сім'єю». Для батьків з дітьми проводяться спеціальні екскурсії, за певною, доступною для дітей методикою. Це визначається заздалегідь, графік таких екскурсій розміщується біля каси музею

Поряд з цим багато форм орієнтуються на одніорідну аудиторію. Класичним прикладом є школярі, для яких розробляються екскурсії та лекторії, організуються гуртки і конкурси, проводяться «Дні школяра», декади «Музей і діти», «День музею в школі», «Тиждень книги в музеї»

Виставки. Не маючи матеріальних можливостей для повної заміни застарілої експозиції, музеї беруть курс на створення тематичних виставок

Виставок в Рівненському краєзнавчому музеї проходить дуже багато, тільки в минулому році їх відбулось 44, причому в стінах музею – 32 [2, 1-5]. Тематика дуже різна, але багато з них запам'ятовуються, такі, що привертають увагу відвідувачів: «Виставка одного села»; «Виставка воскових фігур»; «До Дня космонавтики»; «Українська Першокнига»; «Ізраїль. Перше побачення» та інші [2; 1- 6].

Позамузейні форми. Великий простір для різноманітності відкривають позамузейні форми. Популярною формою роботи в умовах позамузейного середовища (в школі, технікумі, інституті) є виїзна лекція-екскурсія. Вона дозволяє швидко, ефективно, образно впливати на глядача, доставляти йому необ-

хідну інформацію прямо на місце, наприклад, в клас. Головною особливістю таких форм роботи є те, що вони не обов'язково містять в собі оригінали музейних предметів. Їхня головна роль – це своєрідна реклама музею.

Лише в минулому році працівниками нашого музею було здійснено 174 виїзди в навчальні заклади, ними охоплено 4051 чол.

Ми розглянули різноманітні форми науково-освітньої роботи, які гармонійно співіснують в просторі Рівненського обласного краєзнавчого музею

Джерела та література:

1. Борисова М. Культурно-образовательная деятельность музеев. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - // museolog.ruh.ru/muzei.../05.../kulturno_obrazovatel'naya_deyatelnost.pdf
2. Книга обліку виставок. – Рівненський обласний краєзнавчий музей. – 2011-2012, 50с.
3. Книга обліку масових заходів. – Рівненський обласний краєзнавчий музей. – 2000-2012, 46с.
4. Поправко Е.А. Музееведение . – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - // abc.vvsvu.ru/Books/muzeebed/page0016.asp
5. Щепеткова И.А. Театрализация музейного пространства как форма взаимодействия с посетителями. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - www.dissercat.com/.../teatralizatsiya-muzeinogo-prostranstva-kak-forma-vzaimodeistviya-s-posetiteliyami
6. Юхневич М.Ю. Я поведу тебя в музей: Учеб. пособие по музейной педагогике / М-во культуры РФ, Рос. ин-т культурологии. М., 2001. – 154с.

Віталій Ткач, м. Дубно

БАГАТОШАРОВА ПАМ'ЯТКА КЛЮКИ-2 НА РІЧЦІ ІКВІ

Поселення Ключки, пункт 2 займає похилый довгий мис із значним перепадом висот на краю правобережної тераси р. Ікви в Дубенському районі Рівненської області (рис. 1), за 1,5 км на північний схід від залізничного мосту (на Кременець), у лісостеповій зоні на межі з Малим Поліссям. Пам'ятка виявлена В. О. Самолюком в 1992 р., обстежувалось автором в 1998-2002 рр. При обстеженні було зібрано підйомний матеріал, яких характеризують культурні нашарування пам'ятки.

Найраніші матеріали, виявлені на поселенні належать до кам'яного віку. Крем'яні вироби цього періоду мають коричневий наліт різної інтенсивності. Найхарактернішими для свідерської культури фінального палеоліту знахідками є пластини з негативами зустрічного сколювання на спинці [1, с. 9]. Ще кілька пластин мають негативи технічних сколів нуклеуса. На деяких пластинах виявлено ретуш (рис. 2; 2-5). Можливо до цього ж періоду слід зарахувати знаряддя на пластині, яке поєднує робочі леза кінцевого скребка, середнього різця та скобеля (рис. 2; 1), хоча не виключено, що цей виріб належить до періоду мезоліту-неоліту, до якого віднесено також кутовий різець (рис. 2; 6), кінцевий скребок (рис. 2; 7), уламок асиметричного вістря (рис. 2; 8) та відщеп з двома сформованими ретушшю «жальцями» (рис. 2; 9).

До енеолітичного періоду належать кераміка кількох культур та вироби з кременю – нуклеус (рис. 2; 10), ретушер з уламка нуклеуса (рис. 2; 11), бічний та кутовий різці (рис. 2; 12, 13), кінцеві скребки (рис. 2; 14, 15) та уламок квадратного в січенні шліфованого долота (рис. 2; 16).

Кераміка волино-люблінської культури має жовтий колір, згладжену поверхню, черепок іноді тришаровий на зламі. Виявлено вінчики посудин, один з яких має невелику ручку у верхній частині, інший орнаментований штампом (рис. 3; 1-4).

До пізньотрипільської культури належить кераміка двох технологічних груп. Перша гру-

па, виготовлена з добре відмудленої червоної глини, характерна для трипільської столової кераміки. Знайдено кілька стінок такого посуду, одна з яких має невелике вушко (рис. 3; 8). До другої групи належить кераміка світло-коричневого кольору, з домішкою піску та шамоту в глиняному тісті, добре згладженою поверхнею, іноді вкрита червоною фарбою. Зібрано уламки кубка (рис. 3; 9), горщиків, один з яких орнаментований штампом на вінчику, інший – на переламі тулуба (рис. 3; 6, 7, 10), посудини, орнаментованої штампом (рис. 3; 5).

Культуру кулястих амфор репрезентовано уламками посуду сірого та темно-коричневого кольору, з домішкою піску, кременю, жорстви або шамоту в глиняному тісті, згладженою та лощеною поверхнею. Частина посуду неорнаментована (рис. 3; 11, 12, 14, 15; рис. 4; 2), кілька уламків мають орнамент з круглого штампу (рис. 3; 13), прямокутного та серповидного штампу (рис. 3; 16), ламаної лінії та «шевронів» (рис. 4; 1).

На поверхні зібрано також вироби на крем'яних відщепках, датування яких утруднене. Більшість їх належить до доби бронзи, але деякі могли бути виготовлені в енеоліті та ранньозалізному віці (рис. 4; 10).

Кераміка межановицької культури доби бронзи має сірий колір, згладжену поверхню та домішку піску і кременю в глиняному тісті. Орнаментація складається з відтисків шнура (рис. 4; 4) та тонких вертикальних реберець з спільною основою (рис. 4; 5). До культури багатоваликів кераміки належать уламки посуду жовтого, сірого та світло-коричневого кольору, добре випалені, з домішкою піску в глиняному тісті, іноді з тонкими розчосами на внутрішній стороні. Орнамент складається з горизонтальних валиків, іноді розчленованих пальцевими вдавленнями, часто поєднаних з лінійним орнаментом (рис. 4; 6-8) та тонких різнонаправлених валиків (рис. 6; 11). Цікавим є уламок посудини з розчленованим валиком, за формою належний до цієї культури, але виготовлений з межановицької

глиняної маси (рис. 4; 3). Подібні знахідки не є рідкістю на пам'ятках Дубенщини і вказують на часткову синхронність та культурні зв'язки між «межановицьким» та «багатоваликівим» населенням [3, с. 611]. До цього ж періоду належить уламок вістря списа з кременю, реутилізований в скобель (рис. 4; 9).

До тшинецько-комарівської культури належить кераміка червоного та сірого кольору, з лощеною поверхнею, домішкою кременю та жорстви в глиняному тісті, орнаментом з горизонтальних та похилих заглиблених ліній (рис. 4; 12-16). Верхня частина горщиків часто потовщена та розширена.

Кераміка могилянської групи раннього залізного віку має коричневий колір, згладжену поверхню, домішку шамоту в глиняному тісті, орнамент з валиків під вінцем, розчленованих пальцевими вдавленнями або наскрізними проколами (рис. 5; 1, 2). Ще один вінчик коричневого кольору, з нерівною горбкуватою поверхнею та домішкою кременю в глиняному тісті очевидно належить до частково синхронної могилянській групі милоградській культурі (рис. 5; 3).

Кераміка поморської культури має сірий та коричневий колір, домішку кременю або шамоту в глиняному тісті, лощену та рустовану поверхню, іноді розділену валиком, орнамент з насічок по вінчику та стінках (рис. 5; 4-7).

До слов'яно-руського періоду належить кілька типів гончарної кераміки. Вінчики горщиків манжетної форми (рис. 5; 12-19) характерні для пам'яток Волині в X – початку XI ст. [2, с. 51-52], вінчики з деградованим та ускладненим манжетом (рис. 5; 20, 21) очевидно слід віднести до XI ст. [2, с. 52]. Посуд з вінчиком, сформованим у вигляді загорнутого досередини округлого валика (рис. 5; 23-27) належить до XII – першої половини XIII ст. [2, с. 53]. До цього ж часу належать уламок посу-

дини з прямим горлом (рис. 5; 22), уламок денця з клеймом у вигляді невизначеного знака, вписаного в коло (рис. 5; 28), залізний черешковий ніж (рис. 5; 10), уламок дволезого ножа (рис. 5; 11) та ключ (рис. 5; 9). Зібрано також кераміку XIV – XVI ст. (рис. 5; 29, 30) та мідну бляшку з двома отворами (рис. 5; 8).

Для деяких періодів простежено особливості розташування поселень на мису. Стоянки кам'яного віку та поселення доби енеоліту розташовувались на вищій частині мису. Таке ж розташування мало і поселення X – початку XI ст. Натомість поселення XII – першої половини XIII ст. та XIV – XVI ст. були розташовані у нижчій частині мису.

Таким чином на багат шаровій пам'ятці Ключки-2 археологічними розвідками стверджено існування стоянок свідерської культури та доби мезоліту-неоліту, поселень культур волино-люблінської, трипільської, кулястих амфор, епішнурового горизонту (культур межановицької та багатоваликової кераміки), тшинецько-комарівської культури, могилянської групи, поморської культури, X – XI ст., XII – першої половини XIII ст. та XIV – XVI ст.

Джерела та література

1. Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт України. // *Археологія*. – Вип. 1. – 1995. – с. 3-21.
2. Прищепя Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X – XIII ст. – Рівне, 1996. – 248 с.
3. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки). // Охріменко Г., Склярєнко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – с. 571-709.

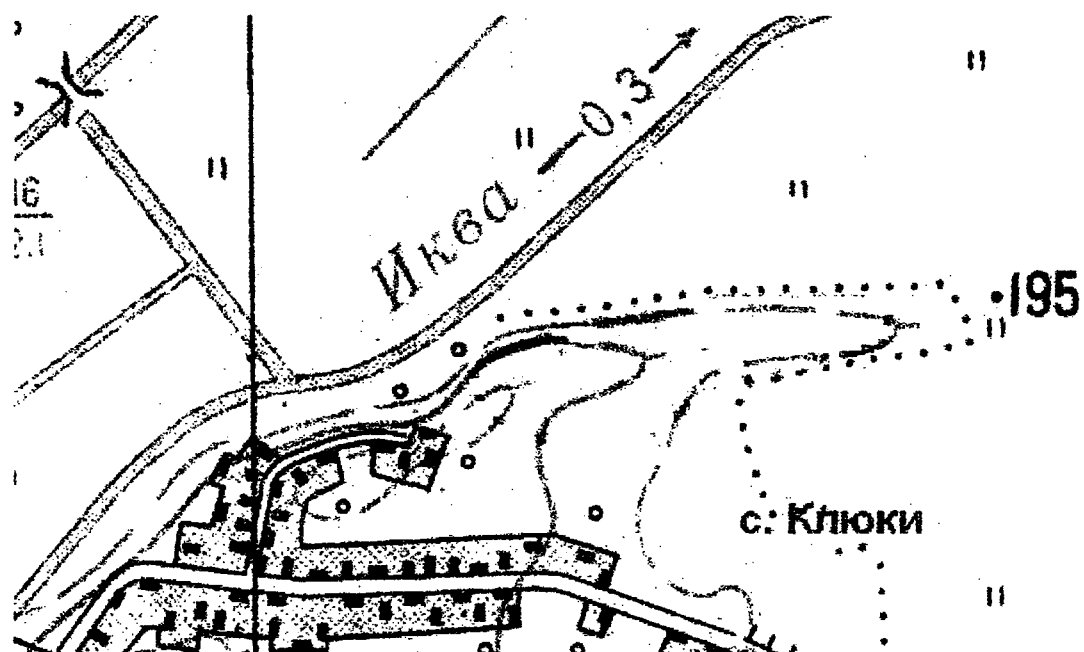

Рис. 1. План поселення Ключки-2.

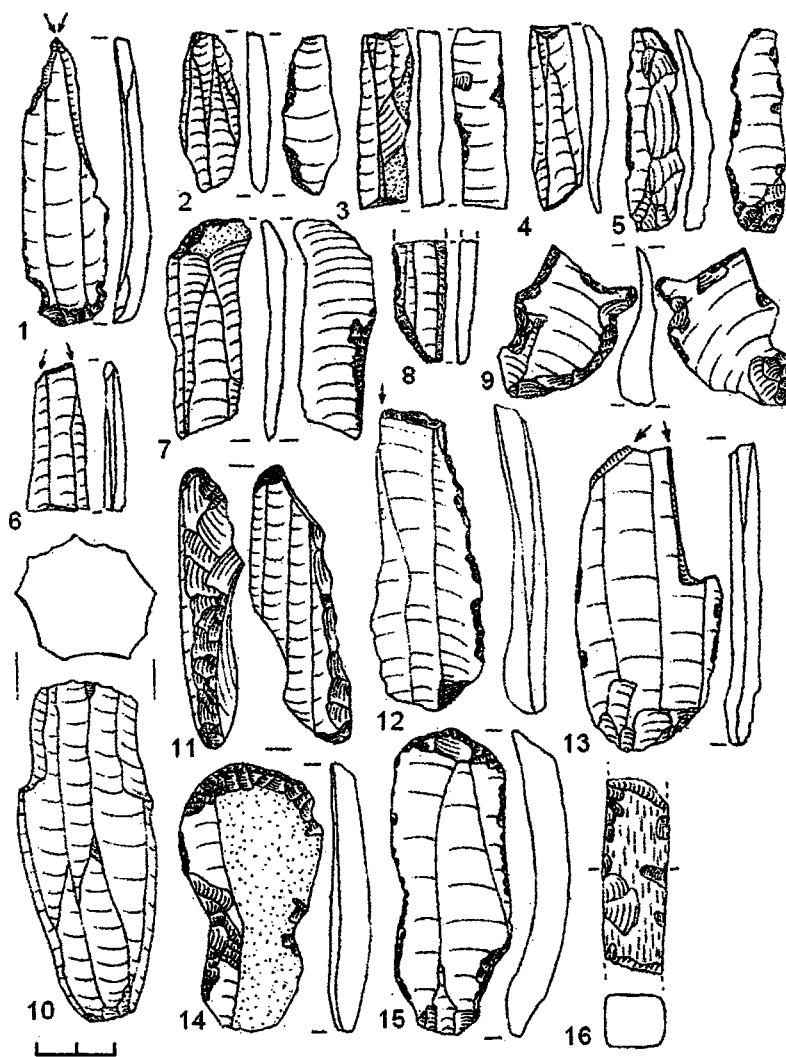

Рис. 2. Ключки-2: крем'яні вироби кам'яного та мідного віку.

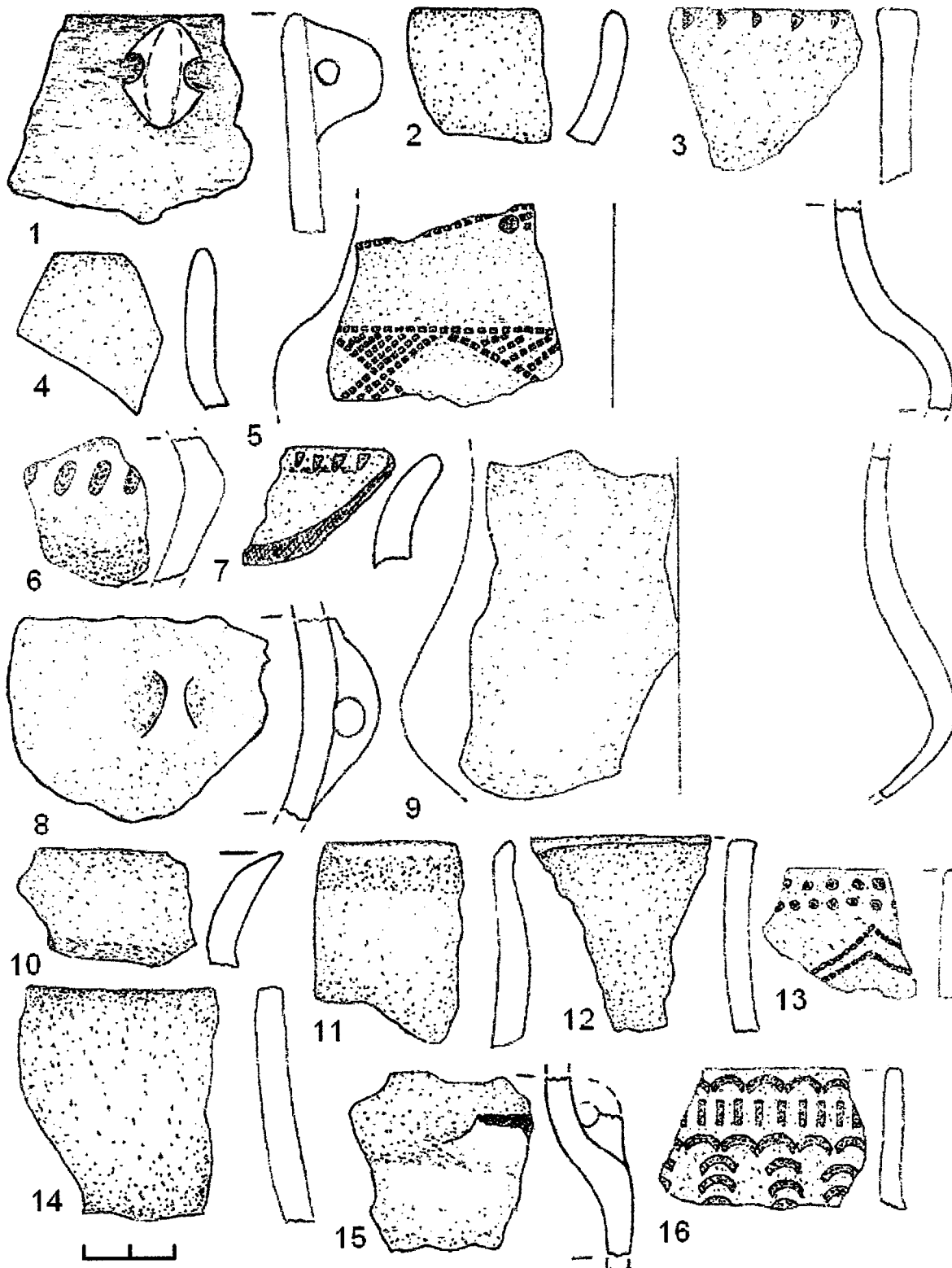

Рис. 3. Клюки-2: кераміка мідного віку: 1-4 – волино-люблінської культури; 5-10 – трипільської культури, 11-16 – культури кулястих амфор.

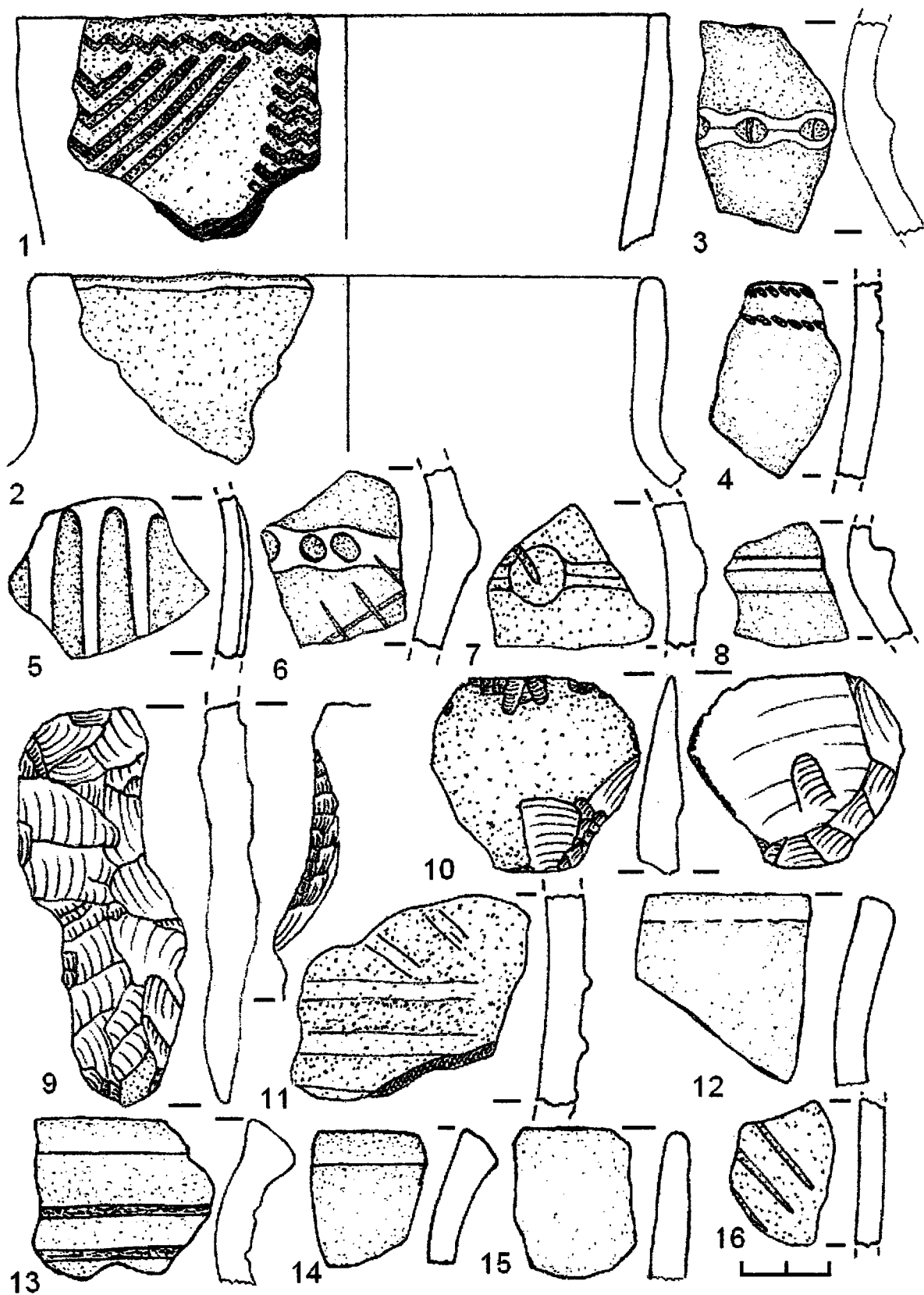

Рис. 4. Ключки-2: знахідки мідного та бронзового віку: 1, 2 – культури кулястих амфор; 3, 9, 10 – доби бронзи; 4, 5 – межановіцької культури; 6-8, 11 – культури багатоваликової кераміки; 12-16 – тишинецько-комарівської культури; 1-8, 11-16 – кераміка, 9, 10 – кремень.

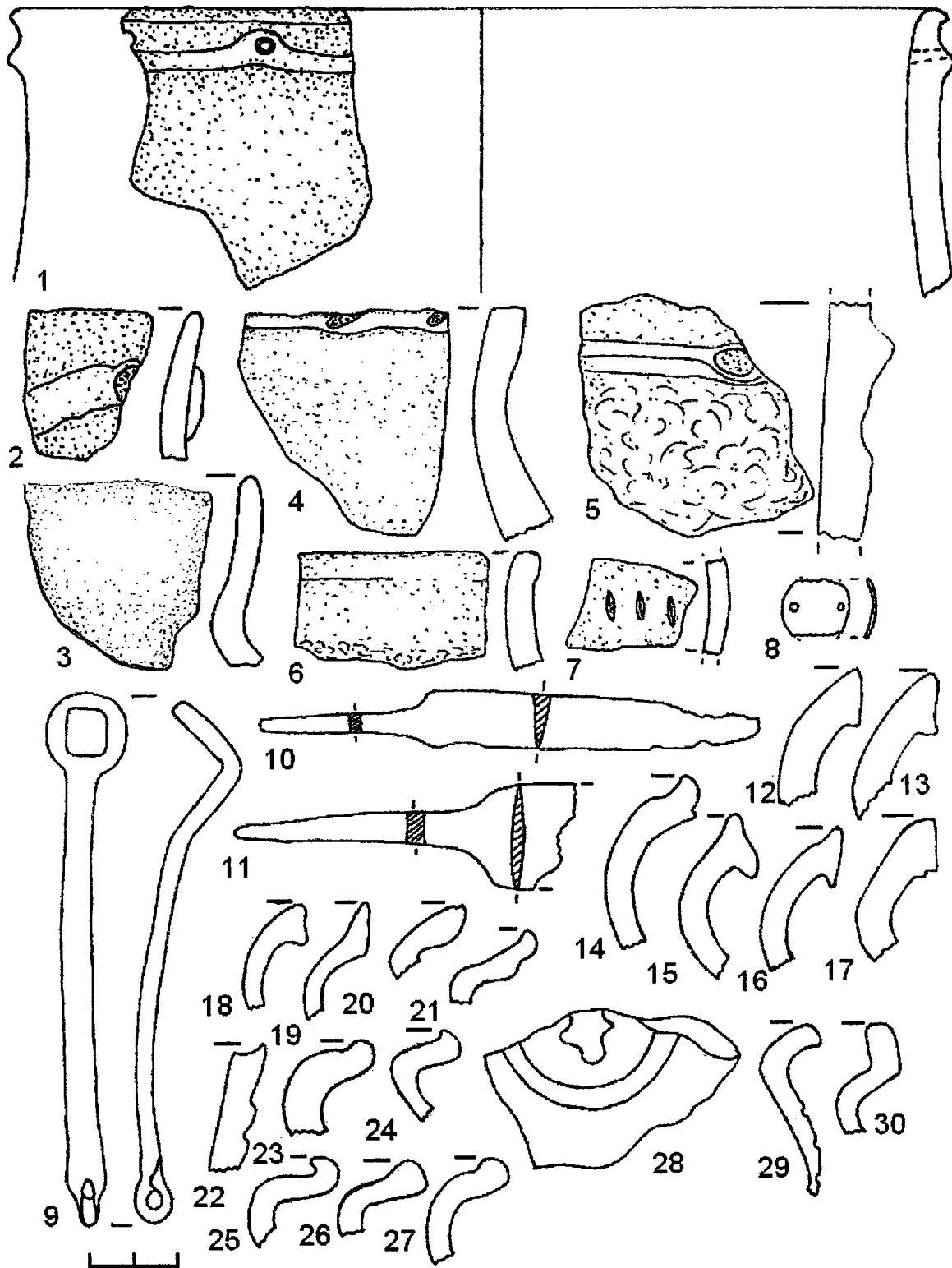

Рис. 5. Ключи-2: знахідки з поселення: 1, 2 – моголянської групи; 3 – милоградської культури; 4-7 – поморської культури; 8 – невизначеного часу; 9-11, 22, 28 – слов'яно-руського часу; 12-20 – X – початку XI ст.; 21, 22 – XI ст.; 23-27 – XII – першої половини XIII ст.; 29, 30 – XIV – XVI ст. 1-7, 12-30 – кераміка; 8 – мідь; 9-11 – залізо.

Вашета М.П., Златогорський О.Є.

РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В С. ПЕРЕСОПНИЦЯ 2011 РОКУ

Протягом травня—серпня Рівненською рятівною експедицією ДП «Волинські старожитності» під керівництвом О. Златогорського проводився нагляд за земляними роботами при спорудженні історико-археологічного комплексу в с. Пересопниця Рівненського р-ну. Роботи провадилися на давньоруському городищі (уроч. Шпихтір), на його посаді (Окольне місто) та в передмісті (уроч. Пастівник).

На городищі закладено шурф розміром 2 × 2 м, який було розширено до загальної площі 7 м. Зафіксовано таку стратиграфію: 0,00—0,25 м — чорний слабогумусований суглинок (орний шар); 0,25—0,55 м — сірий гумусований перевідкладений суглинок із кра-

гічними ознаками, фрагментами кераміки та уламком пряслиця доби раннього заліза. Кружальна кераміка представлена фрагментами сіроглиняної кераміки, виготовленої з якісного тіста, інколи вкритої поливою, має якісний випал. За аналогіями датується XIII—XIX ст. Також знайдено металеві (бронзові та залізні) вироби, крем'яні відщепи й уламки тваринних кісток.

На території Окольного міста археологічних об'єктів не виявлено. Зібрано фрагменти кружальної сіроглиняної кераміки давньоруського часу та періоду пізнього середньовіччя. Виявлено також залізні та бронзові вироби, монети XV—XIX ст. При прокладанні кабелю було виявлено на ґрунтовий могиль-

пленнями вугликів і фрагментами печини; 0,55—0,85 м — чорний частково перевідкладений слабогумусований суглинок; 0,85—1,05 м — частково не порушений чорний слабогумусований суглинок, який переходить у бурий перехідний шар; на глибині в середньому 1,1—1,15 м — жовтий материковий суглинок. Виявлено фрагменти ліпної і кружальної кераміки: ліпна представлена розвалом амфорки, фрагментами вінець і стінок з типовими для енеоліту та доби ранньої бронзи техноло-

гій, де досліджено 12 кістяків, безінвентарних, похованих за християнським звичаєм, імовірно, давньоруського часу.

В урочищі Пастівник проводилося дослідження на всій території ділянки. У ході робіт виявлено могильник, об'єкт і культурний шар періоду Київської Русі, а також культурний шар періоду пізнього середньовіччя (XV—XVII ст.) та окремі знахідки XVIII—XIX ст. Ґрунтовий могильник розташовується поблизу кам'яного хреста, розміщеного в пів-

нижню частину третього. Поховання орієнтовані за лінією схід—захід, головами на захід, супровідний інвентар відсутній. Сильно зруйнований об'єкт XI—XIII ст. зафіксовано на території муляжу садиби під час встановлення робітниками частоколу. Шурфом розміром 3 × 1 м розкрито залишки глиняної печі та заглиблення, заповнене фрагментами давньоруського кружального посуду.

Окрім масового матеріалу, цікавими є індивідуальні знахідки виявлені в культурному шарі на території Окольного міста. Серед виявлених матеріалів епохи бронзи цікавою є фрагмент бронзової шпильки, що має анало-

Ат. номер	Елемент	Серія	Інтенсивність	Концентрація, %
29	Cu	K	212687	79,1294
50	Sn	K	50198	12,7866
82	Pb	L	12932	5,9074
26	Fe	K	3078	1,8229
51	Sb	K	1055	0,2711
47	Ag	K	573	0,0721
28	Ni	K	173	0,0090
83	Bi	L	18	0,0013

північній частині ділянки. На відстані 3,8 м на північний схід від останнього розчищено дві вирізані з вапняку плити розмірами 2,15 × 0,61—0,66 × 0,19—0,25 м і 1,88 × 0,58—0,69 × 0,25 м. Плити лежали перпендикулярно одна

гій серед матеріалів тшцінецько-комарівської культури (ТКК), довжиною близько 6 см, у верхній частині має п'ять завитків.

Більшість виявлених знахідок відносяться

на одній у формі хреста. Верхня плита була зсунута бульдозером і розміщувалася на рівні сучасної поверхні, нижня — на глибині 0,3 м. Приблизно за 1,6 м на південь від нижньої плити виявлено два випростані поховання та

до давньоруського періоду, зокрема: фрагменти булави та енколпіїнів, гудзики, накладки, ювелірні тягарці, хрестовидна підвіска виготовлені з бронзи. Крім того, було виявлено значну кількість залізних виробів давньорусь-

кого часу. Детальніше зупинимося на двох з них, а саме на фрагменті булави та хрестовидній підвісці. Булава розсічена навпіл, верхня частина втрачена, має чотири чотиригранні шипи та невеликі виступи на перехресті, оздоблена псевдозерню; втулка – геометричним орнаментом; пустотіла всередині. Розмір 4x5 см. За А.Н. Кірпи́чником відноситься до типу III та датується XII-п/п XIII ст. Часткова відсутність патини, і як наслідок, поява поверхні металу жовтого кольору, ставила перед необхідністю перевірки складу металу даного виробу. Металографічний аналіз

Хрестовидна підвіска виготовлена з бронзи округлої форми діаметром близько 2,5 см, висота вуха 0,5 см. По раменах хреста в колі

лена зі свинцю. Особливо варто відмітити нумізматичний матеріал виявлений на даній території. Найранішою серед виявлених монет є фрагмент аспрона, збережена половина містить зображення імператора з обох боків, виготовлена з міді, нагадує візантійську монету періоду XII-п/п XIII ст. Однак варто відмітити, що в даний період фальшаки подібних монет активно виготовлялись на території сучасної Болгарії. Виявлені також три мідних денарика середини XV ст., срібний денарій Сигізмунда II Августа 1554 р., срібні денарій, двуденарій та білонний тернарій Сигізмунда III Вази, білонний солід Густава II Адольфа (1628 р.), мідні соліди Яна II Казимира та монети XIX-XX ст. Царства Польського та Російської імперії.

міститься різьблене зображення архангела (Михаїла?). Датується давньоруським періодом XI-XII ст.

Серед знахідок пізньосередньовічного періоду переважають цілі та фрагменти перснів, книжна застібка (XIV – XVI ст.) виготовлені з бронзи, та торгова плomba (XIX ст.) виготов-

Індивідуальні знахідки, виявлені в урочищі Пастівник, одному з посадів літописної Пересопниці, по хронології тотожні до попередньо описаної частини, проте характерною особливістю є більша кількість давньоруської металопластики загалом та християнської зокрема. Цікавими знахідками є елементи одя-

гу, так звані гудзики-дробниці, діаметром 1,6 см оздоблені емаллями та різьблена накладка виконана у вигляді хижого птаха, виготовлені з бронзи, датовані XII-XIII ст. Виявлено також бронзовий кистень, пустотілий, довжиною близько 6 см, шириною 3,5 см, діаметр вуха близько 1 см, в центрі міститься рослинний орнамент, датований XII-XIII ст. Окрему групу знахідок виявлених на даному посаді є предмети християнської металопластики: фрагмент срібного натільного хрестика, має кулеподібні закінчення, на перехресті випуклий, розміри 1,4x1,5 см, висота вуха 0,7 см; чотири бронзових хрестики, хрестик виготовлений з олов'янистої бронзи, всередині хреста зображений хрест із перехрестям, заповнений черню. Розміри 2x1,6 см, висота вуха 0,5 см; дві натільні іконки: бронзова іконка містить кіотне зображення святого, що тримає у правій руці хрест перед грудьми (Св. Григорій?), розміри: 2,3x2,4 см., висота вуха 0,6 см., та бронзова позолочена іконка, що містить кіотне зображення Божої матері Одигітрії, розміри: 1,4x1,7 см., висота вуха 0,7 см; бронзова натільна хрестовина підвіска виготовлена у вигляді хреста із шаровидними випуклостями на кінцях, замкненого в коло діаметром 2,6 см, висота вуха 0,5 см.

Крім того виявлені дві торгові пломби «дорогичинського типу», свинцеву вилу печатку на аверсі якої зображений князь та напис „Борис”, на реверсі – архангел з посохом у правій руці (Гавриїл?).

Таким чином, здійснений працівниками експедиції нагляд за земляними роботами показав значну концентрацію матеріалів для

вивчення історії розвитку середньовічної Пересопниці. Виявлені матеріали вказують на потужний центр ювелірного виробництва, зокрема пустотілі (не заповнені свинцем) фрагменти кистеня та булави можна вважати напівфабрикатами, що мали бути закінчені на місці. Логічним виглядало би і виготовлення даних напівфабрикатів на території літописного міста. Ще одним доказом місцевого ювелірного виробництва є розкопане К. Мельник поховання ювеліра. Також цікавим фактом є насиченість ур. Пастівник християнською металопластикою, що є синхронною літописній згадці про заснування Мстиславом Німим монастиря Різдва Богородиці.

Подальші стаціонарні дослідження, безперечно, дадуть новий цікавий матеріал щодо вивчення літописного міста Пересопниці, а також в пізніший період на що вказує багатий керамічний, нумізматичний матеріал та виробу метало пластики відповідних періодів.

Література:

1. Златогорський О.Є., Вашета М.П., Самолук В.О. Археологічні дослідження в с. Пересопниця// АДУ 2012. К-Луцьк, 2012. с.428-430
2. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие: - Вып. 2: Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени. - М.-Л.: Наука, 1966. - С.47-58.
3. Мельник Е.Н. Раскопки в земле Лучан произведенные в 1897-1898 г./ Е.Н. Мельник Раскопки в земле Лучан произведенные в 1897-1898 г.// Труды XI археологического съезда в Киеве. М, 1901. с. 507

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЕЙДИК Олександр Олексійович – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ).

БУЛИГА Олександр Степанович – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

БУНЬКО Марія Андріївна - учениця 10-го класу Кисорицької ЗОШ I-III ст. (с. Кисоричі, Рокитнівського р-ну, Рівненської обл.).

БУХАЛО Олексій Гурійович - завідувач відділу виробництва документальних програм Творчого виробничого об'єднання «Телемовлення» Рівненської обласної державної телерадіомовної компанії (м. Рівне).

ВЕЛИЧКО Оксана Павлівна - вчитель історії ЗОШ № 11 (м. Рівне).

ГАВЛОВСЬКА Катерина Миколаївна – молодший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГАВРИШ Наталія Мирославівна – старший науковий співробітник сектору новітньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГАРБАРУК Ольга Петрівна - старший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГРИВЮК Світлана Валеріївна - науковий співробітник відділу «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГРОМ Віктор Миколайович – старший викладач кафедри українознавства, педагогіки та психології Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

ДАНИЛЬЧУК Галина Федорівна – завідувачка відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ДАНИЛІЧЕВА Валентина Федорівна – завідувачка сектору новітньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ДЕМЧИК Павліна Іванівна- бібліотекар Рівненської державної обласної бібліотеки (м. Рівне).

ЖАРСЬКА Оксана Валентинівна - молодший науковий співробітник Комунального закладу «Культурно - археологічний центр «Пересопниця» (с. Пересопниця, Рівненського р-ну, Рівненської області).

ЖУРАКОВСЬКИЙ Болеслав Станіславович – вчитель Кустинської Загальноосвітньої школи I-III ст., почесний член Рівненського обласного краєзнавчого товариства (с. Кустин, Рівненський район, Рівненська обл.).

ЗВАРИЧ Теодор Миколайович – краєзнавець (м. Броди, Львівська обл.).

КЛИМЧУК Андрій Миколайович - журналіст, Творче об'єднання «Мистецькі грані» (м. Рівне).

КОЖУШКО Наталія Іллівна – завідувачка відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

КОРЧАК Андрій Михайлович – старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею, вчитель краєзнавства та історії Бродівської гімназії ім. І. Труша. (м. Броди).

КОРЧАК Ігор Орестович - краєзнавець (м. Дніпропетровськ).

КУКУРУДЗА Андрій Ростиславович – кандидат історичних наук (м. Рівне).

КУКУРУДЗА Юлія Сергіївна - лаборант Рівненського державного базового медичного коледжу (м. Рівне).

- КУЦМАНИ Бьоріс** - доктор філософії, співробітник віденської дисертаційної програми «Австрійська Галичина та її багатокультурна спадщина» (м. Відень, Австрія).
- МІНЕНКО Тетяна Володимирівна** – молодший науковий співробітник сектору давньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- МОХНЮК Степан Данилович** – молодший науковий співробітник відділу “ Інститут дослідів Волині” Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- МУШИРОВСЬКИЙ Володимир Макарович** – провідний науковий співробітник Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- НАГОРНА Інна Євгенівна** – завідувачка відділу «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- НАДОЛЬСЬКА Валентина Василівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
- НІКОЛЬЧЕНКО Юзеф Мойсейович** - заслужений працівник культури України, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).
- ПАНЬКО Світлана Всеволодівна** - вчитель трудового навчання Кисорицької ЗОШ І-ІІІ ст. (с. Кисоричі, Рокитнівського р-ну, Рівненської обл.).
- ПАРФЕНЮК Лариса Юхимівна** - молодший науковий співробітник Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» (с. Пересопниця, Рівненського р-ну, Рівненської області).
- ПАРХОМЕНКО Тетяна Петрівна** - старший науковий співробітник відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ПАЩУК Іван Григорович** - голова Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, начальник науково-редакційного відділу Рівненського факультету Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Рівне).
- ПЕТРОВИЧ Валентина Василівна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).
- ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського Славістичного університету (м. Рівне).
- РОЖКО Володимир Євтухович** – архівіст І категорії державного архіву Волинської області (м. Луцьк).
- РОМАНЧУК Олег Степанович** – заступник директора Рівненського обласного краєзнавчого музею по науковій роботі, член спілки дизайнерів України (м. Рівне).
- РЯБЧИКОВА Фаїна Денисівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).
- САВЧУК Петро Оксентійович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).
- САУШ Ольга Михайлівна** – завідувач відділу природи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- СЕМЕНОВИЧ Олена Леонідівна** - магістр культурології, старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- СЛАВІНСЬКИЙ Михайло Андрійович** – краєзнавець (с. Великі Межирічи, Корецького району, Рівненської області).
- ТЕРЛЕЦЬКИЙ Віктор Володимирович** – краєзнавець, член національної Спілки

письменників України (м. Шостка, Сумська область).

ТЕРСЬКИЙ Святослав Володимирович – доктор історичних наук, професор кафедри історії, теорії і практики культури Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів).

ТИШКЕВИЧ Раїса Костянтинівна – завідувачка Сарненського історико-етнографічного музею відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Сарни).

ТКАЧ Віталій – науковий співробітник ДП «Рівненська старовина» ОАСУ Інституту археології НАН України.

ТКАЧУК Ярослав Йосипович - завідувач відділом охорони пам'яток історії та культури Національного історико-меморіального Заповідника «Поле Берестецької битви» (с. Пляшева, Радивилівський р-ну, Рівненської обл.).

ТОЛСТУХА Лілія Василівна - старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ТРУСІК Неля Леонідівна - головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області (м. Рівне).

ФЕДОРИШИН Микола Васильович – магістр культурології, директор Комунального закладу «Культурно - археологічний центр «Пересопниця», член національної спілки краєзнавців (м. Рівне).

ХОМИЧ Микола Родіонович – співробітник дочірнього підприємства «Рівненська старовина» державного підприємства науково-дослідного центру «Охоронно-археологічної служби України» Інституту археології Національної Академії Наук України (м. Рівне).

ЦЕЦИК Дмитро Ярославович – учень 10-Б класу навчально-виховного комплексу №12 м. Рівне (м. Рівне).

ЦЕЦИК Ярослав Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, соціології і права Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

ШАЮН Надія Іванівна – молодший науковий співробітник відділу «Літературний музей Уласа Самчука» Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ШЛАПАК Людмила Володимирівна – завідувачка відділу науково-методичної роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ЮРЧУК Ольга Павлівна – завідувачка відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ЯРОЩУК Валентина Петрівна – директор Рівненської державної обласної бібліотеки, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України (м. Рівне).

Науково-краєзнавче видання
Рівненський обласний краєзнавчий музей
Наукові записки. Випуск X.
науковий збірник

Головний редактор:
БУЛИГА Олександр Степанович

Заступник головного редактора:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Дизайн:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Верстка:
ОХРИМЕНКО Василь Григорович

Технічний редактор:
СІКАЧОВА Вікторія Анатоліївна

Відповідальний за випуск:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Підписано до друку 31. 08 . 2012 р.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. - 28,83. Обл. - вид. арк. 27,57.
Наклад 150 пр. Замовлення № 8.

ДП «Волинські старожитності»
Свідоцтво Державного комітету телебачення
і радіомовлення України
ДК №3864 від 19. 08. 2010 р.

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Наукові Записки. Випуск X. - Рівне, 2012

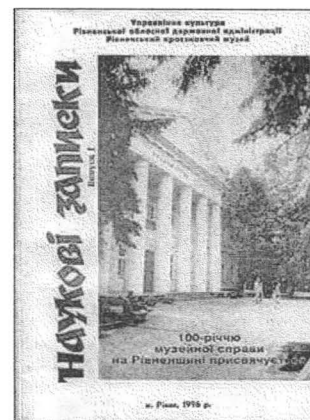
У науковому збірнику: “Наукові Записки. Випуск X.” опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених 80- річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейника Гурія Васильовича Бухала. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями які опубліковані вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників які роблять перші кроки у створенні нових знань.

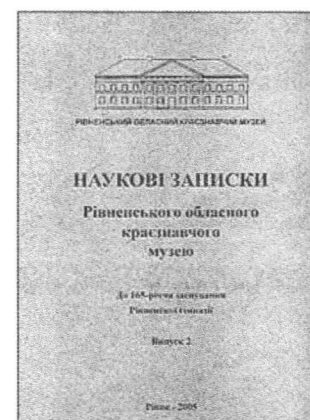
Друкується в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несуть автори.

ISBN 978-966-2780-07-9

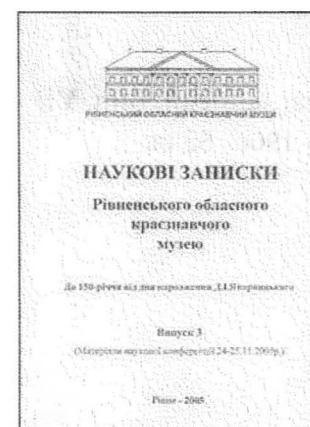
Наукові записки. Вип. I. - Рівне: Рівненська друкарня, 1996. - 154с. (До 100-річчя створення першого музею на рівненщині).

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. II.- Рівне: Волинські обереги, 2005. - 70с.:іл.

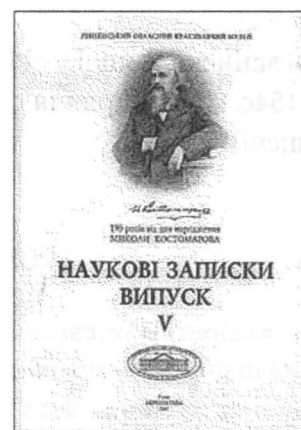
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. III. - Рівне: Волинські обереги, 2005. - 188с.:іл.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV. - Рівне: Волинські обереги, 2006. - 304с.

Наукові записки. Вип. V. - Рівне: Перспектива, 2007. - 140с.,
66іл., 1 табл.

Наукові записки. Вип. VI. - Рівне: Видавець Олег Зень, 2008.
- 276с., 241 іл., 6 табл.

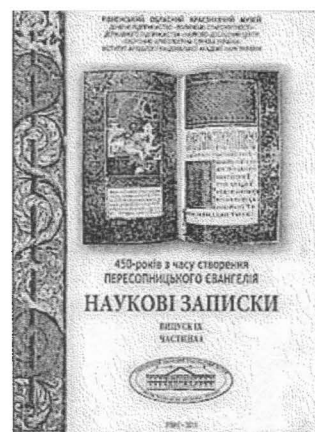
Наукові записки. Вип. VII. - Рівне: Видавець Олег Зень,
2009. - 196с., 83 іл.

Наукові записки. Вип. VIII. - Рівне: Видавець Олег Зень,
2010. - 338с., 185 іл., 1 табл.

Наукові записки. Вип. ІХ. Ч. 1. –Рівне:
Волинські старожитності, 2011. - 187с.

Наукові записки. Вип. ІХ. Ч. 2. –Рівне:
Волинські старожитності, 2011. - 324с.

ВОЛНАСЬКЕ
СТАРОЖИТНОСТЕ